
TÜRK KÜLTÜRÜ
İNCELEMELERİ
D e r g i s i

The Journal of Turkish Cultural Studies

32

Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi

Kültür Ocağı Vakfı (KOCAV) kuruluşu olan
KOCAV Yayıncılık Tanıtım, Araştırma, Eğitim Hizmetleri Ltd. Şti. yayınıdır.

Yayın Türü

İlmî ve Edebî

Dizgi-Mizanpaj

Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi Dizgi Servisi

Baskı-Cilt

Çalış Ofset

Davutpaşa Caddesi No: 8

Topkapı/İstanbul

Sertifika No: 12107

Kapak Tasarım

Minyatür Ajans

ISSN 1302-4787

Yönetim Yeri/Address for Correspondence

Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi

Ayşekadın Hamamı Sokak, Nr. 26

0089894 Süleymaniye/İstanbul-TÜRKİYE

Tel: (0212) 519 99 70-1

Belgegeçer: (0212) 519 99 72

Sorumlu Yazı İşleri Müdürü

Prof. Dr. Nihat ÖZTOPRAK

Teknik Sorumlu

Yard. Doç. Dr. Recep AHISHALI

ahishali@marmara.edu.tr

Tanıtım Sorumlusu

Nusret GEDİK

nusret.gedik@marmara.edu.tr

Abone İşleri/Subscribition

Yard. Doç. Dr. Nursel UYANIKER

nuyaniker@marmara.edu.tr

İbrahim BİZ

ibrahimbiz@hotmail.com

© *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*

Dergimizdeki yazılar kaynak gösterilerek iktibas edilebilir.

Yazıların her türlü sorumluluğu yazarlarına aittir.

Sayı/Issue: 32 • 2015 BAHAR/SPRING

TÜRK KÜLTÜRÜ
İNCELEMELERİ
— D e r g i s i —

The Journal of Turkish Cultural Studies

32

HAKEMLİ VE ULUSLAR ARASI DERGİ

Bu dergi

MLA International Bibliography,

Turkologischer Anzeiger

isimli uluslar arası indeksler

ve

ULAKBİM Sosyal Bilimler Veri Tabanı

tarafından taranmaktadır

KOCAV
İstanbul 2015

KOCAV Adına sahibi

Dr. Ali ÜREY
aliurey@kocav.org.tr

EDİTÖRLER/EDITORS

Genel/Editor-in-chief

Prof. Dr. Nihat ÖZTOPRAK
noztoprak@marmara.edu.tr

Tarih/History

Prof. Dr. Ali AKYILDIZ
akyildiz63@yahoo.com

Edebiyat/Literature

Doç. Dr. Üzeyir ASLAN
uaslan@marmara.edu.tr

SEKRETERLER/SEKRETARIES

Tarih/History

Doç. Dr. Yüksel ÇELİK
yuksekelik@hotmail.com

Edebiyat/Literature

Nusret GEDİK
nusretgedik@hotmail.com

DANIŞMA KURULU/ADVISORY BOARD

Prof. Dr. Ali AKYILDIZ (*Marmara Üniversitesi*)
Prof. Dr. Feridun M. EMECEN (*İstanbul Üniversitesi*)
Prof. Dr. Günay KUT (*Boğaziçi Üniversitesi*)
Prof. Dr. İlber ORTAYLI (*Galatasaray Üniversitesi*)
Prof. Dr. Kemal BEYDİLLİ (*Yeditepe Üniversitesi*)
Prof. Dr. Orhan BİLGİN (*Marmara Üniversitesi*)
Prof. Dr. Süleyman Hayri BOLAY (*Gazi Üniversitesi*)
Prof. Dr. Yahya AKYÜZ (*Ankara Üniversitesi*)

YAYIN KURULU/EDITORIAL BOARD

Prof. Dr. Zekeriya KURŞUN	Prof. Dr. Cemal YILDIZ
Prof. Dr. Mustafa S. KAÇALIN	Prof. Dr. Emel KEFELİ
Prof. Dr. Sebahat DENİZ	Prof. Dr. Ahmet KANLIDERE
Prof. Dr. Orhan SÖYLEMEZ	Prof. Dr. A. Haluk DURSUN
Prof. Dr. Muzaffer DOĞAN	Prof. Dr. Mustafa KÜÇÜKAŞÇI
Prof. Dr. Muhammet GÜR	Prof. Dr. Erhan AFYONCU
Doç. Dr. Hakan TAŞ	Doç. Dr. Yüksel ÇELİK
Doç. Dr. Cengiz TOMAR	Yard. Doç. Dr. M. Hanefi BOSTAN
Yard. Doç. Dr. Ali KARACA	Yard. Doç. Dr. Mehmet TAŞTEMİR
Yard. Doç. Dr. Recep AHISHALI	Yard. Doç. Dr. Ümran AY

İNGİLİZCE SORUMLULARI

Prof. Dr. Ahmet KANLIDERE
Prof. Dr. Orhan SÖYLEMEZ

ANA DİLİ SORUMLULARI

Nusret GEDİK
Bünyamin AYÇİÇEĞİ

YURT DIŞI TEMSİLCİLERİ/CORRESPONDENTS ABROAD

A B D / U S A

Walter G. ANDREWS
2908 131st Pl. NE
Bellevue, WA 98005 USA

İ S K O Ç Y A / S C O T L A N D

Dr. Christopher FERRARD
8 Dublin Street EH 1 3 PP
Edinburgh/SCOTLAND
e-mail: ferrard@aol.com

J A P O N Y A / J A P A N

Dr. Nobuo MISAWA
TOYO University Department of Socio-Culture System
2-11-10, Oka, Asaka-shi
SAITAMA 35-0007 JAPAN
e-mail: misawa@toyonet.toyo.ac.jp

K I B R İ S / C Y P R U S

Dr. Kadir ATLANSOY
Dođu Akdeniz Üniv. Fen-Edebiyat Fak.
Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü
Gazimağusa/KKTC Mersin 10 TR
e-mail: atlansoy@emu.edu.tr

K İ R G İ Z İ S T A N / K Y R G Y Z S T A N

Döölötbek SAPARALİYEY
Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi
Kırgızistan Bişkek
Tinçtik köçüsü, 56
720000 KIRGIZİSTAN

K U V E Y T / K U W A I T

Dr. Faisal ALKANDARI

Kuwait University

History Dept.

KUWAIT

e-mail: falkandari@yahoo.com

M A C A R I S T A N / H U N G A R Y

Prof. Dr. Géza DÁVID

ELTE Török Filológiai Tanszék

Budapest

Muzeum krt, 4/D

H-1088 HUNGARY

e-mail: davidgeza@hotmail.com

S U U D Í A R A B I S T A N / S A U D I A R A B I A

Dr. Mohammad M. AL-QURAINI

P.O. Box. 5074 Pin Code 31982

Al-Hassa/S. ARABIA

Y U N A N I S T A N / G R E E C E

Prof. Dr. Evangelia BALTA

Fondation Nationale de la Recherche Scientifique

48 av. Vass. Constantinou

11635 Athènes-GREECE

e-mail: evabalta@eie.gr

İÇİNDEKİLER

Tarih

- Meryem KAÇAN ERDOĞAN-Meral BAYRAK (FERLİBAŞ)*
Hadım Hafız Ahmed Paşa'nın Mısır'daki Evkafı (XVII ve XVIII. Yüzyıldaki Durumu) / The Waqfs of Hadım Hafız Ahmed Pasha in Egypt (XVIIth-XVIIIth Centuries).....1-30
- Nejdet ERTUĞ*
Osmanlı Kefalet Sistemi ve Esnaf Birlikleri Uygulaması / Ottoman Suretyship System and its Implementations on Artisan Groups.....31-44
- Kadir YILDIRIM*
19. Yüzyıl ve Sonrasında Mali Kriz ve Hayat Pahalılığı Kısacasında Osmanlı Memurları ve İş Bırakma Eylemleri / Ottoman Civil Servants and Their Wild Strikes Under the Financial Crisis and Cost of Living in 19th Century and After.....45-76
- Yasemin TÜMER ERDEM*
Maarif Nazırı Ahmet Şükrü Bey'in II. Meşrutiyet Dönemi Eğitim Politikalarına Katkısı / Minister of Education Ahmet Şükrü Bey's Contribution to Education Policy During the Second Constitutional Monarchy..... 77-118

Edebiyat

- Sadettin ÖZÇELİK*
Dede Korkut'ta Eksik Yazılmış ve Yanlış Okunmuş Bir Fiil Üzerine -Bir Tamirin Tamiri- / On a Verb That Has Been Written Incompletely and Read Incorrectly Correction of a Text 119-124
- Hasan KAYA*
Abdî Mevlidi / Abdî's Mawlid..... 125-158
- Mustafa ÖZKAT*
Darüşşafakalı Bir "Ara Nesil" Şairi: Ahmed Vefâ Bey / A Mid Generation Poet of Darüşşafaka Ahmed Vefa Beg 159-208
- Meriç HARMANCI*
Ali Cengiz Hikayesi İzdüşümünde Kahramanın Görünmez Gücü: Metamorfoz / In the Projection of Ali Cengiz Story Hero's Invisible Power: Metamorphosis 209-228

HADİM HAFIZ AHMED PAŞA'NIN MİSİR'DAKİ EVKAFI
(XVII VE XVIII. YÜZYILDAKİ DURUMU)*

Meryem KAÇAN ERDOĞAN**
Meral BAYRAK (FERLİBAŞ)***

ÖZET

Hadım Hafız Ahmed Paşa Arnavut kökenli olup Enderun'da yetişmiş ve üst düzey devlet görevlerinde bulunmuştur. 1604 yılında ikinci kez getirildiği sadaret kaymakamlığından azledildikten birkaç yıl sonra hacca gitmiş ve devlet hizmetinden ayrılmıştır. 1613 yılında İstanbul'da vefat eden paşa Mısır, Kıbrıs, Rodos, Bosna, İlbasan, Prevadi, Hamid, Mihaliç, Bursa, Üsküdar, Galata ve İstanbul'da vakıflar kurmuş, 1014 (1605-1606) yılında tescil edilen vakfiyesinde vakif eserler, bu kurumlarda istihdam edilecekler, alacakları ücretler, vakfettiği akârat, buralardan elde edilecek gelirin kullanılacağı yerler hakkında ayrıntılı bilgiler vermiştir. Özellikle Mısır'daki vakıfları Hac yolundaki yolcuların ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik bir duyarlılık göstergesidir. Vâkıf, Mekke yolunda hacılara su verilmesi ve bu amaçla açtığı su kuyularının temiz tutulmasını şart koştuğu vakfiyesinde çeşitli yerlerdeki zaviyelere ve buralarda bulunan görevlilere de kaynak sağlamıştır. Böylece bölgede tesis ettiği su hayratının yanında dini kurumların hizmetlerinin devamına da katkıda bulunmuştur.

Bu çalışmada; Hafız Ahmed Paşa'nın vakfiyesi ile çeşitli tasniflerdeki defter ve belgelerden oluşan arşiv malzemesi esas alınarak Mısır'da; Bulak, Han-ı Halil, Reşid, Ariş ve diğer bölgelerde bulunan vakıfları hakkında bilgi verilmiştir. Bu kurumların hizmetlerini sürdürebilmesi için vakfedilen gayrimenkullerden söz edilerek elde edilen gelirlerin kullanılması ile ilgili veriler değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler

Hafız Ahmed Paşa, Mısır, su hayratı, hac yolu, vakıf.

* Bu çalışma, "Devlet Dışı Aktörler ve Ortadoğu'nun Sosyal, Ekonomik ve Siyasi Dönüşümü" ismiyle düzenlenen II. Arap-Türk Sosyal Bilimler Kongresi'nde (ATCOSS, Kahire, 17-19 Mart 2012) sunulan bildirinin genişletilmiş halidir.

** Doç. Dr., Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü. meryem@ogu.edu.tr

*** Doç. Dr., Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü. mbayrak@ogu.edu.tr

Arnavut kökenli olan Hadım Hafız Ahmed Paşa, Enderun'da yetişmiş ve kilercibaşılığa kadar yükselmiştir. Daha sonra Kıbrıs Beylerbeyliği'ne, 999 (1591) yılı ortalarında da vezaret rütbesiyle Mısır Valiliği'ne getirilmiştir.¹ Bu görevde Evâil-i Receb 1003 (12-21 Mart 1595) tarihine kadar kalan paşa yine vezaretle Yemen muhafızlığına tayin edilmiş ancak hemen ardından bundan vazgeçilerek 11 Rebiülevvel 1004 (14 Kasım 1595) tarihinde Bosna muhafızı olarak görevlendirilmiştir.² III. Mehmed'in Eğri seferi sırasında Bosna'daki Klis Kalesi'ne saldıran Avusturya kuvvetlerine karşı başarı kazanan³ Bosna Beylerbeyi Hafız Ahmed Paşa 1005 (1596-1597) yılında sınırda bulunan Yenikale'yi kuşatmış ancak kalenin ormanlık bir bölgede bulunması dolayısıyla kuşatmayı kaldırmak durumunda kalmıştır. Düşmanın karşı hücumu üzerine Bosna askeri itaatsizlik gösterip firar edince paşa kendi adamları ile savaşmıştır. Daha sonra Bosna askeri ile Budin muhafazasına gönderilen Ahmed Paşa'nın⁴ 1006 (1597-1598) yılında İstanbul'a dönmesi istenmiştir.⁵ Ardından 1 Ramazan 1006 (7 Nisan 1598) tarihinde Vidin Muhafızlığı ile görevlendirilen paşa Niğbolu'da asi Eflak Voyvodası Kara Mihal'e yenilmiş, bütün malı mülkü yağmalanmıştır.⁶ Ahmed Paşa bu yenilgiden sonra Tırnova'ya gitmiş, Mihal ise Niğbolu Kalesi'ni kuşatmıştır. Bir süre sonra kuşatmadan vazgeçen Mihal Bükreş'e dönmüş, Ahmed Paşa da Niğbolu'ya gelerek kalenin harap yerlerini tamir ettirmiştir. Herzargrad'da kışlamak niyetindeyken Tuna kıyıları muhafızlığı dördüncü vezir Mahmud Paşa'ya verildiğinden görevden alınmıştır.⁷ Evâsıt-ı Cemâzi-

¹ Selânikî Mustafa Efendi, *Tarih-i Selânikî (971-1003/1563-1595)*, Haz. Mehmet İpşirli, Ankara 1999, I, 242.

² Selânikî, *a.g.e.*, II, 460, 463-464, 535; Hasan Bey-zâde Ahmed Paşa, *Hasan Bey-zâde Târîhi Metin ve İndeks (1003-1045/1595-1635)*, haz. Şevki Nezihi Aykut, Ankara 2004, III, 467, 468.

³ Zeynep Aycibin, *Kâtib Çelebi Fezleke Tahlil ve Metin*, I, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Basılmamış Doktora Tezi), İstanbul 2007, s. 293-294; Selânikî, *a.g.e.*, II, 700; Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmanî*, İstanbul 1996, II, 556.

⁴ Z. Aycibin, *a.g.t.*, s. 320, 324.

⁵ Selânikî, *a.g.e.*, II, 700-701.

⁶ Selânikî, *a.g.e.*, II, 733, 747-748, 752, 765-767; Z. Aycibin, *a.g.t.*, s. 341; Hasan Bey-zâde, *a.g.e.*, III, 587, 643-646.

⁷ Selânikî, *a.g.e.*, II, 768-772; Z. Aycibin, *a.g.t.*, s. 341.

yelâhır 1007 (9-18 Ocak 1599) tarihinde tekrar İstanbul'a gelen paşaya dördüncü vezir payesi verilmiştir.⁸ İstanbul'da Mısır beylerbeyi olduğu dönemde 600.000 flori olan bir yıllık Mısır irsaliyesinin 400.000 floriden fazlasını zimmetine geçirip göndermediği gerekçesiyle yargılanan Ahmed Paşa soruşturmanın sonuçsuz kalması üzerine⁹ üçüncü vezirliğe terfi etmiş, 1008 yılının Şevval (15 Nisan-13 Mayıs 1600) ayında Halil Paşa'nın azledilmesiyle sadaret kaymakamlığına getirilmiştir.¹⁰ Bu görevde on ay kaldıktan sonra azledilmiş, 1010 yılı Muharrem veya Safer (2-31 Temmuz/1-29 Ağustos 1601) ayında tekrar üçüncü vezirliğe getirilmiştir. Bu görevdeyken 20 Rebi'ülâhır 1010 (18 Ekim 1601) tarihinde Anadolu muhafazası için Kütahya'ya gönderilmiştir.¹¹ 1011 yılı ortalarında (Aralık 1602) Celali lideri Deli Hasan'ın Kütahya'ya saldırması üzerine Ahmed Paşa kaleye kapanmış, Deli Hasan da şehri yakıp yıkmıştır.¹² Celali isyanları nedeniyle Anadolu'ya serdar olarak Nuh Paşa'nın gönderilmesiyle Hafız Ahmed Paşa merkeze çağrılmış, Kütahya'dan ayrılan paşa 24 Safer 1012 (3 Ağustos 1603) tarihinde İstanbul'a ulaşmıştır. Yine üçüncü vezir olarak görevine devam edecek olan Ahmed Paşa, Vezir Hasan Paşa'nın padişah nezdindeki girişimleri dolayısıyla İstanbul'a gelişinin ertesi günü tutuklanmıştır. Tüm mal varlığına el konularak sarayı mühürlenene paşa Yedikule'de hapsedilmiştir. 18 gün tutuklu kaldıktan sonra harem ağalarının araya girmesiyle katledilmekten kurtulmuş, serbest bırakılarak Mihaliç'teki çiftliğine gönderilmiştir.¹³ 1012

⁸ Z. Aycibin, *a.g.t.*, s. 342; Selânikî, *a.g.e.*, II, 775, 786.

⁹ Eski kazasker Yahya Efendi, Ahmed Paşa'nın zimmetinde olduğu iddia edilen paranın alınması gerektiğine hükmetmiş, bunun üzerine 1007 yılı Ramazan (28 Mart-26 Nisan 1599) ayında sadarete yapılan toplantıda Ahmed Paşa ile birlikte Kurt Paşa ve Şerif Mehmed Paşa'nın da Mısır beylerbeyi oldukları döneme ait muhasebe defterlerinin istenmesine ve iddianın incelenmesine karar verilmiştir. Ancak ulema delil yetersizliği nedeniyle görüş birliğine varamamıştır (Selânikî, *a.g.e.*, II, 797-799). Üç beylerbeyinin bir senelik vergi geliri olan 500.000 altın hakkındaki sorgusu epeyce devam etmiş ve sonuçta 1008 yılı Receb (17 Ocak-15 Şubat 1600) ayında Ahmed Paşa bu durumdan sorumlu tutulmuştur (Selânikî, *a.g.e.*, II, 845-846). 20 Şa'ban 1008 (6 Mart 1600)'de Hac kafilisinin hazırlıklarına nezaret etmek üzere Ahmed Paşa'nın Şam'a acil olarak gönderilmesiyle konu kapanmıştır (Selânikî, *a.g.e.*, II, 849).

¹⁰ Z. Aycibin, *a.g.t.*, s. 356; Selânikî, *a.g.e.*, II, 864; Hasan Bey-zâde, *a.g.e.*, III, 618.

¹¹ Z. Aycibin, *a.g.t.*, s. 405.

¹² Z. Aycibin, *a.g.t.*, s. 417.

¹³ Z. Aycibin, *a.g.t.*, s. 432; Hasan Bey-zâde, *a.g.e.*, III, 737-738, 748.

yılı sonlarında (Mayıs 1604) Sadaret Kaymakamı Sofu Sinan Paşa, Ahmed Paşa'yı Bosna'ya sürgüne göndermek istemiş ancak bunu gerçekleştirememiştir. 1013 yılı başlarında (Haziran 1604) Ahmed Paşa ikinci kez sadaret kaymakamlığına getirilmiştir.¹⁴ Bu görevdeyken 1015 (1606-1607) yılında Anadolu beylerbeyi ve Saruhan sancakbeyi ile birlikte Celali Kalenderoğlu'na karşı gönderilen paşa bu mücadelede başarı elde edememiştir.¹⁵ Sadaret kaymakamlığından azledildikten sonra 1016 (1607-1608)'da hacca giden Ahmed Paşa devlet hizmetinden ayrılmıştır. 23 Ramazan 1022 (6 Kasım 1613) tarihinde İstanbul'da vefat etmiş, Fatih'te Küçük Karaman'da inşa ettirdiği caminin yanındaki türbeyle defnedilmiştir.¹⁶

Yukarıda kısaca söz edilen hayat hikayesinden anlaşılacağı üzere önemli devlet görevlerinde bulunan Ahmed Paşa'nın geçmişinde başarılar ve başarısızlıkların yanında ne yazık ki kendisini zan altında bırakan, şai-beye yol açan olaylar da mevcuttur. Osmanlı devlet adamlarının vakıf kurma geleneğini benimseyip uygulayan paşayı bu yönüyle minnetle anmak gerekir. Zira Ahmed Paşa pek çok menkul ve gayrimenkul bağışlayarak Mısır, Kıbrıs, Rodos, Bosna, İlbasan, Prevadi, Hamid, Mihaliç, Bursa, Üsküdar, Galata ve İstanbul'da adını yaşatacak vakıflar kurmuştur. 1014 (1605-1606) yılında tescil edilen vakfiyesinde vakıf eserler, bu kurumlarda istihdam edilecekler, alacakları ücretler, vakfettiği akârat, buralardan elde edilecek gelirin kullanılacağı yerler hakkında ayrıntılı bilgiler vermiştir.¹⁷ Ahmed Paşa'nın topluma hizmet amacıyla kurduğu vakıflardan elde edilen gelir, 1011 (1602-1603) yılında hazinenin darlığı nedeniyle devlet tarafın-

¹⁴ Z. Aycibin, *a.g.t.*, s. 478; Hasan Bey-zâde, *a.g.e.*, III, 819-820, 823; *Mustafa Sâfi'nin Zübdetü't-Tevârih'i*, Haz. İbrahim Hakkı Çuhadar, Ankara 2003, II, 6.

¹⁵ *Mustafa Sâfi'nin Zübdetü't-Tevârih'i*, II, 49-50.

¹⁶ Mehmed Süreyya, *a.g.e.*, II, 556.

¹⁷ Vakfiye kapak sayfası dahil varak usulüne göre numaralandırılmış olup 2a-45a aralığındadır. Harekelendirilmiş nesih hatla kaleme alınmıştır. Ahmed Paşa'nın Mısır'daki vakfı ile ilgili bilgiler vakfiyenin 5b ile 12b aralığında yer almıştır. Diğer sayfalarda vakfın yukarıda söz edilen yerlerde kurduğu vakıflar hakkındaki şartlar sıralanmıştır. Her vakıfla ilgili başlık derkenar olarak mühür şeklinde gösterilmiştir. Vakfiye 10 beyitten oluşan manzum bir bölüm ile sona ermiştir. Son beyitte vakfın tescil tarihi olan 1014 yılı ebced hesabına göre "Hâfızıyye" sözcüğüyle ifade edilmiştir. Vakfiye için bkz. Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), *Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi (TSM)*, d, nr. 6972, vr. 2a-45a.

dan da kullanılmış hatta vakıf malından verilen 15.000 flori vakfa kısa sürede geri ödenememiştir.¹⁸

Hadım Hafız Ahmed Paşa'nın Mısır ve Hicaz'daki Vakıfları

Vakfi tanıtmadan önce o dönemde hac yolunu¹⁹ kullanan hacı adaylarının yolculuk sırasında karşılaştıkları sorunların başında gelen suyun temini ve dağıtılmasından söz etmek gerekir ki paşanın su vakfı bu ihtiyacın karşılanmasına yönelik önemli bir hizmettir. Zira Ahmed Paşa'nın bu girişimi merkezî idarenin ana yollar dolayısıyla hac yolu üzerindeki su kuyuları ve sarnıçlarda su bulundurulması politikasına hizmet eden anlayışın bir yansımasıdır.

Osmanlı döneminde resmî olan iki hac kervanından söz edilmektedir. Bunlardan biri İstanbul-Şam-Mekke güzergahını takip eden kervan, diğeri de Kahire üzerinden Mekke'ye ulaşan kafiledir. Kahire, Orta Afrika'dan gelen hacı adaylarının buluşma noktası olduğu gibi Kuzey Afrika, Ege adaları ve İstanbul'dan gelenlerin toplandığı bir merkezdir. Buradan hareket eden kervan, Kusey veya Süveys, Meila, Yenbu ve Cidde üzerinden Mekke'ye 37 günde ulaşmaktadır. Bu kervana Mısırlıların armağanlarını Mekke'ye götüren Mısır görevlileri de katılmıştır.²⁰ Kervanın gerek Sina Çölü'ndeki yolculuğu gerekse Arabistan Yarımadası'ndaki konak yerlerinde ikameti sırasında temiz su kaynaklarına ulaşma ihtiyacı bazı tedbirlerin alınmasını gerekli kılmıştır. Çölde kervanın su ihtiyacını sağlayan kuyu ve

¹⁸ Z. Aycibin, *a.g.t.*, s. 432; Hasan Bey-zâde, *a.g.e.*, III, 737. Kapıkulları aylıkları için talep edilen bu meblağ vakfın mütevellisi olan Hasan Çavuş tarafından 25 Zilhicce 1011 (5 Haziran 1603) tarihinde borç olarak verilmiştir. Vakfın alacağını tahsil edememesi üzerine mütevellinin girişimiyle 1016 (1607-1608) yılında hükümet bir ödeme planı yapmış, borcun 5.000 sikkesinin Mısır gelirinden, diğer 5.000'in Trablusşam hazinesinden, 2.000'in Kıbrıs hazinesinden, kalan 3.000'in ise 1.000'er sikkelik dilimler halinde Sakız Adası, Üsküp ve Kratova'nın mukataa gelirlerinden ödenmesine karar vermiştir (BOA, *T SMA.d*, nr. 7290/0007).

¹⁹ Hac yollarını gösteren harita Ek I'dedir.

²⁰ Surayya Faroqhi, *Hacılar ve Sultanlar Osmanlı Döneminde Hac (1517-1638)*, Çev. Gül Çağalı Güven, İstanbul 1995, s. 35; Sinan Kunalalp, "Osmanlı Yönetimindeki (1831-1911) Hicaz'da Hac ve Kolera", *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi (OTAM)*, Çev. Münir Atalar, S.7 (Ankara 1996), s. 499.

sarnıçların, Bedevilere karşı küçük karargahlarca savunulması bir zorunluluk haline gelmiştir. Nitekim güzergah üzerinde yer alan Müveylah ve Ezlem kaleleri çevresindeki su kuyularının güvenliği kale muhafızlarının sorumluluğuna bırakılmıştır. Vâkif da her iki kale çevresinde açtığı üç adet su kuyusunun güvenliği, temizliği ve bakımını söz edilen kalelerin dizdarlarına havale etmiştir.

Aşağıda Ahmed Paşa'nın Mısır ve Hac yolundaki vakfına ait menkul ve gayrimenkullerin ayrıntılı bir listesi verilmiştir.

Tablo I. Vakfiyeye Göre Mısır'da Vakfedilen Menkul ve Gayrimenkuller²¹

<i>Akarât</i>	<i>Bulunduğu Yer</i>	<i>Özellikleri</i>
2 adet Vekâle (Han)	Bulak İskelesi'nde Kantaratı's-Siba mevzii karşısı	Birbirine bitişik olduğu tahmin edilen hanlarda altta 49 adet mahzen üst katta ise 54 adet oda bulunmaktadır. İki hana ait dört kapı olup bunlardan ikisi kara, diğer ikisi de nehir tarafındadır.
Vekâle	Kaçmasiyye'ye yakın Berâd-ı Ayyîn Mahallesi	Handa altı üstlü odalardan başka dükkanlar da mevcuttur.
Dükkan	Han-ı Halil	Söz edilen dükkan, handa "Dükkan-ı Mahmud" adıyla bilinmektedir.
Dükkan	Sûk-ı Haramzâde	-
Vekâle	Reşid'de Kızıldeniz kıyısında	Handa altta mahzenler, üst katta ise odalar bulunmaktadır.
Hamam	Ariş	Tüm müstemilatıyla birlikte vakfedilmiştir.
Bahçe	Vilâyet-i Mansûre'de Dakhiliye'ye bağlı Nahiye-i Minye-i Âbı Hâlid	Meyveli ağaçlar ve su dolapları ile su kuyularını içeren bahçenin yarı hissesi bağışlanmıştır.
2 parça arazi	Vilâyet-i Menufiye'de Nahiye-i Dilcemun	Balçık denilen araziler 180 feddandır. ²²
Arazi	Vilâyet-i Garbiyye'de Nahiye-i Diyeyh	Balçık denilen arazi 133 feddandır.
Arazi	Havz-ı Ful'de Arâzi-i Kalyubiyye'de Nahiye-i Nay	Balçık denilen arazi 50 feddandır.
Arazi	Vilâyet-i Garbiyye'de Nahiye-i Kuveysana	Balçık denilen arazi 50 feddandır.
Arazi	Vilâyet-i Garbiyye'de Tavh Beni Mezid denilen nahiye	52 feddandır.

²¹ BOA, *TSM.A.d*, nr. 6972, vr. 6b-9a.

²² Mısır alan ölçüsü olup bir feddan 6.368 m²'dir (Walther Hinz, *İslâm'da Ölçü Sistemleri*, Çev. Acar Sevim, İstanbul 1990, s. 80).

Arazi	Ebyar denilen nahiyede Hukr ²³ -i Alemeddin Zenbur	180 feddandır.
Arazi, 20 adet su dolabı ve su kuyusu	Memleket-i Buhayra'da Nahiyeye-i Cüdeyye	Su dolapları bütün müştemilatıyla birlikte vakfedilmiş, bu dolaplar için 70 adet öküz bağışlanmıştır.
Ka'a, ²⁴ havş (avlu), bahçe, arazi ve sebbak adıyla anılan mera	Nefs-i Cüdeyye	Arazi 60 feddandır.
Arazi ve 8 adet su dolabı	Vilâyet-i Menfelutyye'de Nahiyeye-i Menzara	40 feddanlık arazi üzerinde bulunan su dolapları tüm müştemilatıyla ve su dolapları için gerekli 80 adet öküz ile birlikte bağışlanmıştır.
Bir revak, 21 adet ka'a ve bir havş	Müzâhameteyn'de Nahiyeye-i Barinbare	Arazi üzerine hizmetliler ve hayvanlar için binalar inşa edilmiştir. Binaların yanında bir de masara ²⁵ mevcuttur.
Arazi ve 2 adet su dolabı	Müzâhameteyn'de Nahiyeye-i Barinbare	11 feddan, bir rub ve bir sümün olan arazi üzerinde bulunan su dolapları bütün müştemilatıyla birlikte vakfedilmiştir.
4 parça arazi ve 4 adet su dolabı	Müzâhameteyn'de Nahiyeye-i Barinbare	28 feddanlık arazi üzerinde bulunan su dolapları bütün müştemilatıyla birlikte bağışlanmıştır.
Arazi	Barinbare	Bostan denilen arazi tüm müştemilatıyla birlikte vakfedilmiştir.
Arazi ve 8 adet su dolabı	Barinbare	33 feddan olan arazi, üzerindeki su dolapları ve bütün müştemilatıyla birlikte bağışlanmıştır.
Arazi, 86 adet hurma ağacı ve 23 adet su dolabı	Barinbare	Arazi üzerinde bulunan su dolapları bütün müştemilatıyla birlikte vakfedilmiştir.

²³ Bir vakıf araziye belli bir ücret karşılığında tasarruf altında tutmaktır (Ali Himmet Berki, *İstılah ve Tâbirler*, Ankara 1966, s. 22).

²⁴ Geleneksel Mısır ve Suriye konutlarında divanhane benzeri büyük salon olup kare ya da kareye yakın planlı bir merkezi mekanla ona bir kemerle açılan zemini yükseltilmiş bir ikinci mekandan oluşur. Genellikle zemini daha alçak olan mekanın ortasında bir havuz bulunur. Yükseltilmiş kesimin üç yanı sedirle çevrilidir. Ka'alar taştan inşa edilmekle birlikte tavanları ahşaptandır (<http://sanatsozlugum.blogspot.com/2011/08/kaa.html/05.03.2012>).

²⁵ Üzüm, susam, zeytin vs. sıkılan yer.

I. Mısır'da Vakfedilen Menkul ve Gayrimenkuller ile İlgili Şartlar

Tüm vakfedilen menkul ve gayrimenkuller mütevellî tarafından kiraya verilecek, elde edilen gelir her yıl Mekke yolundaki hac yolcuları ile aşağıda söz edilen yerlerdeki köprü ve zaviyelerin ihtiyaçları için kullanılacaktır. Ayrıca vakıf görevlileri ile vâkıfın aile efradına tahsisat ayrılacaktır. Bunun için;

1. 15 adet saka devesi kiralanacak ve develerin ücreti ile kırba,²⁶ çadır ve diğer masraflarını karşılamak amacıyla yıllık 22.000 para ayrılacaktır.

2. Sekiz adet güçlü, kuvvetli saka ile pazar işlerini görmek üzere bir hizmetli tayin edilecektir. Söz konusu bu dokuz kişiye her yıl 2.500 para ödenecektir. Ayrıca işçileri için 2.000 para verilecek, ihtiyaç olduğunda on hazineli bir çadır alınacak, keçe, urgan ve döşemeleri için de yıllık 800 para tahsis edilecektir.

3. Hac yolunda Duş denilen yerde hacıların ihtiyaçları için açtırılan iki adet su kuyusunun temizlenmesi amacıyla her yıl on flori verilecektir. Ezlem Kalesi dizdarları ücret almadan bu işe nezaret edecektir.

4. Müveylah Kalesi yakınında inşa edilen bir su kuyusunun temizlenmesi için de yıllık 200 para verilecek, kalenin dizdarları ücret almadan bu işin yerine getirilmesine nezaret edecektir.

5. Arz-ı Mukaddes olarak anılan Filistin ve çevresinde Remle ile Haliç arasında bulunan nehir üzerinde inşa edilen köprünün tamir ve bakımı için yıllık olarak 1.000 akçe verilecek, Haliç suru dizdarları ücretsiz olarak bu görevin yerine getirilmesine nezaret edecektir.

6. Sır denilen yerde Kantara-yı Sunkur tarafında bulunan Şeyh Kerimüddin el-Halvetî Zaviyesi'nde 16 hafız sabah namazından sonra birer cüz okuyarak hasıl olan sevabı vâkıfın ruhuna bağışlayacaktır.

7. Bu hizmetlerine karşılık zaviyenin şeyhlerine her ay 30, diğerlerine ise 15'er para ödenecektir.

8. Zaviyenin şeyhi Abdülvahid Efendi'ye yıllık olarak 1.080, oğlu Şeyh İbrahim Efendi'ye de 700 para verilecektir.

²⁶ Sakaların kullandığı, ince köseleden veya deriden yapılmış su kabı, saka tulumu.

9. Halvetî Tarikatı Şeyhi Alaaddin es-Sarimini'ye 1.440 para verilecek, vefatından sonra hisseleri vakfa aktarılacak, beylerbeyleri ve kadılar tarafından hiçbir şekilde başkasına tahsis edilmeyecektir.

10. Mısır beylerbeylerinin divan toplantılarını yaptıkları Mak'ad-ı Kayıtbay'da imam olanlara aylık 60, hafız olan on kişiye ise günlük birer para verilecektir.

11. Mısır beylerbeyi olanlar Hadım Hafız Ahmed Paşa'nın Mısır'da bulunan vakıflarına nazır olacak, bu hizmetine karşılık günlük iki buçuk para ödenecektir.

12. Mısır'da ikamet eden Kadı Paşazade Hüseyin Efendi bu vakıflara hasbi yani ücretsiz olarak nazır olacak, müteveli onun bilgisi dışında vakıfla ilgili herhangi bir işlem yapamayacaktır.

13. Kabasakal Muhammed Ağa günlük beş para ile müteveli olacak ve vakfı iyi idare ettiği sürece azledilmeyecektir.

14. Vakfa nezaret edecek biri günlük beş para ile nazır olarak görevlendirilecektir.

15. Haramdan sakınan birisi günlük iki para ile câbî olacaktır.

16. Azatlı kölelerden yazı işlerine vâkıf biri kâtip ve mübaşir olarak atanacak, bu hizmetlerine karşılık günlük iki para ödenecektir.

17. Vakıf için bir şahit görevlendirilecek, kendisine aylık 60 para verilecektir.

18. Bulak Zaviyesi'nde imam olan kişiye aylık 30 para verilecek, hoş sesli biri müezzine olarak atanıp kendisine aylık 30 para ödenecektir.

19. Bulak Zaviyesi'nde kandilci olarak görev yapan kişiye aylık 25 para verilecektir.

20. Yağ ve kandil giderleri için aylık 18 para tahsis edilecektir.

21. Zaviyenin hasır eskidiğinde yenisiyle değiştirilecektir.

22. Reşid yakınlarında bulunan Cüdeyye Köyü'ndeki zaviyede görevli olan imam ve müezzine aylık 30'ar, ferraş ile kandilciye ise 25'er para ödenecektir.

23. Zaviyenin yağ ve kandil giderleri için aylık 12 para tahsis edilecek, hasır ihtiyacını karşılamak üzere yeteri kadar para ayrılacaktır.

24. Mısır'daki vakıf gelirlerinden vâkıfın kardeşi Muhammed Ağa'ya günlük 40 akçe ile her yıl 120 kile pirinç, on kile nohut, iki kantar şeker, iki müd mercimek, 50 vukıyye şairiyye verilecektir. Muhammed Ağa'ya yevmiye olarak verilecek olan 40 akçe vefatından sonra evlatlarına verilmeye devam edecektir.

25. Vâkıfın kız kardeşi Banu Hatun'a günlük on akçe verilecek, vefatından sonra bu yevmiye evlatlarına verilmeye devam edecektir.

26. Vâkıfın kız kardeşinin oğlu Kasım Ağa'ya günlük on akçe ödenecek, bu ödemede nesilden nesile sürecektir.

27. Vâkıfın kardeşleri ile yeğenine tahsis ettiği ödemeler onların nesillerinin sona ermesi halinde vakfa intikal edecektir.

28. Yukarıda söz edilen tüm harcamalar ve ödemelerden artan vakıf geliri İstanbul'daki vakıf mütevellilerine gönderilecek ve ihtiyaç durumunda ilgili yerlere sarf edilecektir.²⁷

II. Vakfiyeye Göre İlgili Verilerin Değerlendirilmesi

Hafız Ahmed Paşa yukarıdaki tabloda sayılan taşınır ve taşınmaz mallarını hacı adayları için bağışlamış, uzun ve meşakkatli hac yolunda onların istifadesine sunmuştur. Bu amaçla Bulak'ta Gasul ve Atrun adlarıyla anılan iki han olmak üzere, Reşid ve Kaçmasıyye'de de birer tane han vakfetmiştir. Vakfedilen hanlar konumu ve kapasiteleri itibariyle önemli birer ticari işletme görünümündedir. Ayrıca ticari potansiyelin yüksek olduğu Han-ı Halil ve Haramzade gibi çarşılarda birer dükkan ile Ariş'te bir hamam bağışlamıştır. Bunların dışında vâkıf Aşağı Mısır denilen Mısır-ı Süflâ'da bulunan Buhayra, Menufiye, Garbiyye, Kalyubiyye ve Dakhiliye gibi eyaletlerde çeşitli büyüklüklerdeki bahçe, bostan, mera ve bir kısmı balçık olarak tanımlanan arazileri aynı amaç için tahsis etmiştir. Yaklaşık 20 parçadan oluşan bu arazilerin toplamı (ölçüleri vakfiyede belirtilenlere göre) en az 820 feddan olup 5.221.760 m²'ye tekabül etmektedir ki bu da yine yaklaşık olarak 4.351 dönüme eşittir. Arazilerin bir kısmında ka'a denilen konaklama yerleri, su dolapları, su kuyuları, meyve ağaçları, gölgelik ve çeşitli müştemilat bulunmaktadır. Vâkıf bu şekilde toplam 65 adet su dola-bı ve su kuyusu vakfederek hac yolunda çekilen su sıkıntısının giderilmesi-

²⁷ BOA, *T SMA*. d, nr. 6972, vr. 9a-12b.

ne katkıda bulunmaya çalışmıştır. Ayrıca su dolapları için 150'den fazla öküz vakfettiği gibi su dağıtımını sağlamak amacıyla vakfın gelirlerinden sarf edilmek üzere 15 adet saka devesi kiralanmasını ve dokuz kişinin görevlendirilmesini şart koşmuş, bunlar için gerekli ihtiyaç maddelerinin temin edilmesini istemiştir.

Hafız Ahmed Paşa sadece Mısır hac yolu için değil aynı zamanda Filistin ve çevresi için de vakfın gelirlerinden tahsisat ayırmıştır. Bu bölgede bulunan Halilürrahman ya da Kudüs'teki İbrahim camilerini ziyaret eden hacıların²⁸ bu imkandan faydalanmasını sağlamıştır. Remle ile Haliç arasında bulunan nehir üzerine yaptırdığı köprünün tamir ve bakımı da vakıf gelirlerinden karşılanmıştır.

Vakfın gelirlerinden kaynak sağlanan yerlerden biri de Sır'da bulunan Halvetî Zaviyesi ile Bulak ve Reşid'deki zaviyeler olup bu kurumların idareci ve görevlilerinin ücretleri vakıftan ödenmiştir. Ayrıca Halvetî Tarikatı şeyhine de ödenek ayıran paşa zaviyeler için gerekli ihtiyaç maddelerinin yine vakıf aracılığıyla giderilmesini istemiştir. Vâkıfın Halvetî Zaviyesi ile tarikat şeyhine tahsisat ayırması onun bu tarikata bağlı olduğunu düşündürmektedir.

Hafız Ahmed Paşa'nın kurmuş olduğu vakıf yarı-ailevi²⁹ bir özellik taşımaktadır. Zira vakıf gelirlerinden kendisi pay aldığı³⁰ gibi kız ve erkek kardeşi ile yeğenine de aynı ve nakdi tahsisat ayırmıştır. Azatlı kölelerinin vakfın gelirlerinden faydalanmasını sağlamak için onları vakfın idareci kadrosuna dahil etmiş, kâtip ve mübaşir olarak görevlendirmiştir.

III. Vakfın XVII-XVIII. Yüzyıllardaki Gelir ve Giderleri

Vakfın işleyişine dair bilgi veren ilk kayıtlar kuruluşundan 30 yıl sonrasına ait olup vakfiyede söz edilen menkul ve gayrimenkullerin büyük ölçüde gelir sağlamaya devam ettiği tespit edilmiştir.

Aşağıda gerek bu ilk kayıtlarda gerekse bir sonraki yüzyıla ait olan muhasebe bilançolarında yer alan bilgiler tablolar halinde gösterilmiştir.

²⁸ S. Faroqi, *a.g.e.*, s. 79.

²⁹ Yarı-ailevi vakfın özellikleri için bkz. Bahaeddin Yediyıldız, *XVIII. Yüzyılda Türkiye'de Vakıf Müessesesi Bir Sosyal Tarih İncelemesi*, Ankara 2003, s. 17-19.

³⁰ BOA, *T SMA. d.*, nr. 3507/0001, vr. 2a.

Tablo II. Vakfın Gelirleri ile İlgili Veriler 1044-1046 (1634-1637)³¹

<i>Akarât</i>	<i>Adet / Parça</i>	<i>1044 (1634-1635) Yılı Gelirleri (Akçe Olarak)</i>		<i>1045 (1635-1636) Yılı Gelirleri (Akçe Olarak)</i>			<i>1046 (1636-1637) Yılı Gelirleri (Akçe Olarak)</i>
		<i>Toplam Gelir</i>	<i>Bakaya Kalan</i>	<i>Toplam Gelir</i>	<i>Tahsil Edilen Gelir</i>	<i>Bakaya Kalan</i>	<i>Toplam Gelir</i>
<i>Helâlî ve Harâcî Gelirler</i>		-	-	98.890	89.140	9.750	-
<i>Helâlî Gelirler</i>		-	-	49.380	49.380	-	87.177
<i>Bulak'daki vekâleler</i>	2	-	-	40.875	40.875	-	-
<i>Evler ve dükkanlar</i>	-	-	-	7.695	2.550	-	-
<i>Han-ı Halil'deki dükkanlar</i>	-	-	-	810	810	-	-
<i>Harâcî Arazi Gelirleri</i>		-	-	49.510	39.780	9.750	-
<i>Kalyubiyye Vilayeti'nde Nay'da bulunan arazi</i>	1	-	-	3.750	3.750	-	-
<i>Garbiyye Vilayeti'nde Kuveysana'da bulunan arazi</i>	1	-	-	900	900	-	-

³¹ BOA, *T SMA. d*, nr. 3681/0006, vr. 1b-2b, 5b. Vakfın muhasebe bilançolarını içeren defterlerin bazılarında hesaplamalarda yanlışlıklar yapıldığı tespit edilmiş ancak doğru sonuçları yazmak yerine orijinaline sadık kalmıştır.

<i>Menufiye Vilayeti'nde bulunan arazi</i>	1	-	-	4.500	4.500	-	-
<i>Garbiyye Vilayeti'nde Tavh Beni Mezd'de bulunan arazi</i>	1	-	-	1.125	1.125	-	-
<i>Menufiye Vilayeti'nde Dilcemun'da bulunan arazi</i>	1	-	3.375	6.750	-	6.750	-
<i>Menfelutiyye Vilayeti'nde Menzara'da bulunan arazi</i>	1	-	-	3.000	-	3.000	-
<i>Garbiyye Vilayeti'nde Barinbare'de bulunan arazi ve su dolapları</i>	-	10.530	-	11.080	11.080	-	-
<i>Reşid'de bulunan arazi</i>	1	2.250	-	2.250	2.250	-	-
<i>Reşid'de bulunan mukataa gelirleri</i>		26.477	-	48.000	-	-	12.700
<i>Pirinç ve arpadan elde edilen gelir</i>	-	26.477	-	46.200	-	-	-
<i>Reşid'deki vekâle</i>	1	-	-	-	-	-	12.700
<i>Reşid'deki su dolapları geliri</i>	-	-	-	1.800	-	-	-
<i>Vakfın Eski Nazırı Mehmed Çavuş'un Tahsil Ettiği Halde Zimmetinde Kalan Meblağ</i>		-	-	-	-	22.222	-
Toplam		39.257	3.375	146.890	89.140	31.972	99.877

Tablo III. Vakfın Giderleri ile İlgili Veriler (1044-1045/1634-1636)³²

Giderler	Kişi/ Adet	1044 (1634-1635) Yılı Giderleri (Akçe Olarak)	1045 (1635-1636) Yılı Giderleri (Akçe Olarak)
Mısır'daki Vakıf Görevlileri	6	-	7.830
<i>Nâzır</i>	1	-	4.050
<i>Kâtip</i>	1	-	1.080
<i>Câbî</i>	1	-	540
<i>Şâhid-i vakf-ı evvel</i>	1	-	1.080
<i>Kasîd-i vakf</i>	1	-	540
...	1	-	540
Bulak'daki Küçük Vekâle'deki Zaviye Görevlileri	3	-	930
<i>İmam (aynı zamanda hafız)</i>	1	-	390
<i>Müezzin</i>	1	-	270
<i>Ferraş (aynı zamanda bevvab)</i>	1	-	270
Şeyh Kerimüddin el-Halvefi Zaviyesi'ndeki Cüzhanlar	16	-	2.295
Mısır'daki Personel	2	-	1.215
<i>İmâm-ı Divân-ı Kayıtbay Şeyh Mehmed Çelebi</i>	1	-	675
<i>Vakfın imamı Mehmed Efendi'nin biraderi kethüda</i>	1	-	540
Medine-i Münevvere, Kudüs-i Şerif ve Halilü'r-rahman Mürettebatı	2	-	3.000
<i>Medine-i Münevvere mürettibi</i>	1	-	1.000
<i>Kudüs-i Şerif Mürettibi</i>	1	-	2.000
Bulak Vekâleleri Kapıcılarına Âdet Üzere Ödenen	6	-	1.575
Reşid'deki Görevlilere Âdet Üzere Ödenen	4	-	3.600
Bulak Zaviyesi Giderleri		-	23.468
<i>Kandiller için yağ bedeli</i>	-	-	386
<i>Hasır bedeli</i>	-	-	120
<i>Kandil gideri</i>	-	-	37,5
<i>Kurban bayramı için kurban bedeli</i>	2	-	200

³² BOA, TSMA. d, nr. 3681/0006, vr. 3a-5b.

Başka Vakıflara Ait Olup Hafız Ahmed Paşa Vakfı Tarafından Kullanılan Yerler İçin Ödenen Zemin Kirası			11.100
<i>Hukr-ı arazi (Şeyh Mehmed Mürşidi Vakfı'na)</i>	-		6.300
<i>Hukr-ı sevâki (Mürşidi Vakfı'na)</i>	-		750
<i>Hukr-ı arazi (Seydi Abdullah Vakfı'na)</i>	-	-	1.050
<i>Hukr-ı arazi (... Vakfına)</i>	-		3.000
Sebiller İçin Yapılan Harcamalar		-	39.080
<i>Mermer bedeli</i>	60	-	2.400
<i>Mermer işçilerine ödenen</i>	-	-	300
<i>Demir zincir bedeli</i>	-	-	45
<i>Satın alınan develerin bedeli</i>	19	-	31.350
<i>Sakaların ücretleri</i>	9	-	3.750
<i>Tamircilerin ücreti</i>	-	-	30
<i>Saka ve hamallara verilen bahşişler</i>	-	-	60
<i>Diğer giderler</i>	-	-	1.145
Vâkıfın akrabaları için İstanbul'a gönderilen irsaliye³³		3.060	3.273
Bulak ve Reşid'deki Vekâleler ile Diğer Gayrimenkullerin Tamir Giderleri		-	2.682
<i>Bulak Vekâlesi tamir gideri</i>	-	-	1.500
<i>Reşid Vekâlesi tamir gideri</i>	-	-	450
<i>Bulak'taki diğer akarın onarım masrafları</i>	-	-	732
Reşid'deki menkul ve gayrimenkuller ile ilgili yapılan harcamalar		29.478	42.536
Medine-i Münevvere İçin Vâkıfın azadlı kölelerinin sarf ettiği meblağ		930	1.080
Diğer Masraflar		-	10.045

³³ 1 Zilhicce 1042 (9 Haziran 1633) tarihli vakıf kaydına göre vakıftan tahsisat alanların listesi örnek olması açısından Ek II'de verilmiştir.

Tablo IV. Vakfın Gelirleri ile İlgili Veriler (XVIII. Yüzyıl)

<i>Akarât</i>	<i>Adet/ Parça</i>	<i>1160 (1747-1748)³⁴ Yılı Gelirleri (Akçe Olarak)</i>	<i>1167 (1753-1754)³⁵ Yılı Gelirleri (Akçe Olarak)</i>	<i>1170 (1756-1757)³⁶ Yılı Gelirleri (Akçe Olarak)</i>	<i>1172 (1758-1759)³⁷ Yılı Gelirleri (Akçe Olarak)</i>
<i>Bulak ve Mısır'da Bulunan Helâlî Gelirler</i>		43.276	41.696	41.696	42.417
<i>Bulak'daki vekâleler</i>	2	33.076	31.496	31.496	31.497
<i>Kızıldeniz kıyısındaki topraklar</i>	-	9.620	9.120	9.120	9.840
<i>Han-ı Halil'de Bakırcılar Çarşısı'ndaki dükkanlar</i>	2	720	720	720	720
<i>Haramzade Çarşısı'ndaki dükkanlar</i>	-	360	360	360	360
<i>Reşid'de Bulunan Helâlî Gelirler</i>		9.436	11.410	11.901	10.660
<i>Evler, dükkanlar ve vekâle</i>	-	8.776	10.750	11.241	10.000
<i>Hukr-ı dükkan³⁸</i>	-	540	540	540	540
<i>Cüdeyye'de bulunan arazi</i>	1	120	120	120	120
<i>Harâcî Gelirler</i>		49.075	49.075	49.075	49.075
<i>Menufiye Vilayeti'nde Dilcemun'da bulunan arazi</i>	1	5.000	5.000	5.000	5.000
<i>Kalyubiyye Vilayeti'nde Nay'da bulunan arazi</i>	1	3.450	3.400	3.450	3.450
<i>Garbiyye Vilayeti'nde Kuveysana'da bulunan arazi</i>	1	900	900	900	900
<i>Menufiye Vilayeti'nde bulunan arazi</i>	1	4.000	4.000	4.000	4.000
<i>Garbiyye Vilayeti'nde Tavh Beni Mezid'de bulunan arazi</i>	1	1.125	1.125	1.125	1.125
<i>Buhayra Vilayeti'nde Cüdeyye'de bulunan arazi</i>	1	18.500	18.500	18.500	18.500
<i>Garbiyye Vilayeti'nde Barinbare'de bulunan arazi</i>	1	13.700	13.700	13.700	13.700
<i>Reşid yakınlarındaki Gars Adası'nda bulunan arazi</i>	1	2.400	2.400	2.400	2.400
<i>Bir önceki yılın vakıf gelirinden artan meblağ</i>		37.588	13.877	19.940	14.210
Toplam		139.375	116.058	122.612	116.362

³⁴ BOA, TSMA. d, nr. 3681/0007, vr. 1b-2a.

³⁵ BOA, TSMA. d, nr. 5599/001, vr. 1b-2a.

³⁶ BOA, TSMA. d, nr. 5291/0001, vr. 1b-2a.

³⁷ BOA, TSMA. d, nr. 3681/0008, vr. 2b-3a.

³⁸ Vakfa ait olan arazi üzerinde bulunan sayıları belli olmayan dükkanların zemin kirasıdır.

<i>Akarât</i>	<i>Adet</i>	<i>1175 (1761-1762)³⁹ Yılı Gelirleri (Akçe Olarak)</i>	<i>1177 (1763-1764)⁴⁰ Yılı Gelirleri (Akçe Olarak)</i>	<i>1178 (1764-1765)⁴¹ Yılı Gelirleri (Akçe Olarak)</i>	<i>1179 (1765-1766)⁴² Yılı Gelirleri (Akçe Olarak)</i>
<i>Bulak ve Mısır'da Bulunan Helâlî Gelirler</i>		44.136	44.136	44.126	44.406
<i>Bulak'daki vekâleler</i>	2	32.576	33.576	33.576	33.576
<i>Kızıldeniz kıyısındaki topraklar</i>	-	9.840	10.110	9.840	10.110
<i>Han-ı Halil'de Bakırcılar Çarşısı'ndaki dükkanlar</i>	2	720	720	720	720
<i>Reşid'de Bulunan Helâlî Gelirler</i>		10.660	10.660	10.660	10.660
<i>Eyler, dükkanlar ve vekâle</i>	-	10.000	10.000	10.000	10.000
<i>Hukr-ı dükkan</i>	-	540	540	540	540
<i>Cüdeyye'de bulunan arazi</i>	1	120	120	120	120
<i>Harâcî Gelirler</i>		49.075	49.075	49.075	49.075
<i>Menufiye Vilayeti'nde Dilcemun'da bulunan arazi</i>	1	5.000	5.000	5.000	5.000
<i>Kalyubiyye Vilayeti'nde Nay'da bulunan arazi</i>	1	3.450	3.450	3.450	3.450
<i>Garbiyye Vilayeti'nde Kuveysana'da bulunan arazi</i>	1	900	900	900	900
<i>Menufiye Vilayeti'nde bulunan arazi</i>	1	4.000	4.000	4.000	4.000
<i>Garbiyye Vilayeti'nde Tavh Beni Mezid'de bulunan arazi</i>	1	1.125	1.125	1.125	1.125
<i>Buhayra Vilayeti'nde Cüdeyye'de bulunan arazi</i>	1	18.500	18.500	18.500	18.500
<i>Garbiyye Vilayeti'nde Barinbare'de bulunan arazi</i>	1	13.700	13.700	13.700	13.700
<i>Reşid yakınlarındaki Gars Adası'nda bulunan arazi</i>	1	2.400	2.400	2.400	2.400
<i>Bir önceki yılın vakıf gelirinden artan meblağ</i>		21.068	7.468	11.088	8.431
Toplam		124.939	111.339	114.959	112.572

³⁹ BOA, TSMA. d, nr. 3681/0009, vr. 1b-2a.

⁴⁰ BOA, TSMA. d, nr. 3681/0010, vr. 1b-2a.

⁴¹ BOA, TSMA. d, nr. 3681/0011, vr. 1b-2a.

⁴² BOA, TSMA. d, nr. 3540/0004, vr. 1b.

Tablo V. Vakfın Giderleri ile İlgili Veriler (XVIII. Yüzyıl)

<i>Giderler</i>	<i>Kişi / Adet</i>	<i>1160 (1747-1748)⁴³ Yılı Giderleri (Akçe Olarak)</i>	<i>1167 (1753-1754)⁴⁴ Yılı Giderleri (Akçe Olarak)</i>	<i>1170 (1756-1757)⁴⁵ Yılı Giderleri (Akçe Olarak)</i>	<i>1172 (1758-1759)⁴⁶ Yılı Giderleri (Akçe Olarak)</i>
<i>Vakıf Görevlileri</i>	29	17.775	17.775	17.775	17.775
<i>Nâzır</i>	1	5.400	5.400	5.400	5.400
<i>Câbî</i>	1	540	540	540	540
<i>Mübâşir</i>	1	1.080	1.080	1.080	1.080
<i>Şâhid-i vakf-ı evvel</i>	1	1.080	1.080	1.080	1.080
<i>Şâhid-i vakf-ı sâni</i>	1	1.080	1.080	1.080	1.080
<i>Şâd-ı vakf</i>	1	1.080	1.080	1.080	1.080
<i>Şâd-ı vekâil-i Bulak</i>	1	540	540	540	540
<i>Kasid-i vakf</i>	1	720	720	720	720
<i>Kâtib-i vekâil-i Reşid</i>	1	720	720	720	720
<i>Kudüs-i Şerif Mürettibi</i>	1	1.500	1.500	1.500	1.500
<i>Halilü'r-rahman Mürettibi</i>	1	480	480	480	480
<i>İmâm-ı Divân-ı Kayıtbay</i>	1	720	720	720	720
<i>Kurrâ</i>	1	540	540	540	540
<i>Seydi Kerimüddin el-Halvetî Zaviyesi Mürettibleri</i>	16	2.295	2.295	2.295	2.295
<i>Sebiller İçin Yapılan Harcamalar</i>		47.034	47.237	47.989	47.960
<i>Develer için harcanan</i>	-	36.000	36.000	36.000	36.000
<i>Sakaların ücretleri</i>	-	4.400	4.400	4.400	4.400

⁴³ BOA, TSMA. d, nr. 3681/0007, vr. 2b-3b.⁴⁴ BOA, TSMA. d, nr. 5599/001, vr. 2a-2b.⁴⁵ BOA, TSMA. d, nr. 5291/0001, vr. 2a-2b.⁴⁶ BOA, TSMA. d, nr. 3681/0008, vr. 3a-3b.

<i>Kırba bedeli</i>	40	3.240	4.080	4.400	4.200
<i>Medine-i Münevvere için yağ bedeli</i>	-	690 (1,5 Kantar)	825 (2 Kantar)	675 (1 Kantar)	850
<i>Zeytinyağı kabı bedeli</i>	-	92	110	85	90
<i>Deri ve ciltçi için yağ bedeli</i>	-	12	22	29	-
<i>Arûz-ı cimâl-i sehâbe</i>	-	200	300	300	300
<i>Âdet-i saka başı</i>	-	1.500	1.500	1.500	1.500
<i>Çadır bedeli</i>	-	300	-	-	-
<i>Develer için kullanılan örtü bedeli</i>	-	300	-	300	300
<i>Süslü kırba</i>	-	300	-	300	300
<i>Diğer Masraflar</i>		4.667	6.860	12.770	19.365
<i>Bulak vekâlelerindeki kapıcı ücretleri</i>	-	1.080	1.080	1.080	1.080
<i>Bulak vekâlelerindeki diğer görevlilerin ücretleri</i>	-	900	900	900	900
<i>Cüdeyye'deki zaviyenin hademe ücreti</i>	1	510	510	510	510
<i>Mültezimler tarafından harcanan</i>	-	500	370	6.780	-
<i>Halâs-ı mal</i>	-	500	-	1.500	-
<i>Atıl arazi için harcanan</i>	-	-	-	-	4.000
<i>Garbiyye Vilayeti'nde Kuveysana'da bulunan atıl arazi için harcanan</i>	-	900	4.000	2.000	900
<i>Nay'da bulunan arazi için yapılan masraf</i>	-	277			3.450
<i>Dilcemun'da bulunan arazi için yapılan harcama</i>	-	-	-	-	5.000
<i>Tavh Beni Mezid'deki arazi için yapılan masraf</i>	-	-	-	-	1.125
<i>Gars'da bulunan arazi için yapılan masraf</i>	-	-	-	-	2.400
<i>Vâkıfın azadlı köleleri için İstanbul'a gönderilen irsaliye</i>		8.300	8.300	8.300	8.305
<i>Başka Vakıflara Ait Olup Hafız Ahmed Paşa Vakfı Tarafından Kullanılan Yerler İçin Ödenen Zemin Kirası</i>		6.345	6.345	6.345	6.345

<i>Hukr-ı arazi (Mürşidi Vakfi'na)</i>	1	3.525	3.525	3.525	3.525
<i>Hukr-ı arazi (Seyfeddin ve Taceddin Vakfi'na)</i>	1	1.500	1.500	1.500	1.500
<i>Hukr-ı arazi (Seydi Abdullah Vakfi'na)</i>	1	1.050	1.050	1.050	1.050
<i>Hukr-ı dükkan (Han-ı Halil'de bulunan birden fazla olan dükkanlar) (Kansu Gavri Vakfi'na)</i>	-	180	180	180	180
<i>Hukr-ı dükkan (Haramzade Çarşısı'nda bulunan birden fazla olan dükkanlar) (Gavri Vakfi'na)</i>	-	90	90	90	90
Reşid'deki Vekâlenin Tamir Giderleri		-	-	-	4.250
Gasul ve Atrun Olarak Adlandırılan Bulak'taki Vekâleler ile Diğer Akarın Tamir Giderleri		15.669	-	12.603	-
<i>20 Ca-5 B 1160 (30.5-13.7.1747) tarihleri arasındaki tamir giderleri</i>	-	3.496	-	-	-
<i>22 C-16 B 1161 (19.6-12.7.1748) tarihleri arasındaki onarım masrafları</i>	-	4.691	-	-	-
<i>3 Ş-25 L 1161 (29.7-18.10.1748) tarihleri arasındaki tamir giderleri</i>	-	5.770	-	-	-
<i>1161 (1748) yılında dükkanların tamir masrafı</i>	-	1.631	-	-	-
<i>1161 (1748) yılında Atrun Vekâlesi'nin tamir gideri</i>	-	81	-	-	-
Toplam		99.700	86.127	106.092	103.605

Giderler	Adet	1175 (1761-1762)⁴⁷ Yılı Giderleri (Akçe Olarak)	1177 (1763-1764)⁴⁸ Yılı Giderleri (Akçe Olarak)	1178 (1764-1765)⁴⁹ Yılı Giderleri (Akçe Olarak)	1179 (1765-1766)⁵⁰ Yılı Giderleri (Akçe Olarak)
Vakıf Görevlileri	29	17.775	17.775	17.775	17.775
<i>Nâzır</i>	1	5.400	5.400	5.400	5.400
<i>Câbî</i>	1	540	540	540	540
<i>Mübâşir</i>	1	1.080	1.080	1.080	1.080
<i>Şâhid-i vakf-ı evvel</i>	1	1.080	1.080	1.080	1.080
<i>Şâhid-i vakf-ı sâni</i>	1	1.080	1.080	1.080	1.080
<i>Şâd-ı vakf</i>	1	1.080	1.080	1.080	1.080
<i>Şâd-ı vekâil-i Bulak</i>	1	540	540	540	540
<i>Kasid-i vakf</i>	1	720	720	720	720
<i>Kâtib-i vekâil-i Reşid</i>	1	720	720	720	720
<i>Kudüs-i Şerif Mürettibi</i>	1	1.500	1.500	1.500	1.500
<i>Halilü'r-rahman Mürettibi</i>	1	480	480	480	480
<i>İmâm-ı Divân-ı Kayıtbay</i>	1	720	720	720	720
<i>Kurrâ</i>	1	540	540	540	540
<i>Seydi Kerimüddin el-Halvetî Zaviyesi Mürettibleri</i>	16	2.295	2.295	2.295	2.295

⁴⁷ BOA, TSMA. d, nr. 3681/0009, vr. 2a-3a.

⁴⁸ BOA, TSMA. d, nr. 3681/0010, vr. 2a-2b.

⁴⁹ BOA, TSMA. d, nr. 3681/0011, vr. 2a-3a.

⁵⁰ BOA, TSMA. d, nr. 3540/0004, vr. 2a-2b.

Sebiller İçin Yapılan Harcamalar		49.815	48.823	50.200	49.245
<i>Develer için harcanan</i>	-	36.000	36.000	36.000	36.000
<i>Sakaların ücretleri</i>	-	4.400	4.400	4.400	4.400
<i>Kırba bedeli</i>	40	4.400	5.100	5.800	5.100
<i>Medine-i Münevvere için yağ bedeli</i>	-	750 (1 Kantar)	923	1.575	1.125 (1,5 Kantar)
<i>Zeytinyağı kabı bedeli</i>	-	90		95	90
<i>Deri ve ciltçi için yağ bedeli</i>	-	788		30	30
<i>Arûz-ı cimâl-i sehâbe</i>	-	300	300	300	300
<i>Âdet-i saka başı</i>	-	1.500	1.500	1.500	1.500
<i>Develer için kullanılan örtü bedeli</i>	-	300	300	300	300
<i>Bakar kap bedeli</i>	36	897	-	-	-
<i>Süslü kırba</i>	-	425	300	300	300
<i>... ücreti</i>	-	40	-	-	-
Diğer Masraflar		10.940	11.340	10.840	7.340
<i>Bulak vekâlelerindeki kapıcı ücretleri</i>	-	1.080	1.080	1.080	1.080
<i>Bulak vekâlelerindeki diğer görevlilerin ücretleri</i>	-	900	900	900	900
<i>Cüdeyye 'deki zaviyenin hademe ücreti</i>	1	510	510	510	510
<i>Mültezimler tarafından harcanan</i>	-	1.000	-	-	500
<i>Halâs-ı mal</i>	-	-	500	-	-
<i>Atıl arazi için harcanan</i>	-	4.000	4.000	4.000	-
<i>Garbiyye Vilayeti 'nde Kuveysana 'da bulunan atıl arazi için harcanan</i>	-	-	900	900	900
<i>Nay 'da bulunan arazi için yapılan masraf</i>	-	3.450	3.450	3.450	3.450

<i>Vâkıfın azadlı köleleri için İstanbul'a gönderilen irsaliye</i>		8.300	8.300	8.300	8.300
<i>Başka Vakıflara Ait Olup Hafız Ahmed Paşa Vakfı Tarafından Kullanılan Yerlerin Zemin Kirası</i>		6.255	6.255	6.255	6.255
<i>Hukr-ı arazi (Mürşidi Vakfı'na)</i>	1	3.525	3.525	3.525	3.525
<i>Hukr-ı arazi (Seyfeddin ve Taceddin Vakfı'na)</i>	1	1.500	1.500	1.500	1.500
<i>Hukr-ı arazi (Seydi Abdullah Vakfı'na)</i>	1	1.050	1.050	1.050	1.050
<i>Hukr-ı dükkan (Han-ı Halil'de bulunan birden fazla olan dükkanlar) (Kansu Gavri Vakfı'na)</i>	-	180	180	180	180
Tamir Giderleri		20.707	7.758	13.158	30.022
<i>Dükkanların tamiri için yapılan masraf</i>	-	6.120	-	-	-
<i>Bulak'daki Atrun isimli vekâlenin tamiri için harcanan</i>	1	4.115	-	13.158	30.022
<i>Bulak'daki Gasul isimli vekâle için yapılan tamir masrafı</i>	1	10.522	4.965		
<i>Menzil tamiri için yapılan masraf</i>	1	-	2.793	-	-
Toplam		113.047	100.251	106.528	118.937

Tablo VI. XVIII. Yüzyıl Kayıtlarına Göre Vakfın Muhasebe Bilançoları.

<i>Muhasebe Kaydının Ait Olduğu Dönem</i>	<i>Gelir (Akçe Olarak)</i>	<i>Gider (Akçe Olarak)</i>	<i>Vakıf Fazlası (Akçe Olarak)</i>	<i>Vakfın Borcu (Akçe Olarak)</i>
<i>1160 (1747-1748)</i> ⁵¹	139.375	99.700	39.315	-
<i>1167 (1753-1754)</i> ⁵²	116.058	86.127	29.571	-
<i>1170 (1756-1757)</i> ⁵³	122.612	106.092	16.163	-
<i>1172 (1758-1759)</i> ⁵⁴	116.362	103.605	12.097	-
<i>1175 (1761-1762)</i> ⁵⁵	124.939	113.047	11.892	-
<i>1177 (1763-1764)</i> ⁵⁶	111.339	100.251	11.088	-
<i>1178 (1764-1765)</i> ⁵⁷	114.959	106.528	8.431	-
<i>1179 (1765-1766)</i> ⁵⁸	112.572	118.937	-	6.365

⁵¹ BOA, TSMA. d, nr. 3681/0007, vr. 1b-3b.⁵² BOA, TSMA. d, nr. 5599/001, vr. 1b-2b.⁵³ BOA, TSMA. d, nr. 5291/0001, vr. 1b-2b.⁵⁴ BOA, TSMA. d, nr. 3681/0008, vr. 2b-3b.⁵⁵ BOA, TSMA. d, nr. 3681/0009, vr. 1b-3a.⁵⁶ BOA, TSMA. d, nr. 3681/0010, vr. 1b-2b.⁵⁷ BOA, TSMA. d, nr. 3681/0011, vr. 1b-3a.⁵⁸ BOA, TSMA. d, nr. 3540/0004, vr. 1b-2b.

IV. Vakfın İşleyişine İlişkin Verilerin Değerlendirilmesi

Vakıfla ilgili ilk veriler Hafız Ahmed Paşa'nın ölümünden yaklaşık 20 yıl sonrasına aittir ki vakfedilenlerin büyük ölçüde korunduğu tespit edilmiştir. Bununla birlikte bazı arazilerin gelirleri mültezimlerin iflas etmesi sonucu tahsil edilememiş, bir kısım araziler de tamamen atıl hale gelmiştir. Örneğin; Menufiye Vilayeti'nde Dilcemun Nahiyesi'nde bulunan iltizama verilerek işletildiği anlaşılan arazinin 1045 (1635-1636) yılı gelirleri tasarruf edenin iflası üzerine vakfa intikal etmemiştir. Ayrıca Menfelutiyye Vilayeti'nde Menzara Köyü'ndeki araziye işleten mültezim arazinin üç yıldır atıl olduğunu iddia ederek vakfa herhangi bir ödemede bulunmamıştır.⁵⁹ Muhasebe bilançolarında, vakfiyede Ariş'te bulunduğu belirtilen hamam ile ilgili herhangi bir kayda rastlanmamıştır. Bu dönemde vakfın en önemli harcama kalemlerini Bulak ve Reşid'deki hanların tamir masrafları, su dolapları için satın alınan hayvanlar ile çeşitli ihtiyaç maddelerinin bedelleri, sebil ve zaviye giderleri oluşturmuştur. Sebil giderlerine ayrılan pay vakfın yaklaşık olarak ¼'lik harcamalarına karşılık gelmektedir. Bu durum vakfın kuruluş amacı doğrultusunda işlediğini göstermektedir.⁶⁰

1044-1046 (1634-1637) yıllarına ait kayıtların dışında aynı yüzyıl ile ilgili başka veriye rastlanmadığından XVIII. yüzyılın ortalarından itibaren mevcut olan defterlerle vakfın yirmi yıllık zaman dilimi değerlendirilmeye çalışılmıştır. Buna göre vakfın gelir kaynaklarını koruduğu ancak gelirlerin yıllara göre azaldığı, buna karşın giderlerin artış gösterdiği tespit edilmiştir. Harcama kalemlerinin başında sebiller için yapılan masraflar gelir. Bu masrafların arasında en fazla harcamanın saka develerine yapıldığı görülmektedir. Sebiller için yapılan harcamalar toplam giderin yaklaşık yarısına teka-bül etmektedir. Ayrıca Bulak ve Reşid'deki hanların tamir giderleri önemli bir yekûn oluşturmuştur. Vakıf, giderleri artmasına rağmen tüm harcamalarını karşılamada herhangi bir sıkıntı yaşamamış, 1179 (1765-1766) yılı hariç olmak üzere dönemi gelir fazlası ile kapatmıştır. Bu durum vakfın kurulmasından yaklaşık 140 yıl sonra dahi iyi işletildiğini göstermektedir.

⁵⁹ BOA, *T SMA*. d, nr. 3681/0006, vr. 2a.

⁶⁰ BOA, *T SMA*. d, nr. 3681/0006, vr. 1b-5b.

Sonuç

Hazreti Muhammed'in, "sadakanın en faziletlisi su dağıtmaktır"⁶¹ sözünden hareketle su ile ilgili yapılara özel bir önem verilmiş, başta kutsal şehirler olmak üzere İslam coğrafyasında bu amaçla pek çok tesis oluşturulmuştur. Özellikle ticaret ve hac kervan yolları üzerinde belirli aralıklarla kuyular açılıp sarnıçlar inşa edilmiştir ki Osmanlı döneminde bu bir devlet politikası haline gelmiştir. Başta hanedan mensupları olmak üzere devlet adamları ve hayırseverler tarafından belirtilen güzergahlarda pek çok su vakfı kurulmuştur.

Bu vakıflardan biri de Hadım Hafız Ahmed Paşa'ya aittir. Osmanlı Devleti'nde kilercibaşılıktan sadaret kaymakamlığına kadar çeşitli görevlerde bulunan Ahmed Paşa başta Mısır ve İstanbul olmak üzere Anadolu ve Rumeli'de ondan fazla vakıf kurmuştur. Bu vakıfların önemli bir kısmı paşanın görev yaptığı bölgelerde yer almıştır. Özellikle Mısır Beylerbeyliği sırasında hac amacıyla kutsal beldelere hareket eden Müslümanların su ihtiyacını daha yakından görmüş olması muhtemeldir ki hac yolu üzerinde su kuyuları açtırıp vakıf kurarak kalıcı hizmet sunmaya çalışmıştır. Bunun için Mısır'da pek çok menkul ve gayrimenkul vakfederek gelir sağlamış, hizmetin devamlılığını amaçlamıştır. Hatta kuyuların sahipsiz kalmasını önlemek için temizliği ve güvenliği işini de çevre kalelerdeki muhafızlara bırakmıştır.

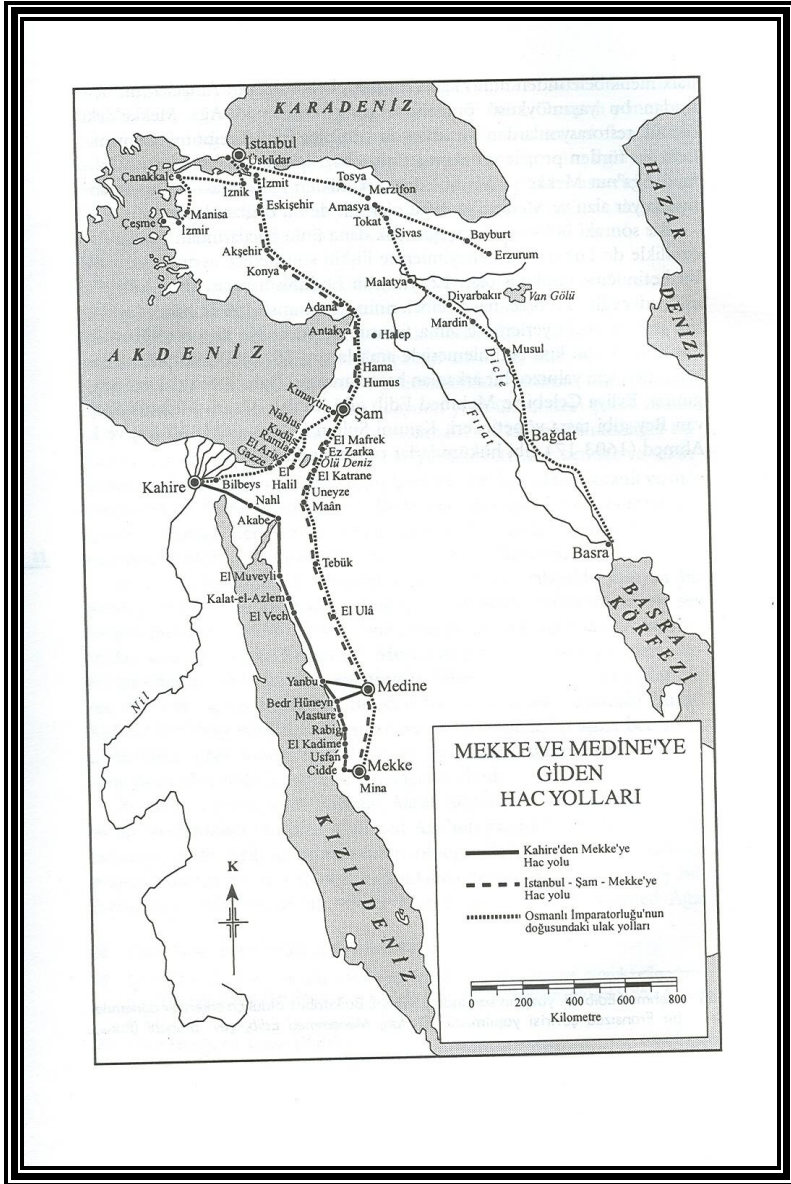
Hicaz bölgesi dışında Mısır ve Kudüs çevresindeki dini ve sosyal kurumların işlevlerini sürdürmesi için tahsis ayırmış, Halveti zaviyelerine özel bir önem vermiştir. Yarı-ailevi bir vakıf olduğu tespit edilen vakfın idaresini aile bireylerine bırakan paşa, elde edilen gelirden kardeşleri ve onların soyundan gelenlere de pay ayırmıştır. Azatlı kölelerini vakfın yönetimine dahil ederek rahat bir yaşam sürmelerine katkıda bulunmuştur.

Arnavut kökenli bir Osmanlı devlet adamı olarak Hadım Hafız Ahmed Paşa'nın doğduğu coğrafyadan binlerce kilometre uzaklıktaki çöl bölgesinde Müslümanların hac yolculuğunu kolaylaştıracak şekilde su vakfı oluşturması onun dini ve insani hassasiyetlerini gösteren önemli bir örnektir.

---

⁶¹ Muhammed bin Hibban, *Sahih*, Tahkik, Şuayib Arnavut, 8, Beyrut 1993, s. 135.

EK I

Hac Yolları⁶²

⁶² S. Faroqi, *a.g.e.*, s. 12.

Ek II

Mısır'daki Vakıf Gelirinden Hafız Ahmed Paşa'nın Akraba ve Azadlı Kölelerine Tahsis Edilen Ücretler (1 Zilhicce 1042/9 Haziran 1633)⁶³

<i>Vakıftan Tahsisat Alanlar</i>	<i>Günlük Ücret (Akçe Olarak)</i>	<i>Açıklama</i>
Hafız Mehmed Ağa (Ser-kilârî-i hassa)	8	14.400 (1 Muharrem 1038'den bakidir.)
Hasan Efendi	25	14.020 (1041 senesinden 5.020 akçesi bakidir.)
İbrahim Ağa	25	17.000 (1 Muharrem 1040'da 4.200 akçesi alınmıştır. 12.800 akçe ise bakidir.)
Zülfikar Efendi	8	10.520 (1 Muharrem 1039'dan bakidir.)
Ayşe	10	7.200 (1 Muharrem 1040'dan bakidir.)
Meryem Hatun	10	10.800 (1 Muharrem 1039'dan bakidir.)
Şeyh Mehmed	10	7.200 (1 Muharrem 1040'dan bakidir.)
Hatice Hatun	10	20.800 (1 Muharrem 1039'dan bakidir.)
Osman Efendi	8	8.540 (1 Muharrem 1039'dan bakidir.)
Saliha Hatun (Zülfikar Efendi'nin eşi)	8	7.580 (1 Cemaziyelevvel 1040'dan bakidir.)
Banu Hatun evladı	2	42.300 (1037 yılından bakidir.)
<i>Toplam</i>		148.060 Akçe/1.345,5 Riyal

⁶³ BOA, *TSM.A.d.*, nr. 3584/0005, vr. 5b-6a.

“THE WAQFS OF HADİM HAFİZ AHMED PASHA IN EGYPT
(XVIIth-XVIIIth Centuries)”

Abstract

Hadım Hafız Ahmed Pasha, originally of Albanian descent, has been brought up in Ottoman Palace and occupied high rank official posts. Soon after the dismissal from the prefecture of Grand Vizirate (Sadaret Kaymakamlığı), a post of second tenure, in 1604, he made a sacred visit to Qa’be and resigned from his office. He died in 1613 in İstanbul. He is known to have founded several religious foundations in Egypt, Cyprus, Rhodes, Bosnia, Elbasan, Prevadi, Hamid, Mikhaliç, Brusa, Scutari, Galata and İstanbul. In one of the charters of his waqfs dated back to 1014 A. H. (1605-1606), he provides detailed information about the waqf institutions, the stuff to be employed therein, the wages to be paid, the sources of income endowed as a waqf property and the sectors of expenditure. His waqfs in Egypt, in particular, are a sign of the sensitivity to meeting the needs of the pilgrims. In the charter of the waqf, he as endower instructs that the pilgrims should be served water and the water wells should be kept clean. But the waqf should also transfer some portion of its income to other charitable lodges and the stuff employed therein. Thus he managed to contribute both to the supply of water in the region and the continuity of the services of religious institutions.

This research, basing on waqf charters and the archival material consisting of various book and document collections, tells about the waqfs in Bulak, Han-ı Halil, Reşid, Aris and other areas of Egypt. It also deals with the landed and real property, which is endowed as a waqf and essential for the continuation of the services, and evaluates the data on the uses of the waqf income.

Keywords

Hafız Ahmed Pasha, Egypt, water endowment, pilgrimage route, waqf.

OSMANLI KEFALET SİSTEMİ VE ESNAF BİRLİKLERİ UYGULAMASI

Nejdet ERTUĞ*

ÖZET

Osmanlı döneminde kefalet uygulaması bireysel ve toplu kefalet olarak iki ayrı grupta incelenmelidir. Bireysel kefalet günümüzde olduğu gibi bireyin bir başkasının yerine getirmesi gereken bir sözü, gerektiğinde onun yerine getireceğini taahhüt etmesidir. Kefil olma bir göreve, mala veya kişinin bizzat kendisine olabilir. Bireysel kefalet alım-satım hususunda sıklıkla rastlanır. Genel kefalet olarak isimlendirdiğimiz kefalet ise bireylerin küçük veya büyük gruplar halinde daha ziyade toplumsal bir hususta kefile bağlanmalarını ifade etmektedir. Osmanlı döneminde bu tür kefalet en sık esnaf gruplarında görülmektedir. Esnaf gruplarından her biri mesleki görevlerini yerine getireceklerine dair birbirlerine kefil olmak zorundadır. Herhangi bir esnaf grubuna girecek kişinin de kendisine kefil olacak meslekten birisini bulma zorunluluğu vardır. Devlet kefilli esnaf olmasına çok önem verdiği için zaman zaman esnafın tümünü kapsayan sayımlar yapmakta ve bunları bir sonraki sayımla karşılaştırarak kefilsiz olanları farklı şekillerde cezalandırmakta veya bulunduğu şehirden uzaklaştırmaktadır. Toplu olarak yapılan sayımlar dışında herhangi bir esnaf grubunun kefillerinin kontrolü için de yoklamalar yapılmaktadır.

Anahtar Kelimeler

Kefalet, esnaf, emniyet, sosyal yapı.

Sosyal hayatın ilişkiler ağı, ilk devirlerden beri sözlü ve yazılı kurallarla belirlenerek, insanın en önemli ihtiyacı olan emniyet tesis olunmaya çalışılmıştır. Kefalet uygulaması da karşılıklı güven esasına dayanarak toplumsal yapının işlerliğini sağlayan yöntemlerden biridir. Bütün sosyal sistemlerde suç veya toplumsal problemlerin, meydana gelmeden evvel önlenmesi ve caydırıcılık hukukun esaslarından biridir. Ancak bu çalışmada caydırıcılıktan kasıt hukuk sistemlerinde suçun belirlenmiş olan cezasın-

---

* Doç. Dr., Sakarya Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Felsefe Bölümü.
nertug@sakarya.edu.tr

dan insanın doğasındaki elemenden kaçma arzusu ile sadece suçu işlemekten çekinmesini sağlamak değil, üstüne toplumsal ortak denetimle caydırıcılığın daha fazla artırılmasıdır.

Osmanlı toplumunda İslam hukuku kaynaklarıyla birlikte düzen sağlayıcı unsurlar arasında kanunnameler, yasaknameler, emir ve fermanlar¹, adaletnameler² sayılabilir. Düzenin devamı şer‘i-örfi kanun ve yaptırımlarla sağlanmakta ve toplumla en fazla yüz yüze olan uygulayıcılarını ise kadı, muhtesib, yeniçeri ağası, bostancıbaşı, asesbaşı, subaşı oluşturmaktadır. Hatta toplumsal düzenin sağlanması için zaman zaman bizzat padişah ve sadrazam tebdil gezerek denetimler yapmaktadır.³ Denetimlerin bizzat kendisi dahi hukukun caydırıcılık özelliğine bir açıdan işaret etmektedir. Esasen, Osmanlı yönetiminde doğrudan ceza vermeden evvel psikolojik yönlendirme ile düzenin sağlanması amaçlanmış görünmektedir. Nitekim emirlere uyulmazsa yaptırımla karşılaşabileceğini sert ve tehditkar uyarılarla belirten pek çok ferman bulunmaktadır. Dolayısıyla meseleler resmiyet kazanmadan önce, toplum üzerinde psikolojik bir etki neticesi kendiliğinden bir kontrol sistemi oluştuğu tahmin olunabilir.

Kefalet kelimesinin kendi anlamı da bir şeyin misli, dengi kelimelerine ifade olunur. Kefil kelimesi, Arapça kefele kökünden türemiştir ve misil, adil (denk) kök anlamı dışında bir adamı beslemeği deruhde etmek, birisinin nefesine, malına zamin olmak manalarına gelmektedir.⁴ İslam hukuku kitaplarında, önemine binaen kefaletle de ayrı bir bahis açılmıştır. Bu çalışmayla alakalı olduğu kadarıyla nefse, mala kefil olunulabilir ve kefil nefesine kefil olduğu kimseyi getiremezse haps edilebilir. Ancak kısas ve had

¹ Osmanlı devletinde uygulanan hukuk şeri ve örfi hukukun birleşiminden oluşmaktadır. Örfi hukukun yansımaları emir-fermanlar ve kanunnamelerde görülmektedir. Kanunnamelerin Osmanlı hukukundaki yeri için bkz. Mehmet Akif Aydın, “Kanunnameler ve Osmanlı Hukukunun İşleyişindeki Yeri”, *Osmanlı Araştırmaları*, S. 24, İstanbul 2004, s. 37-46.

² Adaletnameler hukuku temsil edenlerin kanunların uygulamasına dikkat etmelerini sert bir şekilde tenbih eden, bizzat devlet merkezinden gönderilen fermanlardır (Halil İnalçık, “Adaletnameler”, *Belgeler*, II/3-4, Ankara 1993, s. 49).

³ Padişahların tebdil gezmesiyle ilgili bkz. Mehmet İpşirli, “Tebdil Gezme”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, c. 40, İstanbul 2011, s. 213-214.

⁴ Mütercim Asım Efendi, *Terceme-i Kamusu'l-muhit*, Matbaa-i Osmaniyye 1305, III, 339.

cezaları paraya çevrilmedikçe kefile fiili olarak bu cezalar uygulanamaz.⁵ Kefaletin İslam hukukundaki genel ıstılahları ve kısımları Osmanlı hukuk geleneğinin ürünü olan Mecelle'nin 612-620. maddelerinde de açıklanmıştır. Buna göre kefalet kısaca, talep olunan bir şeyin yapılacağını taahhüt etmek veya bir başka kimseye ondan talep olunan şeyi yapacağına dair kişinin kendisini bu isteğin yerine getirileceğine dair verilen taahhüde ortak etmesidir.⁶ Mecelle'de kefaletin kısımları üzerine teferruat bulunmakla birlikte, Osmanlı döneminde sık karşılaşılanlar, muayyen bir paranın ödenmesine kefil olma “kefalet-i maliyye”, birbirine karşı zamin ve müteahhit olma “kefalet-i müteselsile”, bir adamın nefesine yani, o adamın istenildiği zaman getirilmesine kefil olma “kefalet-i nefsiyye”⁷ şeklinde sıralanabilir.

Osmanlı döneminde bireyin toplumla ilişkisini belirleyen ve en sık rastlanılanı ise kefil bi'n-nefs'dir. Burada, bireysel ihtiyaçlarla, istekle kefil olmaların dışında, zorunlu kefil bulma denilebilecek ayrı bir sistem devreye girmektedir. Dolayısıyla görece iradi, isteğe bağlı bir kefil oluş değil, zorunlu bir “kefilli” oluş söz konusudur. Ayrıca bu tür kefaletin içeriğinde zımnen kefil olunana şahadet dahi söz konusudur. Çünkü bir başka şahsa kefil olmak onun geçmişine şahitlikle mümkündür.

Kefaletin Osmanlı döneminde uygulama alanları oldukça geniştir. Bunlar genel olarak, bireysel kefiller⁸ cizye⁹ ile kürekçi vergisi tahsi-

⁵ Ebu Sehl Ebu Bekir Muhammed b. Ahmed es-Serahsi, *Kitab'ül-mebcut*, edit. Mustafa Cevat Akşit, İstanbul 2008, XIX, 237-284. İslam hukukunda kefalet bahsi için ayrıca bkz. Vehbe Zuhayli, *İslam Fıkhı Ansiklopedisi*, çev. Ahmed Efe, Beşir Eryarsoy vd., İstanbul 1994, VI, 263-289.

⁶ Kefalet ve kısımları hakkında tafsilat için bkz. Ali Himmet Berki, *Açıklamalı Mecelle*, İstanbul 1979, s. 114-115.

⁷ Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, İstanbul 1983, II, 236-237.

⁸ Osmanlı hukuku uygulamalarının takip olunabildiği şeriiye sicillerinde, bireysel kefaletin örneklerine alacak-borç davalarında daha fazla rastlanmaktadır. Mesela, borcunu ödeyemeyip hapsolunan şahıslar mahallelerinden soruşturulup, ödemeye gerçekten güçleri olmadığı anlaşıldığında, durumları düzeldiğinde veya tanınan süre sonunda borçlarını ödeyeceklerine dair kefilleri alınarak serbest bırakılmaktadır. Elbette borcunu ödeyemeyenlerin kefilleri var ise asıl borçlunun borcu, kefiline ödetilmektedir (İstanbul Şeriiye Sicilleri (İŞS), *Bab Mahkemesi*, nr. 135, vr. 79a.4, 80a.6, 81a.2, 83b.7, 87a.2; İŞS, *Ahi Çelebi Mahkemesi*, nr. 124, vr. 125b.2; İŞS, *Davudpaşa Mahkemesi*, nr. 65, vr. 59a.3).

⁹ Pakalın, *a.g.e.*, s. 236-237.

linde¹⁰ kefillmeler, asayişin ciddi anlamda bozulduğu zamanlarda yapılan kefillmeler,¹¹ esnaf gruplarında yapılan kefillmeler olarak sıralanabilir.

Osmanlı toplumunda kurumsallaşmış umumi kefile bağlamalar ise en açık biçimiyle Tanzimat dönemine kadar esnaf grupları içinde görülmektedir. Bu dönemden sonra da kefilli esnaflık, her bir esnaf grubu içindeki önemini kaybetmemekle birlikte, bütün esnaf gruplarının topluca sayımını gerektiren, eski dönemlerdeki toplumsal etkisini kaybetmiştir.

1826 yılına kadar esnaf-yeniçeri ilişkileri sebebiyle sosyal yapının etkin bir tabakasını teşkil eden esnaf birliklerinde kefillmeler, aynı vakitlerde kısmi olarak tek bir esnaf grubu veya bütün esnaf grupları üzerinde yapılabilir veya muayyen aralıklarla kefilli olup olmadıkları kontrol edilebilir, yoklanabilirdi. Esnaf gruplarının olağan zamanlarda kefillerinin bulunması mesleklerinin icrası için zorunludur. Bütün esnaf gruplarının idari ve hukuki nizamlarında kefalet asli unsurlardan biridir. Mesela kayıkçı olabilmek için “bir müddet üstada hizmet edip, başka çıkıp, pir ve perver olup, yarar ve muhkem kefillerin alınması” gerekmektedir.¹²

Esnaf gruplarının tamamında kefalet, niteliksel açıdan benzer olup, esasını nizamlara riayet oluşturmaktadır. Kefil olunan hususlar ise asayişin sağlanmasına yardımcı olunup, aralarından birisinin bir kabahati olduğunda ya da cinayet işlendiğinde gizlemeyip, mahkemeye haber verilmesi,¹³ içlerinden ahlaksız ve kanunsuz kimselerin ihraç edilmesi,¹⁴ geçerli narh

¹⁰ İdris Bostan, *Osmanlı Bahriye Teşkilatı: XVII. Yüzyılda Tersane-i Amire*, Ankara 1992, s. 189-190.

¹¹ Mustafa Akdağ, *Celali İşyanları (1550-1603)*, Ankara 1963, s. 117.

¹² BOA, C.Bld, nr. 3980.

¹³ “... bir âhaddan hilâf-ı şer’ ve kânûn ve mugâyir-i fermân-ı ‘âli bir kabâhat ve cinâyet sâdir olup ol kabâhat ve cinâyeti işleyen kimesne ahz olunmayıp firâr ve gaybet eylediği sûretde şer’an ve ‘örfen üzerine lâzım gelen cezâ ile ol iskelede olan tâyife-i mezbûrenin mecmû’u mu’âhaze olunup ve ba’de’l-yevm içlerinden bir eşkiyâ ve sâhib-i fesâd zuhûr eyledikde hükkâma i’lâm ve teslime ve fimâ ba’d mugâyir-i fermân-ı ‘âli bir vaz’ u hareket etmeyip kendü hallerinde olmak üzere kavlı ü ittifâk ve ahd ü misâk ve her biri âhara ve kethüdâları mezbûrünün her birine kefâletlerini kâtib-i mezbûr mahallinde ketb ... 1728” (İŞS, *İstanbul Mahkemesi*, nr. 24, vr. 112a).

¹⁴ “Bâlâda bast ve beyân olundugu üzere Tophâne-i ‘âmirî cânibinde vâki’ iskelehâ-i mezkûr beyninde kâin dörtüz altmışbir nefer kayıkçıyânın kethüdâları İbrâhîm Ağâ ma’rifetiyle ve kethüdâ vekilleri ve gerek ihtiyârları re’y-i tedbirleriyle birbirlerine

üzerinden alım-satım yapılması, muayyen olan gedik sayısının aşılması, her grubun kendine has mesleki kurallarını uygulamayı taahhüt etmesi olarak sıralanabilir.¹⁵ Daha özel olarak, mesela hammalların birbirine kefil oldukları hususlar mesleki nizamları da olan “Fazla ücret talebi ile toplumu rahatsız etmemek, atlarını nalsız kullanmamak, sürücülerin çocuk olmaması, ikinci vaktinden sonra hayvanlara yük vurulmaması, çıkabilecek yangınlarda insanların eşyalarını kaybetmemek, eğer hammal olan kaybederse bölükbaşısından alınmak”¹⁶ şeklinde sıralanmaktadır. Esnaf grupları gereğinde kullanmak üzere nizamlarına dair aldıkları bütün beratları saklamaktadır. Mesela küfeci esnafı, ustabaşılarının nizamlara aykırı hareketinden dolayı sürgün edildiğinden bahisle, yerine aralarından birinin ustabaşı olarak belirlenmesi için 1818 yılında İstanbul mahkemesine müracaat etmişlerdir. Bu taleplerini ifadelerinde kullandıkları ibareler şöyledir: “Biz işbu yedimizde olup balası hatt-ı hümayun ile muanven bir kıta ferman-ı alışan natık olduğu üzere küfeci tabir olunur taifeden olup, İstanbul’da esvak ve pazar ve mahallat aralarında ibadullaha narh-ı carisi üzere revgan-ı sade ve zeyt bey edip memnu olan sefayin ve deniz aşırı mahallerde bir dirhem revgan-ı zeyt ve sade bey etmeyip ve mal-ı tüccarı itlaf ve izaat etmemek üzere müteahhid ve herbirimiz kefil olup ve el-haletü hazihi vech-i meşruh üzere taahhüd ve kefaletimizi beyaz üzerine mukaddema sadır olan ferman-ı alışana imtisalen tecdid edip”.¹⁷ Belgedeki ibarelerden anlaşılacağı üzere bütün sistemin son noktasında bağlayıcı olarak kefalet bulunmaktadır. Ayrıca kefilli oluş, bizzat esnafın kendi nizamları açısından uygulanmasını istedikleri hususlardan olup, hali bilinen ve kefil olan esnafla ça-

---

kefil olup ve esnâf ihtiyârları delikanları olanlarına kefil olup içlerinde nâ-şer’î ve nâ-hulk olanları ihrâc etmelerini kethüdâ-yı merkûme ve gerek ihtiyârân bi’l-cümle ta’ahhüd etmeleriyle merkûmünun yedlerinden memhûr ve mumzâ defter ahz ve hıfz olunmağın mücebine işbu mahalle kayd olundu 1207” (BOA, *D.BŞM.d.*, nr. 41569, s. 14).

¹⁵ 1729 yılında, İstanbul’daki kavukçu esnafının müslümanlara mahsus olan kavuğu yahudi şapkasına benzettikleri ve böyle kavuklar dikmemeleri konusunda uyarılarak tümünün birbirine kefil edilmesi ve aksini yapanların dükkanları önünde salb olunacağı bildirilmektedir (Ahmet Refik, *Hicri Onikinci Asırda İstanbul Hayatı*, İstanbul 1930, s. 103, 104).

¹⁶ İŞS, *İstanbul Mahkemesi*, nr. 24, vr. 8b.

¹⁷ İŞS, *İstanbul Mahkemesi*, nr. 122, vr. 64a.1.

lışamak istemekte, kefilsiz, ne olduğu bilinmeyen kimselerin esnaflık yapmasına karşı çıkmaktadırlar.¹⁸

Esnaf gruplarından sadece bir grubun kefile bağlanmasının istenmesi, daha ziyade o grupla alakalı şikayetlerin artması sebebiyledir. Mesela, 27 Ağustos 1596 tarihli bir hükümlerle Galata ve Tophane'deki yerli ve evli olmayan Rum ve Ermenilerin peremeci, bakkal ve hamal oldukları ve bir takım karışıklıklar çıkardıkları gerekçesiyle kefile bağlanmaları bildirilmiştir. Müstakil bir grubun kefile bağlanmasına dair diğer bir örnekte, 1535 Şubat'ında, Üsküdar'daki peremecilerin ve kefillerinin isimleri bir deftere kaydedilmiştir.¹⁹ Ayrıca kefile bağlamanın oldukça ciddi tutulduğu, Galata kadısının naibine itimat etmeyip, kefillenmeyi Galata subaşısına yaptırmasının istenmesinden anlaşılmaktadır.²⁰ Kefillemenin bir açıdan devlet için de büyük önemi bulunduğu kefilli oluş ciddiyle takip edilirdi. Mesela bir hükümlerde, ırgad çalıştıranların bunların kefilli olmalarına dikkat etmeleri gereği belirtilmektedir. Buna göre birinin ırgadı istenildiğinde kefilsiz olup bulunmazsa, onu çalıştıran şahıs tüm fiillerinden sorumlu tutulacaktır.²¹

Halkın zararına olduğu görülen hususlar ortaya çıktığında da devlet, meseleyi araştırmakta ve yeni nizamın uygulanacağına dair, mesele hangi gruba ait ise o grubun tümünün kefaletini istemektedir. Bu aşamadan sonra esnaf da bizzat bu nizamın uygulanmasında hassasiyet göstermektedir.²²

¹⁸ 1747 senesinde, İstanbul'da Balkapanı tüccarından bir kısmı mahkemeye başvurarak, hanlara mal getirip götürülen Balkapanı hammallarının bölükbaşısının hali malum olmayan kimseleri gedik ismiyle kırkar elliler ve bazan daha fazla ücret alarak kendi hanlarına hammal yaptığını ve bu hammallara güvenemediklerini ayrıca, hana mal bırakan tüccarın mallarının çalınması yüzünden bunların da hanlarına mal bırakmaya çekindiklerini ve bunun ticarete zararları olduğunu şikayet ederek bu hammalların ihracıyla yerlerine hali bilinen ve mutemed kefil alınan kimselerin hammalbaşu marifetiyle hanlarına hammal olmasını istemişlerdir (BOA, *İstanbul Ahkam Defteri*, nr. 2, s. 222, h. 754).

¹⁹ İŞS, *Üsküdar Mahkemesi*, nr. 9, vr.140b.

²⁰ Ahmet Refik, *Hicri Onbirinci Asırda İstanbul Hayatı*, İstanbul 1931, s. 21.

²¹ BOA, *Mühimme Defteri*, nr. 3, s. 335, h. 976.

²² İstanbul Bab Mahkemesi naibinin bu konudaki ma'ruzu: "Ma'rüz-ı dâ'i-i devletleridir ki, Südcü tâ'ifesinin İstânbül'a getirip kârhâne ve esvâkda bey' eyledikleri südün nısfından ziyâdesi su olup 'ibâdullahı iğfâl ve süd deyu su bey' eyledikleri teşekkî olundukda sâdir olan fermân-ı 'âlilerine imtisâlen südcü tâ'ifesinin kethüdâları ve sâ'ir us-

Esnafla ilgili çok sık rastlanan bireysel kefillemelerden birisi de devletin, işlerin aksamadan yürümesini temin için, gerekli gördüğünde kefillmeye başvurmasıdır. Mesela 13 Aralık 1538 / 21 Receb 945'de Kite kadısına yazılan bir fermanla, Hassa gemileri için acilen neccar ve kalafatçıya ihtiyaç duyulduğu ve bu kazadan neccar ve kalafatçı toplam otuzbeş kişi tayin olduğu, bunların yarar ve kifayet miktarı kefillerinin alınıp, kefilleriyle birlikte isimlerinin ve karyelerinin yazıldığı defteri ve tespit olunan şahısları görevliler vasıtasıyla derhal İstanbul'a göndermesi istenmektedir.²³ Bu konuda çok fazla sayıda ferman bulunmasının sebebi, özellikle yapı esnafı ve işçilere duyulan ihtiyacın gerek seferlerde ve gerek barışta çok sık olduğundan bunlardan bir kısmının firar etmesidir.²⁴

Esnaf gruplarının kefilli olmaları zorunluluğu 1826 yılında çıkarılan İhtisap Ağalığı nizamnamesinde de yer almıştır. Bu nizamnameye göre İhtisap Ağası kol ile gezerek tartı ve ölçü aletlerini kontrol edecek ve hileli tartı ve ölçüye rastlanıldığında, gereğine göre sahiplerini falaka, değnek ile cezalandıracak, tazir, tekdir ve değnek vurulmasından fazla olarak tedibe müstehak olanları İhtisap Ağalığı hapishanesine gönderecek, kale ve nefy gibi cezalara müstehak olanları Bab-ı Ali'ye bildirecektir. Ayrıca esnafın narha ve nizamlarına uygun hareket etmelerine dikkat olunacaktır. Yine, İstanbul'da nüfusun gereğinden fazla artmasının mahzurları bulunduğu ve gelenlerin geçinmek için bir işe girmeleri mecburi olduğundan esnaf gruplarının her birinin mevcudu isimleri ve kefilleriyle birlikte defter olarak, bu defterlerden bir aynı İhtisap Ağalığı'nda bulunacaktır. Ayrıca, bundan sonra İstanbul'a gelecek olan ve hala mevcut bekarlar için belli

---

talari da'vet-i şer' ve ba'de'l-istintâk İstânbül'a kebîr güğümlü bârgîrler ile sūd bey' edenler bârgîr ile getirip bey'den men' olunup ancak arkada koğa ve güğüm ile narh-ı cârî üzere hâlis sūd bey' etmek üzere beyinlerine nizâm ve ber-vech-i muharrer her biri âhara kefil oldukları tescil-i şer'î olunmağla nizâm-ı mezkûr üzere 'amel olunmak bâbında fermân-ı 'âlî recâ eyledikleri huzûr-ı 'âlîlerine i'lâm olundu fi 5 Recebi'l-ferd sene 1137" (İŞS, *Bab Mahkemesi*, nr. 135, vr. 77b.6; a.g.d., vr. 91b.3; BOA, *İstanbul Ahkâm Defteri*, nr. 4, s. 6, h. 19.

²³ Tayyip Gökbilgin, "Kanuni Sultan Süleyman Devri Müesseseler ve Teşkilatına Işık Tutan Bursa Şeriye Sicillerinden Örnekler", *Ord. Prof. İsmail Hakkı Uzunçarşılıya Armağan*, Ankara 1988, s. 102, 103.

²⁴ Cengiz Orhonlu, "Şehir Mimarları", *Osmanlı Araştırmaları*, S. 2, İstanbul 1981, s. 10-11.

yerlerde hanlar bulunacak ve gelenler bir sanata girinceye kadar ihtisap ağası marifetiyle bu hanlara gönderilecektir. Daha sonra dahil olacağı iş ne ise ilk önce hemşehrilerinin kefilli olanlarından kendisine kefil alıp İhtisab'a getirecek ve bu şahsın da sağlam kefil olması dikkat edilerek gireceği işin defterine kaydolunacaktır. Nizamnamenin diğer maddelerinde de özellikle kefil alınmasına dikkat olunarak, İstanbul'daki esnafın ve bekarların kefilleriyle birlikte defterlere kaydedilmesi her esnaf grubunda tekrarlanmakta ve bu defterlerin sık sık yapılacak sayımlarda birbirine tatbiki istenmektedir. Bu nizamnameden kefil yoklama defterlerinin tutulma sebebinin, özellikle asayişin temini ve nüfusun artışının önlenmesi olduğu anlaşılmaktadır.²⁵ Aynı tarihlerdeki İzmir ihtisab nizamnamesi de benzer hükümleri taşımaktadır.²⁶

Esnaf gruplarının kefillerinin olup olmadığına dair zaman zaman yapılan sayımları, umumi kefillerinde değerlendirmek mümkündür. Bu sayımlar aslında bir çeşit yoklama maksadını taşımaktadır.²⁷ Nitekim, her sayım defteri bir sonraki sayımla karşılaştırılarak kefilsiz olanlar ortaya çıkarılmaktadır.²⁸ Özellikle III. Selim ve II. Mahmud dönemlerinde bu konuya ihtimam gösterilmiştir. Genel olarak bütün esnaf gruplarının birlikte ve bölge bölge sayıldığı görülmekle birlikte kayıkcı ve hammalların ha-

²⁵ "...İstānbūl'a Anadolu ve Rūmili'den gelecek eşhās ya maslahatı rū'yeti ve yāhud İstānbūl'da bir kāra sūlūk ile ta'ayyūşü zımnında geleceğine binā'en o makūleler gelüp lüzūmundan ziyāde tekessür etmemek için evvel emirde İstānbūl ve Üskūdār ve Galata ve Boğaziçi iskelelerinde ne mikdār hammal ve kayıkcı ve hamamlarda ne kadar dellāk ve nātūr ve ashāb-ı hıref dükkānlarında ne mikdār esnāf ve şākird vardır cānib-i şer'-i şerif ve taraf-ı ihtisābdan mu'temed ādemler ta'yīni ve her bir esnāfın kethüdā ve yiğitbaşlıları ma'rifetiyle kefilleri alınup isim ve eşkāl ve vilāyet ve kefil tasrīhiyle defter olunarak ve bir 'aynı ihtisāb ağası tarafına verilerek ..." (Osman Nuri Ergin, *Mecelle-i Umur-ı Belediye*, Dersaadet 1330, I, 338-354).

²⁶ Mübahat Kütükoğlu, "1826 Düzenlemesinden Sonra İzmir İhtisab Nezareti", *İÜEF, Tarih Enstitüsü Dergisi*, S. 13, İstanbul 1987, s. 484-485.

²⁷ BOA, C.Bld, nr. 6498.

²⁸ "... mahallerde sākin bi'l-cümle esnāf ve gayrileri bundan akdem kefile rabt olunup bu kullarına verilen deftere tatbik ve ziyāde ve kefilsiz ve başıboş olanları tard ve teb'idleri için işbu bin ikiyüz dokuz senesi Rebū'l-āhirin'in yirmi yedinci gününde bu kullarına hitāben beyāz üzerine fermān-ı 'ālileri sādır olmağla mücebince ..." (BOA, *D.BŞM.d*, nr. 41581, s. 8).

reketli gruplar olmaları sebebiyle sayımlarının bir seferde yapılması için ayrıca sayılacaklarına dair bilgiler verilmiştir.²⁹

Bu umumi yoklamalardan biri 1792 yılında yapılmıştır ve yoklama defterlerinin içeriği umumi kefalet hakkında aydınlatıcı bilgileri muhtevidir. Buna göre sayımlar genellikle kadılıklar vasıtasıyla yaptırılıp, gerektiğinde kullanılabilmesi için sicillere kaydedilmektedir. Yoklama yapılmasına gerek duyulduğunda kadılıklara ferman yazılmakta, bu fermanın diğer nüshaları da Bostancıbaşı, Yeniçeri Ağası, Cebecibaşı ve gereğinde Zağarcıbaşı Ağa³⁰ gibi görevlilere gönderilmektedir. Kadı ve diğerleri de kendi yerlerine birer görevli göndermekte, bunlar sayımı yaptıktan sonra sayım sonuçları kadılıkta, sicillere kayd olunmakta ve ilgili dairelere suretleri verilmektedir.³¹ Mesela, hicri 1206, 1207, 1209 (1791-95) tarihlerinde yapılan yoklama defterlerinin her biri belli bölgelere aittir ve yoklamayı yapanların da farklı kimseler oldukları defterlerin üst yazılarından anlaşılmaktadır. Bunlardan bazılarında, sayım görevlilerine bostancıbaşı tarafından

²⁹ “...işbu hammâl ve kayıkçılar esnâf-ı sâ’ire misüllü ehl-i dükkân olmadıklarından mâ’adâ dâimâ bir mahalde meks u ikâmet etmediklerinden tâ’ife-i merkûmân kalem-i vâhid ile tahrîr olunup hurûc ve duhülleri mazbût olmak için istisnâ kılınmış oldukları...” (BOA, HH, nr. 19259).

³⁰ BOA, C.Bld, nr. 3411.

³¹ İstanbul kadısının duruma ilişkin açıklaması şöyledir: “Bu fakîre hitâben sâdır olan fermân-ı ‘âlî mücebince bâlâda tahrîr ve tastîr olunan iskelelerin kayıklarını ve ashâbını ve sâ’ir ricâlini mahallerinde ketb ve tahrîr için tarafımızdan ta’yîn olunan kâtib İbrâhîm Efendi ve husûs-ı mezbûra mübâşîr ta’yîn buyurulan ‘umdetü’l-emâcid ve’l-a’yân İsmâ’il Ağa ve Dergâh-ı ‘âlî dâme mahfûfen bi’l-‘avni’r-rabbânî Yeniçeri Ağası hazretleri tarafından ta’yîn olunan Mumcu Mustafa Beşe sevâhil-i bahrda vâkî’ mecmû’-ı iskelelerin üzerlerine varıp ... kefâletlerini kâtib-i mezbûr mahallinde ketb ve tahrîr idüp ba’dehu mezbûrân İsmâ’il Ağa ve Mumcu Mustafa Beşe ile tarafımıza gelip her biri ‘alâ vukû’ihi inhâ ve takrîr eyledikleri bu mahalle şerh virildi fî’t-târîhi’l-mezbûr (1728)” (İŞS, *İstanbul Mahkemesi*, nr. 24, vr. 112a). Bu hususa dair 1751 senesindeki şerh ise şöyledir: “İstânbûl ve Galata ve Üsküdar ve Hâslar ve tevâbi’i iskeleleri kayıkçılarının ma’rifet-i şer’le küfelâsı ahz ve her biri âhara rabt ile taht-ı zabta ifrâğı bâbında Dergâh-ı ‘âlî Yeniçeri Ağası sa’âdetlü ağa kullarıyla ser-bostâniyân-ı hâssa kullarına hitâben sâdır olan fermân-ı ‘âlîlerine imtisâlen kîbel-i şer’den irsâl olunan kâtib dâ’ileri mûmâ ileyhimâ tarafından husûs-ı mezbûra ta’yîn olunan İbrâhîm Efendi ve Halil Haseki ve Çukadâr Mehmed kullarıyla ... fi 15 S 1165” (BOA, *D.BŞM.d*, nr. 3182).

tayin olunan hasekilerin yardımcı oldukları görülmektedir.³² Yine Galata sayımını yapan Tersane-i Amire katibi Yakub'a Galata voyvodasının memurlarıyla, yeniçeriler yardımcı olmuşlardır.³³ Tophane'deki sayımı ise Topçubaşı Abdülmümin Ağa ile Hacegan-ı Divan-ı Hümayundan Haremeyn mukataacısı İsmail Kamili Efendi yapmıştır.³⁴

Sayımlarda nelere dikkat olunacağını bu sayım defterlerinin üst yazılarında bulmak mümkündür. Buna göre gerek esnaf, gerek bekar odaları, hanlar, hamamlar, dükkanlar ve sair mahallerde araştırma yapılarak esnaf gruplarının herbirisine kethüdarları ve yiğitbaşuları tarafından tekeffül olunması ve esnaf haricindekilerin de yarar kefillerinin alınması, bekar odaları, han, hamam ve dükkanların bizzat görülerek hepsinde olanların kefile bağlanması ve kefil olmayan, başıboş ve serseri takımının vilayetlerine gönderilmesi ve sahih kefil olanların deftere kaydedilmesi sayımlarda memurların uygulayacağı esasları oluşturmaktadır.³⁵ Bazı defterlerde, sayım yapılacak yerler arasında iskelelerdeki kayıkçılar ve bahçeler de ayrıca belirtilmektedir.³⁶

Bu defterlerin hemen hepsinde ilgili olduğu bölgede bulunan dükkan, han, hamam, fırın, kahve ve benzeri yerler tek tek sayılmakta ve buralarda kimlerin kaldığı ya da çalıştığı tespit olunmaktadır. Bazı defterlerin sonunda da sayılanların icmali verilmektedir.³⁷ Bir kısım defterlerde belli bir bölgeden başlayıp bir sıra takip olunarak sayım yapıldığı gibi, daha dar alanlı

³² Kadıköy, Üsküdar, Dolmabahçe ve buralardan Kavaklar'a kadar olan bölgelerin yoklamasında görevli kimseler şöyle belirtilmektedir, "Arpa emini esbak Memiş Efendi ma'rifetiyle olan yoklama defteridir. ... hâlâ ser-bostâniyân-ı hâssa 'izzetlü ağa kulları tarafından ma'iyet-i bendegîye ta'yîn kılınan hâssa hasekilerinden Mehmed Ağa ve Veys Ağa ve Halil Ağa ve 'Alî Ağa ve Mustafa Ağa kulları ma'rifetleri ve ma'rifet-i çâkeri ile ... tefahhus ve taharrî olunmağla ..." (BOA, *A.DVN.d*, nr. 881, s. 6; nr. 831, s. 2; BOA, *D.BŞM.d*, nr. 41581, s. 8.

³³ BOA, *A.DVN.d*, nr. 832.

³⁴ BOA, *D.BŞM.d*, nr. 41569, s. 2, 20.

³⁵ BOA, *A.DVN.d*, nr. 832, s. 8.

³⁶ BOA, *A.DVN.d*, nr. 881, s. 6.

³⁷ Bu icmallerde dükkan adedi, müslim, gayr-i müslim sayısı da belirtilmektedir. Mesela, tüfenkundakçı dükkanı aded 21, neferen müslim aded 37, manav dükkanları, dükkan-ı müslim, aded 54, neferen 106, dükkan-ı nasara, aded 18, neferen 45, dükkan-ı yehud, aded 7, neferen 13 gibi (BOA, *A.DVN.d*, nr. 831, s. 65).

bazı bölgelerde esnaf grupları toptan sayılmaktadır.³⁸ Ayrıca, şahısların isimleri, lakapları, memleketleri, oturdukları mahalleler, kefillerinin isimleri ve askeri gruplara mensuplarsa ocakları, cemaat veya bölük numaraları ve meslekleri belirtilmektedir. Ancak sayımları farklı kimselerin yapması sebebiyle bazı defterler bu bilgilerin hepsini birden içermemektedir. Bazı bölgelerde, esnaf kethüdasından esnafın ve kefillerinin isimleri bulunan mühürlü bir belge de alınmaktadır.³⁹ Esnafın kefile bağlanmasında en önemli fonksiyonu kethüdalar yerine getirmektedir. Hatta bazı dönemlerde kethüdadan başkasının kefileme yapma yetkisinin olmadığı da görülmektedir.⁴⁰

Kefalet sisteminde genel olarak bütün esnaf gruplarında aynı olan bir sıralama vardır ve bu sıralamada öncelikle her esnaf grubunun fertleri kendi aralarında genelde ikişerli, üçerli, dörderli ya da toptan birbirlerine kefil olmakta, bunlara ihtiyarlar, ihtiyarlara kethüdalar, kethüdalara ise başkethüda kefil olmaktadır. Mesela, Bahçekapısı Büyük iskele ve Vezir iskelesindeki elli bir arka hammalının ihtiyarları tümüne ve ihtiyarlarına iskele kethüdası İsmail Kethüda, kethüdaya ise başkethüda vekili İbrahim Kethüda kefil olmuştur.⁴¹ Bu şekilde arada hiçbir boşluk bırakılmadan sistemin yürümesi sağlanmakta, esnaftan birisinin sorgulanmak amacıyla aranması durumunda bulunması kolaylaşmakta, bulunamadığı takdirde kefil sorumlu tutulmaktadır.⁴²

³⁸ “Defter oldur ki Galata’da yelkenci ustalarını (bıçakçı esnafını vs.) beyân eder” (BOA, *A.DVN.d.*, nr. 832).

³⁹ “Bâlâda bast ve beyân olunduğu üzere sekiz ‘aded iskelede mevcüd olan cem’an yüz yetmiş nefer hammâlların cümlesi birbirlerine kefil ve kethüdaları es-Seyyid Ahmed dahi cümlesine kefil olduğunu müş’ir kethüdâ-yı merkûm yedinden memhûr defter ahz ve hıfz olunmağla mücebince işbu mahalle kayd olundu” (BOA, *D.BŞM.d.*, nr. 41569, s. 11).

⁴⁰ BOA, *Mühimme Defteri*, nr. 51, s. 20, h. 66.

⁴¹ BOA, *A.DVN.d.*, nr. 834, s. 2.

⁴² 2 Eylül 1583 tarihli bu belgede kefileme sebebi şöyle belirtilmektedir: “... ba’zı peremeciler birbirleriyle gavga idüp ve peremeden çıkan müslimânların pereme içinde esbâbları kalup taleb olundukda peremeciler ele girmemekle zâyî’ olmağın peremecileri birbirine kefile virüb anın gibi gavga itdüklerinde ve peremelerinde esbâb kalup taleb olundukda kefillerine buldurub ve kefil olmayanlara peremecilik işletdirmeyüp...” (BOA, *Mühimme Defteri*, nr. 51, s. 20, h. 66).

Hanlarda, dükkanlarda, kahvelerde yatanların da kefilleri alınmaktadır. Dükkan, fırın, han gibi yerlerde geceleyenler ya topluca birbirlerine kefil olmakta ya da dükkanın ustası, hanın odabaşısı gibi kimseler de ayrıca hepsine kefil olabilmektedir.⁴³ Mesela, Bahçekapısı civarında bulunan, Taşhan'da toplam yirmi bir odada sarraf, hammal, tütüncü ve manavlar kalmaktadır ve bunlara han odabaşısı Ali kefil olmuştur. Teşrifati hanında toplam onüç odada kalan hamlacı, sandalcı, vezir sandalcıları, arka hamma- lı gibi kimselere vezir başhamlacısı Arif kefiledir. Bakkal dükkanında kalan üç kişi birbirlerine kefiledir. İskele yakınındaki kahvede yatan bir kişiye Arpacılar camii imamı kefil olmuştur. Duhan mahzeninde yatan üç kişiye mahzen sahibi kefil olmuştur. İki ayrı tütüncü dükkanında kalan iki kişi, komşuluk hasebiyle birbirlerine kefil olmuştur. Kalabalık olarak dükkan- larda yatanlara ise genelde ustaları kefil olmaktadır. Çörekçi dükkanında kalan yedi kişi birbirlerine ve bunlara ustaları kefiledir.⁴⁴ Dükkanlarında yatmayıp evlerine gidenlerin de sakin oldukları yerler belirtilmektedir.⁴⁵ Tekkelerde kalan dervişlere ise tekke şeyhi kefil olmaktadır.⁴⁶

Çeşitli örnekleri verilmeye çalışılan kefalet sisteminin teorik olarak, fertlerin kendilerinin sorumlu tutulacağı düşüncesiyle kişisel menfaatlerini korumalarına sebep olurken, diğer yandan kişisel menfaatin, toplumsal menfaatle özdeşleşmesine imkan verdiği görülmektedir. Sistemin pratikte faydalı olup, olmadığı ve kefillerin, kefil oluşlarından dolayı sorumlu tutu- lup, tutulmadıkları sorularının cevapları ise aşağıda verilen örneklerde görüleceği üzere umumen müsbettir.

Her şeyden önce müteselsilen yapılan kefillemelerde kaçış noktası ne- redeyse imkansızdır. Yani, suçlu biri aranıp da bulunamaz ise mensubu bulunduğu grubun tümü sorumlu tutulmaktadır.⁴⁷ Yine, kefil olmayanla- rın kendi başına çalışmasının mümkün olmadığına 1726 yılında geçen bir dava örnektir. Buna göre, çivici esnafından olduğunu ve müstakil dükka- nında çalışmasına çiviciler kethüdası ve ustalarının karıştığını mahkemede dava eden şahsa cevaben kethüda ve ustalar, bu kişinin ham-dest ve hali

⁴³ BOA, *A.DVN.d.*, nr. 831, s. 10.

⁴⁴ BOA, *A.DVN.d.*, nr. 834, s. 3.

⁴⁵ BOA, *A.DVN.d.*, nr. 831, s. 24.

⁴⁶ BOA, *D.BŞM.d.*, nr. 41569, s. 18.

⁴⁷ BOA, C.Bld, nr. 4328.

bilinmeyen birisi olduğundan çalışmasının nizamlarına aykırı olduğunu söylemişlerdir. Karara göre, gerçekten de usta olmayanların, bir usta yanında çalışmak zorunda oldukları, müstakil dükkan çalıştıramayacakları ve çivici esnafının hepsi birbirine kefil olup, aralarında kefilsiz kimse bulunmamak üzere nizam verilerek, her birinin isimleri ve birbirlerine kefaletleri sicile kayd olunduğundan defterde bulunmayan ve kefilsiz olan bu şahsın çivici olamayacağına hükm olunmuştur.⁴⁸

Esnaf grupları içerisinde sistemin işlerliğine dair yoklama/kefalet defterlerinde başka örnekler de bulunmaktadır. Mesela yoklamalarda kefilsiz çıkanlar ya hapsedilmekte ya da memleketlerine gönderilmektedir. Ayrıca meslekten ihrac cezası da bulunmaktadır. 1792 sayımında Tophane hududunda bulunan çarşı, dükkan ve bütün esnaf yazılmış ve sayımı yapılan ikibin yüz ellidokuz kişiden doksan beşi serseri ve bekar bulunup Gümrük, Ağakapısı veya Tersane'ye gönderilmiştir. Ayrıca bazılarının firar ettiği ve bazılarının da kendi rızasıyla memleketine geri döndüğü görülmektedir.⁴⁹ Sadece kayıkçıların sayıları bulunan bir belgeye göre, 6 Aralık 1751'de İstanbul Sur kapıları iskelelerinde mevcut bin ikiyüz yetmişdört kayıkçıdan kefilsiz olup, Ağakapısı'na gönderilen kayıkçılar toplam on iki kişidir ki bunlardan biri de İstanbul Ağası iskelesinde bulunan başdankaracıların kethüdasıdır.⁵⁰ 1792 senesinde İstanbul bölgesi Sur harici kısımlarda toplam dokuzbin dörtyüz altmışiki kişi sayılmıştır. Ayrıca önceki sayımla tatbik neticesi, kefilsiz ve başıboş elli altı kişi bulunduğu belirtilmektedir ki bunlar, yazıcı memurların yanında bulunan hasekiler tarafından, derhal Gümrüğe gönderilmiştir.⁵¹

Sonuç olarak kefalet sistemi, özellikle esnaf grupları arasında gedik, narh ve mesleğin icrasına has kuralların yürütülmesinde, XVI. asırdan Tanzimat dönemine kadar oldukça başarıyla uygulanmıştır. Kefilli oluş, kanuni gerekliliğin ötesinde gelenekselleşerek, kurumsallaşmış ve bir otokontrol sistemi haline dönüşmüştür.

⁴⁸ İŞS, *İstanbul Mahkemesi*, nr. 24, vr. 30a.1.

⁴⁹ BOA, *D.BŞM.d.*, nr. 41569, s. 20.

⁵⁰ BOA, *Kamil Kepeci*, nr. 7438, s. 14.

⁵¹ "HİN-i tahrîrde defter-i sâbıkdan ziyâde bilâ-kefil zuhür edip ma'ıyyet-i çâkeride olan hasekiyân-ı hâssa yedleriyle ber-mantûk-ı emr-i 'âlî Gümrüğe irsâl olunan başıboş kesânın müfredâtıdır sene 1207 ..." (BOA, *A.DVN.d.*, nr. 834, s. 75).

“OTTOMAN SURETYSHIP SYSTEM AND ITS IMPLEMENTATIONS ON ARTISAN GROUPS”

Abstract

The implementation of the suretyship in the Ottoman era should be examined under two groups as personal and collective surety. The personal surety as it is in our day is to give guarantee for the fulfillment of somebody else's promise if it is necessary. Standing surety can be for a duty, for goods or for oneself. Personal surety can be frequently encountered in the matters of purchase and sale. On the other hand, the collective surety indicates the individuals in small or large groups who are assigned as surety in social issues. This kind of surety in the Ottoman era can be seen especially and most frequently in the artisan groups. Each artisan group should go surety for each other to assure that they will perform their professional duties. It is also necessary for a person who wants to enter in an artisan group to find for himself a surety. Since the government attaches great importance to surety, occasionally it takes census embracing all of the artisans and by comparing the results with the results of the subsequent census it specifies the artisans without surety, punishes them in different ways and suspends them from the city. Except these censuses there are also inspections to control the sureties of any artisan group.

Keywords

Surety, Artisan groups, Public order, Social structure.

19. YÜZYIL VE SONRASINDA MALİ KRİZ VE HAYAT PAHALILIĞI KISKACINDA OSMANLI MEMURLARI VE İŞ BIRAKMA EYLEMLERİ

Kadir YILDIRIM*

ÖZET

19. yüzyıl Osmanlı maliyesi açısından zor bir dönemdi. Kamu harcamaları artarken, kamu gelirleri bu artışı karşılamanın çok gerisindeydi. Artan bütçe açıklarıyla birlikte mali yapısı zayıflayan devlet, kendi çalışanlarının, yani memurların maaşlarını ödemekte zorlanıyordu. Memurlar maaşlarını alamazken, dönem dönem hızlı bir şekilde artan enflasyon nedeniyle yaşam şartları daha da zorlaşmıştı. Artan hayat pahalılığı ve kâğıt paranın değerindeki düşüş, memur maaşlarını da eritiyor ve satın alma gücünü azaltıyordu. Yüzyılın ikinci yarısında mali krizin şiddetlenmesine hayat pahalılığındaki artışın da eklenmesi Osmanlı memurları açısından yaşam ve çalışma standartlarını iyice ağırlaştırmıştı. Memurlar bu durum karşısında çok sayıda grev yaptığı gibi, görevden ayrılan sayısı da sürekli artmaktaydı. Maaş ödemesinde zorlanan devlet bir yandan tasarruf için memur sayısını azaltmak isterken; maaşlarını alamadıkları için zor durumda olan memurlar da kamu işlerini aksatmaktaydı. Memurlar arasında mesai saatleri içinde farklı işler yapma, rüşvet, hırsızlık gibi illegal yollardan gelir elde etmeye çalışanların sayısının artması da toplumsal güvenin kaybına ve halkın gözündeki devlet imajının olumsuz etkilenmesine neden olmuştu. Sorunun farkında olan devlet yönetimi yasal düzenlemelerle memurların şikâyetlerini çözmeye ve durumlarını iyileştirmeye çalışmıştı. Ancak mali kriz yanında, 20. yüzyılda savaşlarla birlikte enflasyon ve hayat pahalılığının daha da artacak olması tüm bu tedbirleri sonuçsuz bırakıyordu. Bu çalışma, arşiv kaynakları ve dönemin gazetelerini temel alarak Osmanlı memurlarının mali açıdan karşılaştıkları zorlukları ve bu zorluklar karşısında grevlere başvurmalarını ele almaktadır. Memurların yaşam koşulları ve iş bırakma eylemleri açısından Osmanlı emek tarihi literatüründe bir ilk olan çalışma, emek tarihi araştırmalarının memurları da kapsayacak şekilde genişlemesi için somut örneklerle bir katkı sunmayı hedeflemiştir.

Anahtar Kelimeler

Osmanlı, memur, enflasyon, hayat pahalılığı, grev.

---

* Yrd. Doç. Dr., İstanbul Üniversitesi, İktisat Fakültesi, Türkçe İktisat Bölümü, İktisat Tarihi Anabilim Dalı. kadiry@istanbul.edu.tr

Osmanlı'da çalışma ilişkileri, emek tarihi araştırmacıları için uzun süre ihmal edilen bir alan olarak kaldıktan sonra 1950'lerle birlikte ilgi çekmeye başladı. 1960'larda sadece süreli yayınlar üzerinden de olsa döneme ait birincil kaynaklardan yararlanılarak araştırma yapılmasının önemi kavranmış, ancak en temel kaynaklardan biri olan arşiv kayıtları ise uzun süre göz ardı edilmişti. 1960'ların sonunda tüm dünyada ivme kazanan sol hareketlerin etkisiyle, Türkiye için de emek ve emeğin tarihine yönelik ilgi artmıştı. Tarihte devamlılık esastır görüşünü temel alan bu ilgi, Türkiye emek hareketinin ve işgücü piyasasının güncel sorunlarının geçmişteki köklerine inebilmekle çözülebileceği görüşünün yaygınlaşmasından kaynaklanmaktaydı. Bu durum, Osmanlı emek tarihine yönelik çalışmaların da artmasına imkân sağlamıştı.

Osmanlı arşiv kaynaklarının göz ardı edilmesinin başlıca sebeplerinden biri, emek tarihi araştırmacılarının arşiv belgelerini çalışma hayatının gerçek yapısından ziyade devletin resmî görüşlerini yansıtan kayıtlar olarak görmeleriydi. Diğer bir sebep ise, arşiv kayıtlarının tutulduğu Osmanlı Türkçesine vakıf araştırmacı sayısının azlığıydı. İdeolojik tutumlar nedeniyle Osmanlı kaynaklarının ihmal edilmesi de, birincil kaynakların yeterince değerlendirilememesinin bir diğer nedeniydi. Arşiv kayıtları başta olmak üzere birincil kaynakların bu şekilde ihmal edilmesi, emek tarihi alanındaki büyük boşluğun kapatılamamasına ve hatalı bilgiler ile tartışmaların da devam etmesine neden olmuştu. Uzun süre Osmanlı'daki ilk işçi sendikası olarak kabul edilen Ameleperver Cemiyeti isimli örgütün kuruluş tarihi ile isminin yanlış bilindiği (doğru isim Amelperver Cemiyeti idi) ve de bir işçi sendikası olarak kabul edilemeyeceğinin 1995 gibi geç bir tarihte netleştirilebilmesi¹ bile başlı başına alandaki boşluğu göstermektedir.

¹ Amelperver Cemiyeti'nin bir işçi sendikası değil de hayır cemiyeti olarak değerlendirilebileceğine ilk kez Oya Sencer değinmişti. Sencer'e göre derneğin ismi *işçi seven, işçi dostu* ameleperverden ziyade, *iş seven, iş dostu* anlamına gelen amelperverdi (Oya Sencer, *Türkiye'de İşçi Sınıfı, Doğuşu ve Yapısı*, İstanbul 1969). Cemiyetin nizamnamesi ancak 1995 yılında ortaya çıkarılmış ve Rum vatandaşlar ağırlıklı olmak üzere hayırseverlik temelli faaliyet gösteren bir örgüt olduğu anlaşılmıştı (Erkan Serçe, "Mitostan Gerçeği: Amelperver Cemiyeti", *Toplumsal Tarih*, S. 14, Şubat 1995, s. 6-11). Literatürde emek tarihine ilişkin benzer bir yanlış kabul 1845 Polis Nizamnamesi ile ilgilidir. 1845 tarihli bu yasal düzenlemenin işçi örgütlenmesi ve işçi hareketlerini yasaklayan 12. maddesi, bu tarihten önce Osmanlı'da işçi örgütleri ve işçi hareketlerinin var-

90'ların sonu ve 2000'lerin başlarıyla birlikte, Osmanlı emek tarihiyle ilgilenen araştırmacı ve eser sayısı da hızlı bir şekilde artmaya başladı. Her yeni eserle birlikte literatüre yeni bilgilerin eklenmekte olması, alanın boşluğunu ve yeni çalışmaların gerekliliğini de göstermektedir.

Osmanlı emek tarihi literatürünün 1990'lara kadar sınırlı sayıda çalışmaya konu olmasının temel nedenlerinden birisi de "işçi" için yapılan eksik tanımlamadan kaynaklanmaktaydı.² 1992 yılında Yıldırım Koç bu sorunu şu şekilde ifade etmekteydi: "Türkiye işçi sınıfı tarihini yazma çabalarında görülen genel eğilim, başlangıç noktası olarak Osmanlı İmparatorluğu'nda özel kesimde veya kamu kesiminde askeriye dışında sanayi işletmesi aramaktır. Halbuki Osmanlı İmparatorluğu'nda 19. yüzyılın öncesinde de işçi sınıfı vardı. Türkiye işçi sınıfı tarihi yazma çabaları, günümüze doğrudan fazla bir miras bırakmış olmasa bile, bu dönemleri de kapsamalıdır."³ Bu ifadeleriyle Koç, işçi sınıfı yazma çabalarındaki temel eğilime haklı bir eleştiri getirmekteydi. Koç'un bu eleştirilerinden üç yıl sonra yayınlanan ve Şam'daki tekstil kalfalarını ele alan Sherry Vatter'in bir çalışması ise işçi tanımlamasına yönelik eleştirinin haklılığını ortaya koymaktadır. 1879'da Şam'da geleneksel zanaat sisteminde çalışan 3.000 kalfa, ücretlerinin artırılması için dört haftalık bir grev yapmıştı. Bu grev, Vatter'in çalışmasına kadarki dönemde sendika çatısı altında çalışan ücretli sanayi işçileri üzerinde yoğunlaşmıştı. Fabrika ortamı dışında küçük, dağınık atölye ve evlerde çalışan zanaatkârların mücadele ve örgütlenmesine yer vermeyen emek tarihi literatürünün işçi tanımı, kapsamının da dışında kalmaktaydı. Mülksüz ücretli olan bu zanaatkârlar, sınıf bilinci göstereme-

---

liğine ilişkin bir delil olarak gösterilmekteydi. Ancak yasa metinlerinden ziyade arşiv kayıtları ve dönemin süreli yayınları üzerinden yapılan incelemeler, bu erken dönemler için işçi hareketleri ve örgütlerinin varlığını desteklememektedir. Nitekim Osmanlı yönetimi bu yasayı 1800 tarihli bir Fransız kanununu birebir çevirerek yayınlamıştı. Yasa Osmanlı çalışma hayatının gerçeklerinden ziyade, gelecekte olası grev ve sendikalara karşı bir tedbir olarak değerlendirilmişti. Bu nedenle de söz konusu düzenlemeyi 1845 öncesi işçi örgütleri ve grevlerin varlığına ilişkin bir delil olarak kullanmak hatalı bir yorum olmaktadır (Kadir Yıldırım, *Osmanlı'da İşçiler (1870-1922) Çalışma Hayatı, Örgütler ve Grevler*, İstanbul 2013, s. 310-311).

² E. Attila AYTEKİN, *Tarlalardan Ocaklara, Sefaletten Mücadeleye; Zonguldak-Ereğli Kömür Havzası işçileri 1848-1922*, İstanbul 2006, s. 15.

³ Yıldırım Koç, *Türkiye İşçi Sınıfı Tarihinden Yapraklar*, İstanbul 1992, s. 20.

dikleri için işçi sınıfı tarihinin standart parametrelerinin de dışında görülmekteydi.⁴

Osmanlı arşivlerinde aynı dönemlerde zanaatkârlar için benzer örgütlenme ve hareketlere dair farklı örnekler de vardır. Örneğin Şam'daki grev ile aynı yılda, 1879'da, İstanbul Mahmutpaşa'da ayakkabıcı kalfalarının bir örgüt kurduğu görülmektedir. Kalfalar, 20 kuruş ücretle çalışmayı kabul etmeyip, bu ücretle çalışmak isteyenleri de engellemek için örgütlenmişti.⁵ 1893'te ise yine İstanbul'da ayakkabıcı ustaları, *Uhuwvet* isimli bir örgüt kurmuştu. Örgütün amacı, ayakkabıcı işçilerinden işsiz kalanlara özellikle kış aylarında yardım etmek için toplu hareket etmektir.⁶ Benzer örnekler, Osmanlı emek tarihindeki işçi tanımının ve beraberinde işçilere yönelik çalışmaların yaşadığı değişim ve derinleşmenin olumlu yanlarını ortaya koymaktadır. 1990'larla birlikte değişen bakış açısıyla araştırmalar da bu yönde evrildi; işçi tanımı içinde kabul edilen çalışan grupları arttı. Aynı zamanda, görece olarak sanayileşmiş bölgeler dışında kalan kentlerdeki çalışanlar da emek tarihi literatürünün konusu içine alınmış oldu.

Emek tarihi literatüründe 1990'larda yaşanan bu değişimi olumlu karşılarken, bu çalışmada literatürde yeni bir açılıma gidilmesi gerekliliğini de ifade etmeye çalışacağım. İşçi tanımı ve kapsamındaki değişimle araştırmalar fabrikalar dışına çıkıp geleneksel zanaat üretimine de yayıldı. Ancak bugün Osmanlı emek tarihi literatüründe günümüzde halen yer verilmeyen bir çalışan grubu daha vardır. Bu da sayıları tam olarak bilinmemekle birlikte, Osmanlı devlet kayıtlarında 19. yüzyıl sonları itibarıyla 30.000 olduğu tahmin edilen memurlardır.⁷ Osmanlı emek tarihi literatürünün bu eksikli-

⁴ Sherry Vatter, "Militant Textile Weavers in Damascus: Waged Artisans and the Ottoman Labor Movements, 1850-1914", *Workers and the Working Class in the Ottoman Empire, 1839-1950*, Eds. Donald Quataert and Erik J. Zürcher, London 1995.

⁵ BOA (Başbakanlık Osmanlı Arşivi), DH.MKT (Dahiliye Nezareti Mektubi Kalemi), 1326/8, 6 Mayıs 1879 (14 Cemaziyelevvel 1296).

⁶ BOA, DH.MKT, 165/9, 9 Kasım 1893 (29 Rebiülâhîr 1311).

⁷ 30.000 rakamı için *tahmin edilen* kavramı bilinçli olarak tercih edilmiştir. Çünkü 1892 tarihli bir devlet kaydında, "her nasılsa bugüne kadar sayısı kaydedilememiş olan memurlar..." denilmekte ve memur sayısının 30.000 civarında olduğu ifade edilmektedir. Devlet 1892'de memur sayısını tespit etmek için bir girişim başlatmış, ancak kamu kurumlarından tam bilgi toplanamadığı için memur sayısı da net olarak tespit edilememiştir (BOA, BEO [Bâbiâli Evrak Odası], 62/4604, 2 Eylül 1892 (9 Safer 1310);

ğine ilişkin ilk vurgu yukarıda belirtilen çalışmasında Koç tarafından yapılmıştı. Koç, 19. yüzyıl öncesi için, özellikle erken dönemlerde Osmanlı askerlerinden kapıkullarının bir bölümünün mülksüzleşmiş özgür ücretliler olduğunu belirtmektedir. İmparatorluğun zayıflama dönemlerinde kapıkullarının farklı sınıflara yükselmesinin önünün tıkanmasıyla, ücretlerle birlikte itibarları da düşmüş ve ücretlilik ağır basmıştı. Bu ocakların mensupları çıkarları için bu dönemde eylemlerini de sıklaştırdı. Koç, bu eylemleri kapıkulu ocakları mensuplarının önemli bir bölümünü Türkiye işçi sınıfının öncüleri arasında saymamızı gerektiren tavırlar olarak nitelendirmekte ve “Bu konuda resmi tarih sorgulanmadan, farklı bir anlayışla konu yeniden incelenmeden ve tartışılmadan, işçi sınıfı tarihinin ilginç bir sayfası boş kalacağına benzemektedir.” demektedir.⁸

Emek tarihine yönelik çalışmalarda kapıkulu ocaklarının üretime katılan kesimlerini ücretli kesim içinde değerlendiren ve işçi sınıfı içinde yer veren çalışmalara rastlayamamaktayız. Dolayısıyla Osmanlı askerlerinin bu kesiminin emek tarihi ve ücretli işçiler içindeki konumu Koç’un da belirttiği gibi halen araştırılmayı beklemektedir. Koç’un belirttiği dönemler için olmasa da, bu çalışmada benzer bir eleştiriyi 19. yüzyıl ve sonrası için getirmeye çalışacağım. Devlet tarafından istihdam edilen askerler ve memurlar birlikte ele alınarak, birincil kaynaklar üzerinden bu iki grubun ilgili dönemde ücret ve hayat pahalılığı nedeni eylemleri üzerinde durulacaktır. Çalışmada, asker ve memurların ödenmeyen maaşları ve hayat pahalılığının yol açtığı geçim zorlukları nedeniyle gerçekleştirdikleri çok sayıda eyleme değinilecektir. Bu eylemlerin bir kısmı grev şeklinde gerçekleşirken, bir kısmı işi tamamen terk etmekle sonuçlanıyordu. Bazen de isyana dönüşen şiddet olaylarına konu oluyordu. Ancak tüm bu örneklerin ortak noktası, 30.000 civarındaki memur ve aileleri için 19. yüzyıl ve sonrasının oldukça zor bir dönem olmasıydı. İşverenleri, yani devlet bir mali krize girmiş, bu

---

BOA, DH.MKT, 2004/93). Aslında memur sayısının tespiti için 1880’lerin sonunda da bir komisyon kurulmuş ve çalışmalar başlatılmıştı. Ancak kamu kurumları yeterli özeni göstermemiş, sadece 7.872 memura ait kişisel bilgiler ve çalışma verileri toplanabilmişti. Bu sayının %93,6’sı Müslüman, %3,8’i Ermeni, %1,5’i Rum ve geri kalan kısmı da Katolik, Yahudi, Bulgar, Fransız, Alman, İtalyan, Belçikalı, Macar ve Lehli-lerden oluşmaktaydı (BOA, Y.A.RES [Yıldız Sadaret Resmi Maruzat], 42/3, 27 Mart 1888/14 Rebiülahir 1305).

⁸ Koç, *a.g.e.*, s. 21-34.

kriz de en çok memurları etkilemişti. Uzun süre maaş alamamışlar, bu duruma bir de 1820-1870 dönemindeki hızlı bir artış sonrası 1870-1910 arasında görece bir istikrar dönemi yaşayan ve 1910'lardan sonra tekrar hızlı bir yükselişe konu olan enflasyon sorunu ve artan hayat pahalılığı eklenmişti. Yaşam ve çalışma koşullarının dayanılmaz hale geldiği bu noktada Osmanlı memurları da sessiz kalmamış ve sık sık eylemlerle tepkilerini göstermişti. Bu çalışma, söz konusu tepkileri arşivin tozlu raflarından indirip emek tarihi literatürüne bir katkı olarak sunmak üzere hazırlanmıştır. Bu doğrultuda başta Osmanlı arşivi kaynakları olmak üzere dönemin gazeteleri temel alınmıştır. Çalışmada ilk olarak 19. yüzyıldaki mali kriz ve bu krizin memur maaşlarının ödenmesinde yol açtığı istikrarsızlıklar üzerinde durulacaktır. Daha sonra özellikle de 1910'larla birlikte başlayan savaşlar döneminde enflasyon ve hayat pahalılığındaki artışın memurlar ve ailelerini nasıl etkilediği yine memurların kendi tepkileri üzerinden incelenecektir. Son olarak da, bu olumsuzluklar karşısında memurların iş bırakma eylemleri ve grevlerine değinilecektir. Tüm bunlar, emek tarihi literatüründe ihmal edilen önemli bir çalışma grubunun İmparatorluğun son dönemlerinde yaşam ve çalışma koşullarının aydınlatılmasına bir katkı sağlayacaktır.

1. Mali Bunalım ve Memur Maaşlarının Ödenmesindeki İstikrarsızlıklar

Osmanlı maliyesi için 19. yüzyıl, kamu harcamalarının ve devlet bütçesindeki açıkların önemli oranda arttığı bir dönemdi. Aynı zamanda Avrupa karşısındaki ekonomik geri kalmışlığın⁹ giderilmesi için her alanda reformların öne çıktığı bu dönemde kamu gelirlerinde belirgin bir artış yaşandı. Bu artış sonucu 1849-1850'de 7,1 milyon Osmanlı Lirası olan devlet gelirleri 1875-1876'da 23,8 milyon Lira'ya; 1916-1917'de ise 25 milyon

⁹ Osmanlı'da kişi başına gelirler ABD ve Batı Avrupa ülkeleri ortalamasının 1820 yılında %54,6'sı iken, zamanla fark giderek artmıştır. 1870 yılında ABD ve Batı Avrupa ülkelerinin %40,8'i, 1913 yılında ise %28,8'i olarak gerçekleşmişti. 19. Yüzyılda Osmanlı ekonomisindeki büyümeye rağmen kişi başına gelirler açısından farkın zamanla giderek artması, sanayileşmiş ülkelerin daha yüksek ekonomik büyüme yaşamlarının ve Osmanlı'nın Avrupa ülkelerinin bu iktisadî performansını gerçekleştirememesinin bir sonucuydu (Şevket Pamuk, "Estimating Economic Growth in the Middle East since 1820", *The Journal of Economic History*, Vol. 66, No. 3, September 2006, s. 815-816).

Lira'ya yükseldi. Gelirlerdeki artışa rağmen kamu harcamalarının çok daha fazla artması, devlet maliyesindeki krizin en önemli nedenidir. 1846-1847'de toplam kamu harcamasının tahminî değeri 6,3 milyon Osmanlı Lirası idi. Dolayısıyla Osmanlı maliyesinin Tanzimat'ın hemen sonrasında gelir gider dengesini fazlasıyla tutturduğu ifade edilebilir. Ancak kamu harcamaları bu dönemden sonra hızlı bir biçimde arttı. 1910'lar sonrasındaki savaş dönemlerinde ise büyük bir istikrarsızlıkla karşı karşıya kaldı. 1875-1876'da 28,9 milyon Osmanlı Lirasına yükselen kamu harcamaları, kamu gelirlerinin 5 milyon Lira civarı üstüne çıktı. 1916-1917'de ise 39,7 milyon Lira'ya yükseldi. Bu da kamu gelirlerinin yaklaşık 14 milyon Lira fazlası olacak şekilde harcama yapıldığını göstermektedir.¹⁰ 19. Yüzyıl ortalarından 1916'ya gelen kadar kamu gelirleri yaklaşık 2,5 kat artarken, kamu harcamaları ise 5,5 kat civarında arttı ve devlet maliyesini zor bir duruma soktu.

Bütçe açıkları nedeniyle yaşanan mali sorunlar devlet yönetimini çeşitli tedbirler almaya itti. Bunlardan birisi, para sisteminde uygulamaya sokulan yeniliklerdi. Bir tür iç borçlanma sistemi olarak değerlendirilen ve geçmişi 1775 yılında çıkarılan eshama kadar geri giden kaime uygulaması 1840 yılında devreye sokuldu. Nakit para hükmüne sahip ve alışverişlerde kullanılmak üzere basılan kaimelerin ilk başta faizsiz çıkarılacağı ilan edildiği de, halkın bunlara rağbet etmesi noktasındaki endişeler nedeniyle kaimeler %12,5 faiz verecek şekilde piyasaya sürüldü. Ancak her türlü teşvik tedbirine rağmen bankerler kaimeleri para olarak kabul etmezken, halk da alışverişlerde kaime yerine madenî para kullanımını tercih etti. Zamanla aşılacak bu endişelere karşın, kaimenin fiyatında yaşanan düşüş günlük hayat ve ticareti olumsuz etkiledi. 1861 yılına gelindiğinde, normalde 100 kuruş olması gereken bir altının fiyatı kaime ile 400 kuruşa kadar fırladı ve piyasada artık kaime geçmez oldu. Esnaf ve tüccar işyerlerini kapatırken, halk panik içinde elindeki nakitle ekmek almaya yöneldi ve sokaklarda ekmek kavgaları yaşandı. Tedavülde eski sistemden kalma çok sayıda gümüş paranın da varlığı, parasal istikrarsızlık ve karışıklıkları da tetikledi. Özellikle ufaklık para sıkıntısı gündelik iktisadî hayatı pahalılaştıran bir unsur olmaya devam etti. 1862'de bu kaime uygulamasından vazgeçildikten sonra,

¹⁰ Tefik Güran, *Osmanlı Mali İstatistikleri: Bütçeler (1841-1918)*, Ankara 2003, s. 12-13 ve 230. (100 Kuruş=1 lira).

1877-78 Rus Savaşı döneminde tekrar kaime basıldı. Ancak yine değerindeki hızlı düşüş, ücret ve maaşlarını kaime ile alan çalışanların satın alma güçlerini olumsuz etkiledi. Kaime değerindeki düşüş nedeniyle maaşlarının satın alma gücü her geçen gün eriyen ve geçim sıkıntısı had safhaya çıkan memurlardan bir kısmı devlet memuriyetini terk etmeye başladı.¹¹ Para sistemindeki istikrarsızlık, mali yapıdaki sıkıntıları daha da artıran bir gelişmeydi.

Aynı dönemlerde Osmanlı maliyesinde dikkat çeken bir diğer gelişme, iç borçlar ve dış borçlardaki artışı. İlk defa Kırım Savaşı (1853-1856) nedeniyle başvuru dış borçlar, kısa süre içinde hızlı bir şekilde arttı ve Osmanlı maliyesi için önemli bir problem haline geldi. Nitekim 1861-62'de dış borçların toplam kamu harcamaları içindeki payı %7,5'e çıkarken; bu oran 1875-76'da %24,9'a yükselmışti. 1846-47'de toplam kamu harcamaları içinde %10,1 paya sahip olan iç borçlar da sürekli artmaktaydı. Mali bunalmaya geçici bir çözüm olarak hedeflenen iç borçlardaki hızlı artış, toplam kamu harcamaları içinde iç borçların payını 1875-76'da %26,5'e çıkarmıştı.¹² İç ve dış borçlanmada yaşanan bu hızlı artış, Osmanlı'yı 6 Ekim 1875'te borçlarını ödeyemeyeceğini ilan ettiği kısmî bir moratoryumu hayata geçirmek zorunda kalmaya kadar itti.¹³

Mali yapıdaki sıkıntılarla birlikte, Tanzimat dönemi için memur maaşlarının ödenmesine yönelik belirtilmesi gereken bir diğer değişiklik, maaş sistemi ile ilgili hayata geçirilen yeniliklerdir. Önceki dönemlerde, Osmanlı sistemine göre en alt seviyeden üst seviyeye kadar tüm memurların yaptıkları işlerin karşılığı olarak aldıkları bir takım gayrimuayyen gelirleri vardı. Büyük memurların gelirleri, yılda bir kez vali ve taşra memurların *boğcabahâ* adı altında gönderdikleri hediyelerle, kendilerine verilen atıyye (hediye, bahşiş) ve mevküflardı. Diğer memurlar ise, yaptıkları işler karşılığında iş sahibinden harç, kâğıt, i'lâm ücreti gibi bedeller alırdı. Rüşvete açık olan bu durumun önüne geçmek için 1838'de hayata geçirilen bir düzenleme ile memurlara düzenli maaş bağlanmasını öngören yeni bir sis-

¹¹ Ali Akyıldız, *Osmanlı Finans Sisteminde Dönüm Noktası: Kağıt Para ve Sosyo-Ekonomik Etkileri*, İstanbul, 1996, s. 25, 30-32, 69, 74, 81, 98-99, 133, 145, 160.

¹² Güran, *a.g.e.*, s. 14-15.

¹³ Hüseyin Al ve Şevket Kamil Akar, *Osmanlı'dan Günümüze Borsa; Dersaadet Tahvilât Borası 1874-1928*, İstanbul, 2014, s. 183.

teme geçildi. Mevcut malî yapının düzenli maaş ödenmesi sistemine hemen uyum sağlayamaması, belli bir süre için maaşlara karşılık bulunmasında zorlanılmasına neden oldu. Bu sorun maaş işleri ile ilgilenecek dört kişilik bir heyet kurulmasıyla çözülmeye çalışılmışsa da, yeni sisteme uyumda yaşanan sorunlar nedeniyle bazı dairelerde memurların maaş alabilmek için iki ay beklediği de görülmekteydi.¹⁴ Kamu yönetimi yeni maaş sistemine zamanla uyum sağladı, ancak 19. yüzyılın ikinci yarısı ile birlikte mali sıkıntılar artacak olması, memur maaşlarının ödenmesi noktasında ciddi sıkıntıları da beraberinde getirdi.

Osmanlı malî yapısındaki bozulmaya paralel olarak 1860'lardan itibaren memur maaşlarının ödenmesinde de önemli sorunlar yaşanmaya başlanmıştı. Memurlar aylarca maaşlarını alamazken, bazılarının yıllar önceden kalan maaş alacakları vardı. Nisan-Mayıs 1853'e ait ödeme kayıtları, maaşların zamanında ödendiğini göstermektedir. Enflasyon ve dış borçların mali istikrarsızlığı ağırlaştırdığı Kırım Savaşı'ndan sonraki tarihlere ait kayıtlar ise maaş ödemesindeki gecikmelerin artmaya başladığını göstermektedir. Uzun süre maaş alamayan memurlar için geçmiş alacaklarına dair birkaç aylık maaş ödenmesiyle sorun ertelenmeye çalışılmaktaydı. Ancak mali iflasa gidecek olan süreç, durumu daha da ağırlaştıracaktı.¹⁵ Ülkenin hemen her bölgesinden memurların alamadıkları maaşlarına ilişkin şikâyetler geliyordu. Bu durum özellikle 1880'lerle birlikte artarken, 1890'lar ve sonrasında ise dayanılmaz bir hale geldi. Maaşlarını alamayan birçok memur görevini terk ederken, devlet işlerinin yürütülmesinde de önemli aksamalar meydana geldi.

Bütçenin içinde bulunduğu durum nedeniyle memurların maaş ödemelerinde yaşanan sıkıntı bir yana, memurların tepkisine neden olan bir diğer gelişme mevcut memur sayısının azaltılmasının istenmesiydi. Maliye Nezareti'nin 1880-1881 dönemi toplam tahsisatı 9.811.100 kuruş iken; toplam giderlerinin 76.182.374 kuruş olması; Cemiyet-i Sıhhiye-i Mülkiye'nin tahsisatı 105.000 kuruş iken giderlerinin 500.000 kuruş olması gibi mali

¹⁴ Ali Akyıldız, *Tanzimat Dönemi Osmanlı Merkez Teşkilâtında Reform (1836-1856)*, İstanbul 1993, s. 105-109.

¹⁵ Carter V. Findley, *Kalemîyeden Mülkiyeye Osmanlı Memurlarının Toplumsal Tarihi*, İstanbul 1996, s. 321-324.

denge-sizlikler tasarruf zorunluluğuna gerekçe gösteriliyordu.¹⁶ Memurlar ise zaten maaşları çok düşük olduğu ve düzensiz ödendiği için tasarruf kararına şiddetle tepki gösteriyordu. Selanik'teki telgraf memurları, maaşlarının azaltılması halinde topluca istifa edeceklerini belirterek uygulamaya şiddetle karşı çıkmıştı.¹⁷ Bütçe açığının sürdürülemez hale gelmesi nedeniyle, tüm tepkilere rağmen maaşlardan %20 oranında kesinti yapıldı. Aynı yıl hazırlanan maaş kararnamesi ile en üstten en alt seviyeye tüm memurların maaşları azaltıldı. Kesintiye karşı maaşların düzenli olarak ödeneceğinin taahhüt edilmesi, memurların kesintiye tepkilerini dindirmek için değerlendirilen bir tedbirdi.¹⁸ Bu tasarruf tedbiri kısa vade için faydalı olmuşsa da, uzun vadede mali krizleri çözmekten çok uzaktı. Nitekim zamanla aynı sorunlar ve çözüm yöntemleri tekrar gündeme gelecekti. Yaklaşık 20 yıl sonra da benzer bir tasarruf teklifi gelince memurlar yine tepki gösterecekti. İstanbul'daki memurlar, maaşlarının zaten düşük olduğu ve binlerce ailenin sıkıntılarının katlanılamaz hale geleceği gerekçesiyle tasarruf teklifine tepki göstermişti.¹⁹

Memurların maaşlarının ödenememesinin bir kriz haline gelmesi özellikle 1880'lerde dikkat çekici hale geldi. 1881 yılında Tophane ve Tersane memurları bir hayli vakittir maaş alamadıklarını belirterek, en azından bir aylık maaş ödemesi yapılmasını istiyordu.²⁰ 1882 yılında Maarif Nezareti, bünyesindeki memurların 6-7 aydır maaşlarını alamadığını bildirmekteydi. Bu da, bir hayli sıkıntılarla açılan okulların kapanmasına ve eğitimin ak-

¹⁶ BOA, DH.MKT, 1729/116, 7 Haziran 1890 (18 Şevval 1307). Tasarruf amacıyla memurların işten çıkarılması 1920 yılında da gündemdeydi. İstanbul Belediyesi tasarruf için kadın memurları işten çıkarmıştı. Ancak ilginç bir şekilde, tasarruf gerekçeli bu karar sonrası diğer memurların maaşlarına zam yapılmıştı. Kadın memurlar da bu durumu çalışma hayatında kendilerine karşı bir ayrımcılık olarak değerlendirmişti (BOA, DH.UMVM [Dahiliye Nezareti Umur-ı Mahalliye ve Vilâyat Evrakı], 90/69, 6 Nisan 1920/17 Receb 1338).

¹⁷ BOA, Y.PRK.ASK, 4/2, 20 Nisan 1880 (10 Cemaziyelevvel 1297).

¹⁸ Ö. Faruk Bölükbaşı, *Tezyid-i Varidat ve Tenkih-ı Masarifat: II. Abdülhamid Döneminde Mali İdare*, İstanbul 2005, s. 52.

¹⁹ BOA, Y.MTV (Yıldız Mütenevvi), 223/28, 21 Kasım 1901 (9 Şaban 1319).

²⁰ BOA, A.MKT.MHM (Sadaret Mektubi Kalemi Mühimme Evrakı), 486/58, 17 Nisan 1881 (17 Cemaziyelevvel 1298).

samasına yol açıyordu.²¹ Aynı nezaret, 1888 yılında da öğretmenlerin 4 aydan beri maaş alamadığını ifade etmekteydi. Öğretmenlerin son derece zor durumda olduklarını belirten nazır, en azından bir aylık maaş ödemesi yapılmasını talep ediyordu.²²

Maaşların ödenmesindeki gecikme devlet yönetiminin de gündemindeydi. 1886 tarihli bir Padişah emrinde, İstanbul'daki memurların ve diğer devlet çalışanlarının iki yıldır maaşlarının oldukça gecikmeli ödendiği belirtilmekteydi. Padişah, maaşların zamanında ödenmesi ve ödenememiş olan maaşların acilen kapatılması için tedbir alınmasını istiyordu.²³ Ancak mali sıkıntı, padişahın bu emrinin temenni olarak kalmasına ve maaş ödemelerindeki sorunların gelecek yıllara aktarılmasına neden olmaktaydı. Nitekim sorun devam ettiği için 1895 ve²⁴ 1900 yıllarında da Padişah tekrar tedbir alınması için emirler vermişti.²⁵ Ancak aşağıda da görüleceği üzere tüm bu dönemlerde geç ödenen veya hiç ödenemeyen maaşlara dair memurların şikâyetleri artarak devam edecekti. Bu da, sorunun farkında olsa dahi, Osmanlı yönetiminin memur maaşları ile ilgili çözüm üretmediğini göstermektedir. Konunun uluslararası basına haber olması ve dünya gündemine taşınması, Osmanlı yönetiminin huzurunu iyice kaçırmaktaydı. Fransa'da *Figaro*'nun bazı memurların ödenemeyen maaşlarının 40 aylığa ulaştığı ve Osmanlı'nın mali açıdan çıkmazda olduğu haberi;²⁶ İngiltere'de *Daily Mail*'in ödenemeyen maaşlar nedeniyle Osmanlı'nın yurtdışı elçiliklerinde çalışanların işi bıraktığına ilişkin haberi Osmanlı yönetimince de takip edilmekteydi.²⁷ Her ne kadar bu haberler rahatsızlık verse de, mali kriz ne bu tarz haberlerin, ne de memur maaşlarının ödenmesindeki gecikmenin sonlandırılmasına imkân tanımıyordu.

²¹ BOA, MF.MKT (Maarif Nezareti Mektubi Kalemi), 75/68, 3 Mart 1882 (12 Rebiülahir 1299).

²² BOA, MF.MKT, 96/39, 4 Ocak 1888 (19 Rebiülahir 1305).

²³ BOA, İ.DH (İrade Dahiliye), 987/77963, 20 Nisan 1886 (16 Receb 1303).

²⁴ BOA, İ.HUS (İrade Hususi), 39/1313M-33, 11 Temmuz 1895 (18 Muharrem 1313).

²⁵ BOA, İ.HUS, 80/1317L-28, 15 Şubat 1900 (14 Şevval 1317).

²⁶ BOA, Y.PRK.TKM (Yıldız Perakende Tahrirat-ı Ecnebiyye ve Mabeyn Mütercimliği Evrakı), 12/28, 19 Temmuz 1888 (10 Zilkade 1305).

²⁷ BOA, Y.PRK.HR (Yıldız Perakende Hariciye Evrakı), 32/78, 25 Mart 1903 (25 Zilhicce 1320).

1890'larla birlikte ödenemeyen maaşlar nedeniyle ülkenin hemen her bölgesinden memurların şikâyetleri iletmeye başlanmıştı. 1893 yılında Bingazi'de 3 aydır maaş alamayan memurların zarurî ihtiyaçlarını karşılayamaz hale geldiği, en azından maaşlarının bir kısmıyla birlikte yiyecek erzak gönderilmesi talep ediliyordu.²⁸ İşkodra'daki Adliye memurları ise yılın sekizinci ayı gelmesine rağmen sadece 2 aylık maaş alabildiklerinden şikâyet edip, içinde buldukları zaruretin *devletin şanına* yakışmadığını belirtiyordu.²⁹ Aynı yıl Suriye nüfus memurlarının verimsiz çalışmasına ilişkin bir şikâyet, düşük ve düzensiz maaşların ehliyetsiz memurlar istihdam edilmesine neden olduğunu da göstermekteydi. Dahiliye Nezareti, Suriye'deki nüfus işlemlerinin kötü yapıldığı ve bu nedenle niteliksiz memurlar istihdam edilmemesini vilayete bildirmişti. Vilayet ise işlerin çok fazla olmasına rağmen maaşların az olduğu ve düzenli ödenmediğini, hatta bu nedenle boş bir memur kadrosuna kimsenin başvurmadığını belirtmişti. Bu nedenle de memurların niteliksiz olmasının normal olduğu, maaşların biraz artırılması halinde bu sıkıntının çözülebileceği ifade edilmişti. Vilayet'in bu talebi olumlu karşılanmışsa da, Suriye'de yapılacak bir maaş zammının diğer vilayetlerde de talep edileceği ve devlet maliyesinin bu artışın karşılanması için müsait olmadığı belirtilerek zam yapılmaması istenmişti.³⁰

Sorunun içinden çıkılmaz hale gelmesiyle devlet bir takım tedbirlere de başvurmuştu. Bunlardan biri, maaşların para olarak değil de "*havalename*"ler olarak verilmesiydi. Belli bir süreliğine kesilen bu havalenamerler, memurların geçmiş alacaklarını kayıt altına almış oluyordu. Ancak Osmanlı memurlarının içinde bulunduğu zor durum, bu süreyi beklemelerini imkânsız kılıyordu. Ellerindeki havalenamerleri sarraflara bozduruyorlar, sarraflar da bu işlemlerde memurlara çok düşük ödemeler yapıyordu. Sarraflar bu havalenamerleri %40, %50 ve hatta bazen %60 oranlarında kesintilerle alıyor ve zaten düşük olan memurların gelirinin yarısına el koymuş

²⁸ BOA, BEO, 178/13317, 30 Mart 1893 (12 Ramazan 1310).

²⁹ BOA, BEO, 178/13327, 18 Mart 1893 (29 Şaban 1310).

³⁰ BOA, BEO, 281/21050, 26 Aralık 1893 (15 Rebiülevvel 1311). Düşük maaşlar nedeniyle ehliyetsiz memurların istihdam edildiğine dair bir şikâyet, 1915 yılında İstanbul, Üsküdar ve Beyoğlu nüfus memurlukları için de dile getirilmişti (BOA, DH.SN.THR [Dahiliye Nezareti Sicill-i Nüfus Tahrirat Kalemî Evrakı], 62/8, 10 Nisan 1915/25 Cemazıyelevvel 1333).

oluyorlardı. Havalename uygulaması nedeniyle birçok memur sarraf ve tefecilere mahkûm kalınca, uygulama 1894 yılında kaldırıldı ve yeni havalenameler çıkarılması yasaklandı.³¹ Aslında benzer bir tedbir yöntemi 1879 yılında da değerlendirilmiş ancak başarılı olamamıştı. Aylardır maaş alamayan asker ve memurlara maaşları karşılığında sergi adı verilen resmi bir kâğıt verilirdi. Memurlar bu sergileri gerçek değerinin çok daha altında bir meblağ karşılığında sarraflara kırdırırdı. Ancak zamanla sarraflar bu kâğıtlara itibar etmemeye başladı. Ramazan ayında her ne kadar yarım aylık verileceği ilan edildiyse de, mali kriz nedeniyle bu söz de yerine getirilemedi. Memurlar maaşlarını alma ümidini Ramazan Bayramına sakladılarsa da, bayramda da maaşları ödenemedi.³²

Farklı dönemlerde başvuru olan bu tarz tedbirler çözüm olamayınca, memurlar için ileriki dönemlerde yaşam daha da zor hale geldi. 1898 yılında Hakkari'deki memurların bazıları 7-8 aydır maaş alamadıkları için işlerini bırakıyordu. Maaş alamayan bazı askerlerin kaymakamı tehdit etmesi, bölgede devletin otoritesinin de sarsılmasına neden oluyordu.³³ Üç aylık, Ramazan ve Kurban Bayramları gibi kutsal dönemlerde memur maaşlarının verilmesine her dönem özel bir itina gösteren devlet yönetimi, 1899 yılına gelindiğinde büyük bir sıkıntı içine düştü. Kandil günü nedeniyle yapılması gereken maaş ödemesi Yunan Savaşı tazminatı olarak ayrılan farklı bir tahsisattan ve bankalardan alınan borçlarla gecikmeli olarak ödenemedi. Ramazan ve Kurban Bayramı için maaş ödenmesi de Osmanlı Bankası'na verilen çeşitli ayrıcalıklar karşılığında buradan alınan borçla mümkün oldu. Her maaş ödemesi zamanında farklı devlet kurumları arasında bir yazışma trafiği başlıyor, kamu yetkilileri yeni bir krizle karşı karşıya kalıyordu.³⁴

³¹ BOA, Y.PRK.TKM, 31/46, 3 Temmuz 1894 (29 Zilhicce 1311). Benzer bir tedbir 1891-92 yıllarında Zonguldak madenlerindeki işçilere de uygulanmış ve devlet ödeyemediği işçi ücretlerini maddi karşılığı olan kâğıtlarla vermeye başlamıştı. Ancak aradan yıllar geçmesine rağmen bu kâğıtların karşılığı işçilere bir türlü ödenememişti. Bu nedenle 1894-1895'ten itibaren bu uygulama da terk edilmişti (BOA, BEO, 576/43126, 21 Şubat 1895/25 Şaban 1312; 628/47032)

³² Bölükbaşı, a.g.e., s. 35-56.

³³ BOA, A.MKT.MHM, 672/16, 18 Nisan 1898 (26 Zilkade 1315); 672/12.

³⁴ Bölükbaşı, a.g.e., s. 90.

1899 yılında üç aylık maaşları içeride kalan Bulgaristan Komiserliği'ndeki memurlara ilişkin³⁵ 1900 tarihli bir devlet kaydı, memurların içinde bulunduğu zorluğu ve bunun devlet işlerini nasıl olumsuz etkilediğini açıkça göstermektedir. Memurların önceki yıldan iki ve mevcut yıldan dört olmak üzere toplam altı aylık maaşları ödenememişti. Maaşlarını alamadıkları için *zaruret ve sefalet* içinde kalan memurlar alacaklıların hakaret ve tehditlerine maruz kalıyordu. İki gün içinde maaşların ödenmemesi halinde Bulgarlara olan borçlarını ödeyemeyecekleri ve alacaklılara hissettirmeden memuriyeti bırakarak bölgeyi terk edecekleri bildiriliyordu.³⁶ Aynı memurların yine ödenemeyen maaşları için acil ödenek gönderilmesi 1902 yılında da istenecekti.³⁷ Bu da mali sıkıntı ve beraberinde maaşların ödenememesinin süreklilik kazandığını göstermektedir. Devlet yönetiminin bu şikâyetlere verebildiği cevap ise, mali açıdan büyük sıkıntı çekildiği ve durumun bir şekilde idare edilmesinin istenmesiydi.³⁸ Merkez ve taşra arasındaki mali iletişimin etkin işlemesi ve merkezin taşradaki etkisini güçlendirmek için uygulanan "*usûl-i merkeziyet*" gereğince, yerel yönetimler her türlü gelir ve giderlerini merkezî devlete bildirmek zorundaydı.³⁹ Ancak maaş ödemelerinde yaşanan tüm aksaklıkların merkeze bildirilmesine karşın, devlet yönetiminin bu konuda çaresiz kaldığı görülmekteydi. Sorunu çözemeyen devlet, çalışanlarından fedakârlık yapmalarını istiyordu.

1900 yılında İşkodra Valisinin *son derece ehemmiyetli* görülen bir talebi, mali sıkıntı ve maaşların ödenememesinin Osmanlı yönetimini nasıl etkilediğini de göstermektedir. Vali, vilayette mali baskının dayanılmaz boyutlara geldiğini, bu nedenle kendisinin bölgeyi idare edemediğini ve yerine bölgeyi yönetecek ehliyetli ve iktidar sahibi birisinin atanmasını istiyor-

³⁵ BOA, A.MTZ.(04) [Sadaret Eyalet-i Mümtaze Bulgaristan Evrakı], 63/12, 18 Temmuz 1899 (9 Rebiülevvel 1317).

³⁶ BOA, A.MTZ.(04), 67/21, 13 Temmuz 1900 (15 Rebiülevvel 1318).

³⁷ BOA, A.MTZ.(04), 80/56, 21 Ağustos 1902 (16 Cemaziyelevvel 1320).

³⁸ BOA, Y.PRK.MK (Yıldız Perakende Müfettişlikler ve Komiserlikler Evrakı), 9/22, 24 Ağustos 1899 (16 Rebiülahir 1317).

³⁹ Yakup Akkuş, "Osmanlı Taşra Maliyesinde Reform: Merkez-Taşra Arasındaki İdari-Malî İlişkiler ve Vilayet Bütçeleri (1864-1913)", Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi İktisat Tarihi Anabilim Dalı, İstanbul, 2011, s. 206-207; Bölükbaşı, *a.g.e.*, s. 102-103.

du.⁴⁰ 1904 yılında Debre'deki askerler, 5 aydır maaşları ödenmediği için isyan edip telgrafhaneyi basarak tüm haberleşmenin kesilmesine neden olmuştu.⁴¹ Askerlerin isyanı 10 gün boyunca sürmüş ve isyanın sonlandırılması ancak maaşlarının bir kısmının ödenmesi ile mümkün olmuştu.⁴² Vali, askerler dışındaki tüm memurların da kendisini ziyaret ederek, geçmiş maaşları ödenmezse topluca işi bırakacaklarını söylediklerini haber vermişti.⁴³ Aynı yıl İstanbul, Aydın ve İskodra'da da askerler alamadıkları maaşları için isyan çıkarmıştı.⁴⁴ Tüm bu örnekler 1900'lerle birlikte mali kriz nedeniyle Osmanlı devletinin yönetme gücünün bir hayli zaafa uğradığını göstermektedir.

1905'te Ergiri Sancağı memurları, yılın sekizinci ayı içinde olmalarına rağmen sadece 3 maaş aldıklarını;⁴⁵ Çemişgezek'teki öğretmenler ise 1904 yılında 9 aylık bir gecikme sonrası maaşlarını aldıklarını, ancak bundan sonra geçen 17 ay boyunca maaşlarını alamadıklarını şikâyet ediyordu. Taşradaki öğretmenler maaş alma ümidiyle 30-40 saatlik bir yolculuk sonrası vilayet merkezine gidiyor, ancak sürekli boş dönüyordu. Bu süreç içinde öğretmen yokluğu nedeniyle eğitim yarıda kalıyordu.⁴⁶ Aynı sıkıntı nedeniyle askerlerin görevlerini yapmaması ise asayiş ve emniyete zarar veriyor, yerel çeteler ve eşkıyalarla mücadeleyi de engelliyordu.⁴⁷

1908 yılında II. Meşrutiyet'in ilanı ile birlikte yönetimin değişmesi ve İttihad Terakki'nin iktidarı ele alması da maaş ödemelerinde yaşanan sıkıntılara çözüm olamadı. Mali yapıda kısa vadede bir iyileştirme yapmanın imkânsızlığı dolayısıyla, rejim ve iktidar değişse de, memur maaşlarının ödenmesindeki sıkıntı ve düzensizlik aynen devam ediyordu. Meşrutiyet'in

⁴⁰ BOA, DH.MKT, 2427/30, 11 Kasım 1900 (18 Receb 1318).

⁴¹ BOA, Y.PRK.BŞK (Yıldız Perakende Başkitabet Evrakı), 73/20, 15 Ekim 1904 (5 Şaban 1322).

⁴² BOA, TFR.I.KV (Rumeli Müfettişliği Kosova Evrakı), 77/7645, 21 Kasım 1904 (8 Teşrinisani 1320).

⁴³ BOA, TFR.I.KV, 76/7587, 3 Kasım 1904 (21 Teşrinievvel 1320).

⁴⁴ BOA, Y.PRK.TKM, 48/18, 27 Kasım 1904 (19 Ramazan 1322).

⁴⁵ BOA, DH.MKT, 1022/64, 25 Ekim 1905 (25 Şaban 1323).

⁴⁶ BOA, MF.MKT, 846/7, 20 Mart 1905 (7 Mart 1321).

⁴⁷ BOA, Y.EE.KP (Yıldız Sadrazam Kâmil Paşa Evrakı), 24/2319, 17 Mart 1905 (10 Muharrem 1323).

ilanından yaklaşık 2 ay sonra Yanya valiliği, 3-4 aydır maaş alamayan memur, asker ve jandarmaların şiddetle sızlandığını, hiç olmazsa yaklaşmakta olan Ramazan ayı nedeniyle birer maaş ödenmesini ısrarla istiyordu.⁴⁸ 1913'te Edirne'de;⁴⁹ 1916'da Elazığ'da 4-5 aydır maaş alamadıklarından yakınan memurların şikâyetleri duyuluyordu.⁵⁰ 1917'de Konya ve Eskişehir'deki cami imamları ise geçim sıkıntılarının had safhaya ulaştığı gerekçesiyle işlerini bırakmıştı.⁵¹

Savaş dönemlerindeki ek masraflarla birlikte mali yapıdaki bozulmanın artması, memur istihdamını da direkt etkilemişti. 1919'da Dahiliye Nezareti'nden tüm vilayetlere gönderilen bir yazıda, bütçedeki sıkıntı gerekçesiyle cari hizmetlerle yetinilmesi ve yeni memur alınmaması isteniyordu.⁵² Bakanlık fazla memur sayısı ve bütçe üzerindeki yükten şikâyet ederken, Karesi ve Bandırma'da olduğu gibi memurlar ise maaşlarının ödenmemesinden dolayı görevlerini bırakıyordu.⁵³ Devlet bir yandan yeni memur alınmamasını istiyor, ancak diğer yandan görevini terk eden memurlar nedeniyle kamu işlerinin yürütülemediğine dair haberler geliyordu.

Memur maaşlarının ödenmesindeki gecikmeler dışında Osmanlı memurlarının tepkilerini çeken bir sorun daha vardı. Bu da, aynı bölgede ve hatta aynı dairede çalışan bazı memurların gecikmiş maaşları ödenirken bazılarının ödenmemesidir. Memurlar, haksızlık ve adaletsizlik olarak nitelendirdikleri bu duruma da tepki gösteriyordu. Örneğin 1899'da Yemen'deki telgraf ve posta memurları, bölgede tüm memurlara yapılan zammın kendilerine yapılmamasından şikâyetçiydi.⁵⁴ 1903 yılında Selanik Petriç'te tüm memurların maaşları ödenmiş, adliye memurlarının maaşları ise ödenmemişti. Selanik'in diğer bölgelerindeki adliye memurlarının ma-

⁴⁸ BOA, DH.MKT, 2617/74, 28 Eylül 1908 (2 Ramazan 1326).

⁴⁹ BOA, A.MKT.MHM, 743/24, 12 Nisan 1913 (5 Cemaziyelevvel 1331).

⁵⁰ BOA, DH.İ.UM (Dahiliye Nezareti İdare-i Umumiye Evrakı), 4-1/18, 22 Ocak 1916 (16 Rebiülevvel 1334).

⁵¹ BOA, DH.İ.UM, 4-2/4-7, 15 Ocak 1918 (2 Rebiülahir 1336).

⁵² BOA, DH.EUM.MH (Dahiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Muhasebe Evrakı), 188/12, 3 Nisan 1919 (2 Receb 1337).

⁵³ BOA, DH.İ.UM, 20-16/10-50, 3 Şubat 1919 (2 Cemaziyelevvel 1337); BOA, DH.ŞFR, 611/33.

⁵⁴ BOA, İ.PT, 10/1317R-02, 11 Temmuz 1899 (2 Rebiülevvel 1317).

aşları da ödenmesine rağmen kendilerine ödeme yapılmayan Petriç memurları da duruma tepki göstermişti.⁵⁵

Bu tarz olumsuzluklar yeni değildi ve 1880'lerde de şikâyetlere konu olmaktadır. Bu şikâyetler üzerine Padişah bir emir yayınlamıştı. Aynı dairede çalışan memurlardan bazılarının tam maaş alırken diğer bazılarının aylardır maaş alamaması eşitlik ve adalete aykırıydı ve hemen düzeltilmeliydi.⁵⁶ Ancak maaş ödemelerindeki bu dengesizlik düzeltilmedi ve sorun gelecek yıllara da aktarıldı. 1908 yılında yönetimi devralan İttihad Terakki de benzer bir bildiri yayınladı. Bazı memurlar maaş alırken diğer bazılarının alamaması Meşrutiyet'le hedeflenen eşitlik ve adalete aykırıydı. Kendi yönetimlerinde maaş ödenmesindeki eşitsizliklere dair denetlemeler yapılacak ve aykırı davranışlar cezalandırılacaktı.⁵⁷ Ancak İttihad Terakki yönetiminin bu emri de 20 yıl önce aynen padişahın emri gibi kâğıt üzerinde kalacaktı. Mali sıkıntılar memur maaşlarının düzenli ödenmesi isteğinin gerçekleşmesine izin vermeyecek ve memurların şikâyetleri bu tarihten sonra da devam edecekti. 1909 yılında Yanya'daki memurlar, bölgede askerî memurların maaşlarının ödenmesine rağmen kendilerinin ödenmemesini şikâyet ederken,⁵⁸ 1915 yılında Trablusşam'daki polis memurları ise, Beyrut ve Hayfa'da aynı işi yapan polisler yapılan zammın kendilerine neden yapılmadığını sorgulayacaktı.⁵⁹

Maaşların ödenmesinde yaşanan gecikme ve düzensizlik dışında, Osmanlı memurları için 1910'larda yaşam şartlarını çok daha zor hale getiren bir olumsuzluk daha vardı. Bu da yükselen enflasyon ve bu nedenle memurların satın alma güçlerinin düşmesiydi. Zaten alamadıkları ya da çok geç aldıkları maaşları yanında, bir de mal ve hizmet fiyatlarının artması, Osmanlı memurları için sorunları içinden çıkılmaz hale getirmekteydi.

⁵⁵ BOA, TFR.I.SL (Rumeli Müfettişliği Selânik Evrakı), 48/4773, 8 Ağustos 1904 (26 Cemaziyevvel 1322).

⁵⁶ BOA, İ.DH, 1072/84095, 4 Mart 1888 (20 Cemaziyelahir 1305).

⁵⁷ BOA, TFR.I.MKM (Rumeli Müfettişliği Makamat Evrakı), 35/3403, 21 Nisan 1909 (30 Rebiülevvel 1327).

⁵⁸ BOA, DH.MKT, 2814/58, 17 Mayıs 1909 (26 Rebiülahir 1327).

⁵⁹ BOA, DH.EUM.MEM (Dahiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Memurin Evrakı), 45/4, 30 Ocak 1915 (17 Kânunisâni 1330).

2. Enflasyon, Hayat Pahalılığı ve Memurların Yaşam Standartlarına Etkileri

1830'lara gelene kadar enflasyon Osmanlı ekonomisi için pek de önemli bir sorun değildi. Ancak 1830'larla birlikte enflasyonda belirgin bir yükseliş süreci başladı. 1860'ların sonuna gelindiğinde 1469 yılına nazaran 285 kat daha fazla artmış olan fiyatlar genel seviyesi, bu dönemden sonra nisbî bir istikrar sürecine girmiş, 1910'lardaki savaş dönemlerinde ise kontrol edilemez hale gelmişti. Fiyatlar genel seviyesindeki bu yükseliş memurlar için de hayat pahalılığının artması ve satın alma gücünün düşmesine neden olmaktaydı.

Tablo 1: Tüketici Fiyatları Endeksi (1469=1.0)

<i>Yıllar</i>	<i>Tüketici Fiyatları Endeksi</i>	<i>Yıllar</i>	<i>Tüketici Fiyatları Endeksi</i>
1469	1.0	1830-39	130.1
1750-59	10.1	1840-49	181.0
1760-69	11.1	1850-59	240.5
1770-79	17.8	1860-69	285.7
1780-89	17.2	1870-79	265.6
1790-99	24.5	1880-89	238.1
1800-09	34.7	1890-99	235.6
1810-1819	49.5	1900-09	220.9
1820-29	62.8	1910-14	294.2

Kaynak: Şevket Pamuk, "Prices in the Ottoman Empire, 1469-1914", *International Journal of Middle East Studies*, Vol. 36, 2004, s. 455'ten yararlanılarak düzenlenmiştir.

Enflasyonda özellikle Birinci Dünya Savaşı sırasında hızlı bir artış yaşandı. Üretim düşmesi ve ithalatın kesilmesiyle halkın en temel ihtiyaç mallarına ulaşımı dahi güçleşti. Devlet her ne kadar fiyatları sabit tutmaya çalışsa da, serbest piyasada karborsacılık ve spekülâtlük baş gösterdi. İstanbul için 1914 Temmuz'u 100 kabul edildiğinde perakende fiyatlar 1915'te 153'e, 1916'da 320'ye, 1917'de 839'a ve 1918'de 1.789'a yükseldi. Başkent dışındaki bölgelerde de İstanbul'a göre düşük olsa da enflasyon önemli oranda yükseldi. Ege ve Orta Anadolu'da fiyatlar savaş öncesine göre 1915'te %40, 1916'da %90, 1917'de %200-250 ve 1918'de %400-500

oranında yükseldi. Suriye, Filistin ve Cebel-i Lübnan'da ise kıtlığın şiddeti nedeniyle fiyatlar kontrol altına alınamaz haldeydi.⁶⁰

Artan enflasyon ile birlikte kâğıt paranın değerindeki düşüş de memurların alım gücünü azaltmaktaydı. Öyle ki, 1878 yılında maaşlarının sikke değil de kâğıt para ile verileceği söylentisi üzerine buna tepki gösteren posta ve telgraf görevlileri grev dahi yaparak haberleşme işlemlerini aksatmıştı. Yanya, Halep, Aydın, Zor, Kosova, Suriye gibi taşradaki birçok bölgeden kaime değerinin düşmesi nedeniyle maaşları eriyen memurlar ve güvenlik güçlerinin görevi bırakıp kaçtığına dair sürekli yazılar gelmekteydi. Suriye Valisi, memurlar arasında hırsızlık ve rüşvet olaylarına karışanların sayısının arttığını bildirmekteydi. Kamusal güvenliği sağlamakla yükümlü memurların kendileri bu düzeni bozar hale gelmişti. Hayat pahalılığındaki artış sadece Osmanlı memurlarını değil, Osmanlı topraklarında görev yapan yabancı devlet görevlilerini de etkilemekteydi. İstanbul'daki İngiliz elçiliği çalışanlarının hayat pahalılığındaki artış nedeniyle kraliçeden maaşlarına zam istemesi sonrası, maaşları %20 oranında artırılmıştı.⁶¹

Tablo 1'de görüleceği üzere, 1880'ler sonrasında enflasyon bir nebze kontrol altına alınmış ve 1910'lara kadar geçecek sürede düşmüştü. Ancak 1910'larla birlikte başlayan savaşlar, hayat pahalılığını eskisine nazaran daha ağır hale getirmişti. Geçim sıkıntılarının had safhaya ulaştığı bu dönemde memurların şikâyetleri ve maaş artış talepleri de artmaktaydı. Bu durum üzerine memur maaşlarına ilk olarak 1916 yılında bir zam yapıldı. Ayda 1.000 kuruşa kadar maaş alan memurlara %20 ve 1.000 kuruştan fazla maaş alanlara % 15 zam yapıldı. Fiyat artış oranının çok altında kalan bu zam memurların geçim sıkıntısına çare olamadı. Artan şikâyetler sonrası 1918 yılında 1.000 kuruşa kadar maaş alan memurların aldığı maaş zammı %50'ye; 1001-3000 kuruş arası maaş alanların zam oranı ise %30'a çıkarıldı. Ancak tüm bunlara rağmen, İstanbul'da savaş öncesine göre memurların satın alma gücü %60-80 oranında zayıflamıştı. Hayat pahalılığı artışından işçiler de etkilenmiş, ancak işçi ücretleri memur maaşlarına nazaran daha

⁶⁰ Vedat Eldem, *Harp ve Mütareke Yıllarında Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomisi*, Ankara 1994, s. 47-50.

⁶¹ Ali Akyıldız, *Para Pul Oldu; Osmanlı'da Kağıt Para, Maliye ve Toplum*, İstanbul 2003, s. 282-285.

fazla artmıştı.⁶² Dolayısıyla hayat pahalılığı memurları işçilere göre daha olumsuz etkilemişti. Enflasyon artışının süreklilik kazanması, yapılan zamları da kısa sürede etkisiz hale getiriyordu. Nitekim 1918 zammından bir yıl sonraya ait bir devlet kaydında, çeşitli tarihlerde yapılan zamlara rağmen fiyatlar hızla yükseldiği için bu tedbirlerin sonuçsuz kaldığı itiraf edilmekteydi. Hayat pahalılığından en fazla etkilenen grubun da memurlar olduğu ifade edilmekteydi.⁶³

Bu olumsuz gidişatın doğal bir sonucu olarak hayat pahalılığı ile birlikte memurların şikâyetleri de sürekli artıyordu. 1915 yılı sonlarında Trabzon Valisi, kış ayları yaklaşırken bir teneke gazın fiyatının 300 kuruşa çıktığını, memur maaşlarının ise 300-400 kuruş civarı olduğunu şikâyet ediyor ve zam istiyordu.⁶⁴ 1916 yılında Bartın'daki polis memurları son dönemde un, ekme, arpa, pirinç, fasulye gibi temel gıda mallarında yaşanan fiyat artışlarını belgeyerek maaşlarına zam istiyordu. Geçim derdi nedeniyle memurların görevlerini layıkıyla yerine getiremediği bildiriliyordu.⁶⁵ Hayat pahalılığının artması ve temel ihtiyaç malzemelerinin dahi tedarik edilememesi nedeniyle memurlara belli bir miktar hububat verilmesine de başlanmıştı. Sivas'ta olduğu gibi memurlara buğday ile arpa karışık olarak aylık kişi başı 8 kilo hububat veriliyordu. Memurlar bunu değerlendirmeye götürüp un, daha sonra da fırınlara götürüp ekme yaptırıyordu. Bu şekilde kişi başına günlük 250 gram ekme düşüyordu. Bir miktar şeker, gaz ve kibrit de dağıtılıyordu. Ancak memurlar bunun dışındaki tüm gıda maddelerini esnaftan satın almak zorundaydı. Birçok memurun gücü buna yetmiyor, bu nedenle de evlerindeki eşyaları pazarda satıyorlardı. Vali, bazı memurların gizli gizli dilencilik yaptığını ve bunun kendisini son derece üzdüğünü belirtip, merkezi devletten ısrarla yardım istiyordu.⁶⁶

Diyarbakır'daki memurlar ise pahalılık nedeniyle maaşları ile geçinemediklerini, maaşların sürekli değer kaybeden kâğıt para ile yapılmasının da sıkıntılarını artırdığını belirtiyordu. En azından bir defaya mahsus ola-

⁶² Eldem, *a.g.e.*, s. 54.

⁶³ BOA, MV (Meclis-i Vükelâ Mazbataları). 216/94, 29 Temmuz 1919 (1 Zilkade 1337).

⁶⁴ BOA, DH.İ.UM, 89-04/149, 8 Kasım 1915 (30 Zilhicce 1333).

⁶⁵ BOA, DH.EUM.MEM, 77/4, 24 Mayıs 1916 (11 Mayıs 1332).

⁶⁶ BOA, DH.İ.UM, 20-16/10-21, 21 Mayıs 1918 (10 Ramazan 1336).

rak maaşlarının yarısının madenî para ile ödenmesini talep ediyorlardı.⁶⁷ Hayat pahalılığı ile birlikte geçim sıkıntısının artması, İstanbul,⁶⁸ Mersin,⁶⁹ Balıkesir ve Konya'da istifalara neden oluyordu.⁷⁰ İzmit'te artan ekmeğe fiyatları nedeniyle memurlar dilekçeler yazarak ailelerinin aç kalmasından şikâyet ediyordu.⁷¹ Batum'da ise, ekmeğe fiyatının 100 kuruşa yaklaştığı, tüm maaşlarını harcasalar dahi ancak 20 günlük kuru ekmeğe almaya yettiği, ev kiralılarının da bir hayli artması nedeniyle kendilerine yardım edilmesi isteniyordu.⁷² Adliye memurları ile ilgili bir kayıta, geçim derdi nedeniyle işlerini yapamadıkları, iffetlerini koruyamayacak dereceye geldikleri belirtilmektedir.⁷³ Bu da maaş azlığı nedeniyle adliye memurlarının rüşvet almaya mecbur kalacakları tehdidi anlamına gelmekteydi. Artan hayat pahalılığı ve memur maaşlarının yetersizliği, kamusal hizmetlerin yürütülmesini engellediği gibi, memurları suç ve yolsuzluğa da itmekteydi. Mudanya'da nüfus memurluğu yapan Muhsin Efendi'nin fakirlik nedeniyle cinnet geçirmesi ve denize atlayarak intihar edip geride 8 kişilik bir aile bırakması ise geçim derdinin yol açtığı acı olaylara bir örnekti.⁷⁴ Bazı memurların öğretmenlik gibi ek işler yapması, kronikleşen işe geç gelme, hatta hiç gelmeme vakaları, maaş karşılığında yapılan hizmetleri yerine getirmek için vatandaştan ekstra para, yani rüşvet talep edilmesi Osmanlı bürokrasisinde sıkça görülen olumsuzluklar halini almıştı.⁷⁵

1919 sonlarına ait bir devlet kaydında, memurların içinde bulunduğu geçim sıkıntısının gayet açık olduğu belirtilirken, çaresizliğin nedeni de ifade ediliyordu: “ancak devlet hazinesinin fevkalade sıkıntısı da malumdur.”⁷⁶ Maaşları ödeyemeyen devlet yönetimi, devlet işlerinin yürütülebil-

⁶⁷ BOA, DH.İ.UM, 20-16/10-25, 30 Haziran 1918 (21 Ramazan 1336).

⁶⁸ BOA, İ.DUİT (Dosya Usulü İradeler), 94/51, 16 Ocak 1919, (13 Rebiülahir 1337).

⁶⁹ BOA, DH.İ.UM, 20-16/10-34, 26 Ağustos 1918 (19 Zilkade 1336).

⁷⁰ BOA, DH. ŞFR (Dahiliye Nezareti Şifre Kalemi Evrakı), 611/32, 19 Mart 1919 (19 Mart 1335).

⁷¹ BOA, DH.İ.UM, 20-16/10-36, 4 Kasım 1918 (29 Muharrem 1337).

⁷² BOA, DH.İ.UM, 20-19/13-51, 26 Eylül 1918 (20 Zilhicce 1336).

⁷³ BOA, DH.İ.UM, 20-16/10-40, 16 Aralık 1918 (12 Rebiülevvel 1337).

⁷⁴ BOA, MV, 217/115, 20 Kasım 1919 (26 Safer 1338).

⁷⁵ Findley, *a.g.e.*, s. 324-326.

⁷⁶ BOA, MV, 217/104. 16 Safer 1338. 10 Kasım 1919.

mesi için memurlardan fedakârlık bekliyordu. 1920 yılında Maliye Bakanı, bakanlığındaki memurlara ülkenin içinden geçtiği zor durumu işaret edip, “bu güzel memlekete layık evlatlar olduğumuzu ispat etmek için şartların zorluğuna rağmen fedakârlık yapalım” diyerek içinde bulunduğu çaresizliği ortaya koyuyordu.⁷⁷

Tüm bu örneklerden anlaşılacağı üzere mali kriz, Osmanlı’da devleti çalışanlarına karşı sorumluluklarını yerine getiremeyecek bir zorluğa itmişti. Bu durumun en fazla mağdur ettiği toplumsal grup olan memurlar, sürekli devlet yönetimine şikâyetlerde bulunuyor ve yardım istiyordu. Yaşam şartlarının dayanılmaz hale geldiği anlarda memurlar tepkilerini farklı bir yolla daha dile getirebiliyordu. Bu da, iş bırakma eylemlerine başvurulmasıydı. Aşağıda Osmanlı memurlarının iş bırakma eylemlerinin gelişimini nedenleri ile inceleyeceğiz.

3. Memurlar ve İş Bırakma Eylemleri

Osmanlı’da çalışma şartlarından memnun olmayan devlet memurları çeşitli dönemlerde iş bırakma eylemlerine girişmişti. Bu eylemlerin genel nedeni, memur maaşlarının zamanında ödenmemesiydi. Enflasyon ve hayat pahalılığının yol açtığı sıkıntılar, iş bırakma eylemlerinin özellikle 1910’lar sonrasındaki savaş döneminde ikinci ana sebebiydi. Devletin iş bırakan memurlara tepkisi, işçilere göre daha sertti. Hem kendi çalışanları olması hem de halka karşı devleti temsil ettikleri gerekçesi bu durumun temel nedeniydi. Bu nedenle, Osmanlı işçilerine tanınan grev hakkı devlet memurlarına tanınmamıştı ve grev memurlar için yasaktı. Nitekim Kasım 1921’de maaşlarının ödenmemesinden dolayı Hüdavendigâr Vilayetinde hâkim ve kâtipler tepki göstererek çalışmayı bıraktığında valilik, “iş durdurma eğer grev mahiyetinde ise, buna ancak işçiler iznlidir” diyerek memurların işçiler gibi grev yapma hakkına sahip olmadıklarını belirtiyordu.⁷⁸

Devlet, grev vb. eylemleri *memurluğa yakışmayan davranışlar* olarak değerlendirdiği için, iş bırakan memurlarına da ağır yaptırımlar uyguluyordu. Örneğin 1880 yılında maaşının düşürülmesine tepki gösteren ve bu durumu protesto için diğer memurları da greve teşvik eden Selanik Telgraf Mü-

⁷⁷ BOA, DH.EUM.MH, 206/20, 26 Mart 1920 (6 Receb 1338).

⁷⁸ BOA, DH.İD, 3-3/1-13, 10 Kasım 1921 (9 Rebiülevvel 1340).

dürü memurluğa yakışmayan davranış nedeniyle memuriyetten çıkarılma cezasına çarptırılmıştı.⁷⁹ Memurların çalışma koşullarına ilişkin yasal düzenlemelerde grev vb. eylemler için bu tarz cezai yaptırımlar öngörülmemekteydi. Ancak memura yönelik Cumhuriyet döneminde de devam eden halka karşı devletin temsilcisi algısı, çalışma hayatına yönelik hoşnutsuzluklarını grev vb. şekilde eylemlerle dile getirmeleri halinde memurların şiddetli cezalarla karşılaşmalarına neden olmaktadır.

Devletin, yani işverenin grev vb. eylemlere karşı bu olumsuz bakış açısı, doğal olarak iş bırakma eylemleri, sendika kurularak örgütlü hareket edilmesi gibi süreçleri memurlar için zayıflatmıştı. Ancak bu durumu Osmanlı'da memurların çalışma ve yaşam koşullarındaki sorunlara karşı cezalardan korkarak tepkisiz kaldıkları şeklinde değerlendirirsek hata yapmış oluruz. Nitekim yine devletin kendi kayıtlarında, yani Osmanlı arşivlerinde, devlet maliyesinin yaşadığı krize paralel olarak memurların iş bırakma, çalışma koşullarına tepki gösterme gibi çok sayıda eyleme başvurduğunu görüyoruz. Bu da, devletin tüm engelleme çabasına karşın, yaşam standartlarının en temel belirleyicisi olan maaşlarında, yani gelirlerinde yaşanan olumsuz bir durumda Osmanlı memurlarının eyleme geçmede pek de geri durmadığını göstermektedir. Aşağıda bu durumun gelişimini 1908 yılında ilan edilen II. Meşrutiyet öncesi ve sonrasında memurların iş bırakma eylemlerini ele alarak inceleyeceğiz.

3.1. II. Meşrutiyet Öncesi Memurların Grev ve İş Bırakma Eylemleri

Osmanlı memurlarının iş bırakma eylemleri, mali yapıdaki bozulmaya paralel olarak 19. yüzyılla birlikte belirgin bir artış göstermişti. İş bırakma ve maaşların ödenememesine yönelik tepkiler, 19. yüzyılın erken dönemleri için özellikle askerler için geçerliydi. Örneğin 1813-1814'te (Hicrî 1229) Ada-i Kebir Kale'sini kurumakla görevli askerler ücretleri yetmediği gerekçesiyle çalışmayı reddetmiş ve vazifelerini terk etmişti.⁸⁰ Yüzyılın sonlarına doğru elçilik çalışanları ve diğer memur grupları da benzer sıkıntıları

⁷⁹ BOA, Y.A.HUS (Yıldız Sadaret Hususi Maruzat Evrakı), 164/70, 3 Mayıs 1880 (23 Cemaziyevvel 1297).

⁸⁰ BOA, D.BŞM.d (Başmuhasabe Kalemi Defterleri), nr. 8140, H. 1229 (M. 1813-1814).

dile getirmeye başlayacaktı. İzmir'de 1861 yılında güvenlik güçlerinin bir kısmı,⁸¹ 1894 yılında 6 aydır maaşlarını alamadıklarını belirten Üsküp vilayeti Yakova kazasındaki 25 asker,⁸² 1896 yılında 4 aydır alamadıkları maaşları nedeniyle İşkodra vilayeti Tuz kazasındaki 14 zabtiye neferi görevlerini bırakmış ve çalışmayı reddetmişti. Gerekli kaynağın temin edilmesi ve eylemcilere ödenmeyen maaşlarının ödenmesiyle askerler de tekrar çalışmaya başlamıştı.⁸³

Yine 1896 Ocak ayında Mekke'de ve aynı ay Cidde'de süvari ve piyade birliklerinde görev yapan çok sayıda asker alamadıkları maaşları nedeniyle iş bırakmışlardı. İki ayrı bölgede bu eyleme ön ayak olan 22 kişiye ceza verilmişti. Devlet, maaşları ödemek için çare bulmaya çalışırken, iş bırakmanın yaygınlaşmaması için, görevini terk eden askerlere gözdağı amaçlı olarak cezalar vermişti.⁸⁴ Ancak takip eden dönemlerde bu cezaların ne ilgili bölgelerde ne de ülkenin diğer kısımlarında maaşlarını alamayan askerlerin iş bırakmalarını engellediğini söyleyemeyiz. 1899 yılında Süleymaniye Askeri Rüştüyesi öğretmen ve zabitleri, bir önceki yıldan hala ödenmemiş olan 9 aylık maaşlarını talep ederek greve başlamış ve eğitimi durdurmuşlardı. Kendilerine ilk etapta acil olarak 3 aylıklarının verileceğinin belirtilmesiyle tekrar çalışmaya başlamışlardı.⁸⁵

1900'lü yıllarda da maaşlarını alamayan askerlerin iş bırakma eylemleri devam etmişti. 1901 yılında Kosova vilayetinde bulunan 20. Alay'ın 2. Taburunda görevli askerler maaşları ödenene kadar çalışmayacaklarını belirterek, yapılan tüm nasihatlere rağmen iş bırakmıştı.⁸⁶ Aynı vilayette Yenipazar'da askerler mevkilerini terk ederek maaşlarının ödenmesi amacıyla hükümet merkezine gelmiş;⁸⁷ Üsküp'te 150 civarındaki asker ise, alamadıkları 8 aylık maaşlarını ileri sürerek iş bırakmış, hatta bazıları silahlarını satmıştı.⁸⁸ 1902 yılında 5 aylık maaşlarının ödenmesi talebiyle

⁸¹ BOA, A.MKT.MHM, 217/79, 5 Mayıs 1861 (24 Şevval 1277).

⁸² BOA, BEO, 428/32092, 2 Temmuz 1894 (28 Zilhicce 1311).

⁸³ BOA, BEO, 878/65794, 8 Aralık 1896 (3 Receb 1314).

⁸⁴ BOA, BEO, 729/54609, 15 Ocak 1896 (29 Receb 1313); 727/54500.

⁸⁵ BOA, Y.PRK.BŞK, 58/106, 22 Mart 1899 (10 Zilkade 1316).

⁸⁶ BOA, BEO, 1832/137357, 16 Aralık 1901 (5 Ramazan 1319); 1765/132350.

⁸⁷ BOA, BEO, 1740/130481, 31 Ekim 1901 (18 Receb 1319); 1750/131249.

⁸⁸ BOA, BEO, 1763/132153, 14 Aralık 1901 (3 Ramazan 1319).

Re'sülayn vilayeti Zor sancağındaki 12 jandarma;⁸⁹ Manastır vilayeti Kesriye kazasındaki jandarmalar,⁹⁰ Kırçova kazasındaki 53 jandarma⁹¹ ve Kastamonu'daki jandarmaların geneli alamadıkları maaşları ödeninceye kadar iş bırakmışlardı.⁹² 1903 yılında maaşlarını alamayan Kerkük'teki askerler⁹³ ve Erzurum'daki jandarmalar da aynı sebepten dolayı alacakları ödenene kadar çalışmamıştı.⁹⁴

1904 yılında Edirne Dedeağaç'ta;⁹⁵ 1905 yılında İzmir'de⁹⁶ ve Elazığ'da da askerler alamadıkları maaşları nedeniyle çalışmayı bırakmış,⁹⁷ maaşlarının belli bir kısmının ödenmesiyle 3 bölgedeki askerler de tekrar göreve başlamıştı. 1906 yılında ise ödenmeyen maaşlar çok daha şiddetli bir eyleme neden olmuştu. Ücretlerinin ödenmesindeki gecikmeyi ve görev süresinin fazlalığını protesto eden 450 kadar tayfa, Bahriye Komutanı Ahmet Paşa'nın evini basmış ve üç subayı döverek Paşayı yaralamışlardı. Tayfaların tepkisinin dindirilmesi, aylıklarının hemen ödenmesiyle mümkün olmuştu.⁹⁸ 1907 yılında aynı sebepten dolayı Yanya Leskovik'teki jandarma süvarilerinin tamamı iş bırakmıştı.⁹⁹ Meşrutiyet'ten kısa bir süre önce, Ha-

⁸⁹ BOA, BEO, 1797/134705, 22 Şubat 1902 (14 Zilkade 1319).

⁹⁰ BOA, BEO, 1843/138222, 8 Mayıs 1920 (29 Muharrem 1320).

⁹¹ BOA, BEO, 1821/136524, 3 Nisan 1902 (24 Zilhicce 1319); BOA, DH.MKT, 478/5. Kırçova Kazası'nda iş bırakan ve maaşları ödeninceye kadar çalışmayacaklarını belirterek vilayet merkezine gelen bu 53 asker, diğer bölgelerde maaş alamama yüzünden iş bırakacak askerlere gözdağı olması için maaşları ödendikten sonra işlerinden çıkarılmıştı (BOA, BEO, 1830/137205, 17 Nisan 1902/8 Muharrem 1320).

⁹² BOA, BEO, 1894/142026, 31 Temmuz 1902 (24 Rebiülahir 1320).

⁹³ BOA, BEO, 2079/155895, 29 Mayıs 1903 (2 Rebiülevvel 1321).

⁹⁴ BOA, BEO, 2024/151731, 18 Mart 1903 (18 Zilhicce 1320). Erzurum'da jandarmaların bu eylemi üzerine hükümet binaları korumasız kalınca ve devlet yetkililerinin tüm çağrularına rağmen işbaşı yapılmayınca, eylemcilere sert bir tepki gösterilmişti. Maaşlarını alamadıkları için tepki göstermelerinin mazur görülebileceği, ancak her maaş alamayan memurun iş bırakmasının da doğal görülebileceği ifade edilmiş ve jandarma komutanı ile bölge muhasebecisi hakkında yargılama başlatılmış, eyleme katılan jandarmaların da kayıtları silinmiş ve işlerine son verilmişti (BOA, BEO, 2019/151420, 13 Mart 1903/13 Zilhicce 1320; BOA, DH.MKT, 665/33).

⁹⁵ BOA, BEO, 2320/173989, 22 Nisan 1904 (6 Safer 1322).

⁹⁶ BOA, BEO, 2532/189848, 21 Mart 1905 (14 Muharrem 1323).

⁹⁷ BOA, BEO, 2557/191761, 24 Nisan 1905 (18 Safer 1323).

⁹⁸ Yıldırım Koç, *Türkiye İşçi Sınıfı ve Sendikacılık Hareketi Tarihi*, İstanbul 2003, s. 44.

⁹⁹ BOA, BEO, 2987/223968, 31 Ocak 1907 (16 Zilhicce 1324).

ziran 1908'de ise, Lazkiye'deki savcılar, mahkeme azaları ve kâtipler, bir önceki yıla ait ödenmemiş maaşlarının kendilerine tek seferde ve en kısa zamanda ödenmesi isteğiyle işlerini terk ederek çalışmaya ara vermişti.¹⁰⁰

Askerlerin bu tarz iş bırakma eylemlerine karşı devletin tepkisini değerlendirdiğimizde, işçi hareketlerinin genelinde olduğu gibi ilk olarak eylemcilere nasihatlerde bulunularak işlerine dönmeleri istenmekteydi. Eylemci askerlerin kayıtlarının silinip işten çıkarılmalarına da sıkça başvurulmaktaydı. Bunun en önemli nedeni, devletin eylemlerin diğer bölgelerdeki askerlere de yayılmasından korkmasıydı. Bu nedenle cezalar gerektiğinden daha ağır tutulmaktaydı.

Askerler dışında iş bırakma eylemlerine başvuran, ya da tepkisini daha fazla dile getiren bir diğer grup, Osmanlı'nın yurtdışındaki elçiliklerinde çalışan memurlardır. Osmanlı maliyesinin içinde bulunduğu kriz dönemlerinde elçilik çalışanlarının maaşlarının ödenmesinde yaşanan gecikme ve sorunlar, çalışanlar için iş bırakma, durumlarını kamuoyuna şikâyet etme gibi seçenekleri tek çözüm yolu haline getirmekteydi.

1896 yılında Bükreş elçiliği çalışanları, alamadıkları maaşlarını ileri sürerek, çalışmayı bırakmış ve gazetelere sıkıntılarını anlatmışlardı.¹⁰¹ İngiliz *Daily Mail* gazetesinin Osmanlı elçilik memurlarına maaşlarının ödenmesiyle ilgili sıkıntı yaşandığını belirten 1903 yılındaki bir haberinde de, bundan iki sene evvel, yani 1901 yılında maaşlarını alamadıkları için Londra elçiliği çalışanlarının iş bırakma eylemi yaptıkları ifade edilmekteydi. Bu sorun sadece Londra elçiliği ile sınırlı olmayıp, Madrid elçisi tepkisini daha şiddetli göstererek istifa etmiş,¹⁰² Washington elçilik memurları ise çalışmayı bırakmışlardı. Maaşların ödenmemesi nedeniyle Washington Maslahatgüzarı'nın Hariciye Nezareti'ne gönderdiği yazıda; maaş alınca kadar elçiliğin tatil edildiğini, memurların işleri boykot ettiğini, hizmetlilere izin verildiğini ve elçiliğin ısıtma ve aydınlatma işlerinin de yapılmayacağını bildirmişti.¹⁰³ Berlin elçiliği¹⁰⁴ ve Paris elçiliğinde çalışanlar da

¹⁰⁰ BOA, DH.MKT, 1259/54, 6 Haziran 1908 (24 Mayıs 1324).

¹⁰¹ BOA, BEO, 811/60770, 18 Temmuz 1896 (7 Safer 1314).

¹⁰² BOA, Y.PRK.HR. 32/78, 25 Mart 1903 (25 Zilhicce 1320).

¹⁰³ BOA, Y.PRK.HR. 32/73, 25 Mart 1903 (25 Zilhicce 1320).

¹⁰⁴ BOA, Y.A.HUS. 434/22, 10 Eylül 1902 (6 Cemaziyelâhir 1320).

ödenmeyen maaşları nedeniyle işlerini bırakacaklarına dair başkent İstanbul'a tepki dolu mesajlar iletmekteydi.¹⁰⁵ Devletin elçilik çalışanlarının bu eylemlerine karşı yaklaşımı, ülke prestijinin dışarıda korunması ve diğer devletlerin Osmanlı'yı zayıf görmemeleri için maaş ödenmemesi gibi sıkıntıların açığa vurulmamasını istemesiydi. Dolayısıyla mali kriz nedeniyle sorunların çözülmesinden ziyade, üstünün örtülmesi üzerinde durulmaktaydı. 1908'de II. Meşrutiyet'in ilanı sonrasında da eylemlerin diğer memurlara da yayılacak şekilde devam ettiğini görüyoruz. Bu nedenle devlet yönetiminin olayların duyulmamasına yönelik hassasiyeti pek de karşılık bulmuyordu.

3.2. II. Meşrutiyet Sonrası Memurların İş Bırakma Eylemleri

Memurların iş bırakma eylemleri 1908'de İttihad ve Terakki'nin yönetimi devralmasından sonra da devam etmişti. Bu yeni dönemde, askerler ve elçilik çalışanları dışında bakanlık çalışanları, öğretmenler, telgrafçılar gibi memurlar da iş bırakma eylemlerine başvurmuştu. Maaşların ödenmemesi veya geç ödenmesi iş bırakma eylemlerinde yine en önemli nedendi. İttihad Terakki'nin yönetimi devraldıktan sonra başvurduğu çeşitli idari düzenlemeler de iş bırakma eylemlerine neden olabilmisti. Nitekim meşrutiyetin ilanı sonrası memurlar tarafından yapılan ilk iş bırakma eylemi de bu tarz bir idari değişiklikten kaynaklanmıştı. İttihad Terakki yönetiminin memur sayısını azaltmaya yönelik başlattığı tensikat¹⁰⁶ işlemlerine tepki gösteren Maliye Nezareti'ndeki 1.200 civarında memur, tensikat işlemlerini protesto

¹⁰⁵ BOA, Y.PRK.TKM, 44/50, 25 Mayıs 1901 (6 Safer 1319); 47/47.

¹⁰⁶ Devlet yönetimine geçen İttihad ve Terakki Cemiyeti, tensikat kanunu ile çalışma hayatına ciddi ve kapsamlı bir müdahalede bulunmuştu. Bu doğrultuda devletin en üst kademesinden en alt kademesine kadar birçok memur işinden çıkarılmıştı. Önceki yönetim döneminde haksız bir şekilde memuriyete atananların temizlenmesi ve memur sayısının fazlalığı nedeni ile ağır bir maaş ödeme yükü altında olan devlet hazinesinin tasarruflarla rahatlatılması bu düzenlemenin nedenleri arasında gösterilmekteydi. Tensikat düzenlemesinin gerekçesi ve içeriği için bkz. BOA, İ.KAN (İrade Kanun ve Nizamat). 6/1327C-12, 1 Temmuz 1909; 12 Cemaziyelahir 1327. Düzenlemeye yönelik devlet memurlarının tepkilerinden örnekler için bkz. BOA, DH.MKT.PRK (Dahiliye Nezareti Mektubi Kalemi Perakende Evrakı), 2783/137, 13 Ağustos 1908 (15 Receb 1326); *İkdam*, nr. 5134, 9 Eylül 1908, s. 1; BOA, DH. EO (Dahiliye Nezareti Evrak Odası), 552/18, 6 Temmuz 1909 (17 Cemaziyelahir 1327).

ederek grev başlatmıştı.¹⁰⁷ Memurların tensikat düzenlemesinden duydukları rahatsızlık sonraki yıla da sarkacak ve diğer devlet dairelerinde de devam edecekti. Nitekim 1909 yılının hemen başında Posta ve Telgraf Nezareti tarafından vilayetlerin geneline gönderilen bir yazıda, tensikat sonrası azledilen ve makamlarını kaybeden memurların, çalışmakta olan memurları genel bir grev yapmaya teşvik ettikleri belirtiliyor ve olası bir iş bırakma eylemine karşı tedbir alınması isteniyordu.¹⁰⁸

1908 yılı yaz aylarında Osmanlı işçilerinin eylemsel hareketliliği devlet çalışanlarını da etkilemiş ve çok sayıda iş bırakma eylemine yol açmıştı. Rodos hapishanesinden Bodrum hapishanesine nakledilecek mahkûmların intikalleri, Bodrum hapishanesi gardiyanlarının grev yaparak iş bırakmaları nedeni ile gerçekleştirilememişti.¹⁰⁹ Beyrut'ta, maaşlarının az olduğu gerekçesiyle,¹¹⁰ Basra'da ise maaşlarını alamadıkları için memurlar görevini terk etmişti.¹¹¹ 2 aydır maaşlarını alamayan Hazine-i Hassa memurları da, Aralık ayının sonunda bir grev yapmıştı.¹¹²

Memurların iş bırakmaları büyük oranda maaşlarının azlığı veya uzun süre ödenmemesinden kaynaklanmıştı. Ancak bunun dışındaki nedenlerle de memurlar iş bırakma kararı alabilmekteydi. Örneğin II. Meşrutiyet'in ilanından sonra gösterilerin olanca hızıyla devam ettiği bir dönemde, İzmit'teki Maliye, Adliye ve Mülkiye memurları 15 Ağustos günü iş bırakacaklarını ilan etmişti. Buna neden olarak da uygulamalarından memnun olmadıkları Tahrirat Müdür Muavini Hakkı Efendi'nin görevinden alınması taleplerini belirtmişlerdi. Memurlar tarafından yapılacak böyle bir iş bırakma eyleminin devlet işlerini tamamen aksatabileceği göz önüne alınca devlet bu talebi kabul etmiş ve Hakkı Efendi görevinden alınmıştı.¹¹³

Yoğun olarak savaşlarla geçen 1910'lu yıllarda mali yapıdaki zorlanmayla birlikte ödenmeyen maaşlar nedeniyle eylemlerin de arttığı görül-

¹⁰⁷ *İttihad ve Terakki*, nr. 5, 16 Ağustos 1908, s. 2.

¹⁰⁸ BOA, DH.MKT, 2729/78, 10 KS 1324. 23 Ocak 1909.

¹⁰⁹ BOA, DH.MKT.PRK, 2791/173, 5 Eylül 1908 (8 Şaban 1326).

¹¹⁰ BOA, DH.MKT.PRK, 2798/74, 27 Eylül 1908 (1 Ramazan 1326); 2801/121.

¹¹¹ BOA, BEO, 3288/246547, 8 Nisan 1908 (6 Rebiülevvel 1326).

¹¹² "Hazine-i Hassa Memurlarının Ta'til-i Eşgali", *İttihad ve Terakki*, nr. 84, 31 Aralık 1908 (18 Kânunievvel 1324), s. 2.

¹¹³ BOA, DH.MKT.PRK, 2784/46, 15 Ağustos 1908 (17 Receb 1326).

mektedir. 1914 yılında Hicaz'da jandarmanın bir kısmı bu nedenden dolayı çalışmayı reddederken,¹¹⁴ 1918 yılı Ağustos ayında ise, erzak verilmediği için aç kaldıklarını belirten Elazığ'daki askerler çalışmayı bırakmıştı.¹¹⁵ 1919 yılında Antalya'daki telgraf memurları, maaşlarının azlığı ve pahalılık zammının kendilerine de ödenmesi talebiyle 10 Kasım'da greve başlamıştı. Memurların bu grevi, haberleşmeyi engellemiş ve mahkemelerde davaların sürdürülememesine neden olacak şekilde geniş bir alanı etkilemişti.¹¹⁶ Devlet grev karşısında ilk olarak iş bırakan memurlarla görüşmeler yapmış ve nasihatlerde bulunarak işlerinin başına dönmelerini tavsiye etmişti. Ancak memurlar greve devam etmişti. 12 Kasım'da grevcilere yapılan bir tebliğde memurların iş başı yapmazlarsa memuriyetten atılmakla tehdit edildiğini görüyoruz.¹¹⁷ Bu da grevin üçüncü gününde de devam ettiğini göstermektedir. Maalesef eylemin nasıl sonuçlandığına dair kayıtlarda bir bilgiye rastlayamadık.

1919'da Zonguldak, Bartın, Ereğli ve civar bölgedeki telgraf memurları da geçinemedikleri iddiasıyla çeşitli talepler içeren bir beyannameyi yerel yönetime sunmuştu. Memurlar talepleri kabul edilinceye kadar çalışmayacaklarını belirterek greve başlamıştı. Bölgede haberleşme durunca devlet yönetimi de memurların isteklerini kabul etmiş ve grevin olumlu sonuçlanması üzerine memurlar tekrar çalışmaya başlamıştı.¹¹⁸ Konya'daki İstinaf Mahkemesi kâtipleri, artan ekmek fiyatları nedeniyle gelirlerinin yetersizliğini sebep göstererek iş bırakan bir diğer çalışan grubuydu.¹¹⁹ Konya Vali Vekili, ekmek fiyatlarının artması nedeniyle bölgedeki devlet memurlarının gerçekten zor durumda olduklarını belirterek, çalışanların eylemlerinde de bir nevi haklı olduğunu ifade etmişti.¹²⁰ Aynı yıl ücretlerinin artırılmasını isteyen Sinop Hapishanesi gardiyanları da iş bırakmıştı. Gardiyanların işine son verilmesi halinde yerlerine istihdam edecek başka kişi

¹¹⁴ BOA, DH.ŞFR, 443/2, 3 Ekim 1914 (20 Eylül 1330).

¹¹⁵ BOA, DH.ŞFR, 586/49, 4 Ağustos 1918 (4 Ağustos 1334).

¹¹⁶ BOA, DH.ŞFR, 650/117, 11 Kasım 1919 (10 Teşrinisani 1335).

¹¹⁷ BOA, DH.ŞFR, 651/2, 13 Kasım 1919 (12 Teşrinisani 1335); 650/15.

¹¹⁸ BOA, DH.İ.UM, 20-26/10-61, 20 Mart 1919 (20 Mart 1335).

¹¹⁹ BOA, DH.ŞFR, 620/72, 16 Mayıs 1919 (15 Mayıs 1335).

¹²⁰ BOA, DH.KMS (Dahiliye Nezareti Kalem-i Mahsus Evrakı), 50-1/60, 27 Mart 1919 (24 Cemaziyelâhir 1337).

olmadığı gerekçesiyle devlet, eylemcilerin isteklerine boyun eğmişti.¹²¹ Emek arzı talebinin inelastik olduğu bu durum, gardiyanların elini güçlendirmiş ve ücret artışı sağlamalarına imkân vermişti.

Maaşlarını alamadıkları için iş bırakan ve grev yapan memurlar arasında öğretmenler de vardı. 1920’de İzmit ve Adapazarı’ndaki öğretmenler, Ekim 1919’dan beri alamadıkları maaşları ve Temmuz 1919’dan beri alamadıkları ekmeke yardımının ödenmesi talebiyle grev başlatmıştı. Öğretmenlerin eylemleri bir hafta boyunca devam etmiş, alacaklarının ödenmesi üzerine son bulmuştu.¹²² Mayıs ayında ise maaşları ödenmediği için Edirne’deki memurlar arasında huzursuzluk çıkmıştı. Vilayet Mektupçusu İhsan Adli Bey, maaşları ödenmediği takdirde Bulgaristan’daki memurların yaptığı gibi kendilerinin de grev yapacaklarını belirtmiş ve diğer memurları da iş bırakmaya teşvik etmişti. İhsan Adli Bey’in bu grev tehdidi beklentisinin aksi yönde sonuç vermiş ve görevinden azledilmesine neden olmuştu.¹²³

1921 yılı Mart ayında ise, 3 aydır maaş alamadıklarını belirten Sultanî Mektepleri öğretmenleri maaşlarının ödenmesi talebiyle grev yapmış ve derslere girmemişti. Öğretmenlerin maaş alacakları 39.000 Liraya ulaşmıştı. Maarif Nezareti de bu durumdan öğretmenlerin duyduğu rahatsızlığı kaynak yaratılması ve maaşların ödenebilmesi talebiyle 15 gün önceden merkezi yönetime bildirmişti. Bakanlık, öğretmenlerin diğer memurlar gibi olmadığını, diğer memurların iş bırakması halinde az sayıda memur kalsa da işlerin yürütülebileceğini, ancak derse girmeyen bir öğretmenin iş bırakmasının bir hayli olumsuz sonuçlar doğurduğunu belirtmişti. Ayrıca son zamanda İstanbul’da yabancı okulların öne çıktığını, gayrimüslim vatandaşların da çocuklarını bu okullara göndermeleri için telkinlerin arttığını, bu nedenle de grevin devlet okullarının itibarı açısından da bir hayli zararlı olduğunu ileri sürmüştü.¹²⁴ Öğretmenlerin bu grevi etkili olmuş ve maaş ödemesi için gerekli kaynak bulununca eğitim de tekrar başlamıştı.¹²⁵

¹²¹ BOA; DH.MB.HPS (Dahiliye Nezareti Mebani-i Emiriyye Hapishaneler Müdüriyeti Evrakı), 162/96, 28 Mart 1919 (25 Cemaziyelâhir 1337).

¹²² *İleri*, nr. 772, 1 Mart 1920 (1 Mart 1336), s. 3.

¹²³ BOA, DH.ŞFR, 656/7, 1 Mayıs 1920 (1 Mayıs 1336).

¹²⁴ BOA, MF.MKT, 1242/55, 29 Mart 1921 (19 Receb 1339).

¹²⁵ Mete Tunçay, “İstanbul’da İşçi Harekatı”, *Tarih ve Toplum*, S. 64, Nisan 1989, s. 39.

SONUÇ

19. yüzyılda Osmanlı ekonomisi dışı açılmayla birlikte bir büyüme süreci yaşamış ve ücretler de artmıştı. Tekstil ve inşaat işçilerinin bu yüzyılda reel satın alma güçlerinin artması bu ücret artışının sonucuydu. Ancak ekonomide yaşanan büyümenin bir benzeri Osmanlı maliyesi ve devlet hazinesi için söz konusu değildi. Kamu harcamaları artışı karşısında kamu gelirleri artışı oldukça yetersizdi. Devletin bütçe açıklarının artması, sayıları 30.000 civarındaki memur için zor dönemlerin başlaması anlamına gelmekteydi. Çalışmada da görüldüğü üzere memur maaşlarının ödenmesinde büyük sıkıntılar yaşanmaktaydı. Memurlar aylarca maaş alamıyor, yalvarmaya varan taleplerine rağmen devlet yönetimi de bu sorunu çözemiyordu. 1870-1910 arasındaki görece istikrarla birlikte, 1820'lerden itibaren yaşanan ve özellikle de 1910'lar sonrasında savaşlarla birlikte memurların yaşam koşullarını zorlaştıracak bir gelişme daha vardı. Bu da yükselen enflasyon ve hayat pahalılığıydı. Zaten maaşlarını düzenli alamayan devlet memurları, özellikle savaş dönemlerinde hızlı bir şekilde artan fiyatlar nedeniyle ekmek gibi en basit gıda ihtiyaçlarını karşılamakta dahi zorlanır hale gelmişti. İktisadi açıdan zorda kalan memurlar için, geçim sıkıntısı nedeniyle intihara varan olumsuzluklar söz konusu olabilmekteydi. Dolayısıyla maaşların ödenememesi ve artan hayat pahalılığı, iktisadi olduğu kadar psikolojik olarak da olumsuz sonuçlar doğurmaktaydı. Memurların yaşadığı motivasyon kaybı, devlet işlerinin aksamasına ve halkın gözündeki devlet imajının da zayıflamasına neden olmaktaydı. Memurluğun tercih edilen bir meslek olmaktan çıkmasına neden olan bu durum, aynı zamanda memurların da iş bırakma eylemlerine başvurmasına neden olmuştu.

Geçim sıkıntısının dayanılmaz hale gelmesiyle birlikte memurlar çok sayıda greve başvurmuştu. Bu grevlerin temel özelliği maaş nedenli olmasıydı. Memurların bazıları aylardır ödenemeyen maaşlarının ödenmesini isteyerek, diğer bazıları ise artan enflasyon karşısında eriyen maaşlarının artırılması talebiyle grevlere başvurmaktaydı. İşveren konumundaki devlet bu grevlere karşı ulusal ve uluslararası kamuoyunda Osmanlı'nın imajını bozan gelişmeler olarak yaklaşıyordu. Memurların taleplerine de hak veriyor, ancak parasal açıdan bulamadığı çözümü memurların fedakârlık yapmasında arıyordu. Devletin bu talebi, memurlar için yasak olmasına rağmen grevlere başvurmak dışında bir çözüm yolu bırakmıyordu. Çalışmada bu duruma dair çok sayıda örnek gördük.

Osmanlı memurlarının çalışma ve yaşam koşullarının 19. yüzyıl ve sonrasında içinde bulunduğu zor durumu ortaya koyan bu çalışma, memur grevlerine değinmesi açısından bir ilk özelliği taşımaktadır. Ancak bundan daha önemlisi, Osmanlı çalışma hayatının göz ardı edilen bu kesimi için yeni araştırmalar yapılmasının önünü açmayı hedeflemektedir. Aynı dönemde diğer ülkelerdeki memurlarla Osmanlı memurlarının yaşam koşullarının karşılaştırılması; kişisel özellikleri, etnik ve dini yapıları, eğitim durumları, terfi süreçleri, maaşları ve ek gelir kaynaklarının değerlendirilmesi ilk akla gelen konulardandır. Emek tarihi araştırmalarının son dönem Osmanlı çalışma hayatının belki de en zor durumda olan çalışanlarını, yani memurları da kapsayacak şekilde genişlemesi, literatürde de önemli bir boşluğun kapatılmasına ve çalışanlar açısından dönemin daha iyi aydınlatılabilmesine imkân tanıyacaktır.

“OTTOMAN CIVIL SERVANTS AND THEIR WILD STRIKES UNDER THE FINANCIAL CRISIS AND COST OF LIVING IN 19TH CENTURY AND AFTER”

Abstract

19th century was a difficult period for Ottoman finance. While public expenditures were increasing, public revenues were far behind to meet this increase. The state, whose financial structure weakened by increasing budgetary deficit, was having a difficult time to pay salaries of its civil servants. While civil servants could not receive their salaries, living conditions became more difficult because of continuous soaring inflation in some periods. At the second half of the century, life and working standards of Ottoman civil servants got harder when high cost of living emerged besides the deepened financial crisis. Civil servants not only opposed to those conditions by going on strikes but also the number of resigning was increasing. The state which had already been having difficulties at paying the salaries intended to decrease the number of civil servants while officers who were in a bad condition in terms of their unpaid salaries were slowing the public affairs. Increasing number of civil servants who were trying to gain their income by choosing illegal ways such as having different occupations during working hours, bribery and thievery caused the loss of public trust and affected the image of state for the public negatively. Government was aware of this problem and tried to eliminate complaints of civil servants with legislative regulations and ameliorate their conditions. However, all precautions remained ineffective because of financial crisis and unresolvable high cost of living problem which would likely to be rise with the effects of the wars in the 20th century. Based on archive resources and newspapers of the period, this study explores financial difficulties that Ottoman civil servants confronted and their strikes against those difficulties. Being the first in Ottoman labour history with its focus on living conditions and strikes of civil servants, this study aims to contribute with tangible examples to expand labour history studies by including civil servants.

Keywords

Ottoman, civil servant, inflation, cost of living, strike.

MAARİF NAZIRI AHMET ŞÜKRÜ BEY'İN
II. MEŞRUTİYET DÖNEMİ EĞİTİM POLİTİKALARINA KATKISI*

Yasemin TÜMER ERDEM**

ÖZET

II. Meşrutiyet dönemi boyunca en uzun süre görevde kalan Maarif Nazırı olan Ahmet Şükrü Bey, ilköğretimden yükseköğretime kadar her öğretim kademesinde eğitimi daha iyi hale getirmeye çalışmıştır. Eğitim sisteminde karşılaşılan tüm sorunları, dönemin iktidarını elinde tutan İttihat ve Terakki Partisi'nin eğitim politikalarına paralel olarak ele almış ve çözümler aramıştır. Görevde kaldığı süre zarfında ülkenin savaşta olması nedeniyle zor şartlar altında çalışmalarını sürdürmüştü. Ahmet Şükrü Bey'in, dönemin tüm olumsuzluklarına rağmen köklü değişiklikler yaparak, millî ve modern bir eğitim oluşturmak istemesi takdire şayandır. Bu nedenle Onun eğitim sistemine katkısı çalışılmaya değer bulunmuştur.

Bu çalışmada, Ahmet Şükrü Bey'in faaliyetlerine geçmeden önce, II. Meşrutiyet dönemi eğitim politikalarına yer verilmiştir. Bu bağlamda kurulan hükümetlerin programları ile İttihat ve Terakki Cemiyetinin kongre kararları incelenmiştir. Akabinde II. Meşrutiyet'in ilanından Ahmet Şükrü Bey'in dönemine kadar geçen süre içindeki eğitimin durumuna kısaca değinilmiştir. Çalışmanın esas konusunu teşkil eden Ahmet Şükrü Bey'in faaliyetleri, alt başlıklar şeklinde ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler

Ahmet Şükrü Bey, eğitim, ilköğretim, ortaöğretim, Darülfünun, İnas Darülfünunu, Darülmuallimin, Darülmuallimât, tefitiş, Darüleytam.

Giriş

Osmanlı Devletinin savaşlarla meşgul olduğu ve parçalanma sürecinin hızlandığı II. Meşrutiyet döneminde, İttihat ve Terakki Cemiyeti kendi ideolojisi çerçevesinde toplumu dönüştürmeye çalışmış ve devleti

---

* Bu makale, *III. Uluslararası Tarih Eğitimi Kongresi*'nde (25-27 Haziran 2014/Sakarya) sunulan "II. Meşrutiyet Dönemi Maarif Nazırlarından Ahmet Şükrü Bey: Faaliyetleri ve Eğitim Tarihindeki Önemi" başlıklı bildirinin genişletilmiş halidir.

** Dr., Marmara Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Yakınçağ Tarihi Bilim Dalı. yerdem@marmara.edu.tr

çöküşten kurtarmanın yollarını aramıştı. Ortaya konulan kurtarma reçetelerinin başında eğitim alanında yapılacak köklü değişimler gelmekteydi. Nitekim partinin tam olarak iktidarda bulunduğu yıllarda en önemli gelişmeler de eğitim alanında olmuştur.

Tanzimat'tan itibaren çağdaşlaşma düşüncesiyle yapılan eğitim reformları, bu dönemde merkezi otoriteye karşı itaatkâr ve sadakat duyguları ile bağlı, Osmanlılık bilincine sahip vatandaşları yetiştirmek amacıyla yapılmıştı. Özellikle Balkan Savaşları sonrasında güçlenen “militer milliyetçilik” anlayışı bu dönemin eğitim anlayışı üzerinde etkili olmuştur.¹

İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin kongrelerinde ve II. Meşrutiyet döneminde kurulan neredeyse tüm hükümetlerin programlarında eğitime yer verilmişti. Bu doğrultuda şekillenen eğitim politikaları, Ahmet Şükrü Bey'in döneminde de aynen uygulanmıştı.

A.II. Meşrutiyet Dönemi Eğitim Politikaları

II. Meşrutiyet'in ilanının akabinde Ağustos 1908'de hükümeti kuran Kamil Paşa, hazırladığı hükümet programında ülkenin refah ve saadete ancak eğitim sayesinde ulaşacağından söz etmiş, Kanun-ı Esasî'nin belirlediği esaslar doğrultusunda eğitim alanında bazı düzenlemeler yapmayı düşündüklerini şöyle ifade etmişti:²

“Servet ve marifet yek diğerinin lazım ve melzumu olup memleketin layık olduğu derece-i saadete isali refah-ı maddi esbabına terakkiyat-ı ilmiyenin dahi terdifıyla hasıl olacağı bi-iştibahtır. Şimdiye kadar pek nakıs ve şan-ı Osmaniye gayrı layık bir vech ile cereyan etmiş olan talim ve terbiye hususat-ı Kanun-ı Esasî'nin tayin eylediği esasa kemal-i riayetle imkân derecesinde yevmen fe yevmen tensik ve tanzim edilmek heyeti cedidece kaviyyen mutasavverdir”

Eğitimli seçkin bir grubun toplumu dönüştürebileceğine inanan Jön Türkler, ekonomik kalkınma ve eğitim yoluyla Osmanlı birliğinin de

¹ Nurhayat Çelebi, H. Tezer Asan, “II. Meşrutiyet Dönemi Eğitimi ve İnsan/Birey Yetiştirme Paradigmaları Analizi”, *Eğitim ve Öğretim Araştırmaları Dergisi*,3/1 (Şubat 2014), s. 265-266.

² İhsan Güneş, “II. Meşrutiyet Dönemi Hükümet Programları (1908-1918)”, *OTAM*, 1/1, Ankara, 1990, s. 199-200.

sağlanacağını düşünüyorlardı. Ayrıca Osmanlının geleceğini kurtaracak nesillerin ancak modern okullarda yetişebileceği görüşü doğrultusunda modern eğitime yatırım yapmayı ilke edinmişlerdi.³ Dolayısıyla İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin 1908 yılındaki ilk kongresinde memleketin ilerlemesini sağlayacak adımlarla ilgili kararlar alınmıştı. Bu adımların en önemlisinin eğitimin geliştirilip yaygınlaştırılması olduğu vurgulanmıştı. Alınan kararlara göre, gece dersleri açılacak, memleketin en uçra köşelerinde özel okullar ihdas edilecek, özellikle sanayi mekteplerine uzman öğretmenler getirilecek, her meslek ve sanatta uzmanlar yetiştirilecek ve bunun için Avrupa'ya öğrenci gönderilecekti. Ayrıca, halkın anlayabileceği bir dille, verginin ne olduğu ve bunların nereye kullanılacağı, eğitime önem verilmesi, şirket kurmak, ticaret, ziraat ve sanayiye yönelik okulların açılmasına yönelik eserler yazdırılacaktı. Bunun için de hükümete vilayetlerde maarif, ticaret, sanat, ziraatın gelişmesi için valilere gerekli izin ve salahiyet verilmesi telkin edilecekti.⁴

Yine kongrede cemiyet için kabul edilen siyasi programının 16. ve 17. maddeleri cemiyetin eğitim politikasını belirliyordu. Buna göre;⁵

“16. madde: Emr ü tedris serbesttir. Kanun-ı Esaside musarrah olduğu veçhile her Osmanlı kanun-ı mahsusa tevfikân hususî mektep küşad edebilir.

17. madde: Bircümle mekâtib Devletin taht-ı nezâretinde bulunacaktır. Teb'a-i Osmaniyenin terbiyesi bir siyâk-ı ittihaz ve intizam üzere olmak için umumî ve derununda serbest talim ve tedris olunur ve her unsura muhteliten küşâde resmî mektepler açtırılacaktır. Tahsil-i ibtidaîde lisân-ı türkî mecburî talimdir. Mekâtib-i resmiyede tahsil-i ibtidaî mecannidir.

Tahsil-i idadî ve âlî yukarıda zikrolunan umumî ve resmî mektepler vasıtasıyla ve Türkçe esas ittihaz ile icra olunacak ve programlara ve muallim ve muallime yetiştirilmesine ve bunların suret-i tayinine dair mukarrerat-ı ciddiye ittihaz edilecek ve memleketin terakkیات-ı iktisadiyesine hizmet edecek ticaret ve ziraat ve sanayi

³ Ercan Uyanık, “II. Meşrutiyet Dönemi'nde Toplumsal Mühendislik Aracı Olarak Eğitim”, *Amme İdaresi Dergisi*, 42/2 (Haziran 2009), s. 72-73.

⁴ Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasi Partiler 1859-1952*, İstanbul 1952, I, s. 207-208.

⁵ Tunaya, *a.g.e.*, s. 209.

mektepleri küşad ettirilecektir. Sırf din tahsili ile müteveggil mekâtib bu umumiyetten müstesnadır.”

Cemiyetin 1909 yılında tadil edilen siyasî programında ise eğitime daha ayrıntılı bir şekilde yer verilmişti. Buna göre, ilköğretim mecburi ve parasız olacak, ilkokullarda ana dilde eğitim yapılabilecek ancak ana dili Türkçe olmayan okullarda Türkçe dersi zorunlu okutulacaktı. Orta ve yükseköğretimde eğitim dili Türkçe olmakla birlikte idadîlerde mahallî dillere de yer verilecekti. Ayrıca öğretmen okullarının geliştirilmesi için vilayetlerde gerekli hazırlıklar yapılacak, ziraat ve ticaret eğitimine önem verilecekti.⁶

Şubat 1909’da kurulan Hüseyin Hilmi Paşa hükümetinin programında ise eğitime Osmanlı toplumunu bir arada tutacak ve tüm halkı ileri milletlerin seviyesine çıkaracak bir araç olarak yer verilmişti. Bunun için okullar açmanın ve matbuat aracılığıyla eğitimi yaygınlaştırmanın gerekli olduğu ve maddi imkânlar ölçüsünde bu amaca yönelik çalışmalar yapılacağı belirtilmişti.⁷

İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin 1910 yılında gerçekleştirilen kongresinde yayınlanan beyannamede, iki sorun üzerinde önemle durulduğu açıklanmıştı. Sorunlardan birincisi Cemiyet-Fırka ilişkisi, ikincisi ise maarifti. Böylece Cemiyet’in eğitime verdiği önem bu kongre ile daha da perçinlenmişti. Kongre kararlarına göre “İttihat ve Terakki”⁸ adını taşıyan okulların sayısı arttırılacak, yetişkinlere kulüplerde gece dersleri verilecekti.⁹

Cemiyetin ilk defa ve açıkça kendini siyasal bir parti olarak ilan ettiği 1913 kongresinde de eğitim konusuna ağırlık verilmişti. Bu zamana kadar

⁶ Tunaya, *a.g.e.*, s. 211-212; Sina Akşin, *Jön Türkler ve İttihat ve Terakki*, İstanbul 2001, s. 151.

⁷ Güneş, *a.g.m.*, s. 206.

⁸ İttihat ve Terakki Cemiyeti henüz iktidarı tam olarak ele geçiremediği meşrutiyetin ilk yıllarında “Osmanlı İttihat Mektepleri” adıyla bir dernek kurmuş ve bu derneğin faaliyetleri çerçevesinde ibtidaîden sultanîye kadar “İttihat ve Terakki” adıyla, masrafları ve programları cemiyete ait özel okullar açmaya başlamıştı (Osman Ergin, *Türk Maarif Tarihi*, İstanbul 1977, IV, s. 1280; Uyanık, *a.g.m.*, s. 77).

⁹ Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye’de Siyasal Partiler, İttihat ve Terakki*, III, İstanbul 1989, s. 230.

Osmanlıcılık fikriyle hareket eden İttihat ve Terakki Partisi'nde Balkan savaşlarından sonra köklü bir fikri değişiklik gerçekleşmişti. Bundan sonra İttihat ve Terakki Partisi Türk milliyetçiliğini benimseyerek, Türk unsuruna hitap eden çalışmalar gerçekleştirmiştir. Bu noktada milli eğitim konusu büyük önem kazanmıştı. Kongrede kabul edilen siyasî program, kısım-1 siyasî, kısım-1 iktisadî, kısım-1 idarî ve kısım-1 maarif başlıkları altında 47 maddeden oluşmaktaydı. Siyasî programın eğitimle ilgili kararları şöyleydi:¹⁰

Madde 42- Kanun-ı Esaside musarrah olduğu veçhile Osmanlı milletinin terbiye-i siyasiye ve ehliyeti sıyak-ı vahidde cereyan etmek için hususi ve cemaat mektepleri üzerinde hükümetin nezaret ve teftişi bulunmak ve fakat hiçbir unsurun lisân-ı mâderzâdı ile itikadiyat ve edebiyatına müdahale etmemek kaziyesi de umde ittihaz olunmuştur, tahsil-i ibtidaî mecburî ve mekâtib-i umuyiyede meccanidir. Mekâtib-i iptidaiye-i umumiye ve taliyede Türkçenin yalnız lisan olarak tedrisi mecburî olmakla beraber her mahallin ana lisanı tedris olacaktır. Mekâtib-i ibtidaîye programları sair memalik-i mütemeddinede olduğu gibi rüşdî tahsilini de ihtiva edecek surette tertip ve mahallerin ihtiyacâtına göre bu programlara ziraat ve ticaret ve sanata ait malumat tezyil olacaktır.

Mekâtib-i sultaniye ve âliyenin masarif-i tesisye-i daimeleri umumî bütçeden tesviye ettirilecektir.

Madde 43- Mekatip tesisinden evvel muallim yetiştirmenin ehemmiyeti ve lüzumu nazar-ı dikkate alınarak herşeyden evvel memleketin tedrisât-ı tâliye ve âliyece muhtaç olduğu muallimleri yetiştirecek surette İstanbul'da bir Darümuallimîn-i âli tesis ve vilayetlerde ikinci derecede Darümuallimler teksir ettirilecek ve alet-tedriç mühim olan merakizde birer sultanî ve ikinci derecede merkezlerde mekâtib-i idadîye tesis edilecektir. Bilumum mekâtipte terbiye-i diniye ve bedeniyeye ehemmiyet-i mahsusa verilecektir.

Madde 44- Mekâtib-i iptidaiye ve tâliyede münhasıran hizmet talimi ile meşgul bir meslek-i muallimîn tesis edilecek ve kıdem ve ehliyet itibarıyla muallimlerin maaşları tezyid olunacaktır. Muallimlerin suret-i tayin ve azl ve terakkisi hakkında bir kanun teklif edilecektir.

¹⁰ Tunaya, I, s. 217-218.

Madde 45- Millî hayat-ı irfanımıza selim bir inkişaf vermek üzere bir Encümen-i Dâniş teşkili ve mekâtipte tedris edilmek üzere el-sine-i muhtelifе üzerine kitaplar tekif edecek bir heyet tayini ve mühim ve nafi âsâr-ı ecnebiyenin lisanımıza nakli için bir tercüme encümeninin teşkili, bilumum kütüphanelerin imar ve idame-i intizamları ve payitahtta mükemmel bir kütüphane-i millî tesisi teklif olunacaktır.

Madde 46- Medâris-i ilmiyenin ihtiyacât-ı asriyeye muvafık bir surette ıslahı ve doğrudan doğruya Evkaf idaresinde bulunan müessesât-ı diniyye ve ilmiyenin imarı hakkında kanunlar tanzim ettirilecektir. Evkaf Nezâreti'nde bir maarif şubesi teşkiliyle köylerde cami ve hususi mektepler imar ve idare edilmesi için teklifte bulunacaktır.

Madde 47- Mekâtib-i âliye ve tâliyenin icab eden şûâbâtı için ecnebî mütehasşislar celbolunacaktır.

1913'te kurulan Said Halim Paşa hükümetinin programı ise oldukça kapsamlıydı. Programda eğitim meselesi de geniş yer tutmasına rağmen daha çok o güne kadar yapılanlara yer verilmişti. *Tedrisât-ı İbtidaiye Kanûn-ı Muvakkatî* ile ilköğretimin mecburî tutulduğundan ve bu hükmün uygulanabilmesi için cezaî müeyyideler getirildiğinden bahsedilmişti. Küçük çocukların eğitimine verilen önem üzere İstanbul'da dört yerde anaokulu açıldığına değinilmişti. İlköğretimden yükseköğretime eğitimin kalitesinin eğitimde ileri ülkelerin seviyesine çıkarılmak üzere yeni programlar hazırlanması öngörülmüştü. Gerekli kitap ve ders araç gereçlerinin temini için çalışmalar yapılmıştı. Bunların yanı sıra beden eğitimine de önem verildiği yine programdan anlaşılıyordu. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin başından beri vurgu yaptığı ziraat ve ticaret eğitiminin iptidaiye ve taliye programlarında yer aldığı hatta bunun için Darümuallimîn programlarında da düzenlemeler yapıldığından söz edilmişti. Son olarak kızların eğitimine önem verildiği hatta kızlar için geçici olarak açılan tahsil-i âli derslerinin daimî hale getirilerek Eylül ayından itibaren uygulanacağı belirtilmişti.¹¹ Belirtilen hususlar bir bakıma kabinede Maarif Nazırı olarak yer alan Ahmet Şükrü Bey'in bir önceki kabinedeki 5 aylık faaliyetlerinin bir özeti idi. Ahmet Şükrü Bey Said Halim Paşa kabinesinde de aynı göreve devam ederek, eğitim alanındaki faaliyetlerini genişletmeye çalışmıştı.

¹¹ Güneş, *a.g.m.*, s. 259-260.

B. II. Meşrutiyet Dönemi Maarifin Durumuna Kısa Bir Bakış

Meşrutiyetin ilanından itibaren kurulan hükümet programlarında da eğitimle ilgili hükümlerin yer almasına, ülkenin kalkınabilmesi için eğitimin gerekliliğinin vurgulanmasına rağmen 1913 yılına gelinceye kadarki dönem, eğitim açısından tam bir bocalama dönemi olmuştu. Gerek hükümetlerin gerekse maarif nazırlarının sık sık değişmesi, dönemin eğitimini olumsuz bir şekilde etkilemiş, köklü reformlar yapılamamıştı. 1908-1913 yılları arasında 15 maarif nazırı gelip geçmişti.¹² Dolayısıyla bunlar proje yapamadan ve yapsa da uygulamaya koyamadan görevden ayrılmak zorunda kalmıştı. Bunlar arasında Emrullah Efendi, eğitimci kişiliği ve uygulama fırsatı bulamasa da daha sonra hayata geçirilecek tasarılarla imza atması sebebiyle ayrı bir öneme sahiptir. Nitekim Emrullah Efendi, Ahmet Şükrü Bey'in selefi olup, *Tedrisât-ı İbtidâiyye Kânûn-ı Muvakkatî*'nin hazırlayıcısıydı. Ayrıca dönemin eğitimcileri ile yapmış olduğu eğitim tartışmaları ki en önemlisi "Tûbâ Ağacı Nazariyesi" idi, o döneme damgasını vurmuştu. Bilindiği gibi Emrullah Efendi'nin eğitimde ıslahata nereden başlanması gerektiği sorusuna çözüm olarak ortaya koyduğu "Tûbâ Ağacı Nazariyesi", kökleri yukarıda olup dalları aşağıya doğru sarkan ve cennette var olduğuna inanılan Tûbâ ağacına atfen kurgulanmıştı. Buna göre eğitime yukarıdan yani yükseköğretimden başlanmalıydı. Yükseköğretimi düzgün olan bir eğitim sistemi zamanla kendini yenileyecek ilköğretim kademesine kadar iyileşmeyi sağlayacaktı. Dönemin eğitimcilerinden Satı Bey tarafından eleştirilen ve karşı çıkılan bu nazariyenin gerçekleştirilmesi yönünde Emrullah Efendinin çabaları da olmuştu. Nitekim Darülfünunun yapısında önemli düzenlemeler yapılmıştı. Ancak dönemdeki uygulamalara bakıldığında ilköğretim meselesini göz ardı etmediği ve ilk olarak ıslahata buradan başladığı, günün şartları gereği bu nazariyesinden vazgeçmiş olduğu söylenebilir.¹³

¹² II. Meşrutiyet dönemi maarif nazırlarının faaliyetleri için bk. Mehmet Salih Erkek, "II. Meşrutiyet Dönemi Maarif Nazırları", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, XXVIII/2, 2013, s. 385-416.

¹³ Ergin, *a.g.e.*, IV, s. 1273-1278.

II. Meşrutiyet dönemi Türk düşünce ve eğitim hayatı açısından birçok fikirlerin ortaya atıldığı bir devre olmuştur. Modern Türk eğitim felsefesinin öncü fikirleri ortaya atılmış, önemli tartışmalar yaşanmıştır.¹⁴

Ahmet Şükrü Bey'in dönemine kadar eğitim alanında istikrar pek sağlanamamıştı. Nitekim Meşrutiyet'ten sonraki maarifi üç devreye¹⁵ ayıran Satı Bey; birinci ve ikinci devirlerde Nezaretin bir "fıkr-i takibi" olmadığını, Ahmet Şükrü Bey'in döneminde "fıkr-i takibin" uyandığını, başlanan işlerin denetlenerek ve birbirleriyle bağlantılı hale getirilerek sürdürüldüğünü ileri sürmüştü.¹⁶

C. Ahmet Şükrü Bey'in Eğitim Anlayışı ve Eğitim Sistemine Katkısı

Meşrutiyet'in ilanından Cumhuriyet'e kadar geçen zamanda en uzun süre Maarif Nazırlığı yapan kişi Ahmet Şükrü Bey'dir. Nitekim kendisi dört yıl süreyle (Ocak 1913- Aralık 1917) bu mevkii işgal etmiştir. Gerek kendisinden önce gerekse kendisinden sonra bu göreve gelenler birkaç ay ya da en fazla bir yıl görevde kalmışlardır. Bunun için Ahmet Şükrü Bey'in dönemi eğitimde istikrarın sağlanması ve planların gerçekleştirilmesi bakımından önemlidir.

Ahmet Şükrü Bey¹⁷ eğitimci kimliğinin yanı sıra İttihatçı kimliği ile de ön plandaydı. Onun bu İttihatçı kişiliği Maarif Nazırlığı sırasındaki

¹⁴ Tartışmalar için bk. Niyazi Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, İstanbul 2003, s. 452-459; Seyfi Kenan, "Türk Eğitim Düşüncesi ve Deneyiminin Dönüm Noktaları Üzerine Bir Çözümleme", *Osmanlı Araştırmaları / The Journal of Ottoman Studies*, XLI (2013), s. 16-17.

¹⁵ Birinci devre: 1324 inkılâbından 31 Mart irticâna kadar, ikinci devre: 31 Mart irticândan Balkan Harbine kadar, üçüncü devre: Balkan Harbinden Harb-i Umumînin ilânına kadar.

¹⁶ Satı, "II. Meşrutiyet'ten Sonra Maarif Tarihi", *Muallim*, S. 19, 15 Şubat 1334, s. 664.

¹⁷ 1875 yılında Kastamonu'da doğmuştur. İbtidaiye, rüşdiye ve idadîden sonra Darülmualimîn'in fûnun şubesinden mezun olmuştur. 1896 yılında ilk kez öğretmenliğe atanmış ve Selanik İdadisi'nde 4. Muallim muavinliğine başlamış aynı zamanda Tarih ve Hesap dersleri vermiştir. Beş yıl sonra eğitim hizmetlerine ara verip, çeşitli devlet memuriyetinde bulunmuş; ancak 1903 yılında Bursa İdadisi ikinci müdürlüğüne atanmasıyla yeniden eğitim camiasında yerini almıştır. 1908'de Selanik Hukuk Mektebi müdürlüğüne, 1909'da ise Selanik Maarif Müdüriyeti'ne atanmıştır. Maarif Nazırı atanana kadar bir ara mutasarrıflık da yapmıştır. Ahmet Şükrü Bey'in özgeçmişi için bk. http://www.tbmm.gov.tr/eyayin/GAZETELER/WEB/MAZBATALAR/TBMM/d02/HT_571_1_2.pdf. 1Nisan 2015.

faaliyetlerini de şekillendirmişti. Zira Ahmet Şükrü Bey'in 4 yıl boyunca gerçekleştirmeye çalıştığı tüm icraatlar İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin parti programında yer alan hususlardı. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin en güçlü ve etkin olduğu dönemde bu göreve gelen Ahmet Şükrü Bey'in faaliyetleri bir bakıma parti programının tatbik edilmesinden başka bir şey değildi. Şükrü Bey'in eğitimci kişiliği, öğretmen kökenli oluşu ve eğitim kurumlarındaki tecrübesi sayesinde mevcut eksiklik ve sorunlara vakıf olması İttihat ve Terakki Partisi'nin arzu ettiği köklü değişimlerin gerçekleşmesinde şüphesiz önemli bir etken olmuştu.

Ahmet Şükrü Bey göreve geldiğinde hayata geçirilmemiş projelerle hatta programsızlıkla karşılaşmıştı. Ahmet Şükrü Bey eğitim alanındaki eksiklikleri tespit ettikten sonra bütün bunların sistemli bir şekilde giderilmesine çalıştı. Ona göre en önemli sorun okul programlarının eksik ve düzensiz oluşuydu. Bu nedenle her şeyden önce okul programlarını oluşturmakla işe başladı. Nazırlığı süresince, Mekâtib-i İbtidâiye, Ana Mektepleri, Darülmualimîn ve Darülmualimât, Kız Sanayi Mektebi, Mekâtib-i Sultanîye, İnas Sultanîsi, Liva İdadileri ve Ticaret İdadileri için müfredat programları düzenlendi.¹⁸

Hazırlanan programlara uygun ders kitaplarını hazırlatmak için de girişimde bulundu. Ahmet Şükrü Bey mevcut kitapların tasfiye edilmesi ve yeni kitapların telifiyle ilgili fikirlerini beyan ederken buna neden gerek duyduğunu şu örnekle izah etmeye çalışmıştı:¹⁹

“Tasavvur ediniz ki Galatasaray Mekteb-i Sultanîsi'nde tedris olunan kitaplar meyanında öylelerini buldum ki Türkiye hakkında birçok yanlış malumat verdikten maada memleketimiz aleyhinde şiddetli mebahisi bile havi. Derhal bunların programdan çıkarılması için emir verdim ve bu emirlerin bitamamiha tatbikine bizzat nezaret ve dikkat edeceğim.”

¹⁸ Mustafa Ergün, *II. Meşrutiyet Dönemi Eğitim Hareketleri (1908-1914)*, Ankara 1996, s. 261. Programların ayrıntıları için bk. *Dersaadet Kız Sanayi Mektebinin Sınıf-ı İbtidâiye Ders Programı*, İstanbul 1329; *Darülmualimât Programı*, İstanbul 1330; *Mekâtib-i İbtidâiye Ders Müfredatı (Altı, Beş, Dört, Üç Dershane ve Muallimli Mekteplere Mahsus)*, İstanbul 1332; *Mekâtib-i Sultanîye Müfredat Programı (Zükür ve İnas Sultanileri “Devre-i Evvelî, Sınıf-ı Mahsus Devre-i Sâniye” Tedrisâtına Müteallik Müfredatı Câmi'dir)*, İstanbul 1338.

¹⁹ “Maarif Nazırının Beyanâtı”, *Sabah*, 18 Teşrinievvel 1329, s. 2.

Ders kitaplarındaki önemli sıkıntılardan biri de fennî ıstılah ve tabirlerin Türkçe karşılıklarının eksik ve yanlış oluşuydu. Ahmet Şükrü Bey bu konuda yaptıklarını şöyle dile getirmekteydi:²⁰

“Maamafih iyi mektep kitaplarının te’lifinde büyük müşkilata tesadüf olunuyor ki şimdi buna bir çare bulmakla meşgulüm. Bu müşkilat ise bizde fennî ıstılâh ve tabirlerin noksanıdır. Meselâ iki hesap kitabını alınız. Orada göreceğiniz en basit ıstılâhat-ı müterceme bile her ikisinde başka başkadır. Şimdi buna çaresâz olmak üzere erbâb-ı ihtisastan mürekkep bir heyet teşkilini tensip, azasını da tayin ettim. Reisi Emrullah Efendidir. Bu heyet riyazî, hukuk, funun-ı tabiiye, funun-ı ictimaiye, askerî, bahrî velhasıl bütün icabeden hususattaki ıstılâhat ve tabirâtın Türkçe mukabilini tayin edecektir.”

Ders kitaplarının yeniden yazımı konusunda en iyiye ulaşma gayesiyle yarışmalar tertip edilmiş, kazananın ödüllendirileceği ilan edilmişti. Bu tür ilanlar ihtiyaç halinde düzenli olarak verilirdi. Telif ve tercüme daireesine incelenmek üzere teslim edilen kitaplar, ihtisas sahibi öğretmenlerden oluşan bir encümen tarafından değerlendirilirdi. Üç aylık inceleme sonucu uygun görülen kitaplar Maarif Nezareti tarafından basılırdı. Nitekim bu yarışmalarda kazanan eserlerin beş yıl süreyle programda kalmasına karar verilmişti.²¹

Dönemin en önemli eğitim meselelerinden biri de okul binalarının durumuydu. Şiddetle hissedilen okul ihtiyacını karşılayacak binalar tahsisat yokluğu nedeniyle yapılamamıştı. Mevcut okul binalarının büyük bir kısmı hükümete ait binalarda diğer bir kısmı ise genellikle kira ile tutulan konaklarda, evlerde, harap kışlalarda ve karakol binalarında hizmet vermekteydi. Hükümete ait binaların bir kaçı hariç hepsi dar ve havasız, rutubetli, en hafif yağmur ve karda oturulamayacak bir haldeydi. Aslen ev olan bu binalar ancak oturulamayacak bir hale geldiğinde okul binası ola-

²⁰ Aynı yer.

²¹ Ersin Müezzinoğlu, *Bir İttihatçı Eğitimci Ahmet Şükrü Bey*, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Cumhuriyet Tarihi Bilim Dalı Basılmamış Doktora Tezi, Kayseri 2012, s. 131; Ergün, *a.g.e.*, s. 260.

rak kullanılmak üzere kiraya veriliyordu.²² Ahmet Şükrü Bey daha göreve gelir gelmez sağlık koşullarına uygun okul binaları inşa edeceğini ancak bunun için çok para gerektiğini belirtmişti. 600.000 liralık istikraz yapılarak İstanbul'da 100 ibtidaî, 4 sultanî mektebi yapılmasına teşebbüs edilmiş, bazı inşaat şirketleriyle anlaşmalar yapılmış ancak Birinci Dünya Savaşı'nın başlamasıyla birlikte bu girişim sonuçsuz kalmıştı.²³ Savaş sırasında düşman devletlerin okul vb. binalarına el konularak, yersiz yurtsuz kalan pek çok okulun buralara nakledilmesiyle bina sorununa çözüm getirilmeye çalışılmıştı. Ancak plansızlık yeni bir kargaşaya yol açmış, bir okulun bir yere taşınmasının akabinde boşalan binaya bir diğer okulun, ondan boşalan binaya bir başka okulun taşınması durumunu ortaya çıkarmıştı. Olumlu gibi görülen bu teşebbüs ilerleyen zamanlarda eğitim ve öğretimi aksatmış, öğrencilerin ve okul eşyalarının oradan oraya sürüklenmesi olumsuz etkiler yaratmıştı.²⁴

Ahmet Şükrü Bey eğitimde ıslahata nereden başlanılacağı konusunda selefi Emrullah Efendi'den ayrılmaktaydı. Ahmet Şükrü Bey'e göre maarif teşkilatının tümü ele alınmalıydı. O, ibtidaî tahsilin tâli tahsil için bir kademe teşkil ettiği, âli tahsilin de tâliye bağlı olduğu düşüncesiyle eğitimde iyileştirmeyi eşzamanlı bir şekilde gerçekleştirmeye çalışmıştı. Dolayısıyla her öğretim kademesinde hayata geçirdiği düzenlemeleri ayrı başlıklar halinde incelemek yerinde olacaktır.

1 - İlköğretim

Ahmet Şükrü Bey'in, eğitimde esaslı bir düzenleme için işe bir yerden başlaması gerekiyordu ve icraatından da anlıyoruz ki işe en alt kademeden yani ilköğretimden başlamıştı. Onun "öncelikle işe küçük çocuklardan başlayacağız. Yani Mekâtib-i ibtidaîyeden itibaren evlad-ı vatana daha ciddi ma'lûmât-ı ameliye öğretilecek, hayat-ı zirâîye ve ticariye veya

²² Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), *Maarif Nezareti, İstanbul Maarif Müdüriyeti Kalemî (MF. İMF)*, 22/71, 10 Za 1331; "İstanbul Vilayeti Meclis-i Umûmîsinin 329 senesi İçtimâında Vali Vekâleti Tarafından Kıraat Olunan Nutk-ı İftitâhî", *Takvim-i Vekayi*, 17 M 1332.

²³ BOA, *MF.İMF*, 39/51, 21 Ş 1332; Ergin, *a.g.e.*, IV, s. 1321.

²⁴ "Mektep Muhaceretleri", *Terbiye Mecmuası*, S. 6 (1 Kanunuevvel 1334), s. 239-240.

sınaiye atıldıkları zaman haiz olmaları lazım gelen müktesebâtın daha iyi bir suretle kendilerine telkin edilmesine çalışılacaktır²⁵ şeklindeki sözleri bunun kanıtıydı.

İlk olarak, Emrullah Efendi tarafından hazırlanan fakat birtakım sorunlar nedeniyle bir türlü kanunlaşamayan *Tedrisât-ı İbtidaiye Kanûn Tasarısı*'nın bazı küçük değişikliklerle geçici olarak kanunlaştırılması sağlanmıştı. Her ne kadar geçici de olsa uzun süre yürürlükte kalan bu kanun, ilköğretim kademesinin yeniden şekillenmesinde önemli rol oynamıştı. Bu kanunla birlikte ibtidaîler ve rüşdiyeler birleştirilerek öğrenim süresi 6 yıl olan Mekâtib-i İbtidâiyeler oluşturulmuştu.²⁶ Kanun gereği ilköğretimi oluşturan okullar arasında elişleri ve ihtiraf mektepleri yer alacaktı. Ahmet Şükrü Bey'in bahsettiği "ma'lûmât-ı ameliye"yi öğretme misyonunu bu okullar üstlenecekti. El işleri ve ihtiraf mekteplerinde meslek öğretilecek, sanayi atölyelerinde ve fabrikalarda istihdam edilecek vasıfları taşıyan bireyler yetiştirilecekti.²⁷ Buradan da Şükrü Bey'in uygulamalı eğitime önem verdiği anlaşılmaktadır ki bunun benzerini hatta daha detaylısını idadîler için düşünmüştü.

Hükümet çıkarılan bu geçici kanunun uygulanmasına ve ilköğretim çağına gelmiş çocukların ibtidaî okullarına gönderilmesine oldukça önem veriyordu. Nitekim 1914 yılında bu kanunun uygulanabilmesini sağlamak amacıyla çalışmalar başlattı. Kız ve erkek çocukların sayısını tespit etmek için İstanbul merkez, Üsküdar ve Beyoğlu livalarında sayım yapılmıştı. Bu sayımda mahallenin kaç haneden oluştuğu, bu evlerde kimlerin yaşadığı ve öğrenim çağına gelmiş kız ve erkek çocukların sayısı ve isimleri kâtip ve müfettişler tarafından kaydedilmişti.²⁸ Çünkü bu kanuna göre parasız olan ilköğretim aynı zamanda mecburiydi ve çocuklarını okula göndermeyenler için ceza sistemi uygulanacaktı.²⁹

²⁵ O. Ergin, *a.g.e.*, IV, s. 1328.

²⁶ Yahya Akyüz, *Türk Eğitim Tarihi (Başlangıçtan 1993'e)*, İstanbul 1994, s. 231; Ergün, *a.g.e.*, s. 201.

²⁷ Yasemin Tümer Erdem, *II. Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Kızların Eğitimi*, İstanbul 2013, s. 116.

²⁸ BOA, *MF. İMF*, 30/47, 5 Ca 1332; 30/48, 5 Ca 1332; 32/9, 2 Ca 1332.

²⁹ Akyüz, aynı yer.

Ahmet Şükrü Bey'in eğitim kademelerinin içinde en çok ilköğretim üzerinde durmasının sebebi, yaşanmış olan Balkan hezimetinin ardından eğitime karşı algının değişmesiydi. Nitekim Balkan felaketi herkesin gözünü açmış, yalnız ordunun değil aynı zamanda ülke eğitiminin de kuvvetli olması gerektiği fikri herkeste hâsıl olmuştu. Özellikle küçük çocukların eğitimine dolayısıyla kadınların eğitimine önem verilmeliydi. Vatansever evlatların yetişmesi için eğitilmiş, bilgili annelere ihtiyaç vardı ve kadın annelik vazifesinden dolayı eğitilmeliydi. Bu dönemde Balkan Savaşlarının sonuçları mütefekkirler tarafından değerlendirilirken, başarılı milletlerin bu başarısındaki temel etkenin ilköğretime verdikleri değer olduğu vurgulanmıştı.³⁰ Bu nedenle ilköğretime karşı özel bir ilgi duyulmuş ve ibtidaî okulların programları yeniden düzenlenmişti. Ahmet Şükrü, programlardaki değişikliğin nedenini şöyle açıklamıştı:³¹

“Memlekete adam yetiştirmek, her manasıyla adam yetiştirme gayesi, programlarımızda birinci düşündüğümüz nokta oldu. Tam bir adamın nasıl olabileceği meselesi nazar-ı dikkate alınırca, bence onun, dinine merbut, vatanını sever, milliyetini tanır, yani muhtelif namlarla zikrolunan şu vezâifi hüsnü ifa eder bir adam olması lazım gelir. İşte biz tam bir adamı bu suretle yetiştirmek, dinini sever, riyetkâr olur, vatanını sever ve kendisine bir vahdet-i siyasiye veren milletini hisseder bir adam olmak üzere yetiştirmek gayesini programlarda takip ettik. Yani iyi bir vazifeşinas, münevver bir vatanperver olacak çocuklar yetiştirmek istiyoruz ki demin saydıklarımı bu iki kelime içinde dâhil olmak üzere telakki ediyorum”

Programlar düzenlendikten sonra bu programlara uygun olarak 30 kadar kitap tanzim edilmişti. Öğretmenlerin programları istedikleri gibi uygulamasını önlemek amacıyla her ders için “usûl-i tedris” kitabı neşredildi. Bu tarz 24'e yakın kitap yayınlandı.³² Yine bu gayeye yönelik İsmail Hakkı Baltacıoğlu tarafından tüm derslerde ve terbiye konularında takip edilecek usulleri açıklayan *Usûl-i Terbiye ve Usûl-i Tedris* adı altında bir rehber niteliğinde bir kitap yayınlandı.³³

³⁰ Satı, *a.g.m.*, s. 663.

³¹ *Meclis-i Mebusan Zabıt Cerideleri (MMZC)*, İctima 50, 5 Mart 1333 (1917), s. 77.

³² *MMZC*, İctima: 50, s. 84.

³³ Müezzinoğlu, *a.g.t.*, s. 131-132.

2 - Ana Mektepleri

Çocukların eğitimine önem veren Şükrü Bey'in en çok önemsedığı hususlardan biri de ana mekteplerinin açılmasıydı. Nitekim geçici kanun bu okulların da açılmasını öngörmekteydi. Bu doğrultuda ana mektepleri açılmaya başlandı.

Aslında 1913 yılına gelene dek Osmanlılarda resmî ana mektepleri mevcut değildi. Kısmen de olsa bu okulların görevini sıbyan mektepleri, ıslahhaneler, darüleytamlar ifa etmekteydi. Geçici kanunun hazırlayıcısı Emrullah Efendi daha 1910 yılında bu okullara duyulan ihtiyaçtan bahsetmişti. Ona göre doğar doğmaz çocuğun eğitim ocağı; ana kucağı; öğretmeni ise annesiydi. Çocuk üç yaşından sonra bu okulda duramaz, eğitime devam edemezdi. Çünkü annesi ya onu terbiye edecek bilgiye sahip değildi ya da onunla uğraşamayacak kadar meşguldü. Ailelerin maddi durumları çocukları için özel mürebbiye veya öğretmen tutmaya genellikle müsait değildi. Çocuklarıyla ilgilenememeleri veya onları idrak kabiliyetlerinin yetmediği okula vermeleri ise çok zararlıydı. O halde ya özel mürebbi tutulmalı ya da 4-6 yaşlarındaki çocukların devam edecekleri, yaşlarına uygun eğitimin verileceği ve ilköğretimin birinci kademesi olan ana mektepleri kurulmalıydı.³⁴ Emrullah Efendi, gerekliliğine inandığı bu okulların açılması için çalışmalar yapmış ve hazırladığı *Tedrisât-ı İbtidâiye Kanûn Layihası*'na ana mekteplerinin açılmasını öngören maddeler konulmuştu.³⁵

Resmî ana mektepleri *Tedrisât-ı İbtidâiye Kanûn-ı Muvakkatî*'nin çıkarılmasından sonra açılmışsa da aslında II. Meşrutiyet ilan edilmeden önce bazı vilayetlerde özel ana mektepleri bulunmaktaydı. Meşrutiyetin ilanıyla birlikte bu okullar İstanbul'da da yaygınlaştırılmaya çalışıldı. Özellikle İttihat ve Terakki Cemiyetinin himayesinde açılmaya başlanan özel okulların bünyesinde "Kindergarten" denilen çocuk bahçeleri bulunmaktaydı. Beşiktaş İttihad ve Terakki Mektebi ile Kadıköy'de bulunan Osmanlı İttihad ve Terakki Mektebi çocuk bahçesini de ihtiva eden okullardandı.³⁶

³⁴ Emrullah, "Tedrisât-ı İbtidâiye", *Mülkiye*, 23, 1 Kanunuevvel 1326, s. 46.

³⁵ "Tedrisât-ı İbtidâiye Layiha-i Kanuniyesi" için bk. BOA, *Meclis-i Vükela Mazbataları (MV)*, 231-353; *İrade Meclis-i Mahsus (İ.Mec.Mah)*, 9/Za 1331.

³⁶ Yasemin Tümer Erdem, "Osmanlı Devleti'nde Okulöncesi Eğitim: Ana Mektepleri", *Türklük Araştırmaları Dergisi*, S. 20, İstanbul 2008, s. 505.

Çocukları sokaktan kurtarmak, ilköğretime hazırlamak ve ilköğretime kadar onların gelişimini sağlayacak bir programa tabi tutmak düşüncesini taşıyan³⁷ Ahmet Şükrü Bey ise ana mekteplerine neden ihtiyaç duyulduğunu şöyle açıklamaktaydı:³⁸

“Mekâtib-i ibtidâiyenin teşkilâtıyla uğraştığımız sırada memleketimizde mevcut diğer bir noksan nazar-ı dikkatimizi celb etti. Maatteessüf bizde mekâtib-i ibtidâiyeye giren çocuklar, ondan evvel mekteb hayat ve terbiyesine hiç alıştırılmamış bulunuyorlar. Birden bire sıkı altına girince tahammül edemiyorlar. Muallim yüz verir ve onları serbest bırakırsa o zaman da büsbütün terbiyesiz oluyorlar. Bu noksanımız (çocuk bahçesi) denilen mekteplerin fıkdanından ileri geliyor”.

Tedrisât-ı İbtidâiye Kanûn-ı Muvakkati'nin dördüncü maddesi ana mektepleri ve sıbyan sınıflarını “çocukların sinleriyle mütenâsib olarak faydeli oyunlar ve tenezzühler, elişleri ve ilâhîler, vatanî manzumeler, dürûs-ı eşyaya müteallik mükâleme ve musâhabeler ile nemâ-yı rûhî ve bedenîlerine hizmet eden müesseselerdir” şeklinde tanımlamıştı. Yine geçici kanunun gereği olarak, 15 Mart 1915 tarihinde *Ana Mektepleri Nizamnâmesi* yayınlanmıştı.³⁹ Bu *Nizamnâme*'nin yayınlanmasından sonra gerek İstanbul ve gerekse diğer vilayetlerde ana mektepleri açılmaya başlanmıştı.⁴⁰ Fakat bu okulların açılması biraz hazırlıksız olmuştu. Yetişmiş anaokulu öğretmeni bulunamadığından Yahudi ve Ermeni öğretmenler tayin edildi. Bu öğretmenlerin Avrupa'da bile uygulanmaktan vazgeçilmiş, zararları kanıtlanmış usulleri tatbik etmeleri ve bunun çocuklar üzerinde olumsuz etkiler yaratması,⁴¹ ana mekteplerine öğretmen yetiştirilmesini gündeme getirdi. Bu meselenin halledilebilmesi için öncelikle, resmî bir ana mektebi Ocak 1914'te Darülmuallimât bünyesinde açıldı. Aynı

³⁷ Müezzinoğlu, *a.g.t.*, s. 114.

³⁸ “Maarif Nazırımızla Mülakat”, *İkdam*, nr. 6244, 9 Temmuz 1914.

³⁹ *Ana Mektebi Nizamnâmesi* için bk. BOA, *İrade Meclis-i Mahsus (İ. Mec. Mah.)*, nr. 14/Rebiülahir 1333; *Şûrâ-yı Devlet (Ş.D.)*, 231/5; *M.V.*, 239/3. Ayrıca bk. *Maarif Düsturu*, İstanbul 1927, s. 142–143; Reşat Özalp, *Millî Eğitimle İlgili Mevzuat 1857–1923*, İstanbul 1982, s. 548–549.

⁴⁰ “Maarif Nazırının Beyanâtı”, *Muallim*, S. 9, 1 Nisan 1333, s. 257.

⁴¹ Satı, *a.g.m.*, s. 663–664.

zamanda, bu okula öğretmen yetiştirmeye yönelik özel bir sınıf olan Ana Muallime Mektebi de kız öğretmen okulunda faaliyete geçti.⁴² Böylece hem ana mektebi hem de ana muallime mektebi bir arada açılmış bulunuyordu.⁴³ Ancak bu okullar açılırken burada yetiştirilen öğretmenlerin isterlerse kendi yavrularını yetiştirecekleri, isterlerse memleketin bu okullara ne kadar muhtaç olduğunu düşünerek, vatanperverlik gereğince özel ana mektepleri açacakları öngörülmüştü. Hatta bunların arasında fedakâr olanların Anadolu'ya gidip, orada açılan ana mekteplerinde öğretmenlik yapacakları düşünülmüştü. Oysa bu okula pek rağbet olmamıştı.⁴⁴ Dolayısıyla ana mektepleriyle ilgili çalışmaların hızlı fakat hazırlıksız biçimde sürdürülmesi bu okullarda istenilen başarıyı sağlamamıştı.⁴⁵

3 - Ortaöğretim

II. Meşrutiyet döneminde idadîler Avrupa liselerinin seviyesine çıkartılmak gayesiyle sultanîye dönüştürülmeye başlandı. Aslında bu değişimin bir diğer sebebi de Müslüman çocukların yabancı okullara gitmelerini engellemek hatta gayrimüslim ve yabancı çocukları da bu okullara çekmekti.⁴⁶

Şükrü Bey'in döneminde ortaöğretimle ilgili çalışmalar, yine ilköğretim alanında yapılanlarla eş zamanlı olarak gerçekleşti. Nitekim Emrullah Efendi döneminde başlayan idadîleri sultanîlere döndürme faaliyetleri Şükrü Beyin nazırlığı döneminde daha geniş ölçekte sürdürüldü. Şöyle ki Ahmet Şükrü Bey vilayet merkezlerinde bulunan 7 senelik idadîler ile sultanîleri birleştirmeye çalıştı. Çünkü program bakımından idadîlerin sultanîlerden bir farkı yoktu. Üstelik sultanîler idadîlerden bir yıl fazla eğitim veriyordu. Ancak diplomaları eşdeğerdi. Bu nedenle sultanî öğren-

⁴² Ana muallime mektebine giriş şartları için bk. BOA, *Maarif Nezâreti Mekâtib-i Aliye Kalemi (MF. ALY)*, 72/92, 1332.

⁴³ Akyüz, "Türkiye'de Anaokullarının Kuruluş ve Gelişim Tarihçesi", *Millî Eğitim*, 132 (Ekim, Kasım, Aralık) 1996, s. 12.

⁴⁴ Erdem, *a.g.e.*, s. 290.

⁴⁵ Bu konuda yapılan tartışmalar için bk. Erdem, *a.g.m.*, s. 513.

⁴⁶ *MMZC*, İctima: 33, 1 Temmuz 1330 (1914), s. 233; Fatih Demirel, "II. Meşrutiyet'ten Sonra Osmanlı'da Ortaöğretim: Sultanîler", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, XXVII/2 (Aralık 2012), s. 342-343.

cileri bir yıl fazla okumamak için son senelerinde idadîlere geçiş yapıyor ve oradan mezun oluyorlardı. Dolayısıyla sultanîlerin 8. sınıfı hiç açılmıyordu. Bu da Ahmet Şükrü Bey'in sert önlemler almasına sebep oldu. İlk önce, sultanîlerin son sınıfına devam etmeyenlere hiçbir şekilde tasdiknâme verilmemesi, şayet okulu terk eden olursa bunların idadîlere kabul edilmemesi ve bu gibi öğrencilere okuldan kovulmuş nazarıyla bakılması konusunda, maarif ve sultanî müdürleri uyarıldı. Bu tedbirler sonucunda sultanîlerin son sınıfları açılabilmişse de bu konuda kesin çözüm arandı. Bu tarz sorunlara son vermek üzere bu iki tip okul "Sultanî" adı altında birleştirildi.⁴⁷ Bu uygulama kız okulları için de yeni bir adımın atılmasına neden oldu. 1911 yılında açılmış olan ilk ve tek İstanbul İnas İdadisi 1913 yılında İstanbul İnas Sultanîsi'ne dönüştürüldü. Böylece kızlar için sultanî derecesinde okul açılmış oldu.⁴⁸ Bu okulun Sultan Abdülmecid'in annesi Bezm-i Âlem Valide tarafından yaptırılan binaya taşınmasıyla adı "Bezm-i Âlem İnas Sultanîsi" olarak değiştirilmişti.⁴⁹ 1915 yılından itibaren kız sultanîleri çoğalmaya başladı. Nitekim bu tarihte ibtidaî ve tâlî derecede gündüzlü eğitim vermek üzere Selçuk Hatun İnas Sultanîsi⁵⁰ açıldı. 1914 yılında açılan Çamlıca Leylî Numûne-i İnas Mektebi,⁵¹ ertesi yıl Çamlıca İnas Sultanîsi haline dönüştürüldü.⁵² Benzer bir dönüşümle Erenköy İnas Sultanîsi açıldı. 1915 yılında Erenköy'de açılan İnas Numûne Mektebi, 1916 yılında Leylî ve Nehâri Erenköy İnas Sultanîsi olarak eğitime devam etti.⁵³ Nitekim II. Meşrutiyet'in ilanının ardından açılması girişiminden bahsettiğimiz Kandilli'de bulunan Adile Sultan İnas Sultanîsi de ancak bu tarihte açılmıştı.⁵⁴ Böylece İstanbul'da kızlar için lise derecesinde eğitim veren inas sultanîsi sayısı 5'e çıkmıştı.

⁴⁷ Ergün, *a.g.e.*, s. 218-222; F. Demirel, *a.g.m.*, s. 344.

⁴⁸ Kızların eğitimi hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Yasemin Tümer Erdem, *II. Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Kızların Eğitimi*, İstanbul 2013.

⁴⁹ BOA, *MF. İST*, 34/49, 6 Cemaziyevvel 1335; Ergin, *a.g.e.*, IV, s. 1444; Koçer, *a.g.e.*, s. 198.

⁵⁰ BOA, *MF. İST*, 37/7, 23 Cemaziyelahir 1335.

⁵¹ *Takvim-i Vekayi*, C. 23, nr. 1996, s. 1.

⁵² BOA, *Dahiliye Umur-ı Muhalliyeh Vilayat Müdüriyeti (DH. UMVM)*, 66/55, 2 Rebiülevvel 1334.

⁵³ BOA, *MF. İST*, 49/6, 20 Ca 1336, Hasan Âli Yücel, *Türkiye'de Orta Öğretim*, Ankara 1994, s. 489.

⁵⁴ *A.g.e.*, s. 504.

Yukarıda bahsedilen dönüşüm sadece vilayet merkezlerindeki idadîler için söz konusuydu. Nitekim her sancakta mevcut olan idadîler için bu durum geçerli değildi. Onlar için farklı bir düzenleme yapıldı. Hiçbir maksada hizmet etmeyen bu okullara bir gaye vermek amacıyla uygulamalı öğretim ön plana çıkarıldı. Buldukları bölgenin ihtiyacına göre bu okullarda ziraat ve ticaret şubeleri oluşturuldu. Bu şubelerin amacı ziraat ve ticaret alanında âlim yetiştirmek değil, topraklarını işleyebilecek ya da buldukları bölgede ticari faaliyetlerle meşgul olabilecek kişiler yetiştirmektir. Tabii bu dönüşüm uzun bir süreç gerektiriyordu. İlk etapta Samsun, Antep ve İnebolu'da üç ticaret okulu açıldı.⁵⁵

Sultanîlerdeki düzenleme 1913'te çıkarılan *Mekatib-i Sultâniye Talimatnâmesi* doğrultusunda yapıldı. Buna göre sultanîler öğrencileri yükseköğretime hazırlayan kurumlardı.⁵⁶ Bu dönemde Darülfünun'da da düzenlemeler yapılmıştı. Dolayısıyla sultanîlerin programları Darülfünun öğretimini takip edebilecek düzeye getirildi.⁵⁷ Kız sultanîleri de aynı talimatnâmeyle tâbiydi. Ancak programları erkek sultanîlerinden farklıydı.⁵⁸

Sultanî teşkilatında yapılan önemli bir değişiklik de onuncu sınıftan sonra edebiyat ve fûnûn adı altında iki şubeye ayrılmasıydı. Alman eğitim usullerinin Türk eğitim sistemine uygulanmaya başlanmasıyla birlikte sultanî öğrencilerinin dil eğitimi için "metod direkt" ya da "Berliç"⁵⁹ denilen usul ile Almanca öğretilmesine yönelik dersler konuldu.⁶⁰ Nitekim 1 Mart 1915 tarihinde Almanya'nın eğitiminden faydalanmak adına Almanya'dan müşavir olarak getirilen Prof. Dr. Franz Schmidt'in⁶¹ tavsiyeleri doğrultusunda sultanîlerde iki yabancı dilin öğretilmesi kararı alınmıştı

⁵⁵ Müezzinoğlu, *a.g.t.*, s. 139-140.

⁵⁶ *Mekatib-i Sultaniye Talimatnâmesi*, Matbaa-i Amire, İstanbul 1329.

⁵⁷ *Mekatib-i Sultaniyeye Yeni Teşkilata Tevfikân 329-330 Sene-i Dersiyesinde Talebe Kabulüne ve Programın Suret-i Tatbikine Dair Talimatnâme*, Matbaa-i Amire, İstanbul 1329.

⁵⁸ *İnas Sultanisi Sunuf-ı İbtidaiye ve Tâliyesinin Ders Programları*, Matbaa-i Amire, İstanbul 1330.

⁵⁹ M. D. Berlitz tarafından Almanca öğrenimi konusunda hazırlanan resimli kitaptan yapılan dil eğitimi bu isimle adlandırılmıştı (M. D. Berlitz, *Metod Berliç'den Tahsil-i Lisan-ı Alman*, haz. Mehmet Ali, İstanbul 1330).

⁶⁰ *MMZC*, İctima: 33, 1 Temmuz 1330 (1914), s. 240.

⁶¹ Emre Dölen, *İstanbul Darülfünun'unda Alman Müderrisler (1915-1918)*, İstanbul 2013, s. 41-42; Mustafa Gencer, *Jön Türk Modernizmi ve Alman Ruhu*, İstanbul 2003, s. 117.

ve bunlardan biri Almanca olacaktı.⁶² Ayrıca bu okullarda Alman öğretmenlerin istihdamı Ahmet Şükrü Bey'in isteği doğrultusunda gerçekleştirilmişti. İstanbul Sultanîsi, Alman öğretmenlerin istihdam edildiği okullardan biriydi.⁶³

4- Öğretmen Yetiştirme

Darümuallimîn mezunlarından olan Ahmet Şükrü Bey öğretmen kökenli olmasından dolayı öğretmenlerin yetişmesine özellikle itina göstermişti. Zincir misali birbirine bağlı olan eğitim kurumlarının tek bir halkasının ihya edilmesinin bir manasının olmadığına inanan Ahmet Şükrü Bey, diğer halkaları da ele alarak tam bir bütünlük sağlamaya çalışmıştı. Okullar ıslah edilirken bu okulların öğretmenleri de daha nitelikli hale getirilmek istendi. Bu amaçla Darümuallimîn ve Darümuallimât'ın ıslahına başlandı. Ona göre maarif üç esasa dayanıyordu: öğretmen, okul binası, kitap. Bu nedenle öncelikle öğretmen okullarına çekidüzen verilmeye çalışıldı.⁶⁴

II. Meşrutiyet dönemine kadar çeşitli değişikliklere uğrayan Darümuallimîn-i Âliye'de meşrutiyetin ilânı ile birlikte önemli gelişmeler meydana gelmişti. İbtidâiye şubesi okuldan ayrılıp müstakil bir okul haline getirilmiş, Darümuallimîn-i Âliye için yeni bir program hazırlanmıştı. Programa göre okulun öğrencilerinin, bir kısım derslerini Darülfünun'da almaları gerekmektedir. Ancak uygulamada birtakım sorunlar ortaya çıkmıştı. 1908'de yapılan teşkilât reformundan sonra, 1909 yılında bu okul tamamen kapatılarak öğrencileri Darülfünun'a nakledilmişti. Ne var ki bir yıl sonra tekrar açılmış, hatta ibtidâi şubesiyle birleştirilerek eski haline dönüştürülmüştü. Bu arada âlî sınıf öğrencileri bir kısım derslerini yine Darülfünun'da görmeye devam etmişti. 1912 yılında ise Darümuallimîn-i Âliye'ye aynı adla yüksekokul statüsü verilmişti.⁶⁵

⁶² Gencer, *a.g.e.*, s. 119.

⁶³ Gencer, *a.g.e.*, s. 122-124. Kız Sultanîlerine de Alman idareciler atanmıştı. Kandilli İnas Sultanîsi müdireliğine Madam Grumme, İstanbul ve Üsküdar kız sanayi mekteplerine ise Bay Walther ve Bay Seider tayin olmuştu (Dölen, *a.g.e.*, s. 49-50; Erdem, *a.g.e.*, s. 250).

⁶⁴ Müezzinoğlu, *a.g.t.*, s. 182-183.

⁶⁵ Cemil Öztürk, *Türkiye'de Düünden Bugüne Öğretmen Yetiştiren Kurumlar*, İstanbul 2005, s. 31; Faik Reşit Unat, *Türkiye Eğitim Sisteminin Gelişmesine Tarihi Bir Bakış*, Ankara 1964, s. 35.

Darümuallimât'ta ise II. Meşrutiyet döneminde önemli bir düzenleme yapıldı. Taşra kız mekteplerine öğretmen yetiştirmek amacıyla 1910-1911 eğitim-öğretim yılında Leylî Kız Sanayi Mektebi'nin bünyesinde Leylî Darümuallimât sınıfı açıldı.⁶⁶ Nehârî olarak eğitim veren Darümuallimât ise 1911 yılında İnas İdâdîsi'ne dönüştürülmüştü.⁶⁷ Böylece yatılı kız öğretmen okulunun temeli atılmış oldu. 1911-12 eğitim-öğretim yılında ise Leylî Kız Sanayi Mektebi kapatılarak, teşkilâtı Leylî Darümuallimât ile birleştirilmişti.⁶⁸

Ahmet Şükrü Bey Darümuallimât ile yakından ilgilenmişti. Ona göre, İstanbul Darümuallimâtı yalnız inas ibtidaîlerine öğretmen yetiştirecek bir derecede kalmıştı. Hâlbuki bu okullar üstünde idadî ve sultanîler oluşturulmuştu ve Darümuallimât bu okullara hitap edecek şekilde yeniden düzenlenmeliydi.⁶⁹ Hatta 1914 yılında mecliste yaptığı bir konuşmada bu okullar hakkındaki düşüncelerini şöyle dile getirmişti:⁷⁰

“Fihakika memleketimizde inas tahsiline şimdiye kadar lazım olan ehemmiyet atfedilmemiş. Hatta bunlara muallime yetiştirecek Darümuallimâtımız bile pek noksan bırakılmıştır. Onun için evvela; bu noksanı ikmal etmek üzere hoca yetiştirelim, muallime yetiştirelim, sonra kız mekteplerini ıslah edelim.”

Bunun için 19 Temmuz 1914 tarihinde Darümuallimât'ın ıslahına ve geçici olarak açılmış olan âlî sınıflarının Eylül ayından itibaren daimi hale getirilmesine karar verilmişti.⁷¹ Bu tarihten itibaren okul yeniden teşkilâtlandırılarak kadroları oluşturulmuştu. Yeni kadrolar, Darümuallimât, Tatbikat Mektebi, Ana Muallime Mektebi, Ana Mektebi ve Darümuallimât-ı Âliye şeklinde gruplandırılmıştı. Darümuallimât'ın âlî sınıf-

⁶⁶ BOA, MF. MKB, 196/39, 4 Z 1328.

⁶⁷ Nafi Atuf Kansu, *Türkiye Maarif Tarihi Hakkında Bir Deneme*, İstanbul 1931, 82; Aynı yazar, “İlk Erkek ve Kız İdadîleri”, *Türk Yurdu*, (İstanbul 1340), I/1, 64; Ergin, a.g.e., 3-4, 1431; Unat, a.g.e., 48; Hasan Ali Koçer, *Türkiye'de Modern Eğitimin Doğuşu ve Gelişimi (1773-1923)*, 196-197.

⁶⁸ BOA, MF.İMF, 5/42, 26 Zilhicce 1329; 5/122; *İstanbul Kız Muallim Mektebi 1933-Darümuallimat 1870*, (İstanbul Kız Muallim Mektebi yay.), İstanbul 1933, s. 42.

⁶⁹ Müezzinoğlu, a.g.t., s. 188.

⁷⁰ MMZC, İctima:33, 1 Temmuz 1330 (1914), s. 240-241.

⁷¹ MMZC, sene 1330, s. 851.

ları “İnas Darülfünunu”⁷² adı altında “Edebiyat”, “Tabiiyat” ve “Riyaziyat” olmak üzere üç şubesiyle birlikte Darülfünun binasında açılmıştı.⁷³

1915 yılında çıkarılan *Darümuallimîn ve Darümuallimât Nizamnâmesi* ile de öğretmen okulları yeniden yapılandırılmış ve yüksekokullar arasına dâhil edilmişti. Ardından Darümuallimîn ve Darümuallimât için ayrı ayrı hazırlanan programlarla eğitim öğretimin kalitesi arttırılmaya çalışılmıştı⁷⁴. Bu programlarda İlm-i Ahval-i Ruh, Fenn-i Terbiye ve Tedris, Mektep İdaresi ve Tatbikat derslerinin yer alması, özellikle II. Meşrutiyet Dönemi’ndeki eğitim anlayışında, öğretmenlerin pedagojik formasyona sahip olması gerektiği fikrinin ne denli kuvvetli olduğunun bir göstergesidir.⁷⁵ Yine önceki yıllardan farklı olarak Sanayi-i Ziraiye ve Bahçivanlık derslerinin verilmesi⁷⁶ Anadolu’da görev yapacak öğretmenler aracılığıyla toplumun bu yönde eğitilmesi amacını gütmektedir.

Darümuallimîn ve Darümuallimât Nizamnâmesi’nin tatbikini kolaylaştırmak ve bu nizamnâmeyi ayrıntılı şekilde izah etmek içinse Kasım 1916 tarihinde *Darümuallimîn ve Darümuallimât-ı İbtidâiye Talimatnâmesi* yayınlandı⁷⁷. II. Meşrutiyet’e kadar “Osmanlılık” bilincinin geliştirilmesine hizmet eden öğretmen okullarının amacı bu *talimatnâme* ile değişmişti. İttihat ve Terakki Partisinin siyasi, sosyal, kültürel ve ekonomik politikalarına paralel olarak “Türkçülük” bilincinin geliştirilmesine hizmet edecek şekilde okulun programları yeniden düzenlenmişti⁷⁸. Bu doğrultuda özellikle, tarih eğitiminin millî bir fikir ve vatanperverlik duyguları dâhilinde yapılması ve millî hislerin gelişmesine yardım etmesi, aynı şekilde

⁷² BOA, MF. ALY, 69/15, 25 Şevval 1332; 69/16; 174/108; Faik Reşit Unat da İnas Darülfünunu’nun Darümuallimât’a bağlı olmak ve derslerini ayrı bir binada ve müstakil öğretim kadrosuyla yapmak üzere kurulduğunu kaydetmektedir (*Türkiye Eğitim Sisteminin Gelişmesine Tarihi Bir Bakış*, Ankara 1964, s. 35).

⁷³ BOA, MF. ALY, 72/7, 14 Zilhicce 1332.

⁷⁴ Programlar için bk. *Darümuallimîn-i İbtidâiye Ders Programı*, İstanbul 1329; *Darümuallimîn-i İbtidâilere Mahsus Müfredat Programı*, İstanbul 1330; *Darümuallimât Programı*, İstanbul 1330.

⁷⁵ Öztürk, a.g.e., s. 42.

⁷⁶ *Darümuallimât Programı*, İstanbul 1330, s. 92.

⁷⁷ *Darümuallimîn ve Darümuallimât-ı İbtidâiye Talimatnâmesi*, İstanbul 1332.

⁷⁸ Öztürk, a.g.e., s. 27.

musikî derslerinde de millî ve vatanperver şarkıların konuları hakkında bilgi verilmesi isteniyordu.⁷⁹

1913 tarihli *Tedrisât-ı İbtidâiye Kanûn-ı Muvakkatî* ise taşrada öğretmen okullarının açılması için bir dönüm noktası olmuştu. Nitekim bu geçici kanunun 48. maddesi, vilâyetlerde bulunan kız ve erkek ibtidâi okullarına öğretmen yetiştirmek üzere, Vilâyet Tedrisât-ı İbtidâiye Meclislerinin kararı ve Maarif Nezareti'nin onayı ile gerekli yerlere Leylî Darülmualimîn ve Darülmualimât açılmasını öngörmekteydi.⁸⁰ 1914 yılında yürürlüğe giren *İdâre-i Umumiye-i Vilâyât Kanûnu* ile vilâyetlerde bulunan Darülmualimîn ve Darülmualimâtların yönetim ve masrafları mahalli idarelere bırakılmıştı.⁸¹ 1915 yılında yayınlanan *Darülmualimîn ve Darülmualimât Nizamnâmesi*'nde de taşrada açılacak öğretmen okullarının eğitim süreleri belirlenmişti. Bu tarihten itibaren de taşradaki öğretmen okullarının sayısı çoğalmıştı.

Darülmualimîn veya Darülmualimât mezunlarının sayılarının tüm öğretmen ihtiyacını karşılamayacak kadar az olmasının yanı sıra, köy okullarındaki öğretmenliğe pek rağbet olmaması da taşradaki okulları eğitimin en önemli ögesinden mahrum bırakmıştı. *Tedrisât-ı İbtidâiye Kanûn-ı Muvakkatî* ile bu sorun da çözülmek istenmiş, köy öğretmenlerinin maaşları üç yılda bir yapılacak düzenlemeyle iyileştirilmişti. Maaşlarının azlığından dolayı tercih sebebi olmayan köy okulları bu yolla tercih edilebilir hale getirilmişti. Öte yandan bu okulların tercih edilmemesinin bir diğer sebebi de tayin olunan öğretmenin ilelebet bu köyde kalacağını düşünmesiydi. Bu sorunun çözümü için de iki sene köy öğretmenliği yapmış olanlara İstanbul'a gelerek Darülmualimîn veya Darülmualimât'ın ihzarî kısmına girebilme şansı verilmişti. Böylece bir öğretmen, köy öğretmenliğinden öğretmen okulu öğretmenliğine terfi etme fırsatı yakalayacaktı. Hatta isteyenler daha üst seviyedeki Darülmualimîn-i Âliye veya Darülfünun'a da girebilecekti.⁸² Yine öğretmenlerin çocuklarının yatılı okullarda ücretsiz okutulması ve tercihen okula kabul edilmesi için

⁷⁹ *Darülmualimîn ve Darülmualimât-ı İbtidâiye Talimatnâmesi* (DDİT), madde: 6, 8.

⁸⁰ *Tedrisât-ı İbtidâiye Kanun-ı Muvakkatî* (TİKM), Matbaa-i Amire, İstanbul 1329.

⁸¹ C. Öztürk, *a.g.e.*, s. 17.

⁸² *MMZC*, İctima: 50, 5 Mart 1333 (1917), s. 83-84.

Meclis-i Kebir-i Maarif'in almış olduğu kararla öğretmenlik mesleğine verilen değer gösterilmek istenmişti.⁸³

Ahmet Şükrü Bey öğretmen okulları ile ilgili düzenlemelerin yanı sıra mezunların öğretmen olarak atamalarına da yeni usuller getirdi. Zaten *Tedrisât-ı İbtidaiye Kanûn-ı Muvakkatî* herkesin öğretmen olma yolunu kapatmış ve öğretmenlik için bazı şartlar getirmişti. Buna göre 1914 sonlarında *Muallim ve Muallim Muavinliği Ehliyetname İmtihanına Dair Talimat* hazırlandı. *Talimat*'a göre Darümuallimîn mezunlarının sayısal bakımdan yeterli olmadığı yerlerde vilâyât tedrisât-ı ibtidâiye meclisleri *Tedrisât-ı İbtidaiye Kanûn-ı Muvakkatî*'nin kırk üçüncü maddesi gereği münhal muallim veya muallim muavinlikleri için bir ehliyetname sınavı açacaktı.⁸⁴ Yine ortaöğretim kurumlarında öğretmen olmak isteyenler, Mekâtib-i Aliye ve Darümuallimîn öğretmenlerinden oluşan bir heyet tarafından sınava tabi tutulacak ve bir tez hazırlamaya mecbur olacaktı. Başarılı olanlara fennî ve pedagojik ehliyeti haiz olduklarına dair şهادetnâme verilecekti. Başarılı olamayanlar ise ibtidaî mekteplere tayin olunacaktı. Ayrıca muktedir ve az çok tecrübeli öğretmenlere sahip olmak için Mekâtib-i Âliye ve Darümuallimîn mezunlarının İstanbul'da bulunan sultanîlerde bir sene staja tabi tutulmaları şartı da getirilmişti.⁸⁵ Nitekim Ahmet Şükrü Bey bu konuda şöyle demektedir:⁸⁶

“ Darümuallimînden yetişecek öğrencileri doğrudan doğruya öğretmen atamayacağız, bunlar Avrupa'da geçerli olan staj usulüne (ki, biz buna devre-i tatbikiye talimatı adını veriyoruz) tabi buluncaktır. Yani bir sene sultanîlerde öğretmen yardımcılıklarında çalıştırılmak suretiyle alışkanlık kazanacaklardır.”

Ahmet Şükrü Bey'in sözünü ettiği düzenleme için 1914 yılında *Tedrisât-ı Tâliye Muallimlerinin Stajına Dair Talimatnâme* de hazırlanmıştı.⁸⁷ 1915-1916 eğitim yılında bu uygulamaya geçilmiş ve Darülfünun öğrenci-

⁸³ MMZC, İctima: 53, 11 Mart 1333 (1917), s. 166.

⁸⁴ *Muallim ve Muallim Muavinliği Ehliyetname İmtihanına Dair Talimat*, İstanbul, 1329, madde: 1.

⁸⁵ “Maarif Islahatı-Şükrü Bey İle Mülakat”, *Sabah*, 21 Mart 1330, s. 3.

⁸⁶ Müezzinoğlu, *a.g.t.*, s. 190.

⁸⁷ Müezzinoğlu, *aym yer.*

leri toplu olarak haftada bir kez staja gönderilmişti.⁸⁸ Nisan 1916'da yine *Mekâtib-i İbtidâiyede Muallimlik ve Muallim Muavinliği İmtihanlarına ve Eyyam-ı Tatiliyede Küşad Edilecek Derslere Dair Talimatnâme* yayınlanarak alanında uzman, liyakatli öğretmenlerin yetişmesi gayesine yönelik çalışmalarına devam edilmişti.⁸⁹

5 - Yüksek öğretim

a. Darülfünun

Ahmet Şükrü Bey'in Darülfünun'dan beklentisi bu kurumun “vahdet-i fikriye”yi temin etmesiydi. Ona göre; Darülfünun'da eğitimle meşgul olan ihtisas sahipleri kendi fikirlerini öğrencilerine telkinle mükellefti. Eğer bu telkinler ülke menfaatleri doğrultusunda olursa “vahdet-i fikriye” temin edilmiş olacaktı. Böylece Darülfünun mezunları da bu fikirler doğrultusunda dergi ve gazeteler çıkararak bu fikrî beraberliği daha da geliştirilebilecekti.⁹⁰ Bu bakımdan Darülfünun önemliydi. Ancak ilk etapta Ahmet Şükrü Bey bu kurumla fazla ilgilenememişti. İlköğretimle meşgul olduğu dönemde sahte diplomalarla Darülfünun'un'a giren öğrencilerin tespit edilip okuldan uzaklaştırılması için önemli bir adım attı. Bu yolla Darülfünun'a kayıtları engellemek üzere bir takım tedbirler alarak bunu bir genelgeyle maarif idarelerine bildirdi.⁹¹

Nitekim Emrullah Efendi döneminde (1912 yılında) Darülfünun'un'a çekidüzen verilmeye çalışılmış ve çeşitli talimatnâme ve nizamnâmeler hazırlanmıştı. Bazılarını yürürlüğe koyma fırsatı bulmuşsa da bazıları tasarı halinde kalmış bir sonraki dönemde kabul edilmişti. 1912 yılında yürürlüğe giren *Darülfünun ve Şubâtının İnzibatına Dair Nizamnâme* Emrullah Efendi'nin eseri idi. Yine Emrullah Efendi'nin hazırladığı *Tedrisât-ı Aliye Layiha-i Kanûniyesi*'nin “Teşkilat-ı İlmiye” kısmı Ahmet Şükrü

⁸⁸ Mustafa Selçuk, *İstanbul Darülfünunu Edebiyat Fakültesi 1900-1923*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul 2010, s. 140-141.

⁸⁹ *Mekâtib-i İbtidâiyede Muallimlik ve Muallim Muavinliği İmtihanlarına ve Eyyam-ı Tatiliyede Küşad Edilecek Derslere Dair Talimatnâme*, İstanbul 1332.

⁹⁰ MMZC, C.3, 5 Mart 1917, s. 79.

⁹¹ BOA, MF. ALY, 55/122; 24 Safer 1332; “Maarif Nazırının Beyanâtı”, *Sabah*, 18 Teşrinievel 1329, s. 2.

Bey'in döneminde *İstanbul Darülfünunu Talimatı* adı altında yayınlanmıştı.⁹² Doğrudan doğruya eğitim ve öğretimi düzenlemeye yönelik olan bu Talimatnâme'ye göre İstanbul Darülfünunu Ulûm-ı Şerîyye, Ulûm-ı Hukukîyye, Ulûm-ı Tıbbiye, Fünun ve Ulûm-ı Edebiyye olmak üzere beş şubeye ayrılmıştı (madde: 1). Ancak daha sonra medreselerin ıslahı gündeme geldiği için Ulûm-ı Şerîyye şubesi lâğvedilmişti.⁹³ Eczacı ve Dışçı Mektepleri, Tıp Fakültesine bağlıydı. Edebiyat Fakültesi, Edebiyat, Tarih ve Coğrafya, Felsefe olmak üzere üç şubeye ayrılmıştı. Fen Fakültesi de Ulum-ı Tabiiyye ve Ulum-ı Riyaziye olmak üzere iki şubeden oluşmaktaydı.⁹⁴

Darülfünun'a girişi belirleyen yönetmelik olan *Mülazemet Rûusu İmtihanına Dair Nizamnâme*⁹⁵ yine Emrullah Efendi tarafından kanunlaştırılmıştı. Bu *Nizamnâme*'nin ilk uygulaması ise Ahmet Şükrü Bey döneminde yapılmıştı. Nizamnâme'ye göre; başvuru için idadî veya sultanî mezunu olma şartı konulmuş ve Avrupa'da olduğu gibi mezuniyet ruusu (bakalorya) sınavına girme mecburiyeti getirilmişti.⁹⁶

Öğretim kadrolarına önem verdiği bilinen Ahmet Şükrü Bey, Darülfünun müderrislerinin alanında uzman kişiler olması gerektiğine inanıyordu. Bu amaçla Avrupa'da öğrenim gören gençlerin müderris yardımcısı olarak istihdamının yolunu açmıştı. Böylelikle ileride tüm kadro Avrupa'da eğitim almış uzmanlardan oluşacaktı.⁹⁷

22 Haziran 1915 tarihinde Darülfünun teşkilatına yeni bir düzen vermek ve Fen, Edebiyat ve Hukuk fakültelerinin alt yapısını oluşturmak amacıyla 13 maddelik *Talimât* çıkarıldı. Bu yeni düzenlemeyle birlikte Darülfünun bölümlere ayrılmış, kürsü sistemi ihdas edilmişti. Derslerde müzakere ve tatbikat usulü kabul edilmişti. Ayrıca, 1917-1918 eğitim yı-

⁹² *İstanbul Darülfünunu Talimatı*, İstanbul, Matbaa-i Amire 1329 (1913); Ekmeleddin İhsanoğlu, *Darülfünun*, I, İstanbul 2010, s. 231.

⁹³ Emre Dölen, *Türkiye Üniversite Tarihi*, Cilt 1, *Osmanlı Döneminde Darülfünun (1863 – 1922)*, İstanbul 2009, 357.

⁹⁴ *MMZC*, İctima:26, 28 Kanunusâni 1331 (1915), s. 542.

⁹⁵ *Düstur*, II. tertip, V, s. 498-501.

⁹⁶ Ergün, *a.g.e.*, s. 260; Müezzinoğlu, *a.g.t.*, s. 168.

⁹⁷ *MMZC*, İctima: 33, 1 Temmuz 1330 (1914), s. 239; BOA, *Dosya Usulü İradeler (İ.DUİT.)*, 84/61, 1331 Zilkade 22.

lında uygulanmak üzere Darülfünun'da önemli bir düzenleme yapıldı. Her bölüm için ihtisas zümreleri oluşturuldu. Böylece öğrenciler, uzmanlaşmak istedikleri alana göre derslerini alacaktı. Ayrıca araştırma ve incelemeye de daha çok vakti kalacaktı.⁹⁸ Bu yeni düzenlemeyle birlikte sömestr sistemi kabul edilmişti. 6 sömestri tamamlayan öğrenciye mezun olma hakkı verilmişti. 6 sömestrin üstüne 4 sömestr daha okuyan öğrenciler danişmendlik (doktora) diploması alabilecekti. Yine programına göre, umuma açık konferanslar tespit edilecek, her sene okutulacak konular basılı olarak öğrenciye verilecek, yeni bir mesai cetveli (akademik takvimin) yapılacaktı.⁹⁹

Darülfünun'da eğitimin daha kaliteli hale getirilmesini sağlamak ve eğitim konusundaki eksiklikleri yabancı bilim adamlarıyla tamamlamak için Almanya'dan öğretim üyesi ithali, Darülfünun ıslahatı çerçevesinde planlanmıştı. Bunun için ön hazırlıklara başlandı. Öğrencilerin yabancı hocaların derslerini takip edebilecek düzeyde dil öğrenmelerini sağlamak amacıyla Darülfünun'da lisan eğitimi arttırıldı. Dil konusundaki hazırlık sadece Darülfünun düzeyinde kalmayıp, sultanîlere de teşmil edildi. Sultanîden mezun olup Darülfünun'a devam edecek öğrencilerin dil sorunu bu şekilde çözülmeye çalışıldı.¹⁰⁰ 1 Mart 1915 tarihinde Almanya'nın eğitiminden faydalanmak adına Almanya'dan Prof. Dr. Franz Schmidt müşavir olarak getirildi.¹⁰¹ Müşavir Schmidt'in tavsiyeleri doğrultusunda Darülfünun'da ders vermek üzere Alman bilim adamları davet edildi.¹⁰² Alman profesörlerin büyük bir bölümü Prusya üniversitelerinden gelmişti. Bunun yanı sıra Baden, Bayern, Saksonya ve Hamburg Üniversitesi'nden gelenler de vardı. Yurt dışından gelen bu bilim adamlarının sayıları 20'yi bulmuştu.¹⁰³

⁹⁸ "Darülfünun", *Muallim*, S. 15, 15 Teşrinievvel 1333, s. 522-523.

⁹⁹ "Darülfünun Islahatı", *Muallim*, S. 16, 15 Teşrinisânî 1333, s. 581; Selçuk, *a.g.t.*, s. 115-116, 145-152.

¹⁰⁰ *MMZC*, İctima: 33, s. 240.

¹⁰¹ Emre Dölen, *İstanbul Darülfünun'unda Alman Müderrisler (1915-1918)*, İstanbul 2013, s. 41-42; Mustafa Gencer, *a.g.e.*, s. 117.

¹⁰² Dölen, *a.g.e.*, s. 60; Mehmet Ali Aynî, *Darülfünun Tarihi*, İstanbul 1927, s. 49-50; İhsanoğlu, *a.g.e.*, s. 250; Selçuk, *a.g.t.*, s. 120.

¹⁰³ Dölen, *a.g.e.*, s. 70, 83.

Ahmet Şükrü Bey, Alman profesörlerin Türkçe öğrenip bundan sonra da derslerini Türkçe verme yükümlülükleri çerçevesinde tayin edilmesini istemişti. Ancak gerek Dr. Schmidt gerekse Alman Büyükelçiliği buna, Türkiye'deki Alman etkisinin güçlenmesine engel olacağı düşüncesiyle karşı çıkmışlardı. Buna rağmen Alman profesörlerden, derslerin Türkçe vermesini ve Türkçe yeni bilimsel terimlerin Türk asistanların işbirliği ile Almanlar tarafından üretilmesini beklemişti. Hatta kendileriyle yapılan sözleşmenin 3. maddesinde, sözleşmenin ikinci yılında derslerin Türkçe verileceği, bu süre zarfında Almanca bilen muavinler vasıtasıyla derslerin sürdürüleceği belirtilmekteydi.¹⁰⁴ Ancak daha önceki yıllarda Buenos Aires örneğinde¹⁰⁵ olduğu gibi Alman bilim adamlarının üç ay içinde Türkçeyi öğrenmeleri, dilin zorluğundan dolayı oldukça güçtü. Eğer Ahmet Şükrü Bey dil konusunda ısrar ederse, bir yıl boyunca Türkçeyi öğrenmekle uğraşacaklardı. Bu süre sonunda dil öğrenip öğrenemeyecekleri de meçhuldü. Sonunda Almanca bilen asistanların tercümanlığında derslerin yürütülmesine karar verilmişti. Bu da dersin verimliliğini düşürmekteydi. Bunun yanı sıra Alman profesörlerinden bazıları çalışma alanları hasebiyle Türkçe bildiğinden derslerini bu dilde anlatabilirdi.¹⁰⁶ Alman bilim adamlarının yararlı olup olmadığı gerek davet edildikleri sırada gerekse uygulamadan sonra tartışılmıştı. Ancak bazı Alman profesörlerin çalışma şartlarını iyileştirmek adına Maarif Nezareti kanalıyla her türlü araç ve gereci getirtmiş olmasının Darülfünun eğitimi adına yararlı olduğunu söyleyenler de vardı.¹⁰⁷ Nitekim Mehmet Ali Aynî Efendi bu konuyu şöyle anlatmaktaydı:¹⁰⁸

“Macarlı profesör Mesaruş'den başka Alman profesörlerinin hiçbirisi Türkçe bir kelime bilmiyorlardı. Derslerini Almanca takdir etseler karşılarında anlayacak hiçbir şakird yoktu. Binaenaleyh her müderrise bazıları Almanca ve bazıları Fransızca bilen birer muavin verilmişti. Fakat bu muavinlerin bir kısmı müderrislerin

¹⁰⁴ Selçuk, *a.g.t.*, s. 122.

¹⁰⁵ Buenos Aires'de de Alman öğretim üyeleri görev almıştı ve üç ay içinde gittikleri ülkenin dilini öğrenebilmişlerdi.

¹⁰⁶ Dölen, *a.g.e.*, s. 72, 89-90; Selçuk, *a.g.t.*, s. 124.

¹⁰⁷ Bu konuda yapılan tartışmalar için bk. Selçuk, *a.g.t.*, s. 178-192; Dölen, *a.g.e.*, s. 529-534.

¹⁰⁸ Mehmet Ali Aynî, *a.g.e.*, s. 51.

verecekleri derslerin tamamıyla yabancıları idiler. Garaibden olarak Alman profesörleri iki sene içinde Türkçeyi öğrenip Türkçe ders vermeyi taahhüd etmişlerdi. Fakat ondan daha garibi meselâ Yakobi'nin Almanca yazdığı dersini muavini Habib Efendi'ye Türkçeye çevirttikten ve bunu latin hafleriyle yazdırıp biraz meşk ve idman ettikten sonra talebeye fonograf gibi Türkçe takrir etmek istemesiydi. Gülünç olan bu hal çok sürmedi. Zira mütarekenin akdi bu profesörleri İstanbul'u terke mecbur etmişti. Bununla beraber profesörlerin Darülfünun'a herhalde bilvasıta büyücek hizmetleri dokunduğunu itiraf etmek mecburiyetindeyiz. Zira pek çalışkan ve müteşebbis olan bazıları dershane ve darülmesaiyerini mükemmel bir hale koymak için ne gibi âlât, edevât, numune ve kitaplar lazımsa Maarif Nezâreti vasıtasıyla celb ve tedarik ettirmişlerdir.”

Bu tartışmalardan da anlaşıldığı üzere Darülfünun öğrencilerine verilen lisan eğitimi pek yeterli olmamış, gelen hocaların derslerini takip edecek düzeye ulaşmamışlardı. Büyük umutlarla getirilen Alman bilim adamlarından da istenildiği gibi yararlanılamamıştı. Zaten savaş nedeniyle öğrencilerin büyük bir kısmı cepheydi ve Alman profesörler derslerini anlatacak öğrenci bulamıyorlardı. Kurumsal olarak bu bilim adamlarının etkisi de kalıcı olmamıştı. Çünkü yanlarında bulunan müderris muavinleri alanında uzman kişiler olmaktan ziyade Almanca veya Fransızca bilmelerinden ötürü görevlendirilmiş kimselerdi. Dolayısıyla Alman profesörlerin dönmesinin ardından onlar da Darülfünun'dan ayrılmışlardı. Bu durumda müderris muavinlerinin yetiştirilmesi gayesi akim kalmıştı. Ayrıca Alman profesörlerin ders programlarındaki düzenlemeler de kalıcı olmamıştı. Kurdukları darülmesaiyer de Zeynep Hanım Konağı dışında olduğu için bir takım zorluklar yaratmış, Almanların ayrılmasından sonra fonksiyonlarını yitirmişlerdi.¹⁰⁹

Şükrü Bey'in, Darülfünun'u Avrupa'daki emsalleri gibi modern bir kurum haline getirme çabaları devam etmişti. Yeni bir Darülfünun binası ve Kütüphane-i Umumi yapılması onun gerçekleştirdiği hayallerindendi. Zaten Darülfünun için bina yapılması kararı İttihat ve Terakki Fırka-

¹⁰⁹ Emre Dölen, *İstanbul Darülfünun'unda Alman Müderrisler (1915-1918)*, s. 551-553. Müderris muavini olarak, Avrupa'da öğrenim görmüş özellikle Almanca bilen sultanî muallimleri görevlendirilmişti (Selçuk, *a.g.t.*, s. 127-128).

sının 1917 yılında düzenlediği kongrede alınmıştı.¹¹⁰ Yine bu dönemde Darülfünun mecmualarının yayınlanmaya başlaması da ilmî faaliyetler açısından dikkat çekicidir. Nitekim bu dergi faaliyetleri üniversiteleşme yolunda önemli bir adım olmuştu.¹¹¹

b. İnas Darülfünunu

Ahmet Şükrü Bey'in nezareti dönemindeki önemli gelişmelerden biri de kızlar için İnas Darülfünunu açılmasıydı. Özellikle II. Meşrutiyet döneminde kızların eğitimine verilen önemle birlikte ilköğretimden ortaöğretime kız okullarının sayısı da artmıştı. Ahmet Şükrü Bey'in nezarete geldiği yıl, inas idadîsi sultanîye dönüştürülmüş böylece ilk defa kızlar için lise düzeyinde bir okul açılmıştı. Kızlar için sultanîlerin açılması, bu okullara öğretmen yetiştirilmesini de gerektirmişti. Dolayısıyla öğretmen okullarında bu yönde düzenlemeler yapılmıştı. Darülmualimât'ın bünyesinde yapılan değişikliklerle okul, ibtidaî, tâlî ve âlî olmak üzere üç kısma ayrılmıştı. Darülmualimât'ın âlî kısmı inas sultanîlerine öğretmen yetiştirmek üzere 1914 yılında "İnas Darülfünunu" adıyla Darülfünun binasında açılmıştı.¹¹² Elbette ki bu okulun açılmasında orta öğretim hakkını elde eden kızların artık yükseköğrenim talebinde bulunmasının ve bu hususun kadın gazetelerinde sık sık dile getirilmesinin de etkisi olmuştu.¹¹³ Nitekim bu isteklere cevap olarak Darülfünun'da kadınlar için "serbest dersler" adı altında konferanslar verilmişti.¹¹⁴ Halk tarafından, bu

¹¹⁰ "1333 Kongresi ve Maarif", *Muallim*, S. 15, 15 Teşrinievvel 1333, s. 548.

¹¹¹ *MMZC*, İctima: 50, s. 79; Dölen, *a.g.e.*, s. 539.

¹¹² BOA, *MF. ALY*, 72/7, 14 Zilhicce 1332. Açılacak bu şubenin adı daha sonra İnas Mekteb-i Alisi olarak değiştirilmiş, mecliste yapılan müzakerelerde Şükrü Bey'in isteği üzerine "İnas Darülfünunu" isminde yeniden karar kılınmıştı. Şükrü Bey isim için şöyle demişti: "İnas Darülfünunu unvanı herhalde daha ziyade şaşaaah bir unvandır. Bu unvan taliplerine hevesbahş olur.", *MMZC*, İ. 50, 5 Mart 1333, s. 86.

¹¹³ Kadınlar Dünyası imzasıyla, "Kadınların Tahsil-i Âliye İhtiyacı", *Kadınlar Dünyası*, nr. 100-15, 26 Teşrinievvel 1329, s. 2; Mükerrrem Belkıs, "Millete ve Hükümete Bir Hitabe: Hak İstiyoruz!", *Kadınlar Dünyası*, nr. 86, 28 Haziran 1329, s. 1; Erdem, *a.g.e.*, s. 363.

¹¹⁴ BOA, *MF. ALY*, 71/78, 2 Zilhicce 1332; İhsan Şerif, "Kadınlarımızda Ateş-i İrfan, Darülfünunda Hanımlarımız", *İctihad*, 4, nr. 92-3, 6 Şubat 1329, s. 2058-2061.

girişimin kadınların yükseköğrenime kabulü olarak algılansa da bunun böyle olmadığı gazetelerde dile getiriliyordu. Nitekim Şükrü Bey'in *Kadınlar Dünyası* dergisinde yer alan beyanatı bunu teyit eder mahiyetteydi:¹¹⁵

“Gelecek seneden itibaren bu dersler daha ziyade tevsi ve tanzim edilerek devam mecburiyeti olacak ve yalnız liselerden mezun olan genç kızlar kabul edilecektir. Bu suretle istikbal için en yeni ve en mükemmel silahlarla mücehhez bir muallime ordusu yetiştireceğiz”

Bu sözlerden de anlaşılacağı üzere “serbest derslerin” hemen akabinde açılan İnas Darülfünunu gerçek manada bir üniversite değil, sultanîlere öğretmen yetiştiren Darümuallimât'ın bir şubesi niteliğindedi. Öğretmen okullarında yapılan düzenlemeler ele alınırken bahsedildiği gibi, İnas Darülfünunu Darümuallimât bünyesinde açılan “âlî” sınıflardan ibaretti. Darümuallimîn'de yapılan düzenlemeler ışığında Darümuallimât'taki değişikliklere bakılırsa, âlî sınıflarının 1914 yılında neden “İnas Darülfünunu” adıyla açıldığı daha iyi anlaşılabilir. Bu teşebbüs tamamen Darümuallimîn-i Âliye modeline benzer bir yapı oluşturulmak isteğinden ibaretti. Şöyle ki, tıpkı Darümuallimîn-i Âliye öğrencileri gibi Darümuallimât'ın âlî sınıfını okuyacak kızların da eğitimlerini Darülfünun'da almaları gerekmektedir. Ancak o tarihte henüz kızlar Darülfünun'a kabul edilmedikleri için, kızlara Darülfünun programına uygun şekilde eğitim verecek bir şubeye ihtiyaç doğdu. Dolayısıyla bu ihtiyaç İnas Darülfünunu'nun teşkiliyle giderildi.¹¹⁶

İnas Darülfünunu'nun açıldığı tarihte İstanbul İnas İdadîsi sultanîye çevrilmiş, ardından başka inas sultanîleri de açılmıştı. 1918-19 eğitim yılında İnas sultanîsinin ilk mezunlarını vereceği ve bu öğrencilerin de İnas Darülfünunu'na girmek isteyecekleri hesaba katılarak, 1917 yılında *İnas Darülfünunu'na Talebât Kayd ve Kabulü Hakkında Talimatnâme* hazırlanmıştı.¹¹⁷

¹¹⁵ Ulviye Mevlan, “Kadınlık: Maarif Nâzırı”, *Kadınlar Dünyası*, nr. 131, 15 Şubat 1329, s. 2.

¹¹⁶ Erdem, *a.g.e.*, s. 299.

¹¹⁷ BOA, *MF. ALY*, 115/13, 27 Cemaziyelahir 1336.

6- Sanat ve Musiki Eğitimi

Kadınların güzel sanatlarla ilgilenmesini sağlamak ve mevcut inas sultanîlerine resim öğretmeni yetiştirmek amacıyla Kasım 1914 tarihinde İnas Sanayi-i Nefise Mektebi açılmıştı.¹¹⁸ Kaynaklarda kızlar için Sanayi-i Nefise Mektebi'nin açılışında İtalya'da resim eğitimi almış olan Mihri Müşfik Hanım'ın Maarif Nazırı Şükrü Bey ile yapmış olduğu bir konuşmanın etkili olduğu anlatılır:¹¹⁹

Bir gün Mihri Hanım doğruca Maarif Nazırı Şükrü Beyin huzuruna çıkarak meşrutiyetin getirmiş olduğu hürriyetten cesaret alarak isteklerini dile getirir:

“Muhterem Nazır Beyefendi,

Memlekete meşrutiyetle birlikte hürriyet, müsavat, adalet, uhuvvet geldi ama bütün bu nimetlerden sadece erkekler istifade ediyor, kadınlar hala olduğu yerde, bir adım bile ileri gitmiş değiller. Acaba bu imtiyaz nereden geliyor?

Bu sözler karşısında Maarif Nazırı Şükrü Bey tuhaflaşarak:

Ne demek istiyorsunuz hanımefendi deyince Mihri Hanım cesaretini arttırarak:

Bugün her yerde müsavat ve adaletten söz ediliyor. Fakat İnas Sanayi-i Nefise Mektebi nerede? Hep yapılanlar erkekler için..”

Böylece İnas Sanayi Nefise Mektebi başlangıçta sadece resim eğitimi vermek üzere faaliyete geçmişti. Nitekim bir yıl sonra bu okulda heykel atölyesi de açılmıştı.¹²⁰ Böylece resim ve heykel atölyelerinden oluşan bu okul 8 yıl boyunca eğitim-öğretime devam etmişti.¹²¹

Musikî eğitimi için açılan müessese ise Dârülelhân'dı. İlk olarak, 1916 yılında Maarif Nezâreti'nin bünyesinde bir “Heyet-i Fenniye” teşkil edilmişti. Bu heyet, okullarda musikî eğitimini iyileştirmek, Türk musikîsine ait eserleri ihya ve muhafaza etmek, Anadolu türkülerine göre

¹¹⁸ BOA, *MF. ALY*, 70/92, 21 Zilkade 1332.

¹¹⁹ Malik Aksel, *İstanbul'un Ortası*, Ankara 1977, s. S. 104; aynı yazar, “Bir Kız Mektebi”, *Türk Edebiyatı*, S. 14, 14 Şubat 1973, 8.

¹²⁰ BOA, *MF. ALY*, 153/10, 3 Rebiülevvel 1339.

¹²¹ Erdem, *a.g.e.*, s. 411.

millî bir musikî oluşturmak, hatta bu alanda uzman öğretmenler yetiştirmek amacıyla kurulmuştu.¹²² Washington eski büyükelçisi bestekâr Yusuf Ziya Paşa¹²³,nın başkanlığında bulunan “Heyet-i Fenniye” ye musikîşinas üyeler tayin edilmişti.¹²⁴ Haftada bir veya iki defa toplanan Musikî Heyet-i Fenniyesi¹²⁵, aylarca süren çalışma sonucunda *Musikî Encümeni ve Dârülelhân Tâlimatı*’nı hazırlamış, bu *talimat* 1 Ocak 1917 tarihli irade ile kabul edilmişti.¹²⁶ Böylece ilk resmî musikî mektebi olan Dârülelhân¹²⁷ zükûr (erkek) ve inas (kız) kısmı olmak üzere iki şube halinde ayrı binalarda açılmıştı.¹²⁸

Talimat’a göre, Dârülelhân’ın öğretim süresi 4 yıl olup, zükûr (erkek) ve inas (kız) kısmı için aynı ders programı uygulanacaktı.¹²⁹ Ney, tanbur, keman, sîne kemanı, kemençe, ud, kanun, lavta, santur, def, arp, viyolon-sel ve piyano gibi musikî aletleriyle eğitim verilecek, bu musikî aletlerinin öğretmenleri Musikî Encümeni tarafından seçilecek ve kendilerine saat karşılığı ücret verilecekti.¹³⁰

Zükûr Dârülelhân’ı, binasının büyük yangında mağdur olan yangın-zedelere tahsis edilmesi üzerine ikinci eğitim-öğretim yılında açılmamıştı (1918).¹³¹ Eğitime devam edemeyen Zükûr Dârülelhânı’na ait konak, o

¹²² BOA, *MF. ALY*, 173/26, 8 Rebiülevvel 1341.

¹²³ Ziya Paşa, resmî görevlerinin dışında, musikîşinas olarak da tanınır. İyi kanun ve ud çaldı. Ziya Paşa’nın Nişantaşı’ndaki konağı adeta bir konservatuvar niteliğindediydi. Haftada en az iki defa konakta toplanılır ve musikî üzerine konuşmalar yapılır, çalınır, söylenirdi. (Nazmi Özalp, *Türk Musikisi Tarihi, -Derleme-*, TRT yayınları, Ankara 1986, II, s. 30; aynı yazar, *Türk Musikisi Tarihi*, İstanbul 2000, II, s. 61).

¹²⁴ Yasemin Tümer Erdem, “Osmanlı Devleti’nin İlk Sivil Musikî Okulu: Darülelhân”, *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, S. 27, Güz, İstanbul 2012, s. 6-7.

¹²⁵ Bir yıl sonraki Osmanlı arşiv belgelerinde bu heyetin adının “Musikî Encümeni” olarak değiştirildiğini görüyoruz.

¹²⁶ BOA, *Maarif Nezâreti Mektubî Kalemi (MF. MKT)*, 1242/38, 3 Receb 1339; BOA, *İ. DUİT*, 22/2, 7 Rebiülevvel 1335; *Düstur*, II. Tertip, IX, s. 24.

¹²⁷ “Nağmeler Evi” anlamına gelen Dârülelhân’ın isim babası, Musikî Encümeni reisi Yusuf Ziya Paşa’ydı (Paçacı, *a.g.m.*, s. 48-49).

¹²⁸ BOA, *MF. ALY*, 173/26; *Dârülelhân Mecmuası*, nr. 1, (1 Şubat 1340/1924), 38; O. Ergin, *a.g.e*, IV, 1579.

¹²⁹ *Musikî Encümeni ve Darülelhân Talimatı*, madde: 21

¹³⁰ MEDT, madde: 40

¹³¹ BOA, *MF. ALY*, 121/16, 19 Zilhicce 1336.

yılın Ekim ayından itibaren de askeriye tarafından işgal edilmişti.¹³² Erkeklerle mahsus Darüelhan bina sorunları nedeniyle eğitime devam edemedi. Hanımlara mahsus olan İnas Darüelhanı ise Cumhuriyet dönemine intikal edecekti.¹³³

7- Avrupa'ya Öğrenci Gönderilmesi

Ahmet Şükrü Bey'in tahsil için Avrupa'ya öğrenci gönderilmesiyle ilgili çalışmaları da dikkat çekicidir. Avrupa'ya öğrenci gönderilmesi usulü II. Mahmud döneminde başlamıştı. Ancak bu dönemde sadece askeri okul öğrencileri yeni savaş usul ve tekniklerini öğrenmek, mühendislik üzerine eğitim almak üzere Avrupa'ya özellikle de Fransa'ya gitmişlerdi. 1835 yılından sonra öğrenciler Viyana, Londra, Paris gibi şehirlere de gönderilmişti. Tanzimat döneminde de bu usul uygulanmıştı. Hatta sivil öğrenciler de gönderilmişti. Avrupa'da tahsil görüp ülkeye dönenlerin toplumun dönüşmesinde ve yeniliklerin uygulanmasında büyük katkıları olmuştu.¹³⁴ II. Abdülhamid döneminde Avrupa'ya öğrenci gönderilmesine devam edilse de bir müddet sonra bunların muhalif grupların tesiri altında kalacakları düşüncesiyle öğrenciler geri çağırılmışlardı.

II. Meşrutiyet'in ilanı ile birlikte hükümetler Avrupa'ya öğrenci gönderme işini ciddi olarak ele almıştı. Bu dönemde Maarif Nezareti'nin yanı sıra çeşitli nezaretler de ihtisaslaşmak üzere öğrenci göndermişti. Ancak bu öğrenciler hakkında belli bir nizamnâme veya talimatnâme yoktu. Bu yüzden öğrenciler gittikleri yerlerde kontrolsüz ve başıboş kalmış, zor duruma düşmüşlerdi. Sorun Şükrü Bey zamanında mecliste tartışılmıştı. Avrupa'ya gönderilecek öğrencilerin seçimi hakkında bazı usulsüzlüklerin yapıldığı, sınavların son dakikada ilan edildiği, dolayısıyla kimsenin haberi olmadığı gibi iddialar gündeme gelmişti. Ayrıca sistemsizlik nedeniyle Avrupa'dan dönen öğrencilerin istihdamı konusunda da belli usullerin bulunmaması eleştiri konusuydu. Bazı vekiller Avrupa'ya gönderilen öğrencilerden yeterince fayda sağlanmadığını, gidenlerin yabancı dile vakıf

¹³² BOA, *MF.ALY*, 173/26; 149/76.

¹³³ Erdem, *a.g.m.*, s. 23.

¹³⁴ Adnan Şişman, *Tanzimat Döneminde Fransa'ya Gönderilen Osmanlı Öğrencileri (1839-1876)*, Ankara 2004, s. 86-87.

olmadıkları için orada kaldıkları süre zarfında dil öğrenmeyle meşgul olduklarını, hatta bazılarının büyük şehirlere alışık olmadıkları için yolsuzluklara, israfa ve sefahate daldıklarını ileri sürmüştü. Yani Ahmet Şükrü Bey'in nezaretine kadar bu konuda tam bir keşmekeşlik hâkimdi. Mevcut durum Avrupa'ya öğrenci gönderilmesinin sorgulanmasına sebep oluyordu. Nitekim basında bu konuda tartışmalar, eleştiriler başlamıştı.¹³⁵

Toplumun yeniden inşa edilebilmesi için modern eğitimin şart olduğuna ve yeni bir nesil yetiştirilmesi gerekliliğine inanan İttihat ve Terakki Partisi, aynı zamanda Avrupa'da yetişmiş kişilerin varlığını da kendi gayeleri doğrultusunda önemsiyordu. Ahmet Şükrü Bey de mensubu olduğu parti gibi Avrupa'ya öğrenci gönderilmesi hususunda oldukça kararlıydı ve bunun yararına inanıyordu. Bu konudaki inanç ve kararlılığının en büyük kanıtı, bu yolda yaptığı düzenlemelerdir.

Ahmet Şükrü Bey'in nazır olduğu yıla kadar Avrupa'ya pek çok alanda öğrenim görmek üzere öğrenci gönderilmiş bulunuyordu. Bunların arasında gayrimüslim kızlar da bulunuyordu. Ahmet Şükrü Bey göreve geldiğinde Avrupa'ya öğrenci gönderme konusunda önemli bir karar aldı. Bundan böyle tahsil için sadece öğrenciler değil, öğretmenler de Avrupa'ya gönderilecekti.¹³⁶

Bu konuda atılan ikinci önemli adım ise 1914 yılında gerçekleşti. Yabancı ülkelere gönderilecek öğrencilerle ilgili olarak, 14 Ocak 1914 tarihinde 5 maddelik *Maarif-i Umumiye Nezareti Hesabına Memalik-i Ecnebiyede Tahsilde Bulunan Talebe-i Osmaniyenin Vezâifine Dair Talimatnâme* çıkarılmıştı.¹³⁷ Öğrencilerin gittikleri okul veya fakülterlere devam mecburiyetinin bildirildiği bu *Talimatnâme*'de, öğrencilerin tahsillerine yakışan biçimde davranmak zorunda oldukları belirtilmişti (madde: 1). Ayrıca siyasî bir derneğe üye olmaları ve siyasî protestolara katılmaları yasaktı (madde: 2).

¹³⁵ Bu konuda tartışmalar için bk. *MMZC*, İctima: 33, 1 Temmuz 1330 (1914), s. 227-242.

¹³⁶ Avrupa'ya gönderilen öğretmenlere örnek olmak üzere bk. *BOA, MF. ALY*, 76/62, 6 Rebiülevvl 1332; 79/3, 20 Rebiülahir 1333.

¹³⁷ *BOA, MF. ALY*, 76/53, 3 Rebiülahir 1333.

Aynı yıl, *Memalik-i Ecnebiyyeye Gönderilecek Talebe Hakkında Nizamnâme* çıkarıldı.¹³⁸ Bu nizamnâmeye göre; uzman öğretmenler yetiştirmek üzere sınavla Avrupa'ya öğrenci gönderilecekti. Nezaret, tahsisatını ödediği öğrencilerin denetimini oraya gönderdiği müfettişler vasıtasıyla sağlayacaktı. Eğitimini tamamlayan öğrenciler yurda döndüklerinde Maarif Nezareti tarafından oluşturulan heyet önünde sınava tabi tutulacak, başarılı olanlar ihtisaslarına göre çeşitli okullara tayin edilebilecekti. Zaten bu öğrencilerin öğrenimlerinin karşılığı olarak 8 yıl mecburi hizmetleri de bulunmaktaydı. Yapılan sınavda başarısız olan öğrencilerin tahsilleri için sarf olunan para onlardan geri istenecekti.¹³⁹

Şükrü Bey, mecliste yapılan tartışmalar sırasında gönderilen bu öğrencilerin gittikleri yerlerde başıboş bırakılmadığını, çeşitli yollarla teftiş edildiklerini söylemişti. Buna göre öğrenciler, doğrudan doğruya Avrupa'ya gönderilen ve orada kalan müfettişler, zaman zaman İstanbul'dan gönderilen seyyar müfettişler, öğrencilerin buldukları yerlerdeki memurluklar, öğrencinin tahsil için kayıt olduğu okulun müdürlerinin veya sahiplerinin raporları sayesinde denetlenebilmekteydi.¹⁴⁰ 1917 yılında da öğrencileri teftiş etmek üzere Heyet-i Teftişîye kurulmuştu. Bu heyetin görevleri bir talimatnâme ile belirlenmişti.¹⁴¹

Başlangıçta öğretmen yetiştirmek amacı güdülse de zamanla çeşitli alanlarda meslekî eğitim almak üzere Avrupa'ya öğrenci gönderilmişti. Bu meslek alanları şunlardı: ulum-ı siyasiye, ulum-ı hukukiye, ulum-ı ticariyye, tababet, dişçilik, resim, mimarlık, musiki, elektrik, mühendislik, sanayi mektepleri, dilsiz ve sağır mektebi, idari-i beytiyye, ziraat, fenn-i talim ve terbiye, mühendislik, maden mühendisliği, eczacılık, ulum-ı felsefiyye ve ictimaiyye, ulum-ı iktisadiyye.¹⁴²

Bu alandaki en önemli gelişmelerden biri de artık Müslüman hanımların da Nezaret hesabına Avrupa'ya gönderilmeleri idi. Kendi masrafları-

¹³⁸ Maarif-i Umumiye Nezareti, *Memalik-i Ecnebiyyeye Gönderilecek Talebe Hakkında Nizamnâme*, İstanbul 1330.

¹³⁹ *MMZC*, İctima: 33, 1 Temmuz 1330 (1914), s. 240.

¹⁴⁰ *MMZC*, İctima: 33, s. 239.

¹⁴¹ *BOA*, *MF. ALY*, 108/109, 10 Z 1335.

¹⁴² *MMZC*, İctima: 33, s. 242.

nı kendileri karşılamak üzere daha önceki tarihlerde Müslüman kızlar yurt dışında öğrenim görebiliyorlardı. Ancak bu hakka sadece ekonomik durumu yerinde olan hanımlar sahipti. Müslüman hanımların yurt dışındaki öğrenim görmelerinin tasdik edilmesi ve nezaret tarafından desteklenmeleri bu dönemde olmuştur. Hatta daha önce kendi bütçesiyle yurt dışına giden hanımlar, daha sonra verdikleri dilekçelerle nezâret tarafından desteklenmiştir. Gayrı müslim hanımlar ise öteden beri bu hakka sahipti.¹⁴³ 1913 yılının sonlarına doğru gönderilmeye başlanan Müslüman hanımlar, dişçilik, tıp, felsefe, resim, müzik, idare-i beytiyye, ulum-ı tabiiyye, fenni-terbiye, pedagoji alanlarında öğrenim görmüşlerdi.¹⁴⁴

Ancak Birinci Dünya Savaşı'nın çıkması üzerine Avrupa'nın çeşitli yerlerinde öğrenim gören öğrenciler yurda dönmek zorunda kaldı. Bunlar müttefik ülkelerin okullarına kaydırıldı. Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı sırasında Almanya'nın yanında yer alması üzerine başlayan siyasi ittifak zamanla eğitim ittifakına da dönüştü. Artık öğrenciler Almanya'ya gönderilmeye başlandı.¹⁴⁵

Almanya ile eğitim ilişkilerinin kurulmasında bazı cemiyetlerin de rolü olmuştu. Bunlardan biri 1914 yılında Berlin'de kurulan Türk-Alman Cemiyeti'ydi. Hatta bu cemiyetin daha iyi örgütlenip hizmet verebilmesi için 1915 yılında aynı isimle İstanbul şubesi açılmıştı.¹⁴⁶ Aynı yıl, Türk Alman Cemiyeti'nin çabalarıyla kurulan Türk Alman Dostluk Yurdu, Almanya'ya gönderilecek öğrencilerin seçiminde de etkin bir rol oynamıştı. Her iki cemiyet de Almanya'ya öğrenci ve işçi gönderilmesi konusunda ciddi çalışmalar yapmıştı.¹⁴⁷ Nitekim bu dönemde yükseköğrenimin yanı sıra ortaöğretim kademelerine ve meslek liselerine kimsesiz olan darüleytam öğrencileri gönderilmiş, sanayi kollarına çırak yetiştirmek için çıraklık yapan çocuklar Alman sanayi işletmelerinde eğitime çalışılmıştı.¹⁴⁸

¹⁴³ Nitekim Aznif Mehteryan Hanım, 1910 yılında sanayi-i nefise mektebine resim tahsili yapmak üzere Maarif Nezareti hesabına Paris'e gönderilmişti (BOA, *MF.ALY*, 149/2 4 Şevval 1338).

¹⁴⁴ BOA, *MF. ALY*, 174/25.

¹⁴⁵ Gencer, *a.g.e*, s. 305.

¹⁴⁶ *a.g.e*, s. 252.

¹⁴⁷ *a.g.e*, s. 256, 259, 264, 307.

¹⁴⁸ "1333 Kongresi ve Maarif", *Muallim*, S. 15, 15 Teşrinievvel 1333, s. 548.

8- Eğitimde Denetim Sorunu

Ahmet Şükrü Bey'in nezaretinde dikkat çeken önemli uygulamalardan biri de eğitim sistemini denetleme çalışmalarıydı. II. Meşrutiyet dönemi denetim alanında önemli merhalelerin kat edildiği bir süreç olmuştur. Nitekim eğitimin ıslahında teftişin öneminin kavranması sonucu 1909 yılından itibaren ilk düzenlemeler yapılmaya başlandı. Bu dönemde okulların düzenli bir şekilde denetlenerek belli bir seviyeye çıkarılmasına, her bölgenin yine teftiş mekanizması sayesinde taranarak maarifin yaygınlaştırılmasına, mevcut eğitim kurumlarının ilgili kanun ve yönetmeliklere uygun bir şekilde hareket edip etmediğinin kontrolüne, öğretmenlerinin müfettişler aracılığıyla bilgilendirilmesine çalışılmıştı. Özellikle vilayetlerdeki teftiş işlerinden sorumlu müdürlerin ve müfettişlerin görevlerini düzenleyen talimatnâmeler 1914 yılında çıkarıldı. Bunlar; *Maarif Müdürlüğünün Vezâifine Dair Talimatnâme*, *Vilayet Maarif Müfettişlerinin Vezâifine Dair Talimatnâme* ve *Tedrisât-ı İbtidaiye Müfettişlerinin Vezâifine Dair Talimatnâme* adlarını taşıyordu.¹⁴⁹

Böylece teftiş mekanizmasında yer alan memurların görevlerine yönelik çıkarılan nizamnâme veya talimatnâmeler sayesinde tüm ülkede ortak bir denetim sistemi oluşturulmak istenmiştir.

9- Fakir ve Kimsesiz Çocukların Korunması ve Eğitimi Sorunu

Balkan Savaşları sonrasında öksüz ve yetim kalan çocukların korunup kollanması ve eğitimlerinin sağlanması gereksinimi duyulmuştu. Özellikle I. Dünya Savaşının başlamasıyla bu gereksinim daha da arttı. Bu nedenle 25 Kasım 1914 tarihinde Şükrü Bey'in teklifi ve Enver Paşa'nın katkısıyla Darüleytam adı verilen eğitim kurumları kuruldu. Darüleytamlar başlangıçta, Osmanlı topraklarında bulunan yabancı devletlere ait Darüleytamların savaş sebebiyle kapatılması üzerine ortaya çıkan ihtiyaç

¹⁴⁹ Teftiş mekanizması hakkında geniş bilgi için bk. Yasemin Tümer Erdem, "Osmanlı Eğitim Sisteminde Teftiş", *Osmanlı Tarihi Araştırmaları Merkezi Dergisi (OTAM)*, 26 (Güz 2009), s. 57-91.

üzerine açılmıştı. Nitekim Ahmet Şükrü Bey Meclis-i Mebusan'daki bir konuşmasında Darüleytamların kuruluş sürecini şöyle anlatmıştı:¹⁵⁰

“Devlet, seferberliği ve harbi ilan ettikten sonra bazı düvel-i muhasıma, müessesâtını kapamak mecburiyetinde bulundu. Bu düvel-i muhasıma müessesâtı meyanında birçok darüleytamlar vardı. Bu darüleytamları kapayınca, orada bulunan çocuklar-ki, Osmanlı çocukları idi-açıktaki kalacaklar, sefil olacaklardı. Bunların sefaletlerine sed çekmek için onları ibate edecek darüleytamlar tesis etmek lazım geldi”

Balkan Savaşlarından sonra göç eden binlerce kız ve erkek çocuğunu barındırmak ihtiyacı ortaya çıkınca, bu müesseseler onlara kucak açmıştı. Dolayısıyla başlangıçta İstanbul'da açılan bu müesseseler yetersiz kalmış, vilayet ve müstakil sancaklarda en az birer tane olmak üzere kurulmuşlardı. Artık kimsesiz muhacir çocukları himaye etmek, okutmak, bir sanat ve meslek öğretmek düsturu bundan sonra açılacak Darüleytamların amacı haline geldi.¹⁵¹ Ahmet Şükrü Bey'in Meclis-i Mebusan'da yaptığı konuşma da buna işaret ediyordu:¹⁵²

“... Fakat Darüleytamları açar açmaz karşımızda gayet büyük bir ihtiyaç göründü. O ihtiyaç da Balkan Harbinden sonra bu tarafa hicret eden birçok ahali meyanında kimsesiz birçok çocukların da mevcut bulunması idi. Bu çocuklar şunun bunun himayesine sığınarak gelmişler fakat bir tarafta melce' bulamadıkları için birçoğu açıktan, sefaletten ölmeğe mahkûm bulunmuşlardı. İşte biz düvel-i muhâsıma müessesâtını kapadıktan sonra oradaki çocukları himaye etmek için müessesât açtığımız sırada bu çocuklara da rast geldiğimizden bunları da almağa mecbur olduk...”

Özellikle savaş sebebiyle ülkeyi terk etmek zorunda kalan yabancı devletlere ait okul ve çeşitli müesseselere el konulduğunda, bunlardan bir kısmı Darüleytama dönüştürülmüştü.¹⁵³

¹⁵⁰ MMZC, İctima: 14, 6 Kanunuevvel 1333 (1917), s. 193-194; *Muallim*, S. 18, 15 Kanunusâni 1334, s. 640; Ergin, *a.g.e.*, s.1550; Ersin Müezzinoğlu, “I. Dünya Savaşı Esnasında Yetim ve Öksüz Çocukların Himayesi ve Eğitimi: Darüleytamlar”, *History Studies*, Volume 4/1, 2012, s. 401.

¹⁵¹ “Darüleytamlar”, *Muallim*, S. 17, 15 Kanunuevvel 1333, s. 586.

¹⁵² MMZC, İctima:14, 6 Kanunuevvel 1333, 194; *Muallim*, S. 18, 15 Kanunusâni 1334, s. 640.

¹⁵³ Hakan Aytekin, *1914-1924 Yılları Arasında Korunmaya Muhtaç Çocuklar ve Eğitimleri*, M.Ü. Türkiyat Araştırmaları Cumhuriyet Tarihi Bilim Dalı, Basılmamış yüksek lisans tezi, İstanbul 2006, s. 59.

Darüleytamların tek bir merkezden idare edilmesi amacıyla İttihat ve Terakki Fırkası'na bağlı olarak Darüleytamlar Genel Müdürlüğü oluşturulmuştu¹⁵⁴. Ancak savaşın uzaması, mali sıkıntılar, yiyecek ve eşya temini zorluğu gibi sebeplerin yanı sıra iyi idare edilememesi kurumun devlet himayesine geçmesine neden olmuştu. Böylece Darüleytamlar 2 Nisan 1917 tarihli bir kararla devletin himayesine alınmış ve barınma ve himaye işlevinin yanı sıra eğitim de veriyor olması sebebiyle Darüleytam Genel Müdürlüğü Maarif Nezareti'ne bağlı hale getirilmişti.¹⁵⁵

Sonuç ve Değerlendirme

Ahmet Şükrü Bey'in Maarif Nazırlığı değerlendirilirken öncelikle dönemin koşulları, savaş ortamı ve malî durum göz önüne alınmalıdır. Özellikle savaşın eğitim üzerinde etkisi büyük olmuştur. Malî yetersizliklerin yanı sıra öğretmen ve öğrencilerin cepheye gitmesi, okul binalarının karargâh ya da hastane gibi acil ihtiyaçlar için kullanılması eğitimin sekteye uğramasına neden olmuştu. Zaten okul olarak kullanılmak üzere inşa edilmemiş binaların durumu sürekli eleştirilmiş, binaların iyileştirilmesi Şükrü Bey'in ilk icraatı arasında yer almış ancak ekonomik durum sebebiyle bunların durumlarında herhangi bir iyileşme görülmemiştir.¹⁵⁶

Bu dönem eğitimde millileşme dönemi olmuş, millî bilince sahip bireyler yetiştirilmek amacı güdülmüştü. Geleneksel değerlerin, kayıtsız şartsız itaatin ve islamî etkilerin yerine modern düşünceleri, bağımsız ve millî kültürü koymak bu dönemin eğitim politikalarının temelini oluşturmaktaydı.¹⁵⁷ Dolayısıyla eğitimin millileştirilmesi kadar laikleştirilmesi için de uğraşmıştı.¹⁵⁸ Nitekim Darülfünun bünyesinde yer alan Ulûm-ı Şeriyeye şubesinin kapatılması bunun bir göstergesidir.

¹⁵⁴ Salih Özkan, "Türkiye'de Darüleytamların Gelişimi ve Niğde Darüleytamı", *Niğde Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 19 (Bahar 2006), s. 217.

¹⁵⁵ Hidayet N. Nuhoglu, "Darüleytam", *Diyanet İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, C. VIII, s. 521; Darüleytamlar için ayrıca bk. "Darüleytamlar", *Muallim*, S. 17, 15 Kanunuevvel 1333, s. 585-590.

¹⁵⁶ 1918 yılına gelinde bile bu konudaki şikâyetler bitmemişti. Okul binalarının durumu hakkında bk. "Derin Bir Yara", *Muallim*, S. 19, 15 Şubat 1334, s. 718-722.

¹⁵⁷ Gencer, *a.g.e.*, s. 142.

¹⁵⁸ İsmail Hakkı Baltacıoğlu, *Hayatım*, haz. Ali Y. Baltacıoğlu, İstanbul 1998, s. 353.

Her ne kadar döneminde gerçekleştirilen bazı düzenlemelerin hazırlayıcısı Emrullah Efendi idiyse de Ahmet Şükrü Bey'in parti programında da belirtilen eğitim amaçlarını yerine getirme konusunda göstermiş olduğu gayret ve kararlılık takdire şayandır. II. Meşrutiyet dönemi boyunca en uzun süre görevde kalan Maarif Nazırı olması hasebiyle, ilköğretimden yükseköğretime kadar her öğretim kademesinde eğitimin daha iyi hale getirilebilmesi için gerekli düzenlemeleri yapma fırsatı bulmuştur. Yapılan düzenlemelerin ve değişikliklerin yerinde ya da etkili olup olmadığı tartışma konusudur. Zira dönemin eğitimcilerinden Satı Bey bazı uygulamaları eleştirerek, keyfiyetten çok kemiyete önem verildiğini iddia etmişti.¹⁵⁹ Haklılık payı olabileceği varsayılsa da özel koşullar altında çok kısa bir sürede kısıtlı imkânlarla geniş bir yelpazeyi içeren eğitim meselelerinin bir anda halledilmesinin ve her şeyin yoluna konulmasının beklenmesinin gerçekçi olmayacağı açıktır. Kaldı ki bu dönemde yapılan birçok düzenleme Cumhuriyet dönemine intikal etmiş hatta uzun yıllar varlığını sürdürmüştür. Bu bakımdan tüm olumsuzluklara rağmen köklü değişikliklerin yapılmaya çalışılması, millî ve modern bir eğitim oluşturulmak istenmesi hatta ülke gerçekleri göz önünde bulundurularak uygulamalı eğitimin ön plana çıkarılma çabaları dikkate değerdir. Nitekim Satı Bey de tüm eleştirilere rağmen bu dönemi değerlendirirken şu sözleri sarf etmiştir: “*Maarifimizin bu altı sene zarfında geçirdiği tahavvülata umumî bir nazar atfedersek görürüz ki maarifimiz çok inişli ve çok çıkışlı bir yol takip etmiş fakat bütün bu iniş ve çıkışlara rağmen epeyce yükselmiştir.*”¹⁶⁰

Bu dönemde, 1869 Maarif-i Umumiye Nizamnâmesinden beri örnek alınan Fransız eğitim sisteminden vazgeçilip, Türk hocalarının görüşleri dikkate alınmaksızın Alman usulünün yerleştirilmek istenmesi daha sonra eleştirilmiştir. Bu eğitim politikası doğrultusunda Almanya'dan Prof. Dr. Franz Schmidt müşavir olarak getirilmiş, Türk eğitim sisteminin değerlendirilmesi ve gerekli reformları tespit etmesi istenmişti. Nitekim Franz Schmidt'in tavsiyeleri doğrultusunda bilim adamları getirilmiş, Darülfünun ve sultanilerde istihdam edilmiş ve Alman eğitim sisteminin yerleştirilmesine çalışılmıştı.¹⁶¹ Alman eğitim sisteminin çalışmayı ve dev-

¹⁵⁹ Satı, *a.g.m.*, s. 664.

¹⁶⁰ *aynı yer*

¹⁶¹ M. Selçuk, *a.g.t.*, s. 186, 189.

lete itaati ön planda tutması, yöneticiler tarafından ahlakî ve siyasî açıdan sağlıklı bulunmuş bu nedenle tercih edilmişti.¹⁶²

Bu dönemde ilköğretime duyulan ihtiyacın önemi anlaşılmış ve ülke genelinde yaygınlaştırılmaya çalışılmıştır. Bir ülkeyi zor durumlarında kurtaracak ve ilerletecek unsurun eğitim olduğu anlaşılmış ve bunu gerçekleştirecek öğretmenlerin eğitimine özellikle önem verilmiştir. Bu alanda yapılan düzenlemeler bunun göstergesidir.

Eğitimde modernleşme yolunda, Darülfünunun yeniden yapılandırılması, Almanya'dan öğretim üyelerinin getirilmesi, enstitülerin açılması, kürsülerin kurulması, Avrupa'ya öğrenciler gönderilmesi, Türk kültürünün araştırılmaya başlanması, kütüphanelerin kurulup, fakülte dergilerinin çıkarılmaya başlanması ve son olarak Darülfünun'un özerkliğe kavuşturulması tartışmaları gibi önemli adımlar bu dönemde atılmıştır. Ancak nitelikten çok niceliğe önem verilmesinden dolayı Darülfünun gerçek manada bilim yuvası haline getirilememiştir.¹⁶³

Balkan Savaşları sonrası ve Birinci Dünya Savaşı sırasında kimsesiz çocukların sığınması ve eğitilmesi amacıyla Darüleytamların açılması, her ne kadar malî sıkıntılar yüzünden yetersiz kalsa da önemli bir çaba olarak değerlendirilebilir.

Yine, Türk eğitim sisteminde gerçekleştirilen düzenlemelerin yanı sıra sistemin düzenli bir şekilde işleyip işlemediğinin teftiş yöntemiyle kontrol edilme çabası, zor zamanlar geçiren ülkede dizginlerin elden bırakılmak istenmediğinin ifadesidir.

Ahmet Şükrü Bey'in dönemi, kızların eğitimine önem verildiği ve yeni müesseselerin açıldığı bir dönem olmuştur. Nitekim kız sanayi mekteplerinin yeni bir teşkilata kavuşturulması, kız sultanîlerinin ve yükseköğrenim kurumu olan İnas Darülfünunu'nun açılması ve kadınların çeşitli devlet memuriyetlerine kabul edilmesi¹⁶⁴ bu döneme tesadüf eder.

¹⁶² Gencer, *a.g.e.*, s. 122.

¹⁶³ *a.g.e.* s. 126.

¹⁶⁴ Birinci Dünya Savaşı sırasında erkeklerden boşalan memuriyetlere hanımlar yerleştirilmeye başlanmıştı. Hanımlar zaten öğretmen olarak görev yapabiliyordu. Ancak bunun dışında bir memuriyette bulunmaları bu tarihe kadar söz konusu değildi. İlk olarak Ahmet Şükrü Bey'in Maarif Nazırlığı'na ek olarak Posta ve Telgraf Nazırlığı yaptığı dönemde postanede pul satış gişesinde çalışmak üzere Feride Yaver Hanım

Bu noktadan bakıldığında Türk kadınının gelişmesinde ve haklarını elde etme savaşında Ahmet Şükrü Bey'in katkısı yadsınamaz bir gerçektir.

“MINISTER OF EDUCATION AHMET ŞÜKRÜ BEY'S CONTRIBUTION TO EDUCATION POLICY DURING THE SECOND CONSTITUTIONAL MONARCHY”

Abstract

Ahmet Şükrü Bey is the minister of education who was remained the longest during the period of second Constitutional Monarchy. He worked for raising the quality of education from primary to higher. He searched solutions for all the problems encountered in education system parallel with the education policies of the Union and Progress Party. During his mission he worked under difficult conditions because of First World War. He continued to serve despite all the negative circumstances. By making drastic changes he tried to create a national and modern education system. In this essay, his contributions to the education system is discussed. First of all education policies of the period was investigated. In this context, government programmes and congress decisions of the Union and Progress Party was examined. Later, it has briefly discussed the conditions of education until the period of Ahmet Şükrü Bey. Activities of Ahmet Şükrü Bey which constitute the main subject of study is discussed as subheadings.

Keywords

Ahmet Şükrü Bey, education, primary education, secondary education, Darülfünun, İnas Darülfünunu, Darülmualimin, Darülmualimat, inspection, Darüleytam.

---

istihdam edilmişti. Daha sonra bu sayı artmıştı. Daha sonra Maliye Nezâreti de erkeklerin yerine iş görebilecek hanımları sınavla kabul edeceğini duyurdu. Böylece maliye dairesinde de hanımlar çalışmaya başladı (Yavuz Selim Karakışla, “Osmanlı Telefon Memureleri III”, *Tarih ve Toplum*, 36/214 (Ekim 2001), s. 47-48; Serpil Çakır, *Osmanlı Kadın Hareketi*, İstanbul 1996, s. 294; Nimet Günaydın, “İlk Kadın Memurlar”, *Hayat Tarih Mecmuası*, I/4 (Mayıs 1967), s. 66).

DEDE KORKUT'TA EKSİK YAZILMIŞ VE YANLIŞ OKUNMUŞ BİR FİİL ÜZERİNE

-Bir Tamirin Tamiri-

Sadettin ÖZÇELİK*

ÖZET

Bu makalede Dede Korkut'un Dresden nüshasında geçen yazım yanlışlarının masum fakat zor örneklerinden biri üzerinde durulacaktır. Daha önceki çalışmada Drs.133a.12'de geçen bir cümlede "olmazam" şeklinde okunmuş olan fiil yerine az çok bağlama uygun olduğu düşünülere turmazam okuma teklifi sunulmuştur. Bu çalışmada ise fiilin metindeki yazımının "turmazam" ile çok farklı olduğunun görülmesi nedeniyle konu yeniden ele alınmıştır. Yapılan okuma denemeleri sonucunda fiilin yazımında re'nin yazılmamış olduğu düşünülerek söz konusu fiilin "ev[r]jülmezem" 'geri dönmem, yolundan dönmem' şeklinde tamir edilmesi ve anlaşılması gerektiği sonucuna varılmıştır.

Anahtar Kelimeler

Yazma eser, Dede Korkut, Öşün Koca oğlu Segrek Boyu, eksik yazım, "ev-rül-" 'dönmek, geri dönmek' fiili.

Yazma eserlerin okunma sorunlarının birçok sebebi sayılabilir. Metinde bir harfin eksik yazılmış olması nedeniyle bir kelime ile ilgili olarak ortaya çıkan yanlış okuma, bazen doğru okumayı veya doğru kelimeyi bulmayı güçleştirebilir. Bir taraftan sözlüklere bakar, diğer taraftan yeni okuma şekilleri dener ve okuyuşumuzun bağlama uygun olup olmadığını kontrol ederiz. Okuma denemeleri sürer gider. Denemeler sürüp giderken yapacağımız bir kontrol hatası veya eksikliği bizi bir başka yanlış okumaya götürebilir. Bu konudaki atlama ve yanılma sorununu aşmak, okuma

---

* Prof. Dr., Dicle Üniversitesi Eğitim Fakültesi TDEE Anabilim Dalı Öğretim Üyesi.
sozcelik@dicle.edu.tr

şekillerini not alarak hangi kontrolleri yaptığımızı ve hangilerini yapmadığımızı dikkate almakla mümkün olabilir.

Dede Korkut'un Dresden nüshasında yüzlerce yazım yanlışlığı bulunuyor. Yazma bir eserdeki yazım yanlışları, eserin okunma sorunlarını da beraberinde getirir. Ayrıca yanlış yazımları aşmak veya metnin bazı kısımlarını çözüp doğru okumak bazen çok uzun zaman alabilir. Metindeki yanlış yazımı, yanlış okumayı görmek veya tespit etmek elbette ilk adım olarak önemlidir. Ancak doğru okuma yapmak için doğru yöntemin seçilmiş olması da bir o kadar önem arz eder. Yazımda eksiklik veya okunuşta yanlışlık olduğunu düşündüğümüz yerde, metin bağlamının kılavuzluğunda hareket etmek kaçınılmaz bir zorunluluktur. Bağlamın yönlendirmesiyle farklı okuma ve tamir denemelerine şekil ve bağlam örtüşünceye kadar devam etmek gerekir. Çünkü yazım eksikliği masum veya küçük bir yanlışlık da olsa eskicil bir öge söz konusu olduğunda çözüme ulaşmak düşündüğümüzden daha da güç olabilir.

Yazım sorunlarını aşmak için metnin bağlamından yararlandığımız gibi aynı metnin başka yerlerinde geçen benzer kelimelerden veya benzer cümlelerden de yararlanabiliriz. Ancak bazen yanlış yazılmış olan kelime metinde bir yerde, yani sadece yanlış yazılmış olduğu yerde geçmiş olabilir. Bu durumda elimizde bağlam ve mümkün olabilecek okuma denemeleri kalır. Her okuma denemesi sonrasında, o deneme için, sözlüklerden veya daha önce çalışılmış metinlerden çözüme yardımcı olacak örnekler bulunabilir.

Bu makalede söz konusu etmek istediğimiz fiil, yalnızca Dresden nüshasında bulunan *Öşün Koca Oğlu Segrek Boyu*'nda geçiyor. Daha önce fiilin yazımında yanlışlık bulunduğunu belirtmiş ve yanlış okunmuş olan fiil için bir okuma teklifi sunmuştum. Şimdi fiilin metindeki eksik yazım şekli üzerinde durarak daha önce iki şekilde (*olmazam/ ĩurmazam*) yanlış okunmuş olan fiili metin, bağlam ve sözlüklerin kılavuzluğunda yeniden okuyup bir çözüm teklifi sunmak istiyorum.

Öncelikle küçük bir özet yapmak gerekiyor: *Öşün Koca Oğlu Segrek Boyu*'nun başında *Öşün Koca*'nın büyük oğlu Egrek'in Bayındır Han'ın huzuruna istediği zaman girip çıktığı, mecliste Kazan Bey'in önünde oturduğu ve pervasızca hareket ettiği anlatılır. Bir gün mecliste Ters Uzamış adında bir bey, Egrek'e seslenerek bu şekilde davranmaya hakkı

olmadığını, çünkü kendisinin bunu hak edecek bir kahramanlık veya yararlılık göstermediğini söyler. Ters Uzamış'ın kahramanlık konusundaki sözlerine üzülen Egrek, Kazan Bey'den akına çıkmak için izin ister. Kazan Bey, Egrek'e akın izni verir; ancak Egrek üç yüz kişi ile çıktığı akında tutsak düşer ve Alınca Kalesi'ne hapsedilir.

Olayın üzerinden yıllar geçer. Egrek'in tutsak düştüğü sırada henüz bebek olan kardeşi Segrek büyür. Egrek'in bir sohbet meclisinde aşağılanılmasıyla başlayan tutsaklığı, kardeşi Segrek'in yine bir sohbet meclisinde yaşadığı aşağılanma vesilesiyle son bulacaktır. Segrek, on altı, on yedi yaşında bir delikanlı olur; ancak ailesi konuyu kendisinden gizlediği için bir ağabeyinin olduğundan habersizdir. Bir sohbet meclisinde oturan Segrek, ihtiyaç için dışarı çıkar, dışarıda çekişen iki çocuk görür ve onları ayırarak her birine birer tokat atar. Canı yanan çocuklardan biri Segrek'i yiğitliğe davet ederek tutsak olan ağabeyi Egrek'i kurtarmasını söyler:

“Mize mizüm ögsüzlüğümüz yétmez mi? Bizi neye urur-sın? Hünerüñ var ise kartaşuñ Alınca kal'asında esirdür, var anı kırtar.” (Drs.130a.12-130b.1)

Hikâyenin başında Ters Uzamış, büyük kardeş Egrek'i yiğitliğe davet etmiş; Egrek gittiği akında tutsak düşmüştü. Şimdi de küçük kardeş Segrek, küçük bir çocuk tarafından yiğitliğe davet ediliyordu. Çok daha acı ve aşağılayıcı durumda olan Segrek şöyle der:

Drs.130b.3: “Kardaşum şağımış, kayurmazam, kardaşsuz Oğuzda طورمزق тұrmazam.”

Aşağılanmış ve canı yanmış olan Segrek, bu sözden sonra içeri girer, meclistekilerden izin ister, babasının evine gelir. Eve geldiğinde yolda kafasında kurgulamış olduğu bir hikâyeyi kullanarak ilk önce babasının ağzını arar ve kardeşinin varlığını babasından öğrenir. Bu bilgiyi babasından öğrenince de ağabeyini kurtarmak için Alınca Kalesi'ne gideceğini söyler. Ancak heyecanlanıp boş bulunan ve küçük oğluna bu bilgiyi veren Öşün Koca pişman olur. Çünkü büyük oğlu *Egrek*'in acısına küçük oğlu *Segrek*'in acısını eklemekten korkar. Bu nedenle boş bulunduğunu belirterek Segrek'e engel olmak ister, ancak *Segrek*'i düşüncesinden vazgeçiremez. Babası ve annesi Kazan Bey'e fikir sorarlar. Kazan Bey, *Segrek*'i evlendirmelerini söyler. Çabucak düğün yaparlar, ancak *Segrek*, kardeşini kurtarmadan gerdeğe girmeyeceğini söyleyerek yemin eder ve Alınca Ka-

lesi'ne gitmek ister. Segrek, akına gitme konusundaki düşüncesini şu cümleyle ifade eder:

Drs.133a.12: “Elbetde ol ağam ıtılan ƒal‘ aya varmayınca **اولمزم**”

İşte bu cümlenin sonunda geçen ve metindeki yazılışı gösterilmiş olan söz konusu fiil, önceki çalışmalarda yazılışına uygun olarak *olmazam* şeklinde okunmuştu. Bu okuma şeklini yanlış bulmuş, yukarıda verdiğim Drs.130b.3'te geçen ve yine aynı kahramana (*Segrek*) ait cümlede geçen *ıurmazam* fiiline dayanarak ve onu kanıt göstererek cümlede **اولمزم** şeklinde yazılmış olan bu fiilin de *ıurmazam* okunmasını teklif etmişim (Özçelik 2005: 273-274). Teklif ettiğim okuma şekli elbette az çok bağlama uygun anlam veriyordu. Ancak sonraki incelemelerimde **اولمزم** (*olmazam*) ve **اورمزم** (*ıur-mazam*) fiilleri arasında çok yazım farkı bulunması bende tereddüt uyandırdı. Bu nedenle yazıcının fiili *ıurmazam* yerine yanlış yazmış olamayacağını ve fiilin yazılışı üzerinde tekrar durulması gerektiğini düşündüm. Yaptığım okuma ve tamir denemeleri sonunda söz konusu fiilin, dönüşlü çatıda kullanılmış olduğunu, yazımında *re*'nin yazılmamış olduğunu ve fiilin *ev[r]ülmezem* şeklinde tamir edilerek ‘geri dönmem, yolumdan dönmem’ olarak anlaşılması gerektiği kanaatine vardım; düşüncemin gerekçeleri şunlardır:

* Drs.130b.3'teki cümlede kahramanımız Segrek, bir ağabeyi olduğunu henüz öğrenmiş ve ağabeyini tutsaklıktan kurtarmaya karar vermiş olduğu için “*ƒardaşsuz Oğuzda ıurmazam*” cümlesindeki fiil, bağlama gayet uygun düşüyor. Yani Segrek, bu cümleyle kardeşi tutsak iken Oğuz'da yaşamayı bir aşağılanma olarak gördüğünü söylüyor. Ancak Drs.133a.12'de durum farklıdır. Segrek, babasına bir ağabeyi olduğunu söyletmiştir. Olayın devamında ise Öşün Koca, küçük oğlunu kaybetme endişesiyle bunu söylediğine pişman olmuş, Segrek'e engel olmak istemektedir. Yani burada babası, akına gitme düşüncesinde olan Segrek'e engel olma istek ve düşüncesindedir. Böylesi bir durumda kahramanımızın *ıurmazam* yerine *ev[r]ülmezem* ‘geri dönmem, yolumdan dönmem’ fiilini kullanmış olması, bu konuda ne derece kararlı olduğunu vurgulamak bakımından daha yerinde ve anlamlıdır.

* Bu tamir önceki *ıurmazam* tamirine göre çok daha basit; yapılması çok daha mümkün olan tek harflik bir yazım eksikliği ve dolayısıyla tek harflik bir tamir düşüncesine dayanıyor.

* Eğer metindeki **اولمزم** (*olmazam*) yazım şekli, doğru olsaydı bu kelimeden önce bir isim bulunması gerekirdi. Ayrıca *olmazam* metinde iyi anlam vermediği gibi Dede Korkut'un başka yerinde de geçmiyor.

* Kaşgarlı, *ewrül-* başlığı altında fiilin anlamını “*yönelinen yerden çevrilmek*” (DLT: 208) şeklinde belirtmiş ve “*er ewrildi: adam yöneldiği yerden çevrildi*” (DLTI: 248) cümlesini örnek vermiştir.

* Niyazi'nin Çağatayca sözlüğünde *evrül-*, fiili için “*çevrilmek, dönmek, yüz döndürmek*” (Kaçalın 2011: 939) anlamları verilmiştir.

* Türkmencede *övrül-* “*bir yere dönmek*” (Ecilasun vd.: 189) anlamına gelir.

* Nehcü'l-Feradis'te *ewrül-* fiilinin bir yerde ve ‘dönmek, dönüşmek’ anlamında geçtiği görülüyor:

“Kaçan kim toprak kızıl kanga **ewrülse** oğlum Hüseyin ol vaktin şehid bolğay” (Nehcü'l-Feradis 179.6)

* Dresden yazıcısı söz konusu kelime *re* harfini atlamış ve bu eksiklik, okuma yanlışlarına sebep olmuştur. Nitekim Dresden yazıcısı, şu kelimelerde de *re*'yi yazmamıştır:

ardı ادی 59a.1	buğranuñ بیانک 88b.9	tökilür توکلور 23b.2
girüp گیوب 67b.6	getürüridi گوردی 13a.4	örleşüben اولشوبن 3b.3
dèridi دیددی 55b.13	çarçadıkim چاچدیکم 116b.12	varuban وابن 33a.4
Dundar دوندار 32a.4	üzertüme اوزومه 132b.13	dirilürsin دیرلسین 104a.8

Kaynaklar ve Kısaltmalar

DLT: Atalay, Besim (1986), *Divanü Lûgat-İt-Türk Tercümesi* (4 Cilt), Türk Dil Kurumu yayınları: 524, Ankara.

Drs.: Dede Korkut Dresden nüshası.

Ercilasun, Ahmet Bican (ve Diğerleri) (1991), *Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü*, Kültür Bakanlığı yayınları, Ankara.

Ergin, Muharrem (1971), *Dede Korkut Kitabı*, Milli Eğitim Bakanlığı yayınları, İstanbul.

Ergin, Muharrem (1989), *Dede Korkut Kitabı I (Giriş-Metin-Faksimile)*, Türk Dil Kurumu yayınları: 169, Ankara.

- Ergin, Muharrem (1991), *Dede Korkut Kitabı II (İndeks-Gramer)*, Türk Dil Kurumu yayınları: 219, Ankara.
- Gökyay, Orhan Şaik (1973), *Dedem Korkudun Kitabı*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul.
- Gökyay, Orhan Şaik (1995), *Dede Korkut Hikâyeleri*, Dergâh Yayınları, İstanbul.
- Kaçalin, Mustafa S. (2011), *Niyâzî Nevâyî'nin Sözlere ve Çağatayca Tanıklar El-Luğâtu'n-Nevâ'îyye ve 'l-İstişhādâtü'l-Cağātâ'îyye*, Türk Dil Kurumu yayınları: 1027, Ankara.
- Özçelik, Sadettin (2005), *Dede Korkut Araştırmalar, Notlar/ Dizin/ Metin*, Gazi Kitabevi, Ankara.
- Özçelik, Sadettin (2006), *Dede Korkut Üzerine Yeni Notlar*, Gazi Kitabevi, Ankara.
- Tezcan, Semih - Hamza Zülfikar (1995), *Nehcü'l-Ferâdis*, Türk Dil Kurumu yayınları: 518, Ankara.
- Tezcan, Semih - Boeschoten, Hendrik (2001), *Dede Korkut Oğuznameleri*, Yapı Kredi yayınları: 1441, İstanbul.
- Tezcan, Semih (2001), *Dede Korkut Oğuznameleri Üzerine Notlar*, Yapı Kredi yayınları: 1457, İstanbul.

“ON A VERB THAT HAS BEEN WRITTEN INCOMPLETELY AND READ INCORRECTLY
CORRECTION OF A TEXT”

Abstract

In this article, one of the misspellings that is innocent but difficult in Dresden manuscript of Dede Korkut will be elaborated on. In the previous study, the verb that has been read as olmazam was offered to be read as turmazam considering the context in a sentence in Drs. 133a. 12.

In this study, this subject is discussed again due to seeing that the spelling in the text is very different from turmazam. After reading trials, it's reached a conclusion that the verb in question should be corrected and understood as ev[r]ülmezem "I don't go back, I don't abandon my cause" by assuming that re is not written in the spelling.

Keywords

Manuscript, Dede Korkut, Koca oğlu Segrek Boyu, misspelling, evrül-, the verb "go back".

ABDÎ MEVLİDİ

Hasan KAYA*

ÖZET

Hız. Muhammed'in doğumunu, üstün vasıflarını, hayatındaki önemli olayları ve vefatını konu edinen mensur örnekleri olmakla birlikte çoğunlukla manzum yazılan eserlere mevlid adı verilir. Mevlid, Türk edebiyatında diğer Müslüman milletlerin edebiyatlarından daha fazla ilgi görmüştür. Bunda Süleyman Çelebi'nin Vesîletü'n-Necât adlı mevlidinin önemli bir payı vardır. Süleyman Çelebi'nin eseri, sehl-i mümteni sayılabilecek üslubu ile pek çok mevlid üzerinde müessir olmuştur. Makalenin konusu olan Abdî Mevlidi hakkında kaynaklarda eksik ve bazı yanlış bilgiler vardır. Dört nüshası tespit edilebilen bu eser, 241 beyit olup aruzun iki farklı kalıbı kullanılarak ve kaside-mesnevî nazım şekillerinin özelliklerine uygun olarak yazılmıştır. Hem tercih edilen aruz kalıpları hem de kaside tarzında yazılan kısımlarıyla Türk edebiyatında kaleme alınmış pek çok mevlidden ayrılmaktadır. Bu makalede mevlid türü ile ilgili kısa bir girişten sonra daha önce yayımlanmamış olan Abdî Mevlidi'nin özellikleri üzerinde durulacak ve eserin tenkitli metnine yer verilecektir.

Anahtar Kelimeler

Hız. Muhammed, Abdî, mevlid, divan edebiyatı

I. Giriş

Klasik Türk edebiyatında Hız. Muhammed ile ilgili konular geniş yer tutar. Hız. Peygamber'in doğumu, hayatındaki önemli olaylar, vefatı, vefatından duyulan üzüntü, üstün vasıfları vb. pek çok yönü bu edebiyatın sanatkarları tarafından ilk dönemlerden itibaren işlenmiştir. Bu teveccüh zamanla Hız. Muhammed ile ilgili çeşitli edebî türleri de doğurmuştur. Ona duyulan sevgi ve saygının dile getirildiği naatların dışında esmâ-yı nebî, sîre(t), hilye, mevlid, mücizât, şefaathâme, mi'râciye gibi pek çok

---

* Yrd. Doç. Dr., Namık Kemal Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi. *hasan-ka@nku.edu.tr*

türde doğrudan Hz. Muhammed'in yaşamı, hâl ve davranışları, sözleri konu edilmiştir. Bu edebî ürünler arasında yer alan mevlidler dar anlamda Hz. Peygamber'in doğumunu, geniş anlamda hayatını anlatan eserlerdir.¹

Arapça “velede” (ولد) kökünden ism-i zaman ve ism-i mekân olarak türeyen mevlid kelimesi “bir kişinin doğumu, doğduğu yer, doğum zamanı” anlamlarına gelir.² İstılahta ise Hz. Muhammed'i; doğumu, doğumuyla meydana gelen hadiseler, hayatı, mucizeleri, ahlâkı ve ölümü gibi çeşitli yönlerden anlatan eserlere verilen isim olmuştur.³ Kelime kimi zaman mevlûd şeklinde de kullanılmıştır.⁴ Bunun dışında bu metinlerin okunduğu törenleri de karşılayan kelime, bir tür adı olmanın yanında Süleyman Çelebi'nin eserinin özel adı gibi anılır olmuştur.

Mevlid türündeki eserlerin kaynağı Arap edebiyatındaki siyerlere dayanır. Ali b. Kisâî, Vâkıdî'nin yazdığı manzumeler ilk mevlid örnekleridir. Muhammed b. İshak el-Müseyyebî, Ebü'l-Kâsım Abdülvâhid b. Muhammed el-Mutarriz ve Gazalî'nin mevlid yazdığı bilinmektedir. İbnü'l-Cevzî'nin Mevlidü'n-Nebî (El-Arûs) adlı eseri meşhur örnekler arasındadır. Onu değişik isimlerle Ebu'l-Kâsım Sebâtî, İbn Dihye, Zemlekânî takip etmiştir.⁵

İran edebiyatında mevlid türü gelişmemiştir. Buna karşılık Türk edebiyatında bütün İslam edebiyatlarından daha fazla ilgi görmüş ve buna bağlı olarak önemli bir gelişme göstermiştir. Bunun en büyük sebebi Süleyman Çelebi'nin *Vesîletü'n-Necât* adlı eserine Türk halkı tarafından gös-

¹ Bahar Akpınar, “Vesîletü'n-Necat ve Mevlit Geleneği”, *Türk Edebiyatı Tarihi*, I, Editörler: Talât Sait Halman vd., Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 2006, s. 635.

² Serdar Mutçalı, *Arapça-Türkçe Sözlük*, Dağarcık Yayınları, İstanbul 1995, s. 1010-1011; İlhan Ayverdi, *Kubbealtı Lugat Misallî Büyük Türkçe Sözlük*, II, Kubbealtı Neşriyat, İstanbul 2008, s. 2048; Mehmet Aça vd., *Başlangıçtan Günümüze Türk Edebiyatında Tür ve Şekil Bilgisi*, Kesit Yayınları, İstanbul 2011, s. 378.

³ Mehmet Aça vd., *a.g.e.*, s. 378; M. Fatih Köksal, *Mevlid-nâme*, TDV Yayınları, Ankara 2011, s. 20; Rıdvan Canım, *Divan Edebiyatında Türler*, Grafiker Yayınları, Ankara 2012, s. 136-137.

⁴ Ezel Erverdi, *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi (Devirler/İsimler/Eserler/Terimler)*, VI, Dergah Yayınları, İstanbul 1986, s. 315; M. Fatih Köksal, *a.g.e.*, s. 21.

⁵ İsmail Durmuş, “Mevlid/Arap Edebiyatı”, *DİA*, TDV Yayınları, Ankara 2004, s. 480; Mehmet Aça vd., *a.g.e.*, s. 378.

terilen teveccühtür. Süleyman Çelebi'nin eseri ondan sonra yazılan mevlid metinleri üzerinde az veya çok etkili olmuş, zamanla başka dillere çevrilmiş ya da bu dillerde benzer eserler kaleme alınmıştır.⁶

Türk edebiyatında 200 civarında mevlid yazıldığı bildirilmiş, son araştırmalarla bunlardan 122 kadarının şairi tespit edilebilmiştir. Son yıllarda mevlid metinleri üzerine pek çok çalışma yapılmış, bu metinlerdeki karışıklıklar büyük ölçüde giderilmiştir. Yine de bir mevlidin iki farklı nüshasının ayrı mevlidler sayıldığı, aynı mahlaslı iki şairin yazdığı mevlidlerin aynı mevlid zannedildiği vakidir. Selâmî ve Behiştî mevlidlerinde bu durum açıkça görülür.⁷ *Abdî Mevlidi*'nde de görüleceği üzere mevlid türündeki metinlerle ilgili hususlar bütünüyle vuzuha kavuşmamıştır. Bu yüzden mevlid metinlerinin yayımlanması karışıklıkların giderilmesi bakımından son derece önemlidir.

Türkçe mevlid metinlerinin çoğu, aruzun “fâ‘ilâtün fâ‘ilâtün fâ‘ilün” kalıbıyla ve mesnevi nazım şekliyle yazılmıştır.⁸ Beyit sayısında bir sınır lama olmayan mevlidlerde yüzyıllar arasında farklılıklar görülür. XV ve XVI. yüzyıllarda uzun veya orta uzunlukta mevlidler yazılmışken sonraki yüzyıllarda beyit sayılarının azaldığı görülür. 87 veya 92 beyitlik mevlid metinlerine rastlanırken 2000 beytin üzerinde de mevlidler yazılmıştır.⁹ Mevlidler umumiyetle tevhid, münâcât, naat (bazılarında ashâb-ı kirâma, çehâr-yâr-ı güzîne methiye) ile başlamakta, kâinatın zuhur kaynağı olan nur-ı Muhammedî'den bahsedilerek Hz. Peygamber'in doğumuna geçilmekte, onun mirâcı ve diğer mucizelerinin anlatılmasının ardından vefatı konusuna yer verilmekte, en sonunda Resul-i Ekrem ve ashabı başta olmak üzere eseri yazan, okuyan ve dinleyen için bir dua ile sona ermekte-

⁶ Hasibe Mazıoğlu, “Türk Edebiyatında Mevlid Yazan Şairler”, *Ankara Üniversitesi DTCF Türkoloji Dergisi*, VI, S. 1, Ankara 1974, s. 31; Rıdvan Canım, *a.g.e.*, s. 140-141.

⁷ Ramazan Ekinci, “Behiştî Mahlaslı Şairlere Ait Mevlidler 1: Behiştî Ahmed Sinan'ın Mevlid-i Şerifi”, *Süfi Araştırmaları*, V, S. 10, Yaz 2014, s. 19.

⁸ Hasan Aksoy, “Mevlid/Türk Edebiyatı”, *DİA*, TDV Yayınları, Ankara 2004, s. 482; Hasan Aksoy, “Eski Türk Edebiyatında Mevlidler”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, V, S. 9, 2007, s. 325; Süleyman Eroğlu, “Edebî Bir Tür Olarak Mevlidler - Şekil Özelliklerine Dair Bazı Değerlendirmeler-”, *U. Ü. Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Yıl: 11, S. 18, 2010/1, s. 129.

⁹ M. Fatih Köksal, *a.g.e.*, s. 26-27.

dir. Hemen her faslın bitiminde, içinde Hz. Peygamber'e salatın da bulunduğu tekrar beyitleri yer almaktadır.¹⁰

II. *Abdî Mevlidi*

II.1. Eserin müellifi

Eserin şairi Abdî'dir. Bu mahlas, Türk edebiyatında en çok kullanılan mahlaslardan biridir ve yaklaşık otuz civarında şair tarafından kullanılmıştır. *Abdî Mevlidi*, ilk kez Necla Pekolcay'ın *Türkçe Mevlid Metinleri* adlı doktora çalışmasında yer almış ve 16. yüzyıl mevlidleri arasında gösterilmiştir. Çalışmada eserin İstanbul Üniversitesi Kütüphanesindeki nüshası tanıtılmış ve münderecatı verilmiştir.¹¹ Ondan sonraki mevlid konulu çalışmaların hemen tamamında diğer nüshaları tespit edilmeden bu bilgi tekrar edilmiş ve eser 16. yüzyıl mevlidleri arasında sayılagelmiştir. Necla Pekolcay'ın *Mevlid* adlı kitabında da *Abdî Mevlidi* ile ilgili "*Sa'd ü Hüma* ve *Gül ü Nevruz* mesnevilerinin şairi Abdî olması ihtimal dahilindedir, elimizde iki yazması mevcuttur." ifadesi yer almaktadır.¹² *Mevlid-nâme*'de de *Abdî Mevlidi*'ne yukarıdaki bilgiler tekrar edilerek yer verilmiş, ayrıca *Abdî Mevlidi*'nin diğer bir nüshası olan Atatürk Üniversitesi Seyfettin Özege Kütüphanesindeki nüsha "İlgili Literatürde Bulunmayan Mevlidler" başlığı altında *Hasbî Mevlidi* olarak tanıtılmıştır.¹³

Eldeki mevlidin 16. yüzyılda yazılmış olduğuna ya da şairi Abdî'nin 16. yüzyıl şairi olduğuna dair herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Eserin müellifi, hakkında bilgi bulunan Abdîlerden biri olabileceği gibi, bu şairin onların dışında başka bir Abdî olma olasılığı da söz konusudur. Şair ile ilgili tek ipucu iki nüshada yer alan 1846/47 ve 1857 olan istinsah ve basım tarihleridir. Eserin müellifinin tespitinde bu bilgi de 19. yüzyılda yaşadığı bilinen Abdî mahlaslı şairlerin (Diyarbakırlı Abdülkerim Abdî Efendi (öl.

¹⁰ Hasan Aksoy, a.g.m., s. 325.

¹¹ Necla Pekolcay, *Türkçe Mevlid Metinleri*, İstanbul Üniversitesi, Doktora Tezi, İstanbul 1950, s. 296-297.

¹² Necla Pekolcay, *Mevlid (Vesiletü'n-Necât)*, TDV Yayınları, Ankara 2010, s. 40.

¹³ Bu yanlışlığın, eserin 20. beytinde yer alan "Ancak ez-mevlûd-i hasbî ol habîbin 'aşkına" ifadesindeki hasbî kelimesinden kaynaklanmış olması muhtemeldir. bk. M. Fatih Köksal, a.g.e., s. 64, 74.

1879'dan sonra), Urfalı Mahmûd Abdî (öl. 1901), Şebinkarahisarlı Abdî (öl. 1884)) yalnızca ölüm tarihleri bilindiği için bir ipucu vermemektedir. *Mevlid*'de şairin mahlası eserde iki yerde geçer (223), sondan bir önceki beyit şu şekildedir:

Da'vâtı idüp 'Abdî için mücib-i gufrân
Redd itme nasîb eyle cemâlinle cinâni

240

II.2. *Mevlid*'in Nüshaları

Mevlid'in yukarıda ifade edildiği gibi İstanbul Üniversitesi'ndeki nüshası pek çok çalışmada yer almıştır. Bu nüsha ile birlikte *Abdî Mevlidi*'nin dört nüshası tespit edilebilmiştir.¹⁴ Nüshalar okuyucuya kolaylık sağlaması bakımından tek harf ile gösterilmiştir. Yine nüshalarda sayfa ve varak numaraları metnin solunda belirtilmiştir. Nüsha farklarından hareketle eserin başka nüshalarının da olabileceği düşünülmelidir. Dört nüsha karşılaştırılarak oluşturulan tenkitli metne göre *Mevlid*'in beyit sayısı 241'dir. Buna göre M nüshasında eksik beyit sayısı 20, S nüshasında 30, Ü nüshasında 89 ve A nüshasında 93'tür. Tespit edilebilen nüshalar şunlardır:

II.2.1. Matbu nüsha (M)

16 sayfa, 17 satırdır. Nüshada 221 beyit vardır. Harekeli olan bu nüsha Takvimhâne-i Âmire Matbaasında H. Zilhicce 1273 (M. 1857)'te basılmıştır. Eldeki en kapsamlı nüshadır. Bu nüsha matbu olmakla beraber diğer mevcut yazmalardan farklı hususiyetler taşıdığı için karşılaştırmalı metne dahil edilmiştir.

II.2.2. Süleymaniye Kütüphanesi Yazma Bağışlar Nüshası (S)

3836 numarada kayıtlı bu nüsha 9 varak, 13-15 satırdır. Nüshada 211 beyit vardır. İnce nesih bir hatla harekeli yazılmıştır. Nüsha, eserde geçen bir kaynağın yanlış yorumlanmasından dolayı Ahmed b. Hasan adına

¹⁴ *Abdî Mevlidi*'nin nüshalarının temininde mevlid konusunda uzun zamandır kapsamlı bir çalışma yürüten Yrd. Doç. Dr. Mustafa ÖZKAT'ın büyük katkısı olmuştur.

kaydedilmiştir. Matbu nüshadan sonra en tam nüshadır. Yazma nüshalar arasında da yazısı en düzensiz nüsha budur.

II.2.3. İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi Nüshası (Ü)

TY. 7361 numarada kayıtlı bu nüsha 7 varak, 13 satırdır. 89 beyit eksik olan nüshada 152 beyit vardır. Nefis bir nesih hatla, harekeli yazılmış, H. 1263 (M. 1846/47)'te Muhammed Avnî el-Hâlidî tarafından istinsah edilmiştir. Düzgün ve süslü bir hatla yazılan bu nüshada da bazı bölümler atlanmış, özellikle 152. beyitten sonra 63 beyitlik bir eksiklik oluşmuş ve en sona eserin sonundaki 6 beyit yazılmıştır.

II.2.4. Atatürk Üniversitesi Seyfettin Özege Kütüphanesi Nüshası (A)

SA 184 numarada kayıtlı bu nüsha 6 varak, 14-15 satırdır. Nüshada 148 beyit vardır. Nesih hatla, harekeli yazılmıştır, müstensih ya da istinsah tarihi ile ilgili bilgi bulunmayan nüsha Mehmed Sâdık Şerîf adına kayıtlıdır. Başlarda düzenli yazılmış olan nüshada eserin son bölümleri önemli ölçüde eksik bırakılmış, son 58 beyit de yazılmamıştır.

II.3. *Mevlid*'in Özellikleri

Bilindiği gibi mevlidlerin bazılarında özel adlar verilmiştir. Bu adlar eserin içinde de çoğu kez yer almaktadır. *Abdî Mevlidi*'nde bu şekilde bir eser adına rastlanmaz. Nüshalar da *Mevlid*, ya da *Mevlid-i Şerîf* gibi genel adlarla kaydedilmiş, M nüshasının başına *Mevlûdî'n-Nebî Sallallâhu 'Aleyhi ve Sellem* yazılmıştır.

Abdî Mevlidi, genel olarak kaside nazım şekline uygun olarak kafiyeleşmiş; fasıllar arasında sayıları bir ve beş arasında değişen ve vasıta beyti gibi düşünülebilecek salavat beyitleri yer almıştır. Vasıta beyitleri aslında bir ya da iki beyit iken nüshalarda farklı beyitler yer aldığı için hepsindeki şekiller metne dahil edilmiş, böylece vasıta beyitleri beş beyte kadar çıkabilmiştir. Bu vasıta beyitleri çoğunlukla kendi arasında kafiyeli iken kimi fasıllardan sonra kafiyesiz vasıta beyitlerine de rastlanır. Fasılların da ilk beyitleri genellikle kafiyeli iken musarra olmayan fasıl başlarına da rast-

lanmaktadır. Merhaba faslı ve son bölümlerin bazı beyitleri çoğunlukla mesnevi tipi kafiyeeye göre yazılmıştır. Başlardaki düzenli hâli terci-bend nazım şeklini hatırlatan eserde kaside ve mesnevi nazım şekli hususiyetleri görülmektedir. Buna göre kafiye düzeni “aa xa xa xa ... vv vv, bb xb xb xb ... vv vv, xc xc xc xc ... xv vv, dd xd xd dd dd ... vv vv, xe xe xe ... vv vv, xf xf xf ... vv vv, xf xf xf ... xv xv, xf xf xf ... xv, xf xf xf ff ff ff ... xv vv, gg xg xg u u jj vv vv xv, kk kk xk kk ll mm kk nn...” şeklindedir.

Mevlid'de iki aruz kalıbı kullanılmıştır. Baştan 178. beyte kadar, mevlidlerde çok kullanılmayan remel bahrinin *fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün* kalıbı; 179. beyitten metnin sonuna kadar ise hezec bahrinin *mef'ûlü mefâ'ilü mefâ'ilü fe'ûlün* kalıbı kullanılmıştır. Şairin aruzu kullanmada oldukça başarılı olduğu görülür. Bir mısra dışında (226b) eserde vezin aksaklığı yoktur. Bu mısradaki aksaklık da tek nüshada yer alan bir beyit olduğu için müstensih hatasından kaynaklanmış olabilir. Şairin vezne göre kelimelerde çeşitli tasarruflarda bulunduğu görülür. *'Abdülmutallib* (53, 69), *nâm-zâd* (56, 62), *Amîne* (60, 82, 100), *vakıyye* (66, 67), *peyamberler* (95), *kudâm* (118) kelimeleri böyledir. Az sayıda kelimedede uzun î'ler kısa hece olarak değerlendirilmiştir. *Ya'nî* (42, 95, 157), *kudsiden* (146) kelimeleri böyledir. *Merkûmânlar* (42), *tahsîn* (68), *ahzânda* (102), *Sübhân'dan* (120, 177), *ihsân* (212) kelimelerinde nûn ile biten heceler medli kabul edildiği görülür.

Eserde musarra yani kendi arasında kafiyeli beyit sayısı 83, müfred yani kafiyesiz beyit sayısı 158'dir. Bu sayı, mısraları kendi arasında kafiyeli olmayan beyitleri ifade etmektedir. Kafiye kullanılmayıp sadece redifin kullanıldığı beyit sayısı 12'dir. Beyitlerin 41'inde mücerred, 45'inde mürdef, 10'unda müesses kafiye kullanılmıştır. Eserde cinaslı ve mukayyed kafiyenin bulunmayışı dikkat çeker. Redif kullanılan beyit sayısı 28'dir. Bunlardan 19'unda sadece ek hâlinde redif, 9'unda ise ek hâlinde redifin yanında kelimeler de redif olarak kullanılmıştır. Bunlardan 5'inde ek hâlinde redifin yanında bir kelimeli redif, 3'ünde iki kelimeli redif, 1'inde ise üç kelimeli redif kullanılmıştır. Bir beyitte kafiye Türkçe kelimeyle yapılmışken diğer kafiyeler Arapça ya da Farsça kelimelerle yapılmıştır. Redif kelimelerinde yer yer Türkçe kelimelere yer verilmiştir. Türkçe kelime ile redif sayısı 11, Türkçe ekle redif sayısı 31'dir.

Mevlid'de *giçmek* (42, 100, 194, 197, 225), *olsar* (73, 88, 138), *işbu* (81), *sagış* (139), *olavuz* (213) gibi eski Anadolu Türkçesi özellikleri gösteren

kelime ve eklere rastlamakla birlikte biraz da muhtevanın etkisiyle Arapça ve Farsça kelimelerin yoğunluğu dikkat çeker. Ağır diline rağmen akıcı ve ahenkli bir anlatım söz konusudur. Şair pek çok beyitte ana kafiyenin dışında iç kafiye de yer vermiştir. Eserin ahengine tekrarların çok olduğu vasıta beyitlerinin de katkısı vardır:

<i>Böyle ta'zîm ile tekrîm eyleyen mevlûd için</i>	
<i>Hamdülillâh böyle ihsâna sezâ olur sezâ</i>	27
<i>Es-salâtü ve's-selâm ey nûr-ı 'âlem es-selâm</i>	
<i>Es-salâtü ve's-selâm ey nûr-ı a'zam es-selâm</i>	45
<i>Müjdeler zâhir olsar mefhar-i her dü cihân</i>	
<i>Müjdeler zâhir olsar pîşvâ-yı dâsitân</i>	73

Abdî Mevlidî'nde çok sayıda mısra ve beyit tekrarını görmek mümkündür. Bu tekrarlar özellikle vasıta beyitleri arasında görülür. Buna göre 30 ile 170, 32 ile 90, 45 ile 64, 46 ile 153, 47 ile 155, 48 ile 156, 74 ile 159, 75 ile 157, 76 ile 158, 77 ile 174, 78 ile 160, 91 ile 161, 98 ile 175, 99 ile 176, 122 ile 178. beyitler aynıdır. 31a ile 171a, 33b ile 171b ve 172b, 63a ile 152a, 120a ile 177a mısraları da aynıdır. Bunun dışında 173. beyit küçük farklarla 32 ve 90. beytin aynısı, 121 ile 145. beyitler de bir iki kelime dışında aynıdır. Şair, ahenk unsurlarının bütün imkanlarıyla oluşturduğu vasıta beyitlerini eserinin belli yerlerinde tekrarlamakla bu beyitlerin akıllarda yer etmesini, oluşan bu ahengin esere yayılmasını istemiştir.

II.4. *Mevlid*'in Muhtevası

Mevlid; besmele, mevlidin önemi, nur-ı Muhammedî'nin yaratılışı, nur-ı Muhammedî'nin Hz. Peygambere intikali, Hz. Muhammed'in babası ve annesinin evlenmesi, Hz. Muhammed'in annesi Âmine'nin Hz. Muhammed'e hamile oluşu, Hz. Muhammed'in babası Abdullah'ın vefatı, doğum için yapılan hazırlıklar, Hz. Muhammed'in doğumu, merhaba faslı, Hz. Muhammed'in faziletleri, münâcât ve dua bölümlerinden oluşmaktadır. Her bölümün ardından Hz. Muhammed'e salat ve selam dilenen vasıta beyitleri yer alır. *Mevlid*'deki vasıta beyitleri şunlardır: 29-33, 45-48, 63-64, 75-78, 90-91, 98-99, 121-122, 145, 170-178, 183, 187, 192, 201. Bölümleri birbirinden ayırmak için M nüshasında çerçeve içinde salat ü selam şeklinde dua sözleri, S nüshasında "*Fasıl*" ifadesi, Ü nüshasında

çerçeve içinde “*Salavât*” ifadesi yazılmış, A nüshasında ise boşluklar bırakılmıştır. Bazı bölümlere de özel başlıklar konmuştur. M nüshasında “*Münâcât-ı Hazret-i Hak Celle Celâlihü*”, S nüshasında “*Naklimiz ‘Ali Kerremallâhu Vechehu*”, “*Hâza Makâm-ı Kıyâm*”, “*Vezni Diğer Beyân Şod*”, “*Münâcât-ı bi-Hazret-i Hak*” bunlardandır.

Eserine besmele ile başlayan şair (1), Hz. Peygamber için salat diler; ona, ashabına ve onun soyundan gelenlere dua eder (2-3). Ardından mevlidin önemi üzerinde durur. Mevlid hakkındaki hadisleri hatırlatan şair, mevlid yazarlar ve dinleyenler ile ilgili Allah’ın mağfireti olacağını belirtir. İbnü’l-Hacer, Müslim, Hz. Ebu Bekir, Hz. Ömer, Hz. Osman ve Hz. Ali’den nakledilen ve Hz. Peygamber’in mevlidi için söylediği hadisler hatırlatılır (4-17). Önemli İslam âlimlerinin de mevlid için söylediklerini delil olarak sunar. Şeyh Celaledin, Fahreddin er-Râzî, İmam Yâfî’î, Marûf-ı Kerhî, Hasan Basrî, Şeyh Cüneyd, Serî es-Sakatî bunlardandır (18-28). Hz. Ali’den naklen Hz. Muhammed’in nurunun yaratılışı anlatır. Allah, nurunu göstermek için bu nuru yaratmış ve bu nur, mahlukattan (cennet, cehennem, dokuz felek, arz, ay, güneş vb.) evvel yaratılıp yetmiş sekiz bin yıl hicaplarda terbiye edilmiştir (34-44). Ahmed ibni Hasan’ın eserinden faydalandığını belirten şair, Hz. Peygamber’in nurunun intikalini konu eder. Önce Hz. Âdem’in alınına yazılan bu nur, Şit aleyhisselam aracılığıyla Hz. Muhammed’in dedesi Abdulmuttalib ve babası Abdullah’a, ondan da Hz. Peygamber’e intikal etmiştir. Hz. Muhammed’in babası için Âmine’nin uygun bir eş olduğu belirtilir (49-62). Abdullah ile Âmine’nin düğünü anlatılır (65-74). Âmine’nin Hz. Peygamber’e hamile olduğu haber verilir. Doğumun yaklaşırken Hz. Muhammed’in babası Abdullah vefat eder (79-89). Hz. Âdem’den başlayarak peygamberlerin Âmine’yi Hz. Peygamber’in gelişi hususunda müjdelemeleri konu edilir. Hz. Şit, Hz. İdris, Hz. Nuh, Hz. Hud, Hz. İbrahim, Hz. İsmail, Hz. Musa, Hz. İsa bunlardandır. Bütün dünya onun gelişini tazim ile bekler (92-97). Rabiü’l-evvel ayının on ikinci gecesinde peygamberlerin eş ve annelerinin Âmine’ye gelerek hürmet gösterip onu doğum için hazırlamaları ve doğumda hizmet etmeleri üzerinde durulur. Bunlar Hz. Havva, Hz. Sârâ, Hz. Âsiye ve Hz. Meryem’dir. (100-120). Cebrail başta olmak üzere melekler gelip Hz. Peygamber’in doğumu için hazırlık yaparlar. Hz. Peygamber’in doğuşuyla âlemin nura gark oluşu detaylı bir şekilde anlatılır. Kâbe’nin

üzerinde üç nurun görülüşü, Hz. Âmine'ye sunulan şerbet üzerinde durulan diğer konulardandır (123-144). Ardından merhaba faslı başlar. Bu bölümde meleklerden başlamak üzere mahlukatın Hz. Muhammed'e merhaba demeleri anlatılır (146-169). Ardından gelen bölümde Hz. Peygamber'in faziletleri anlatılır (179-205). 206. beyitten itibaren münacat yer alır (206-238). Son üç beyit dua bölümüdür (239-241).

Yer yer faydalanılan kaynakların etkisiyle Arapça ifadelere de rastlanan eserde “*sübhâne'llezî esrâ mine'l-beyti'l-harâm*” (76, 158),¹⁵ “*kâbe kavseyn*” (167),¹⁶ “*levlâk*” (188)¹⁷ ayet ve hadis iktibasları söz konusudur.

---

¹⁵ Bu ifade isrâ hadisesinin antımında Kur'ân-ı Kerîm'de “Bir gece, kendisine ayetlerimizden bir kısmını gösterelim diye (Muhammed) kulunu Mescid-i Haram'dan, çevresini mübarek kıldığımız Mescid-i Aksa'ya götüren Allah, noksan sıfatlardan münezzehtir. O, gerçekten işitendir, görendir.” şeklinde geçmektedir. İsrâ/1. Ali Özek vd., *Kur'ân-ı Kerîm ve Açıklamalı Meâli*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 1993, s. 281.

¹⁶ Bu ifade mirâc mucizesinin anlatıldığı Necm sûresinde “Sonra (Muhammed'e) yaklaştı, derken daha da yaklaştı. O kadar ki (birleştirilmiş) iki yay arası kadar, hatta daha da yakın oldu.” şeklindeki ayetlerde yer almaktadır. Necm/8-9. Ali Özek vd., *a.g.e.*, s. 525.

¹⁷ Bu ifade, “Sen olmasaydın, sen olmasaydın âlemleri yaratmazdım.” hadis-i kudsîsinden iktibasır.

III. Metin

[M 2, S 1b, Ü 1b, A 1b]

*Bismillāhirrahmānirrahīm (S, Ü)**Fā'ilātün fā'ilātün fā'ilātün fā'ilün*

01. İbtidā bismillāhirrahmāni irḥam rabbenā
Er-raḥīmi'd-dā'imi'l-iḥsāni i'lem rabbenā
02. Şalli yā Mevlā 'alā faḥri'l-berāyā ve'l-ümem
En-nebiyyü'l-Ḥāşimî a'nî Muhammed Muştafâ
03. Âl ü aşḥâbıyla zürriyyât ü hem etbâ'ına
Raḥmet-i rıdvanıñ olsun yā İlähî dâ'imā
04. Evvelâ naql-i şaḥîḥ ibnü'l-Ḥacer fetvāsınıñ
Dinleyen işbu ḥadış-i ḥazret-i faḥri'l-verā
05. Qavl-i Müslim şöyle bir cem'iyet-i mevlüd için
Ya'nî ol meclisde zıkrullāh ola ḥamd ü şenā
06. İncek raḥmet sekīnet ḥazret-i Allāh'dan
Ol vaḳit ol meclisi ḳaplar melekler cümlehā
07. Gör ne devlet kim yine Müslim fetāvā ḳavlini
Naql ider ḥazretten indi baña Cibrîl-i Ḥudā
08. Böyle iḥbār eyledi ol bezme eyler iftiḥār
Ḥazret-i Bārî Te'ālā hem melekler cümletā
09. Bu fetāvānıñ ḥadışān-ı şaḥîḥ-i Müslim'in
Qavli üzre faẓl-ı mevlüd oldı ḥayr-ı bî-bahā

[Ü 2a]

---

1 bismillāhirrahmāni: itdim bismillāhi Ü; Er-raḥīmi'd-dā'imi'l-iḥsāni: Er-raḥīmü'd-dā'imü'l-iḥsāni S, A.

3 zürriyyāt ü: zürriyyātu Ü.

8 Böyle: Baña S; cümletā: cümlehā S.

10. Bunca kim ğaşyān-ı rahmet hem sekīnet cümleye
Hāḡ'dan olmışdur tezekkür maḡz-ı iḡsān-ı Hūdā
11. Bundan efḡal faẓl olur mı zākīrān-ı ümmetiñ
Hāḡ Te'ālā kılmasun maḡrüm faẓlından yaña

[S 2a, A 2a]

12. Bir daḡı naḡl ol Ebū Bekr ü 'Ömer 'Oşmān'dan
Hem 'Aliyyü'l-Murtaẓā'dan çār-yār-ı bā-şafā

[M 3]

13. Ya'ni buyurdı nebiyyü'l-ebḡaḡiyyü'l-Hāşimī
Hāẓret-i sultān-ı 'ālem şāfi'-i rüz-ı cezā
14. Kim ki ta'zīm idüben mevlüdime şarf eyleye
Dirhem olursa daḡı süknā olur dārü'l-beḡā
15. Hem civārımda qarār eyler şefā'at rāyigān
Hem ider İslām'ı ḡay i'tā iderse bī-riyā
16. Bir daḡı 'Oşmān-ı zi'n-nüreyñ naḡlınden yazar
Bir kimesne eylese infāḡ-ı marẓā-yı Hūdā
17. Nā'il-i faẓl-ı şehīd-i ğazve-i Bedrü'l-Huneyñ
Hāẓırān-ı ceng olan ğāzīleridir güyiyā
18. Yazdılar ba'zı nüsaḡlarda rivāyāt-ı laḡif
İşiden iḡvān-ı dīñ mevlüd-i faḡrū'l-enbiyā
19. Ol ḡadar faẓlı şevābı var ki taḡrīr ü beyān
Olsa tafşīlen tamāmıyla ne mümkindür edā
20. Ancaḡ ez-mevlüd-i ḡasbī ol ḡabībīñ 'ışḡına
'Aḡd-i meclis zıkr-i ḡālīş ekl ü şürb-i bī-riyā

---

10 Hāḡ'dan olmışdur tezekkür: Hem tezekkür Hāḡ'dan u hem S.

13 buyurdı: mevlüdi'n M; ebḡaḡiyyü'l: ebḡaḡiyyü'l S, A.

14 idüben: eyleye S.

15 eyler: ide Ü.

17 güyiyā: bī-riyā S.

18 nüsaḡlarda: nüşḡalarda M.

19 faẓlı: faẓl ü A.

20 'ışḡına: 'aşḡına M.

21. Şıdk ile bezl-i 'aṭiyye ḥ'āh-ı behr-i āḥiret
Ḥ'āh-ı def'-i ḳaḥṭ için olsun veyā redd-i belā
22. Hem şevābı uḥrevī yazmış ve nef'-i dünyevī
Şeyḥ-i mürşid bir Celāleddīn veliyyān-ı Ḥudā
- [Ü 2b]
23. Bir imām-ı Faḥr-ı Rāzī bir imām-ı Yāfi'ī
Bir daḥı Ma'rūf-ı Kerḥī evliyā'-i kibriyā
24. Bir Ḥasan Baṣrī biri Bağdād ilinde Şeyḥ Cüneyd
Biri Serri Sakaṭī her birisi bir evliyā
25. Cümle bu fāzıllarıñ taḥriri taḥriri bu kim
Fazl-ı mevlüdi'n-nebiyyi'l-Hāşimiyyi'l-Muştafa
26. Şalli yā Mevlā şalāten dā'imen mādāmetā
Nūruhu fi'l-kevni tenviren hüve'l-bedrū'd-dücā
- [S 2b, A 2b]
27. Böyle ta'zīm ile tekrīm eyleyen mevlüd için
Ḥamdülillāh böyle iḥsāna sezā olur sezā
28. Ey ḥabībā şevḳ-ı mevlüdüñle 'anberler şaçup
'Üdler yaḳılsa meclis olsa pür-sür u şafā
29. Hāşimī min ebṭaḥī senden şafā buldı şafā
Yeşrib ü Baṭḥā vü zemzem merḥabā yā ḥazretā
30. Eş-şalātü ve's-selām ey ḥazret-i faḥrū'l-enām
Eş-şalātü ve's-selām ey Yeşrib ü Baṭḥā-maḳām
31. Ey ḥabībā pādişāhā eş-şalātü ve's-selām
Ḥazretā faḥrū'l-berāyā eş-şalātü ve's-selām

---

21 ḥ'āh-ı: ḥ'āh ü S.

23: -M; evliyā'-i: evliyā' ü S.

24 Serri: Sırri M, S, A.

25 fāzıllarıñ: fāzılların S, Ü; bu kim: bir beyān S; mevlüdi'n: mevlüdün S.

26 hüve'l-: hüve Ü.

27 böyle: bunca S.

28 mevlüdüñle: mevlüdiñe Ü.

30: -M.

31: -S.

32. Zeyn-bağış-ı zirve-i dârü'l-bekâsın es-selâm
Şâfi'-i rûz-ı cezâsın eş-şalâtü ve's-selâm

[M 4]

33. Pertev-i nûr-ı Hüdâ'sın eş-şalâtü ve's-selâm
Mağzar-ı Hağ pişvâsın eş-şalâtü ve's-selâm

Nağlimiz 'Ali Kerremallâhu Vechehu (S), Mağhall-i Şalavât (Ü)

34. Diñle bu nağli dağı ol Hâydarü'l-kerrârdan
Şehsüvâr-ı Döldül a'nî ol siyâdet intisâb

35. Çün irâdet eyledi rûzî kıla Perverdigâr
Mefğar-i 'âlem vücûda gelmegin emr ü hitâb

[Ü 3a]

36. Hağ Te'âlâ celle şānuh şun'ını izhâr için
İndirüp bir kabza nûrın gör ne uzmâdır cenâb

37. Emr olunca bir 'amûd-ı nûr olup fermân ile
Emr kıldı kün habîbi hazret-i 'âlî-cenâb

38. Diñle bu keyfiyyeti ammâ ki gûş-ı hûş ile
Besledi nûrî habîbiñ der-ğicâb ender ğicâb

39. Olmadan 'arş ile kürsî olmadan levğ ü kalem
Cevher-i beyzâ 'adem mülkindedir setr ü ğicâb

40. Cümle peygamber nebî mürselleriñ ervâhı hep
'Âlem-i kitmândan her biri virdi bir cevâb

[S 3a, A 3a]

41. Cennet ü şamularından yoğ iken aşlâ eşer
Nüh felek arz-ı basıti yoğ idi meh âfitâb

32: -M, -S, -Ü.

33: -S.

35 rûzî kıla: rûz-ı ezel S.

37 'amûd-ı nûr olup: 'amûda nûrlanup S.

38 gûş-ı: gûş u S.

39: -Ü; levğ ü: levğ-i S.

40 Cümle peygamber nebî mürselleriñ: Yüz yigirmi dört biñ peygamberân S; mürsel-leriñ: mürsellerin M, Ü.

41 şamularından: şamularında S; meh: mâh S.

42. Ya'nî merķūmānlar ketm-i 'ademden dem urup
Giçdi yıl yetmiş sekiz biñ tâ tamām oldı ħisāb
43. Gör ne ħikmetler ħabībiñ nūrını Hāķ bunca sāl
Cümleden aķdem yaratdı çün tamām oldı ħisāb
44. Bunca 'izzet şān ile ķadriñ refi' oldı şehā
İrtifā'-ı ķadr ile a'lādan a'lādır cenāb
45. Eş-şalātü ve's-selām ey nūr-ı 'ālem es-selām
Eş-şalātü ve's-selām ey nūr-ı a'zam es-selām
46. Yā Rasūlallāh ħabībü'l-kibriyāsın merħabā
Kurretü'l-'ayn-ı cemī'u'l-enbiyāsın merħabā
47. Biñ şalāt ile selām olsun ħabībā merħabā
'Aşiyān-ı ümmetiñ şāhı tabībā merħabā
48. Merħabā bu ķadr ile a'lādan a'lā merħabā
Ey 'azīmü'l-ķadri 'indallāhi a'lā merħabā
- [M 5]
- Faşıl (S), Şalavāt (Ü)*
49. Aĥmed ibni el-Ĥasan ķavlince diñle ey 'azīz
Böyle yazmışlar edāsın böyledir tebyīn-i ħāl
50. Fahr-ı 'ālem nūrını naķl eylemek ķıldı murād
Ya'nî her aşlābdan aşlāba Rabbi zü'l-celāl
51. Evvelā ol nūrı Ādem alınna taķrīr idüp
Ba'dehu Şītü'n-nebī şulbinde cāy-ı intiķāl

[Ü 3b]

-
- 42 merķūmānlar: merķūmānları S; yetmiş: yitmiş S, Ü, A.
43 ħabībiñ: ħabībin A; oldı: -Ü.
45: -S, -A.
46: -S, -Ü, -A.
47: -M, -Ü.
48: -M, -S, -Ü.
50 naķl: -A.
51 alınna: aīlna S; egnine A; şulbinde: şulbünde M, S, Ü.

52. Soñra aşlābān-ı tayyibden buñun-ı zāhirān
Şulb-i ‘Abdülmuṭṭalib’den oğluna ḥasbū’l-melāl
53. Hı̄kmeten ‘Abdülmuṭṭalib oğlı ‘Abdullāh’dan
Şevḳ-i hı̄cān-ı maḥabbet kıldı istılā-yı ḥāl
54. Ya’nı tezvı̄c eylemek kaşdıyla ‘arz-ı arzū
Yalvarur anasına dir ḳalmadı bende mecāl
- [S 3b]
55. Hı̄kmeti vardur verā-yı perde-i taḳdırde
Sırrını ancaḳ bilür ol bī-şerık ü bī-mişāl
56. Var benümçün nām-zād eyle bugün bir pāk-zāt
Hem ḥasīb ü hem nasīb ammā cemāl-i bā-kemāl
- [A 3b]
57. Çün bu ḥāli göricek ol şefḳaten ‘azm eyledi
Vardı aḥbār-ı Ḳureyş içre su’āl-ender-su’āl
58. Baḳdılar aḥbār içinde ‘āḳılān u kāmılān
Bunlar ile pek vecīh olur ḳarābet ittişāl
59. Didiler aḥbārımız içre ‘afife lā-naẓır
Böyle bir mestüre var ḥulḳı ḥamīde bā-cemāl
60. Pāk-ııynet hem Amīne adıdır bint-i Veheb
Gülsitān-ı dehrde Tañrı yaratmış bir nihāl
61. Vālide görince ol bānūyı istiḥsān idüp
Bu muḳadder ḥod ezel olmuşdur olur lā-muḥāl
62. Der-‘aḳab ḳānūn-ı aḥbār-ı ‘Arab icrāsını
Eylediler nām-zād-ı ḥayra fetḥ oldı maḳāl
-
- 52 zāhirān: zāhire S.
53 kıldı: itdi S; istılā-yı: eslā-yı A.
54 Yalvarur: Yalvarır M, S, Ü.
55 vardur: vardır S, Ü; taḳdırde: taḳdirden S; ol bī-şerık: Sübhān-ı bī-şibh S.
58 ‘āḳılān u: ‘āḳılān-ı M, S, A.
59 içre: içinde S; bir: -A.
60 Pāk-ııynet hem Emine adıdır: Ya’nı bir pākīze-ııynet Emine S.
61 görince: görünce M, göricek S.

63. H̄ayr-ı maḳdem hep seniñçündür ḥabībā ḥazretā
Ey ḥabībā nūr-ı a'zam eṣ-ṣalātü ve's-selām

Şalavāt (Ü)

64. Eṣ-ṣalātü ve's-selām ey nūr-ı 'ālem es-selām
Eṣ-ṣalātü ve's-selām ey nūr-ı a'zam es-selām

[M 6]

Faşıl (S)

65. Böyle kılmışdur rivāyet Aḥmed ibni el-Ḥasan
İtmeli taḥşîn ü tebyîn ü nezāketle beyān

66. Çünki mu'tād-ı K̄ureyş üzre müheyyā kıldılar
Bir vaḳıyye altun ile yüz deve fi'l-fevr-i ān

[S 4a]

67. Yüz baḳarla yüz ḡanem zebḥ oldı 'ālī sūr içün
Bir vaḳıyye nuḳre virince tamām oldı nişān

68. Ḥabbezā bānū-yı pür-'işmet ki reşk-i ḥür olup
Cümle aḥbārda taḥşîn olundı ol zamān

69. Kār-ı techīzi tamām olduḳda sūr u pür-sürür
Eyledi 'Abdulmuṭallib oḒlına çün serverān

70. Oldı ḥaḳḳā bir 'arūsāne be-luṭf-ı lā-yezāl
Tā sūrür-ı sūr ile ṭoldı zemīn ü āsumān

[A 4a]

71. Mā-ḥaşal vaḳt-i zifāf olunca ḥalvet kıldılar
Cum'a aḥşamı iki devlet sa'ādet tev-emān

72. Ya'nī 'Abdullāh zifāfa girdi 'izzetle kırān
İndi nūri devlet-i dürc-i sa'ādet buldı şān

63: -S.

64: -M, -Ü.

65-78: -Ü.

66 vaḳıyye: kelimenin aslı eliflidir; altun ile: altunı hem S.

67 baḳarla: baḳar hem S.

68 olup: olur S; aḥbārda: aḥbārīde S.

69a İmdi techīzi tamām olduḳ sūrür-ender-sürür S.

70 bir: -A; Tā sūrür-ı sūr ile ṭoldı: Ṭoldı tā sūr ile S.

71 olunca: olunca M, S.

73. Müjdeler zâhir olısar mefhar-i her dü cihân
Müjdeler zâhir olısar pişvâ-yı dâsitân
74. Âmirü'l-ma'rûf-ı nâhi'l-münker-i kevn ü mekân
Şadr-ı dîvân-ı cezâdır şâfi'ân-ı 'âsiyân
75. Merhabâ sultân-ı dîvân-ı sa'âdet merhabâ
Merhabâ sultân-ı dîvân-ı şefâ'at merhabâ
76. Merhabâ ey pâdişâh-ı Yeşrib ü Baḥḥâ-maḳâm
Celle sübhâne'llezî esrâ mine'l-beyti'l-ḥarâm
77. Eş-şalâtü ve's-selâm ey fahr-ı 'âlem es-selâm
Eş-şalâtü ve's-selâm ez-cümle aḳdem es-selâm
78. Merhabâ mevle'l-mevâlî eş-şalâtü ve's-selâm
Merhabâ a'lem biḥâlî eş-şalâtü ve's-selâm

[Ü 4a]

Faṣıl (S)

79. Mûcid-i terkîb-i şun 'l-ğayb-i naḳḳâş-ı ezel
'Âlem-i ervâhdan ecsâma irdirmek mişâl

[S 4b]

80. Ol şehinşâh-ı cülûs-ı taḥt-ı ḥalvet böyle gör
Kıldı taḥmîrin sa'âdetle zamân-ı ihtibâl
81. Altı ay olunca ḥamli dürr-i dürc-i 'işmetiñ
Buyurur hâtifden irdi sem'ime işbu maḳâl

[M 7]

82. Yâ Amîne ḥâzır ol vaḳtiñ qarîb eyle ḥayâl
Yedi ay olduḳda 'Abdulmuṭṭalib ol bâ-kemâl

---

74 nâhi'l: nehyi'l S.

75: -M; Merhabâ: Ya'nî ol S; Merhabâ: Ya'nî ol S.

76: -M, -S.

77 aḳdem: maḳdem A.

78: -M, -S.

80 gör: kim Ü; taḥmîrin sa'âdetle: taḥmîr sa'âdet tâ Ü; zamân-ı: zemîn ü S.

81 olunca: olunca M, S, A; irdi: indi A.

82 Yâ Emîne ḥâzır ol: Ḥâzır ol yâ Âmine S; vaḳtiñ: vaḳtın Ü; Yedi: Yiddi S.

83. Tıydu aḥvāli vü ‘Abdullāh’a tenbīh eyledi
Yā būneyye ḳad denā min zevcetik taḥlīl-i ḥāl
84. Bir velīme vaḳtidir şükrān-ı faẓl-ı zü’l-minen
Gör ne ḥikmet kim olup taḳdīr-i Rabb-i bī-zevāl
- [A 4b]
85. Olıcaḳ kār-ı velīme sebḳat-i taḳdīr ile
Viridi ‘Abdullāh’a sākī-i ecel cām-ı zülāl
86. Sā’atince eyledi dārü’l-beḳāya rıḥleti
Zāhirā tedbīr içün taḳdīr eyler iḥtilāl
87. Zümre-i kerrübiyāna ‘ālem-i eflākde
Ġāyeten ḥüzn oldu vāḳı‘ cümleler ḳıldı su’āl
88. Didiler kim yā İlähī n’olısar dürr-i yetīm
Her biri ḥayret maḳāmında fe-emmā Ḥaḳ Te’āl
89. Buyurur oldur ḥabīb-i ekremim ben ḥāfızı
Ya’nı eşfaḳdır anadan hem atadan zü’l-celāl
90. Zeyn-baḥş-ı zirve-i dārü’l-beḳāsın es-selām
Şāfi’-i rüz-ı cezāsın eş-şalātü ve’s-selām
91. Ḥazretā bu ḳadre ancaḳ sen sezāsın merḥabā
‘Ālem-i kevn içre sen ḥayrū’l-verāsın merḥabā

[Ü 4b]

Faşıl (S), Şalavāt (Ü)

92. Dinleyen ol ḥazretiñ keyfiyyet-i aḥvālını
Bunı böyle didi ol ḥātüne-i ‘işmet-maḳām

83 Tıydu: Duydu M, Şoldı A; vü: ve M, S, A; ḳad denā: ḳadrenī A; zevcetik: zevcike S, A.

84 şükrān-ı: şükrāne S.

85 cām-ı: mey-i M.

86 Sā’atince: Sā’atinde S; Zāhirā: Zāhiren M; iḥtilāl: iḥtilāf A.

87 kerrübiyāna: kerrübiyān-ı Ü.

89 anadan: atadan A; atadan: anadan A; anadan hem atadan: ata vü analardan S.

90: -S, -A.

91: -M, -Ü; 91b Merḥabā i’lem biḥālī merḥabā yā merḥabā S.

92 Bunı böyle didi: Böyle ol bānüyı S; -maḳām: maḳāl Ü.

93. Hâzret-i Âdem şeref-bağşâ-yı kâşânem olup
Baña virdi hâzretiñ hayr-ı kudûmundan peyâm
- [S 5a]
94. Şît ile İdrîs ü Nûh u Hüd u İbrâhîm hem
Oğlı İsmâ'îl ü Mûsâ hâzret-i 'İsâ-hümâm
95. Ya'nî bu cümle peyamberler 'aleyhim ecma'în
Eş-şalâtü ve's-selâm olsun hemân bi'l-ihtirâm
96. Kıldılar teşrîf kâşânemde bunlar yek-be-yek
Hâzret-i fahrû'l-ümemden müjdeler teblîğ-i tâm
97. Virdiler ta'zîm ile tebşîr-i teşrîf-i kudûm
Vaqtidir pür-nûr ola 'arş ile ferş tâ şark-ı şâm
- [M 8]
98. Hâyır-ı maqdem zübde-i envâr-ı a'zam eş-şalât
Hâyır-ı maqdem gıbta-i ebnâ-i Âdem es-selâm
99. Eş-şalâtü ve's-selâm ey şâfi'-i işyânımız
Merhabâlar merhabâ ey bâ'îş-i gufrânımız

Faşıl (S)

100. Çün rabî'u'l-evvel ayından on iki gün giçüp
Ol Amîne hâzret-i bânü-yı 'âlem kâdr-i tâm
- [A 5a]
101. Dir ki 'Abdulmuṭṭalib ol gice vardı Ka'be'ye
Bir firâk el virdi tenhâ kaldığımdan vaqt-i şâm
102. Hîkmeti gör külbe-i aḥzânda giryân olup
Yoq enîs ü hem celîs olmaya taṭvîl-i kelâm
103. Şakḳ olup bir gûşe-i ğam-hâne olduḳda hemân
Geldi nîsvân-ı tıvâl u nûr ile ṭoldı maḳâm

93 hâzretiñ: hâzretin Ü; 89b Hâzret-i hayr kudûmundan baña virdi cevâb S.

95 peyamberler: peygamberler S, A; olsun hemân bi'l-: ey cümlesinden S.

96 kâşânemde: kâşânında M, S.

97 tâ: -Ü, -S; şark-ı: şark u M, S, A.

98: -S.

99: -M, -Ü, -A.

100 ayından on iki gün giçüp: giçdi on iki gün tamâm S; Ol Emîne hâzret-i: Amine hâzretleri S; 'âlem: 'âlî M, S.

104. Muntazır ez-dürr-i beyzâ maḥz-ı envâr-ı Hudâ
Ḥazret-i Ḥavvâ vü Sârâ Âsiye Meryem be-nâm
105. Ğâyeten ta'zîm ü tekrîmen baña ikrâm ile
Kıldılar her birisi ḥaqqâ edâ-yı ihtirâm

[S 5b, Ü 5a]

106. Tîb ü 'anberler ile müşk-i 'abîre mültebis
Ṭayyibât ü zâkiyât ü cem'-i ta'ṭîr-i meşâm
107. Her biri bir külçe-i kâfûr-ı maḥz-ı nûr ile
Oturup meclisde bunlar ba'de tekmîlû's-selâm
108. Seyyidü'l-kevneyn zuhûriyla sürûr-ender-sürûr
Tesliyetle tehniyet-baḥşâ vü büşrân ü peyâm
109. Ey Amîne didi Ḥavvâ bu cihânda sen gibi
Nîk-ṭâlî' maṭla'-ı ḥurşîd-i bedr-i şarḫ-ı şâm
110. Ḥâşılı semt-i yemînimde o ḥâtûn-ı 'afîf
Otururken geldi Sârâ zû'l-vaḫâr u ihtirâm
111. Müjde virdi Muştafâ-yı bâ-şafânîñ maḫdemîn
Ya'nî sultânü'r-rusûl ol seyyidü'l-faḫri'l-enâm
112. Ol daḫı teşrîf ile semt-i şimâlimde benim
Oturup virdi tesellâlar be-aḫşâ-yı merâm
113. Şoñradan Âsiye-i bint-i Mezâḫim ḥabbezâ
Zî-mehâbet lehcesi pür-nûr çün bedr-i tamâm

[M 9]

114. Ol daḫı büşrân-ı ḥazretiden virüp tehniyyeler
Şoñra Meryem ḥazreti geldi ol 'âlîye maḫâm

106-113: -A.

109a Didi Ḥavvâ bu cihânda sen gibi ey Amine S; ḥurşîd-i: ḥurşîd-i M, S.

110 yemînimde: yemîninde S; zû'l-: zi'l- S.

111 bâ-: pür- Ü.

112 be-aḫşâ-yı: bi-iḫşâ-yı S.

114 virüp: virir A; ḥazreti geldi ol 'âlîye: ḥazret-i 'Îsâ ile 'âlî S; ol: o M, A.

115. Didi ben de bint-i 'İmrân'am ki bizler cümlemiz
Hâzrete dayat olup hem kâbile ey nîk-nâm
116. Ya'nî me'mûr olmuşuz hizmetde istiḥdâm için
Cümleniñ maḫşûdı sensin ey Rasûl-i zü'l-kirâm
117. Vâkı'â hâzırlanup bunlar edâ-yı hizmete
Kâbile dâye bulundılar bi-emr-i lâ-yenâm
118. Her biri oldı enîs ü hem celîs ü hem-demim
Birine tekyelenüp biri daḫı semt-i ḫudâm
[Ü 5b]
119. Biri sağımda biri semt-i yesârımda benim
Cümleniñ maḫşûdı fahrü'l-kâ'inâta ihtirâm
120. Yâ Rasûlallâh saña ta'zîmler Sübhân'dan
Şevket ü devlet sa'âdet cümle olmuşdur tamâm
121. Şâfi'-i 'işyânımızsın merḫabâ yâ merḫabâ
Bâ'îş-i gufrânımızsın eş-şalâtü ve's-selâm
[S 6a]
122. Eş-şalâtü ve's-selâm ey fahr-i 'âlem eş-şalât
Eş-şalât envâr-ı a'zam eş-şalâtü ve's-selâm
[A 5b]
- Faşıl (S), Şalavât (Ü)*
123. Ba'dehu emr eyledi Cibrîl'e Rabbü'l-'âlemîn
Açılıp cennâtlar ḫapana ḫamular tamâm
124. Şevḫ ile ḫullât-i cennâti varup ilbâs idüp
Hâzret-i Rıdḫvân melâ'ikler ile şaf şaf ḫirâm

115 Didi ben de: Ol daḫı ben S, Söyleyüp ben Ü; ki bizler: didiler S; dayat: ḫayat S; kâbile: kâbilem A.

116 me'mûr: ma'mûr S, A; hizmetde: ḫidmetde Ü; ey: yâ Ü; -kirâm: celâl A.

117 Vâkı'â: Vâkı'an S, A; hizmete: ḫidmete M, Ü.

118 ḫudâm: kelimenin aslı "ḫuddâm"dır.

120 sa'âdet cümle: sa'âdetle ki M, S, A; tamâm: -Ü.

121: -S; merḫabâ yâ merḫabâ: ḫazretâ yâ Muştafâ A.

122: -M, -Ü, -A.

123 Açılıp: Açılır A; ḫamular: damular A.

124 ile: gelüp S.

125. Hem varup dārü'l-cinânımda kevâ'ibler tolu
Şâf u hâliš rāhu'l-ervâh ol kadehler pür müdâm
126. Nāfehâ-yı müşkler ol seydidü'l-ebrâr için
'Üdlar 'anber-feşân olsun 'abîr-i 'ıtr-fâm
127. Emr-i Bârî birle indi mültebis hullâtdan
Hâzret-i Rûhu'l-Emîn icrâ-yı kânûn-ı nizâm
128. Çün bu tertîbi idüp Cibrîl ol sultân için
'Üd ile 'anber-feşân olduḡda ol meclis tamâm
129. Düşünüp ta'zîm ile seccâde-i kurb-ı vişâl
Niçe etrâb-ı kevâ'ibler kadehler pür müdâm
- [M 10]
130. Hâzret-i Cibrîl ile Rıdvân 'aleyhimü's-selâm
Her biri me'mûriyetle eydedikde ihtimâm
131. Ba'dehu me'mûr olan şaf şaf melekler cümleten
Hâffîne'l-'arşı ve'l-kürsî havâş u ger 'avâm
- [Ü 6a]
132. Hâzır olduḡda münâdîler nidâ-h'ân oldılar
İndi Cibrîl ü melekler şaf-be-şaf bi'l-ihtîşâm
- [S 6b]
133. Fevc fevc ol zümre-i kerrûbiyân-ı âsumân
İmtişâl-i emr ile Cibrîl'e tâbi' şubh u şâm
134. Şavb-i Hâk'dan emr olup Rûhu'l-Emîn hâzretleri
Nâdiyân Cibrîlü fi'l-arz ve's-semâ'i şarḡ u şâm
135. Vakti gelmişdir muhib maḡbûba vaşl-ı ictimâ'
Tâlibi maḡlûba kavuşmaḡ günidir ve's-selâm

---

125 kadehler: kadar A.

128 Cibrîl: Cibrîl'e A; 128a ol: o M.

129 ta'zîm ile: ta'zîmler A.

130 ihtimâm: ihtirâm Ü, A.

131: Hâfiyîne'l-'arş ve'l-kürsî melekler cümleten
Hidmete me'mûr olup şaf şaf gelürler hâş u 'âm Ü, A.

132: -A; ihtîşâm: ihtirâm S.

134: -Ü, -A.

135: -Ü.

136. Gör ki Cibrîl-i Emîn bu resme bâ-emr-i Hüdâ
Eyledi icrâ-yı fermân-ı Hüdâ-yı lâ-yenâm
137. Mâ-ḥaşal efvâc ile bi'l-cümle şafhâ-yı melek
Turdılar eṭrâf-ı Beytullâh'da şaf şaf tamâm
138. Müjdeler olsun münâdî birle efvâc-ı melek
Kim Ḥabîbullâh olısar vaktidir nûru'z-zulâm
139. Bunca cem' oldı melekler şağışın Allâh bilir
Mekke'niñ tağıyla taşı nûr ile ṭoldı tamâm
140. Âmine Ḥâtün didi keşf oldı baña fevrice
Cümleten eṭrâf-ı 'âlem Mışr u Başra arz-ı Şâm
- [A 6a]
141. Üç 'âlem göründi eṭrâfında Beytullâh'ınıñ
Her biri bir 'âlemiñ bir semtine oldı kıyâm
142. Birisi Beytü'l-Ḥarâm'ın üstüne merfû' olur
Bir dahı şarķında üçünci maķâmı ğarb-ı Şâm
143. Hem buyurdı ben o sâ'atde 'aceb 'atşân idim
Bir ḳadeḫ pür şerbet-i beyzâ vü hem kâfûr-fâm
144. İçdim ol sâ'at hemân ṭoldı fu'âdım nûr ile
Şöyle a'lâ ṭadı aḫlâ-ter 'aselden ol müdâm
145. Şâfi'-i 'işyânımızsın merḫabâ yâ ḫazretâ
Bâ'iş-i ğufrânımızsın eş-şalâtü ve's-selâm
- Şalavât (Ü)*
146. İndi bir murġ-ı beyâz ṭâ'irân-ı ḳudsîden
Şıġadı rıfķan fu'âdım râḫatım oldı tamâm

136: -Ü, -A.

137: -A; tamâm: bi't-tamâm Ü.

139 Bunca: Anda A; oldı: olan A; melekler: melâ'ik Ü, A; şağışın: şağışın M.

140 Mışr u: ḳaşr-ı Ü, A.

141 'âlemiñ: 'âlemin Ü; semtine: semtinde S; oldı: oldılar A.

142 olur: -Ü; olup S, A; Bir: Biri M, A; şarķında: şarķda A; maķâmı: maķâm M.

143 pür: bir Ü.

144 İçdim ol sâ'at hemân: Şundılar içdim o dem Ü, A.

145: -M, -S, -A.

146 beyâz: beyâzî A.

[Ü 6b]

Hāza Maḥām-ı Kıyām (S)

147. Sā'atince vaz' kıldım ol ḥabīb-i ekremi
Oldı 'ālem cism-i pāk ile münevver ve's-selām

[M 11]

148. Cümle-i kerrübiyān şaf şaf melā'ikler didi
Eş-şalāt ey mefḥar-i 'ālem Muḥammed es-selām

149. Merḥabā ey ḥayr-ı maḥdem eş-şalātü ve's-selām
Merḥabā ey nūr-ı a'zam eş-şalātü ve's-selām

150. Merḥabā yā merḥabā ey raḥmeten li'l-'ālemīn
Merḥabā ḥatmü'n-nebiyyīn eş-şalātü ve's-selām

151. Oldı teşrifiñ bu 'ālem nūr ile tıldı tamām
Merḥabā ser-tā-ḳadem nūru'ş-şalātü ve's-selām

152. Ḥayr-ı maḥdem hep seniñçündür ḥabībā ḥazretā
Ḥabbezā teşrifiñe Tañrı'dan olsun ve's-selām

[S 7a]

153. Yā Rasūlallāh ḥabīb-i kibriyāsın merḥabā
Ḳurretü'l-'ayn-ı cemī'u'l-enbiyāsın merḥabā

154. Bunca şān u 'izzet ü ḳadrin refi' oldı şehā
İrtifā'-ı ḳadr ile a'lādan a'lā merḥabā

155. Biñ şalāt ile selām olsun ḥabībā ḥazretā
'Aşiyān-ı ümmetiñ şāhı ṭabībā merḥabā

156. Merḥabā bu ḳadr ile a'lādan a'lā merḥabā
Ey 'azīmü'l-ḳadri 'indallāh-i a'lā merḥabā

157. Ya'nı ol sulṭān-ı dīvān-ı sa'adet merḥabā
Ya'nı ol sulṭān-ı dīvān-ı şefā'at merḥabā

148: -S; Cümle-i: Cümleten Ü; 148b Merḥabā ey faḥr-ı 'ālem eş-şalātü ve's-selām Ü, A.

149-151: -M, -S.

151 teşrifiñ: teşrifin Ü.

152: -S, -Ü, -A.

153: -Ü, -A; Ḳurretü'l-: Ḳurret-i S.

154: -S, -Ü, -A.

155: -S, -A; ḥazretā: merḥabā Ü.

157a Ya'nı ol: Merḥabā Ü, A; 157b Ya'nı ol: Merḥabā Ü, A.

158. Merhabā ey pādīşāh-ı Yeşrib ü Baḥā-makām
Celle sübhāne'leşi esrā mine'l-beyti'l-ḥarām
159. Āmirü'l-ma'rūf-ı nāhi'l-münker-i kevn ü mekân
Şadr-ı dīvān-ı cezādır şāfi'ân-ı 'āşiyân
160. Merhabā mevle'l-mevālī merhabā yā merhabā
Merhabā a'lem biḥālī merhabā yā merhabā
161. Ḥazretā bu ḳadre ancaḳ sen sezāsın merhabā
'Ālem-i kevn içre sen ḥayrū'l-verāsın merhabā
162. Merhabā nūr-ı İlāhī feyz-i aḳdes perveri
Merhabā şems-i ḥaḳīḳī 'āleme nūr pertevi
- [A 6b]
163. Merhabā vechi *Duḫā Ve'l-leyl* saçı enveri
Merhabā mişbāḥ u mişkāt ism-i a'zam manzarı
164. Eş-şalāt ey 'ālem-i lāhūt-ı şey'en merhabā
Eş-şalāt maḥbūb-ı aḳdes zı'l-minen zāt merhabā
165. Eş-şalāt ey şāfi'-i rüz-ı cezāsın merhabā
Merhabā sensin Muḥammed nūr-ı a'zam merhabā
- [M 12]
166. Merhabā ey ḳāmı'-ı sevdā-yı bid'at ve'd-dalāl
Merhabā ey rāfi'-i şer'u'l-metīn-i zü'l-celāl
167. Eş-şalāt ey *ḳābe ḳavseyn*-i Ḥudā-yı lā-yezāl
Merhabā ey nūr-ı 'arş-ı murtażā-yı bā-kemāl
168. Merhabā ey cümleñiñ ma'şūḳı Aḫmed merhabā
Merhabā sensin 'uşāta cennet ü melce' ziyā

159: -Ü, -A.

160: -A; 160a merhabā yā merhabā: eş-şalātü ve's-selām Ü; 160b merhabā yā merhabā: eş-şalātü ve's-selām Ü.

162, 163: -Ü; 162: pertevi: perveri S, A.

163 manzarı: menheri S, A.

164: -S, -Ü, -A.

165, 166: -Ü.

166 ḳāmı'-ı: ḳālī'-i S; 166b: 167b S.

167: -M, -Ü, -A; 167b: 166b S.

168: -Ü, -A.

169. Ey ṭabīb-i cümle ervāḥ hem bu kemter ḥāk-i rā
Eyle bir luḡ u 'ināyet olmaya senden cüdā
170. Eş-şalātü ve's-selām ey ḥazret-i faḥrū'l-enām
Eş-şalātü ve's-selām ey Yeşrib ü Baḥḥā-maḡām
171. Ey ḥabībā pādişāhā eş-şalātü ve's-selām
Maḡhar-ı Ḥaḡ pişvāsın eş-şalātü ve's-selām
172. Pertev-i nūr-ı Ḥudā'sın eş-şalātü ve's-selām
Maḡhar-ı Ḥaḡ pişvāsın eş-şalātü ve's-selām
173. Zeyn-baḡş u zirve-i dārū'l-beḡāsın el-amān
Şāfi'-i rüz-ı cezāsın el-amān u el-amān
174. Eş-şalātü ve's-selām ey faḥr-ı 'ālem es-selām
Eş-şalātü ve's-selām ez-cümle aḡdem es-selām
175. Ḥayr-ı maḡdem zübde-i envār-ı a'zam eş-şalāt
Ḥayr-ı maḡdem ḡıḃta-i ebnā-i Ādem eş-şalāt
176. Eş-şalātü ve's-selām ey şāfi'-i 'işyānımız
Merḡabālar merḡabā ey bā'iş-i ḡufrānımız
177. Yā Rasūlallāḥ saña ta'zīmler Sübhān'dan
Şevket ü devletle ey sultān-ı 'ālī-şānımız
178. Eş-şalāt ey faḥr-ı 'ālem merḡabālar eş-şalāt
Eş-şalāt envār-ı a'zam eş-şalātü ve's-selām
- [S 7b, Ü 7a]

Vezn-i Dîġer Beyān Şod (S)

Mef'ülü mefā'ülü mefā'ülü fe'ülü

179. Şevketle şeref-baḡş-ı cihān oldu o sultān
Toġdı 'azametle güneş ez-maḡla'-ı iḡsān

169: -Ü; Ey: V'ey A, S; ervāḥ: 'ālem A; hem: -S.

170: -S, -A.

171-173: -S, -Ü, -A.

174: -S, -Ü; faḥr-ı 'ālem: nūr-ı a'zam A.

175-177: -S, -Ü, -A.

178: -Ü, -A.

180. Hakkâ ki olup mazhar-ı envârına Sübhân
Ol meş'ale-i dîn-i mübîn oldu fûrûzân
181. Gülşende ki güller açılıp ez-şeref-i zât
Bülbül şakıyup midhat-i pâkiyle hoş elhân
182. Devletle sa'âdetle tulû'un meh-i tâbân
Ey menhec-i şer'indir olup nâsih-i edyân

[M 13]

183. Yâ şalli 'alâ mefhar-i 'âlem şalavâtî
Yâ şalli 'alâ mebde'-i âdem şalavâtî
184. Halk olmadan ez-ketm-i 'adem günbed-i a'zam
'Arş ile dağı ferş ü zemîn olmadan ecsem
185. Levh ile kalem kürsî vü bi'l-cümle-i 'âlem
Hep cümle benî-mürsel ü peygamber-i Âdem
186. Bu cümlesi kitmân-ı 'adem cümleden aqdem
Sultân-ı rusül a'zam u ez-cümle-i a'zam
187. Ey tal'at-i pür-nûrîna Hakk'dan şalavâtî
Ey hil'at-i maqbûlîne Hakk'dan şalavâtî

Şalavât (Ü)

188. Ol naşş ile *levlâke* sezâ hâş sen olduñ
Ol hil'atine lâyıq-ı ilbâs sen olduñ
189. Eflâke 'urucuñ şeb-i esrâda habîbâ
'Arş üzre sezâ lâyıq-ı iclâs sen olduñ

[S 8a]

---

181 pâkiyle: pâkinle M.

182 Ey: Ol A; menhec-i: minhec-i Ü.

183 Ey rahmet-i 'âlem saña hâdden şalavâtî
Ey mebde'-i âdem saña Hakk'dan şalavâtî A.

184-241: -A; 184 Halk: Hakk S; günbed-i: günbet-i M; dağı: eger S.

185 ile: ü M; cümle-i: cümle Ü.

186 cümlesi: cümle-i S; a'zam: 'âlem M, Ü.

187a Ey: Ol M; 187b Ey: Ol M.

188a olduñ: oldun S, Ü; 188b olduñ: oldun S.

189 'urucuñ: 'urucun Ü; Eflâke 'urucuñ şeb-i: Eflâk-i 'uruc eyledi M; iclâs: ihlâş M;
olduñ: oldun S.

190. Vaktâ ki Burâk ile varup Beyt-i Kudüs'den
Ey nûr-ı Hudâ lâyıķ-ı ihlâş sen olduñ
[Ü 7b]
191. Şıgmaz o serâ-perdeye hiç çün u çirâlar
Maṭlûb u eger ṭâlib olup ḥâş sen olduñ
192. Ḥaķ'dan saña şâyeste selâm şalavâtî
Ḥaķ'dan saña ey mefḥar-i 'âlem şalavâtî

Şalavât (Ü)

193. Bizler kim olup lâyıķ-ı şânında edâlar
Şâyeste-i ahlâķına medḥ ile şenâlar
194. Ol gülşen-i enfâsına elḥân u nevâlar
Ancak ki giçen mürsel ü gelmiş ḥulefâlar
195. Bizler kim olup ḥazretiñe böyle edâlar
Taķşîr ile güstâḥ olup yüzi қaralar
196. Her biri bu ümmetden ḥavâşân-ı Hudâlar
Meddâḥıñ olup maḥzar-ı iḥsânıñ olalar
197. Ya'nî ümemiñ giçmişi ḥâş u şuleḥâlar
Ger 'âlim ü fâzıl şürekâ vü 'ulemâlar
198. Mürşîdleriñ kâmil-i şeyḥ-i nücebâlar
Ger kuṭb u ve ger gāvş ü veliyyân-ı Hudâlar
199. Hep cümlelerin zıkr ü du'â medḥ ü şenâlar
Şân u şerefiñ lâyıķ-ı ihlâş-ı şenâlar

[M 14]

200. Ey raḥmet-i 'âlem heme şâyeste serâlar
Ḥaķ'dan şeref ü şânınıla oldu bu 'aṭâlar

190 olduñ: oldın S.

191 eger: ger M.

192 Ḥaķ'dan saña ey mefḥar-i 'âlem: Ey mefḥar-i 'âlem saña Ḥaķ'dan M, S.

193-235: -Ü; 193 şânında: şânında M;

196 ümmetden: ümmetde S; Meddâḥıñ: Meddâḥ M; iḥsânıñ olalar: iḥsânına sensin M.

197 şuleḥâlar: şuleḥâdan M; 'ulemâlar: 'ulemâdan M.

198 Mürşîdleriñ: Mürşîdlerin S; nücebâlar: nücebâdan M; Hudâlar: Hudâdan M.

199 cümlelerin zıkr ü du'â medḥ ü: cümlelerinden saña medḥîler S; şerefiñ: şerefin M.

200 serâlar: seniñçün M; 200b Allâh bilür lâyıķı sensen heme sensen M.

201. Hâk'dan saña şâyân-ı selâm u şalavâtî
Bi'l-cümle-i me'vâdır selâm u şalavâtî
202. Peygamber ü mürsellerin enfâsları-çün
Kurbıyyet-i Hâk hâşıl iden hâşları-çün
203. Muhlîşleriniñ hâliş-i ihlâşlar için
Dergâhda zû'l-'izzet olan nâslar için

Münâcât-ı bi-Hâzret-i Hâk (S)

204. Şeb-tâ-be-seher kâ'im olan dâ'iler için
Da'vâtı hâkı-çün olup ihlâşlar için
- [S 8b]

Münâcât-ı Hâzret-i Hâk Celle Celâlihü (M)

205. Şıdık ile şehâ şâdır olan medh ü şenâlar
Mağbûl ola sidde-i a'lâda du'âlar
206. Eşrâfların hürmet-i enfâsına yâ Rab
Bi'l-cümlelerin tâ'at-i ihlâşına yâ Rab
207. Sen eyleme maħrûm şefâ'at kereminden
Yâ Rab bize sen eyle 'inâyet kereminden
208. Ol hâzret-i faħrû'l-ümemiñ hürmeti olsun
Ol ravza-i Beytü'l-Harâm'ın hürmeti olsun
209. Yok bizde 'amel lâyıq-ı dergâhına yâ Rab
Sen eyle bizi fâyıq-ı dergâhına yâ Rab

201 şâyân-ı selâm u şalavâtî: şân u şalavâtî ve selâmî M; me'vâdır selâm u şalavâtî: me'vâ-yı amân yine sensin M.

202 enfâslar: enfâsîler S; hâşlar: nâsîler S.

203 nâslar: hâşlar S.

204 kâ'im olan dâ'iler için: da'vet-i Bârî'de olanın M.

205 Şıdık ile şehâ şâdır olan: Şâdır olup izhâra gelen M; ola: olup M.

206 Eşrâfların hürmet-i enfâsına: Eşrâfîlerin kağr-i şeref 'izzeti S; Bi'l-cümlelerin tâ'at-i ihlâşına: Kurb-ı şeref-i zât-ı şerîf hürmeti S.

207 kereminden: bizi yâ Rab S; 207b Sen eyleme maħrûm-ı 'inâyet bizi yâ Rab S.

208a olsun: yâ Rab S; 208b olsun: yâ Rab S.

209 dergâhına yâ Rab: dergâha İlâhî M; 209b Ol ism-i a'zamu'l-'azamıñ hürmeti olsun M.

210. Tab‘iyyet-i emmāra giriftār u zelīliz
Taķşīrimize mu‘terifiz zār u zelīliz
211. ‘İsyān ile yüklenmiş [ü] deryālara batmış
Keştimizi girdāb-ı belāda ķoma yā Rab
212. Ger olmasa ihsān dağı luţf u ‘ināyet
Elţāf-ı hafıyyāt ile ķıl mağv-ı ĥaţī’āt
213. Mazhar olavuz ‘afv ile ġufrāna İlāhī
Heyhāt ve heyhāta varılsa n’ola ĥālāt
214. Dergāhın olup ķullarıña ma‘raż-ı ĥācet
Maķrūn-ı icābet heme ĥācet ola yā Rab
215. Ey şāfi‘-i ‘işyāna şalāten ve selāmen
Mādāme duhūren belāğal-yeŕme ķıyāmen
216. Ey şāh-ı rūsul mecma‘-ı enfās seniñçün
Mevlūd-i şerīfīñle bu iĥlāş seniñçün
- [M 15]
217. Ya‘nī ‘ulemā vü şuleĥā ĥāş seniñçün
Meclisde olan cem‘iyyet-i nās seniñçün
218. Bizler dağı olsun o cemālīñle müşerref
Biz ‘ālim-i müştāķlarız ĥāş seniñçün
- [S 9a]
219. Maĥż-ı şeref-i mevlūd müştāķ-ı cemālīñ
Ey raĥmet-i ‘ālem bu şenā ĥāş seniñçün

---

210 Kaldık dağı tab‘iyyet-i emmārede yā Rab

Ķurtar bizi sen ķoyma bu emmārede yā Rab S.

211 girdāb-ı belāda ķoma yā Rab: başdan ķara ey ķāđī-i ĥācāt M.

212 dağı luţf u ‘ināyet: u ‘ināyet bize yā Rab S; 212b: 213b S; 212b Ķıl mağv-ı ĥaţī’ātı da ihsān ile yā Rab S.

213 ‘afv ile ġufrāna İlāhī: ‘afvıña ġufrān ile yā Rab S; 213b: 212 b S; 213b Heyhāta varılsa n’ola ĥālāt bize yā Rab S.

214: -M.

215 Ey: Ol M.

216 Ey: Ol M; Mevlūd-i şerīfīñle bu iĥlāş: Meclisde olan cem‘iyyet-i nās S.

217: -S.

218 müştāķlarız: müştāķilerüz S.

220. Olmak dileriz biz o cemâliñle şeref-yâb
Kim gâyet-i müştâklarız hâş seniñçün
221. Bi'l-cümle du'âmız budur ey kân-ı mürüvvet
Ferdâ ki olur maşşer-i dîvân-ı kıyâmet
222. Sen eyle meded el-meded ey hâzret-i Mevlâ
'Usâta o gün sensin olan şâfi'-i kübrâ
223. Ey 'Abdî-i şîr bârî bu medh ü bu şenâlar
Bî-reyb ü riyâ bunca bu güftâr u edâlar
224. Deryâ-yı şenâsında dañı kaçre şayılmaz
Hâk lâyıķını kendi bilür biz ne gedâlar
225. Sermâye-i 'ömr oldı telef giçmişe hayfâ
'Arz olsa o dergâh-ı mu'allâda ricâlar
226. Cân virmeden ol hâzret-i sulţâna varılsa
Gel arayalım yâre 'işyâna devâlar
227. Ügkürnî ve ud'ünî olup naşş-ı kerîmi
Fermân ile kıl tevbe-i ihlâş-ı du'âlar
228. Dün gice ben ol hâtif-i gaybdan işitdim
Açık didiler bâb-ı inâbetde 'aţâlar
229. Da'vâtımı red eyleme ey kân-ı mürüvvet
Aķşâ-yı murâd üzre ola 'ayn-ı şifâlar
230. Ya'nî varup ol sidde-i a'lâsına yüzler
Gözler sürülüp 'arz-ı murâdât-ı nevâlar

220: -M; müştâklarız: müştâķilerüz S.

221 du'âmız: ricâmız S; dîvân-ı kıyâmet: eşhâş seniñçün S.

222 'Usâta o gün sensin olan: Sen eyle meded el-meded ey M.

223 şîr: şîrî S; medh ü bu şenâlar: elhân u nevâlar S.

225b: 226b S.

226: -M; 226b: 225b S; 226b mısırada vezin aksamaktadır.

228 'aţâlar: du'âlar M.

229 'ayn-ı: 'ayna M.

230 ol: -M; murâdât-ı nevâlar: murâd ola ricâlar S.

231. Sa'y üzre naşib olsa eger Yeşrib ü Baḥḥā
Görülse ṭavāf-ı ḥaremeynde şafālar
232. Sultān-ı rusül hiç ola giryān olayım ben
Āliñ gibi şāfi'lerimiz āl-i 'abālar
233. Yā Rabb ḥabībiñ şeref-i ḥürmeti olsun
Hem ḥürmeti aşḥāb-ı güzīni ḥulefālar
- [S 9b]
234. 'Afvıñla şefā'at dileriz rüz-ı kıyāmet
Mağfür idüben cümlemizi ġarḳa-i raḥmet
235. Āmīn diyelim ḥatm ola mevlūd yā mübīn
Mürsellere teslīm 'alā cümle nebiyyīn
- [M 16]
236. Ḥatm oldı yiter olmaya meclisde girānı
Pek nāzik olur meşreb-i ebnā-yı zamānı
237. İmdi idelim ḥātme-i nüşḥa-i cānā
İḥlāş ile ed'iyye-i ḥayr-ı dü cihānı
238. El ḳaldırılım ḥāliş ü muḥliş bu du'āya
Tā 'arşa varınca melek ü kevn ü mekānı
239. Da'vātımıza cümleler āmīn diye āmīn
Yā Rabb ḳabül eyle bu maẓmūnı beyānı
240. Da'vātı idüp 'Abdī için mücib-i ġufrān
Redd itme naşib eyle cemāliñle cinānı
241. Ol mefḥar-i mevcūda şalāten ve selāmen
Āl ile ve aşḥābına sırran ve 'alānı

---

231 ḥaremeynde: ḥürmetīde S.

233 aşḥāb-ı güzīni: aşḥāba giçmiş S.

234 cümlemizi ġarḳa-i raḥmet: derdimize eyle devālar S.

235b Peyġamber ü mürsellere teslīm-i du'ālar S.

237 ḥātme-i nüşḥa-i: nüşḥā-i ḥātme Ü; İḥlāş ile ed'iyye-i: Tā kim ola sermāye-i S.

IV. Sonuç

Bu çalışma ile kaynaklarda *Abdî Mevlidi* ile ilgili karışıklardan bazıları giderilmiştir. Şairi Abdî'nin Türk edebiyatında bilinen Abdilerden biri mi yoksa onların dışında başka bir Abdî mi olduğu anlaşılammıştır. *Mevlid*'in biri matbu olmak üzere dört nüshası ile tenkitli metni oluşturulmuş ve 241 beyitlik bir eser olduğu görülmüştür. Büyük bölümünde kaside nazım şekli ile yazılan eserin sonlarında mesnevi tipi kafiyelere de yer verilmiştir. *Abdî Mevlidi*'ni farklı kılan hem iki aruz kalıbının kullanılması hem büyük bölümünün kaside nazım şekline uygun olması hem de kullanılan aruz kalıbının mevlidlerde pek tercih edilmeyen bir kalıp olmasıdır. Eserde hemen hemen vezin aksaklığının olmaması şairin aruzu kullanmadaki başarısını gösterir. Anlatımındaki ahenk ve akıcılık pek çok mevlidde karşımıza çıkabilse de dili pek çok mevlide göre ağır ve sanatlıdır. Vasıta beyitlerinin birbirine benzemesine rağmen değişmesi eserde monotonluğun önüne geçmektedir. Beyit sayısına bakıldığında kısa bir mevlid sayılmalıdır. Nüshalarının çokluğu ve nüsha farkları eserin hem beğenildiğini hem de başka nüshalarının olabileceğini düşündürmektedir. Yine nüsha farklılıklarının çokluğu bu mevlidin okunduğunu göstermekte, okunarak aktarıldığı izlenimi vermektedir.

“ABDÎ'S MAWLID”

Abstract

Although there are several prose samples that mention the birth, high caliber, important events during the life and death of The Prophet; the work which is mostly written as poetic are called mawlid. Mawlid has attracted more attention in Turkish literature when compared with the literature of other Muslim nations. Suleyman Chelebi's Vesiletü'n-Necat, a famous mawlid, has a considerable effect on this. The work of Suleyman Chelebi, with its almost impossible style, has been very effective on several mawlids. There is incomplete and partly wrong information about the subject of this article, Abdî Mevlidi, in the resources. Only four copies of this work were determined, and it consists of 241 couplets, written by using two different forms of prosody expedient with the poetic characteristics of eulogy-masnavi. It is different from many mawlids written in Turkish literature with its preferred prosody templates and its parts written with eulogy style. This article, after a short introduction about the form of mawlid, will focus on the characteristics of Abdî Mevlidi, which has never been published before, and the reviewed text of the work will be covered.

Keywords

Prophet, Abdî, mawlid, diwan literature

Darüşşafakalı Bir “Ara Nesil” Şairi:
AHMED VEFÂ BEY

Mustafa ÖZKAT*

ÖZET

Ahmed Vefâ Bey (1868-1901), büyük bir bölümü “bîmâr-hâne” denilen akıl hastanelerinde geçmiş 33 yıllık kısa yaşamında, edebiyatımızda 1875-1896 yılları arasında etkili olmuş “Ara Nesil” döneminde eser vermiş şairlerimizdendir. Mekke’de anne ve babasını kaybettikten sonra ağabeyi İsmail Safâ ve küçük kardeşi Ali Kâmi (Akyüz) Beylerle birlikte Darüşşafakada yetişen (1880-1886) Ahmed Vefâ Bey, buhranlı bir anında bütün fotoğraf ve şiirlerini yakarak imha ettiği için geride fazla bir eser bırakmamıştır. Ağabeyi İsmail Safâ Bey’le birlikte Fransızcadan tercüme ettiği Emmanuel Gonzales’e (1815- 1887) ait Vehâmetli Sevdâlar adlı roman ile kardeşi Ali Kâmi Bey tarafından dergilerde yayımlanan şiirlerinin bir araya getirilmesiyle oluşturulan “Eş’âr-ı Vefâ” adlı küçük bir şiir kitabından başka eseri bulunmamaktadır. Bu makalede Ahmed Vefâ Bey’in çileli yaşam öyküsü ile elde bulunan az sayıdaki şiirleri tanıtılmaya çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler

Ahmed Vefâ Bey, İsmail Safâ Bey, Ali Kâmi (Akyüz), Darüşşafaka, Ara Nesil, Vehâmetli Sevdâlar, Eş’âr-ı Vefâ

1. Giriş:

“Tanzimat Fermanı”nın ilanından 29 yıl sonra doğan Ahmed Vefâ Bey (28 Nisan 1868 - 30 Mart 1901), devletin yeniden yapılanmasıyla ilgili düzenleme ve istikrar arayışlarının sürdüğü bir ortamda yaşamını sürdürmüş Servet-i Fünûn Dönemi’ni müjdeleyen bir “Ara Nesil” şairidir.¹ Bir yandan geleneğe bağlı kalarak klâsik edebiyatın estetik zevkiyle yazan

* Yard. Doç. Dr., İstanbul Yeni Yüzyıl Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü. mustafaozkatz@gmail.com

¹ Mahmut Babacan, *Ara Nesilde Tenkid*, YDT., İstanbul Üniversitesi SBE., Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, İstanbul, 1993, s. I-II.

şair ve yazarlar ile diğer yandan Tanzimat'la birlikte açılan yeni eğitim kurumlarından yetişen Batılı anlayış ve değer yargılarının temsilcisi gençlerin karşı karşıya geldiği, edebî tartışmaların boy gösterdiği bir edebî ortam içinde kendini bulmuştur. Ahmed Vefâ Bey, elimizdeki az sayıda şiirleriyle her iki anlayışın da güzel örneklerini sergilemiş bir şair olarak karşımıza çıkmaktadır.

2. Tanzimat Edebiyatından Servet-i Fünûn Edebiyatına Geçiş - *ARA NESİL*

Ahmed Vefâ Bey'in eserlerine hâkim olan şekil ve içerik özelliklerini daha iyi kavrayabilmek için için o dönemin edebiyatına bir mercek tutmakta yarar vardır.

Tanzimat'tan sonra Batı etkisinde gelişen edebî devirlerin oluşumunda rol oynayan siyasî ve tarihî olaylardan ziyade edebiyatın ve edebiyatçıların karakterini ön plana alan Mehmet Kaplan, o dönemi üç başlık altında değerlendirmiştir:

“1. Şinasi, Nâmık Kemal ve Ziya Paşa'nın temsil ettikleri *politik ve sosyal fikirler devri*.

2. Abdülhak Hâmid ve Recâizâde Ekrem'in ifade ettikleri *romantik büyük ihtiras ve ıstıraplar devri*.

3. Ara-neslin eserlerinde kendini gösteren *günlük, küçük hassasiyetler devri* (realizm).”²

İlk kez Mehmet Kaplan tarafından verilen “*Ara Nesil*” adlandırmasının yanında bu dönem için “*Ara Dönem*”,³ “*Arayışlar Devri*”,⁴ “*Aktarıcı Nesil*”⁵ adlandırmaları da kullanılmıştır.

Kendilerini zaman zaman “mutavassitîn” (*ılımlı, orta halli*) sıfatıyla anan “*Ara Nesil*” sanatçılarından bazılarını şöyle sıralayabiliriz:

² Mehmet Kaplan, *Tevfik Fikret / Devir-Şahsiyet-Eser*, Dergâh Yay., İstanbul, 1971, s. 1-2. Mehmet Kaplan, eserin 9-13. sayfaları arasında da “*Ara Nesil*” olarak adlandırdığı üçüncü grubun özelliklerini kısaca açıklamıştır.

³ Hikmet Uç, *Şair ve Romancı Nâbizâde Nâzım*, Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2007, s. 16.

⁴ Necat Birinci, *Nâbizâde Nâzım*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., Ankara, 1987, s. 5.

⁵ Mehmed Celâl, *Küçük Gelin*, (Yayına Haz.: M. Fatih Andı), Enderun Kitabevi, İstanbul, 1995, s. 3.

Abdülğani Senî (Yurdman) (1871-1951), Abdülhalim Memduh (1866-21 Temmuz 1905), Abdülkerim Hâdi (XIX-XX. Yüzyıl), Abdülkerim Sâbit (1863-1913), Adanalı Ziya (1859-1932), Ahmed İhsan (Tokgöz) (1868-1942), Ahmet Râsim (1865- 21 Eylül 1932), Ahmed Vefâ (28 Nisan 1868 - 30 Mart 1901), Alaybeyizâde Nâcî Hasan Ef. (1854-1920), İbnü'r-Reşâd Ali Ferruh (5 Haziran 1865 - 20 Ekim 1904), Ali Feyzi (1854-1894), Ali Kemâl (1867 - 6 Kasım 1922), Ali Nusret (1872 - 13 Şubat 1913), Andelib (Mehmet Fâik Esad) (1873-1902), Âvanzâde Mehmed Süleymân (1871-1922), Beşir Fuad (1852 - 5 Şubat 1887), Diyarbakırlı Sa'îd Mehmed Paşa (1832 - 1 Aralık 1891), E.(lif) Nâzım Bey, Ebûbekir Hâzım Tepeyran (1864 - 5 Haziran 1947), Fâik Reşâd (1851 - 26 Haziran 1914), Fatma Aliye Hanım (9 Ekim 1862 - 13 Temmuz 1936), Fatma Makbule Leman (1865-1898), Ferâizcizâde Osman Fâiz (doğ. 1873 - öl. ?), Hâzım, Hocazâde E.(lif) Cevdet, Hüseyin Daniş (Pedram) (1870-1943), Hüseyin Rahmi (17 Ağustos 1864 - 8 Mart 1944), İbn-i Fikri Lütfi (öl. 7 Ekim 1934), İbnü'r-Rıf'at Sâmi (1874-1932), Babanzâde İsmail Hakkı (1876-1913), İsmail Safâ (1867 - 24 Mart 1901), Mahmud Sâdik (1864-1930), Manastırlı Mehmed Rif'at (1848-1906), Mehmed Celâl (1867-1912), Mehmet Zîver (XIX.-XX. Yüzyıl), Menemenlizâde Mehmed Tâhir (1862 - 27 Ocak 1903), Muallim Feyzi (1842-1910), Muallim Nâci (1850 - 13 Nisan 1893), Mustafa Reşid Bey (1861-1936), Müstecâbizâde İsmet Bey (1868-1917), Nabizade Nâzım (1862-1893), Nigâr Bint Osman (1856 - 1 Nisan 1918), Osman Fahri (XIX.-XX. Yüzyıl), Kandiyeli Receb Vahyî (1867 - 17 Haziran 1923), Selânikli Fazlı Necib (1864-1932), Selânikli Tevfik (1860-1910), Şeyh Vasfî (1850 - 23 Mayıs 1910), Tepedelenlizâde Hüseyin Kâmil (1865-1921), Zâimzâde Hasan Fehmi (1878-1916)...

Bu sanatçıların ortak özellikleri şöyle tanımlanmaktadır:

1. "Ara Nesil" sanatçıları, 1860'tan sonra açılmış yeni eğitim ve öğretim kurumlarında yetişmişlerdir. Neredeyse hepsi aynı yaşta olan sanatçıların yetişmelerinde rol oynayan sosyal, siyasi ve ekonomik şartlar da hemen hemen aynıdır.

2. Düzenli ve disiplinli bir eğitim anlayışıyla yetiştikleri bu okullarda iyi bir yabancı dil eğitimi almışlar ve böylece Batı edebiyatını, özellikle Fransız edebiyatını, bizzat Fransızcadan okumuşlardır.

3. Yabancı dil bilgileriyle Batı edebiyatına yön veren edebî akımları yakından takip etme imkânı bulmuşlardır.

4. Pek çok edebî eseri Türkçeye çeviren bu sanatçılar böylece, edebiyatta genişleme ve yenilenme yolunda kendilerine hem tür, hem şekil ve hem de konu bakımından örnek seçme imkânı bulmuşlardır.

5. Tek bir dergi veya gazete etrafında toplanmadıkları gibi aynı ortak özellikleri de taşımayan bu sanatçılar, bütün faaliyetlerini *Mizân*, *Sabah*, *Sa'âdet*, *Tercümân-ı Hakikat* gibi birkaç gazete ile elliden fazla dergide sürdürmüşlerdir. Pek çoğunu kendi imkânlarıyla çıkardıkları bu dergilerin büyük bir bölümünün yayın hayatı da çok uzun ömürlü olmamıştır. Bu dergilerden bazıları: *Âfak*, *Mecmua-i Âsâr-ı Edebiye*, *Bahçe*, *Berk*, *Cerîdetü'l-Hakâyık*, *Envâr-ı Zekâ*, *Fevâid*, *Gayret*, *Gülşen*, *Güneş*, *Hâver*, *Hazine-i Evrak*, *Hazine-i Fünun*, *Hizmet*, *Ma'ârif*, *Ma'lûmat*, *Manzara*, *Mekteb*, *Mir'at-ı Âlem*, *Mîrsad*, *Muhit*, *Musavver*, *Musavver Cihan*, *Mürüvvet*, *Nilüfer*, *Nokta*, *Pul Mecmuası*, *Resimli Gazete*, *Risale-i Hafî*, *Sa'y*, *Sebat*, *Şafak*, *Şark*, *Şûle*, *Şûle-i Ma'ârif*, *Terakkî*, *Ümrân...*

6. Bu dönem sanatçılarından pek çoğu genç yaşlarda (30-45 yaşları arası) bu dünyadan göç ettiği için edebî faaliyetleri de doğal olarak çok kısa ömürlü olmuştur.

Bu dönem edebiyatının özelliklerini de şöyle sıralamak mümkündür:

1. “Ara Nesil yazarları Türk edebiyatı tarihinde problemlerin, toplumsal ve siyasal bunalımların yaşandığı bir zaman diliminde sahneye çıkar. Bu yönüyle talihsizlik yaşayan genç yazarlar, kendilerine örnek aldıkları Tanzimat'ın ikinci dönem yazarları gibi sosyal gayeden uzak ferdi duygu ve ıstırapları konu edinirler.”⁶

2. Dönem yazarlarının ana temasını kişisel duygu ve ıstıraplar oluşturur. “Yeni Türk edebiyatında aşırı hassasiyet ve santimentalizm gibi konular tam manasıyla bu dönem yazarları tarafından kaleme alınır.”⁷ Aynı duygu tarzının yansıması olarak bu dönem nesir ve şiirleri veremliler, hasta çocuklar, fakirler, aşk ıstırapı ile inleyenler, zaruret altında ezilmiş insanlarla doludur.

⁶ Ahmet İhsan Kaya, “Türk Edebiyatında Ara Nesil”, *DÜSBED - Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Yıl: 5, Sayı: 9, Elazığ, Nisan 2013, s. 151.

⁷ Ahmet İhsan Kaya, *a.g.m.*, s. 152.

3. “Ara Nesil sanatkârları, edebiyata ve özellikle şiire estetik bir varlık olarak bakar. Onu sadece edebiyat olarak ele alıp hem şekil hem muhteva yönünden güzelleştirmenin yollarını ararlar.”⁸ Edebiyatı başta politika olmak üzere başka konular için bir araç olarak görmezler. Düşünce esaslarını doğrudan edebiyat, şiir ve şair gibi konular oluşturmuştur. “Romanın muhtevasını, anlatım şekillerini ve sınırlarını araştırdılar. Böylece edebî tenkidin gelişme yolu açıldı.”⁹

4. Yeni edebiyat taraftarları ile eskiyi devam ettirmek isteyenler, romantikler (hayâliyyûn) ile natüralistler (hakîkiyyûn) arasındaki en hararetli tartışmalar bu dönemde gerçekleşmiştir. Sanatçılardan bir kısmı yenilik anlayışıyla döneme damgasını vuran Recâzâde Ekrem’e yaklaşırken diğer bir kısmı da edebiyatta yeniliği kabul etmekle birlikte dil ve zevk bakımından geleneğe bağlı kalan Muallim Nâci’nin etkisi altına girer. Bu nedenle dönemin şair ve yazarları “ikinci sınıf” sanatçılar olarak varlıklarını sürdürmüşlerdir.

5. “Ara Nesil”in genç sanatçıları bir önceki kuşağa göre yeniliklere daha açık olmuşlardır. Edebiyatımızın Batılılaşmasına ve yenileşmesine önemli bir ivme kazandıran bu nesil, şiir başta olmak üzere mensur şiir, roman, hikâye, tenkit, makale, deneme, edebiyat tarihi, tiyatro gibi hemen her alanda eserler vermişlerdir. Bu türlere sözlük (lûgat) ve antoloji çalışmaları ile mektep (ders) kitaplarını da katabiliriz.

6. Şiirimiz bu dönemde içerik, şekil ve üslup açısından değişmeye başlamıştır. Serbest müstezad ve anjanbumanlı¹⁰ cümleler ilk olarak bu dönemde kullanılmıştır. Vezin ve kafiye kullanımında farklılıklar, duyuş ve düşünüşte yeni imajlar bu dönemde doğmaya başlamıştır.

7. Muallim Naci, Recâzâde Ekrem ve M. Faik’in uyguladığı resim altına şiir yazma anlayışı bu dönem şairlerinde rağbet bulur (özellikle Meh-

⁸ Ahmet İhsan Kaya, *a.g.m.*, s. 152.

⁹ Nejat Birinci, “Ara Nesil”, *Türk Edebiyatı Tarihi*, Cilt: 3, Kültür ve Turizm Bak. Yay., İstanbul, 2006, s. 90.

¹⁰ Şiirde anlamın bir dize ya da dize grubunda bitmeyip diğer dizeye, alt dize gruplarına kaydırılması sanatıdır. Düzyazıyı şiire yaklaştıran bu edebi sanat şiirimize Fransız şiirinden geçmiş, Servet-i Fünun Dönemi’nde yaygın olarak kullanılmıştır.

med Celâl ve Menemenlizâde Tâhir Bey'de). Bu tarz şiirlerde daha çok tabiat tasvirlerine yer verilir.

8. Dönemin siyasî ve sosyal yapısı ile sanatçıların mizaçları gereği genellikle kişisel konular işlenmiştir. “Konuların merkezinde aşk ve ölüm olmakla birlikte yalnızlık, hüznün, aşırı hassasiyetin bir yansıması olan ince hastalık verem gibi temalar işlenir. Ancak tercüme faaliyetleriyle edebiyat ufku genişleyen genç sanatçılar, akla gelen her konuda şiirler yazmaya çalışır.”¹¹

3. Ahmed Vefâ Bey'in Hayatı:

“Şâir-i Mâder-zâd (anadan doğma şair)” İsmail Safâ Bey(21 Mart 1867-24 Mart 1901)'in ortanca kardeşi olan Ahmed Vefâ Bey, Hicâz Vilâyeti mektupçusu Trabzonlu şair Mehmet Behçet Efendi(1828/9-1879)'nin¹²

¹¹ Ahmet İhsan Kaya, *a.g.m.*, s. 154.

¹² İsmail Safâ'nın *Huz Mâ Safâ* adlı eserinin mukaddimesinde Mehmed Behçet Efendi'nin şairliği ve şahsiyeti hakkında bilgi verildiği gibi iki bölümden oluşan eserin ilk bölümü Mehmed Behçet Efendi'nin şiirlerine ayrılmıştır: İsmail Safâ, *Huz Mâ Safâ*, Birinci Kısım, 'Âlem Matbaası – Ahmed İhsan ve Şürekâsı, İstanbul, 1308/1890-1, s. 3-65. Mehmed Behçet Efendi'nin şiirleri ayrıca Latin harfleriyle de yayımlanmıştır: Murat Yüksel, *Trabzonlu Şair Mehmet Behçet / Hayatı ve Şiirleri*, Trabzon Belediyesi Kültür Yayınları, İstanbul, 1990, 65 s.

ikinci oğludur.¹³ Annesi, soyu Akşemseddin'e dayandığı ileri sürülen Ayşe Samiye Hanım'dır.¹⁴ 28 Nisan 1868 (H. 5 Muharrem 1285 / Rumi: 16 Nisan 1284) Salı günü Mekke'de doğmuştur.¹⁵ Doğumu üzerine babası Behçet Efendi, ebced hesabıyla aşağıdaki tarihleri düşürmüştür:

*Târîh-i Vilâdet-i Vefâ Bey Mahdûm-ı
Nâzım:*

Behcetâ! Bak, sana o Rabb-i Ehad
Bir melik-zâde verdi cedd-be-ced
Ver bu târîh-i tâm ayarını müzd
“*Müjde doğdı Vefâ güli Ahmed*” 1285¹⁶

تاریخ ولادت و فاكه بك محرم ناظم:
بهجتا! باق سكا اورب احد
برملك زاده ويردى جد بجد
وير بوتاريخ تام عيارنى مزد
مژده طوغدى وفاكلى احمد
۱۲۸۵

¹³ Mehmet Behçet Efendi, üçü erkek, ikisi kız olmak üzere beş çocuk sahibidir. Oğulları: İsmâil Safâ (21 Mart 1867 - 24 Mart 1901), Ahmed Vefâ (28 Nisan 1868 - 30 Mart 1901), Ali Kâmi [(Akyüz) 1873 - 11 Mart 1945]; kızları ise Fatma Vehibe ve Hacer Merve'dir. Edebiyat sevdalısı bu ailenin diğer üyeleri olarak Ali Kâmi Akyüz'ün kızından torunu Berna Moran (23 Ocak 1922-31 Ekim 1993) ile İsmail Safa'nın oğulları gazeteci ve şair İlhami Safa (1894-1954)'yı ve Peyami Safa (2 Nisan 1899 - 15 Haziran 1961)'yı anabiliriz. Ahmed Vefa Bey evlenmediği için çocuğu yoktur. Ailenin diğer üyeleri hakkında daha geniş bilgi için Bkz. *Türk Düşüncesi*, İsmail Safa Özel Sayısı, (Sahibi ve Müdürü: Peyami Safa), Cilt: 1, Sayı: 5, 1 Nisan 1954, s. 325; M. Selim Gökçe, “Safa'nın Merve'si”, *Türk Edebiyatı / Aylık Fikir ve Sanat Dergisi*, Babalar ve Oğullar Özel Sayısı, Sayı: 444, İstanbul, Ekim 2010, s. 34-41 (Ahmed Vefâ Bey'in fotoğrafı da bu kaynaktan alınmıştır.).

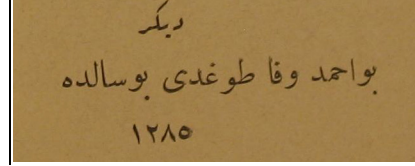
¹⁴ *Türk Düşüncesi* dergisinin “İsmail Safa” özel sayısında Ayşe Samiye Hanım'ın şeceresi verilmiştir: Şeyh Akşemseddin, Emrullah ibni Akşemseddin, Ömer ibni Emrullah, oğlu (Sultan Selim'in hocası) Şemseddin, kızı Afife, oğlu Mollazâde Şemseddin, oğlu Şükûfî Mehmed Efendi, kızı Safiye Hatun, oğlu Mehmed Emin Efendi, oğlu Abdülkerim Efendi, oğlu Mehmed Efendi, kızı Safiye Hatun, oğlu Mektubî Abdullâh Efendi, oğlu Mehmed Ataulâh Efendi, oğlu Abdullâh Efendi, oğlu Mehmed Esad Efendi, kızı Ayşe Samiye Hanım (Hicrî tarih doğum 1262 – ölüm 1290). Bkz. “İsmail Safa'nın Şeceresi”, *Türk Düşüncesi*, İsmail Safa Özel Sayısı, (Sahibi ve Müdürü: Peyami Safa), Cilt: 1, Numara: 5, 1 Nisan 1954, s. 325.

¹⁵ Ahmed Vefa, *Eş'âr-ı Vefâ (Şâ'ir-i Mâder-zâd İsmâ'îl Safâ Bey'in Birâderi Merhûm Ahmed Vefâ Bey'in Âsâr-ı Şi'riyyesidir)*, (Sahib ve Nâşiri: Kâ'inât Kitâbhânesi sâhibi Leon), Müşterekü'l-Menfa'a Osmânî Matba'ası, İstanbul, H. 1328/1910, s. 10.

¹⁶ İsmail Safâ, *a.g.e.*, s. 46.

Mehmed Behcet Efendi'nin bir diğer târîh düşürmesi de şöyledir:

“*Bu Ahmed Vefâ toğdı bu sâlde*” 1285¹⁷

Çocukluk yıllarını babasının Hicaz vilâyeti mektupçusu olarak bulunduğu Mekke’de geçiren Ahmed Vefâ Bey, 1873’te annesinin, 1879’da da babasının ölümü üzerine İstanbul’a gelmiştir. İstanbul’da 1880 yılında ağabeyi İsmail Safâ ile birlikte Darüşşafakanın ikinci sınıfına sınavsız kabul edilmiş olan Ahmed Vefâ,¹⁸ İsmail Safa ile birlikte H. 1302/1886 yılında Darüşşafakadan “*parlak bir diplomayla*”¹⁹ mezun olmuştur. Her iki kardeş de mükemmel derecede Arapça konuşmaları, Şeyh Sâdi’nin Gülistan’ını okuyup anlayacak kadar Farsça bilgileriyle Darüşşafakada bütün dikkatleri üzerlerine çekmişler,²⁰ bu okuldaki öğrenimleri sırasında da roman tercüme edecek derecede Fransızca’yı öğrenmişlerdir. Ahmed Vefâ Bey’in mezuniyetinden sonra aklî dengesinde bozulmalar başlar.²¹ Hastalığı ile ilgili ilk belirttiler, uzaktan akraba oldukları Yahyâ Hayâtî Paşa’nın²² refakatinde İz-

¹⁷ İsmail Safâ, *a.g.e.*, s. 46.

¹⁸ Ahmed Vefâ’nın küçük kardeşi Ali Kâmi (Akyüz) -yaşı küçük olduğu için- önce Askerî Rüşdiye’ye kaydedilmiş, buradan mezun olduktan sonra o da iki ağabeyinin öğrenim görmekte olduğu Darüşşafakaya girmiştir.

¹⁹ Ahmed Vefa, *a.g.e.*, s. 4.

²⁰ M. Selim Gökçe, *a.g.m.*, s. 34.

²¹ Bazı kaynaklarda mezuniyetinden sonra Rüsûmat Dairesi’nde (Gümrük Müdürlüğü’nde) memur olarak işe başladığı ifade edilirse de doğruluğu konusunda kesin bir şey söyleyemiyoruz.

²² Aslen Rizeli olan Yahyâ Hayati Paşa, 1894-1895 yıllarında İzmir’de Belediye Başkanı olarak görev yapmıştır. 14 Ocak 1884 tarihinde kurucuları arasında bulunduğu “*İzmir Hamidiye Vapur Şirketi*” ile İzmir Körfezi’nde vapur işletme imtiyazı sahibi olan ve Bayraklı semtinde ünlü bir konağı bulunan Yahyâ Hayati Paşa’nın hayatı ile ilgili çok geniş bilgi sahibi değiliz. Yahyâ Hayati paşa’nın bazı faaliyetleri hakkında şu kaynak ve sitelerde bilgi yer almaktadır: Sadık Kurt, “İzmir Hamidiye Vapur Şirketi (1884-1915)”, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 1, Sayı: 1, Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir, Eylül 1991, s. 71-107. <http://evrensmyrna.blogspot.co.uk/2011/01/yahya-hayati-pasa-kosku.html>, http://www.takvim.com.tr/yazi_dizisi/2013/04/02/izmirin-cok-az-bilinen-yuzu. Şu sitede fotoğrafı da bulunmaktadır: <http://www.izmirde.biz/?pnum=689&pt=İZMİR%20ESKİ%20BELEDİYE%20BAŞKANLARI>

mir'e yaptığı birkaç aylık seyahatten döndükten sonra başlamış; önceleri uzun süre dalgınlık ve hiç konuşmadan oturma şeklinde ortaya çıkan rahatsızlık, zamanla hiddet ve öfke nöbetlerine dönüşmüştür. Ahmed Vefâ Bey'in hangi tarihler arasında İzmir'de bulunduğu tam olarak bilinmese de İsmail Safâ Bey tarafından 11 Nisan 1887 (R. 1 Nisan 1303) tarihinde yazılmış mesnevi tarzındaki “İzmir’de Bulunduğu Sıralarda Birâderim Ahmed Vefâ Efendi’ye Yazdığım Bir Uhuwvet-nâme-i Manzûmdur”²³ başlıklı 50 beyitlik manzum mektubun tarihinden bir tahmin yürütebiliriz.

Kavuşamadığı bir gönül ilişkisi sonucu bu hastalığa yakalandığı sanılmaktadır. Kardeşi Ali Kâmi Bey, Ahmed Vefâ Bey'in hastalığını, “Kabına sığamayan âteşin zekâlarda görüldüğü üzere bu büyük dimağ da kuvve-i ittisaiyesiyle kendi elyafını cebr eyleyerek dûcâr-ı ihtilâl olmuştur” şeklinde tanımlamaktadır.²⁴ *Eş’âr-ı Vefâ*'da yer alan [15 Eylül 1892 (R. 3 Eylül 1308) tarihinde kaleme aldığı] “*Bir Mersiye*” başlıklı muhammes tarzındaki meşhur şiirine de konu olan “*Ferîde*” diye andığı “*Reşîde*” adlı sevgilisinin ölümü, bu hastalığının sebebi olarak gösterilmektedir.

*Evet mahall-i tenezzüh bize o dağlardı
Yüzüm güler içim efgân ederdî, ağlardı
Yanımda çünkü benim hasta bir melek vardı*

*Ferîde sen o idin âh o nûr-ı dîde idin
O nûr-ı dîde idin sevdiğim Ferîde idin.*

Ahmed Vefâ, Yahyâ Hayâtî Paşa ile İzmir'e yaptığı seyahat esnasında Paşa'nın kızı Feride'ye âşık olmuş, evlilik aşamasında bir dedikodu üzerine Paşa'nın bu evliliğe izin vermemesi sonucunda da Feride üzüntüyle verem olmuş ve yaşamını yitirmiştir. Bu trajik olayın ardından şairde bir dalgınlık halinde başlayan melânkoli hâli, onu akıl hastanesine sevk edecek kadar şiddetli cinnet krizlerine sebep olmuştur.²⁵

²³ İsmail Safâ, *Huz Mâ Safâ*, 'Âlem Matbaası, İstanbul, H. 1308/1890-1, s. 201-208. Bkz. EKLER (EK-4).

²⁴ Ali Kâmi Akyüz, “Kardeşim İsmail Safa”, *Türk Düşüncesi*, İsmail Safa Özel Sayısı, (Sahibi ve Müdürü: Peyami Safa), Cilt: 1, Numara: 5, 1 Nisan 1954, s. 327-328.

²⁵ “Bir Mersiye”, *Türk Düşüncesi*, Cilt: 1, Sayı: 5, 1 Nisan 1954, s. 351.

Ali Kâmi Bey, ağabeyinin rahatsızlığı ve bu rahatsızlığın yansımaları ile ilgili olarak şu bilgileri vermektedir: “*Karşısına dikilen bir hayâl ile uğraşır, onun emr ü icbâriyle günlerce kendini aç bıraktığı olurdu. İki üç senede bir nükseden bu teşevvüş-i dimâğî (zihin karışıklığı) kendisini mu’azzeb (azap çeken, dertli) ettiği kadar da etrafında bulunanlar için bir dâğ-ı derûn (gönül yarası) idi.*”²⁶

“... Onu bir cin tesâhub (sahip çıkma, koruma) etmişti. ‘Ote-tevâ’ (Ote-toi ?) nâmını verdiği o hayâl-i mu’azzib evvelâ dişlerini göstererek tederîcî ve esîrî (elastiki ve akıcı hafif bir cisim) bir teşekkülle tam bir sîmâ hâlini alır, daha sonra uzaklaşıp yaklaşan ve ba’zen bir ma’nâ-yı tehdîd ile kolunu kaldıran bir vücûd şekline girerdi.”²⁷

Ali Kâmi Bey’in anlattıklarına göre şaire “Ote-tevâ (Ote-toi ?)” adını verdiği bir cin musallat olmuştur. Önce dişlerini gösteren bu cin, elastik bir cisimken yavaş yavaş tam teşekküllü bir çehreye dönüşmekte, daha sonra gövdeye bürünüp kolunu sallayarak Ahmed Vefâ Bey’i tehdit etmektedir.

1890’lı yılların başında kardeşi Ahmed Vefâ Bey’in hastalığının dayanılmaz bir hâl alması üzerine, hava değişimi amacıyla İsmail Safâ Bey onu, babasının doğum yeri olan Trabzon’a götürür. İsmail Safâ Bey’in “Üstad (Recâi-zâde) Ekrem’e” ithaf ettiği *Mevlid-i Pederi Ziyaret*²⁸ adlı mesnevi tarzındaki 189 beyitlik şiiri, iki kardeşin Trabzon’u ilk kez görme imkânı buldukları bu seyahati anlatmaktadır.

*“Ba’de’s-selâm ‘arz edeyim hâlîmi bütin
Evvelce söyleyim ki Trabzon’daysız bugün
Yollarda hüzn-i gurbet ile birçok âh edip
Lakin yine selâmet ile kat’-ı râh edip”*

beyitleriyle başlayan eser, âdeta bir Trabzon seyahatnamesi gibidir.

²⁶ Ahmed Vefa, *a.g.e.*, s. 3.

²⁷ Ahmed Vefa, *a.g.e.*, s. 5.

²⁸ İsmail Safa bu şiirini kitap olarak yayımlamadan önce başyazarlığını yaptığı *Mirsad* dergisinde tefrika etmiştir. *Mirsad* dergisinin 26 Mart-10 Eylül 1891 tarihleri arasında yayımlandığı düşünülürse, seyahat bu tarihten önce gerçekleşmiş olmalıdır. İsmail Safâ, *Mevlid-i Pederi Ziyaret*, Âlem Matbaası - Ahmed İhsan ve Şürekâsı, İstanbul, H. 1312/1894, 30 s. Bu eserin mukaddimesindeki tarih R. 5 Ağustos 1310’dur ki bunun da milâdî karşılığı 17 Ağustos 1894, hicrî karşılığı ise 14 Safer 1312’dur.

Önceleri Üsküdar'daki Toptaşı Akıl Hastanesi'nde (Bîmârhâne-si'nde),²⁹ sonraları da Şişli'deki Fransız [Lape (La Paix)] Hastanesi'nde³⁰ tedavi edilmeye çalışılan Ahmed Vefâ Bey, son zamanlarda (1897) ciddi iyileşme belirtileri göstermiş, üç yıl kadar bu cinin sahiplenmesinden kurtulmuştur. Şuuru yerine geldiği zaman hiç hastalanmamış gibi normale dönen Ahmed Vefâ Bey, belli ki “*Hastahânedede*” başlığı altındaki şiirlerini (4 şiir) de bu dönemlerde kaleme almıştır:

*Meskenim deycâr, dil rencûrdur ben nerdeyim?
Seng-sâr üstüneyim besbelli bir makberdeyim.
Makber olsun olmasın bildim hazîn bir yerdeyim
Fark edenler var mıdır ben hangi 'âlemlerdeyim?*

***

*Şive-i hüsnün, edâ-yı nâzım
Beni birdenbire meftûn etti
Geldi bir hâle ki meftûniyyet
Fart-ı sevdâ beni mecnûn etti.*

²⁹ Sultan II. Selim'in eşi (Sultan III. Murad'ın annesi) Haseki Afife Nûr-bânû Sultan (1525 – 6 Aralık 1583) tarafından 1582 yılında Üsküdar'da (Toptaşı semtinde) yaptırılan Vâlide-i Atik Külliyesi'nin hemen altında yer alan dârü'ş-şifâ ve imâret (*aşhâne, tabhâne, kervansaray*) kısımları 1873-1927 yılları arasında bîmârhâne (akıl hastanesi) olarak hizmet vermiştir. Külliyenin mimarı Mimar Sinan'dır. Ahmed Vefâ Bey'in hastanede yattığı tarihlerde başhekim Dr. Abraham (Avram) de Castro (1829 – 11 Şubat 1918) olup, 20 Aralık 1882-14 Kasım 1908 tarihleri arasında bu görevi yerine getirmiştir. Hastane ile ilgili ayrıntılı bilgi için: Fatih Artvinli, *Delilik, Siyaset ve Toplum: Toptaşı Bimarhanesi (1873-1927)*, Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, İstanbul, Ağustos 2013, 308 s.; a.mlf., “Toptaşı Bimarhanesi Sertabibi Dr. Avram de Castro: Bir Biyobibliyografi”, *Osmanlı Bilimi Araştırmaları*, Cilt: XIII, Sayı: 2, İstanbul, 2012, s. 85-97.

³⁰ “Barış Hastanesi” anlamına gelen “Hopital de La Paix (Lape)” (Özel Fransız Lape Hastanesi), 1858 yılında Şişli/Feriköy'de kurulmuştur. Hastanenin akıl hastaları için ilk faaliyetleri 1862 yılında başlamış, 1877 yılında Sultan II. Abdülhamid'in kız kardeşi Cemile Sultan ile İtalyan asıllı hekim Louis Mongeri(1815-1882)'nin girişimleri ile hastanede psikiyatri servisi açılmış ve ağırlıklı olarak psikiyatrik hasta kabulüne başlanmıştır.

Toptaşı Bîmârhânesi olarak kullanılan Üsküdar'daki Vâlîde-i Atik Külliyesi'nin iç avlusu

Dâhiliye Nezaretinin Rumî 26 Nisan 1316 (9 Mayıs 1900) tarihli yazısıyla Sultan II. Abdülhamid yönetimi tarafından ağabeyi İsmail Safâ Bey'in Sivas'a sürgün edilmesi,³¹ Ahmed Vefâ Bey'e çok büyük bir darbe vurmuş, geçirdiği ciddi sarsıntı ile hastalığı nüksetmiş ve kriz nöbetleri yeniden başlamıştır. Hastane hayatı yeniden başlayan şair, krizlerinin dayanılmaz bir hâl aldığı esnada bütün fotoğraf ve şiirlerini parçalayarak yakmıştır.

Lape Hastanesi'nin eski girişi
La Paix's old entrance

Edebiyat sevdalısı ailenin “Şâir-i Mâder-zâd”ı İsmâil Safâ 24 Mart 1901 Pazar günü sürgüne gönderildiği Sivas'ta Garipler Mezarlığı'na defnedilirken, ortanca kardeş Ahmed Vefâ Bey de ondan altı gün sonra 30 Mart 1901 (Hicrî: 9 Zilhicce 1318 / Rumi: 17 Mart 1317) Cumartesi günü tedavi edildiği Üsküdar'daki Toptaşı Bîmâr-hânesi'nde (akıl hastanesinde) vefat etmiştir. Hastalığı nedeniyle evlenmeye fırsat bulamayan Ahmed Vefa Bey'in mezarı, Karacaahmet Mezarlığındadır.

³¹ Adnan Akgün, “Osmanlı Arşiv Belgelerine Göre Edebiyatçılarımızın Resmi Hal Tercümeleri: X - İsmail Safâ Bey”, *Yedi İklim*, Cilt: 5, Sayı: 38, İstanbul, 1993, s. 50.

4. Eserleri:

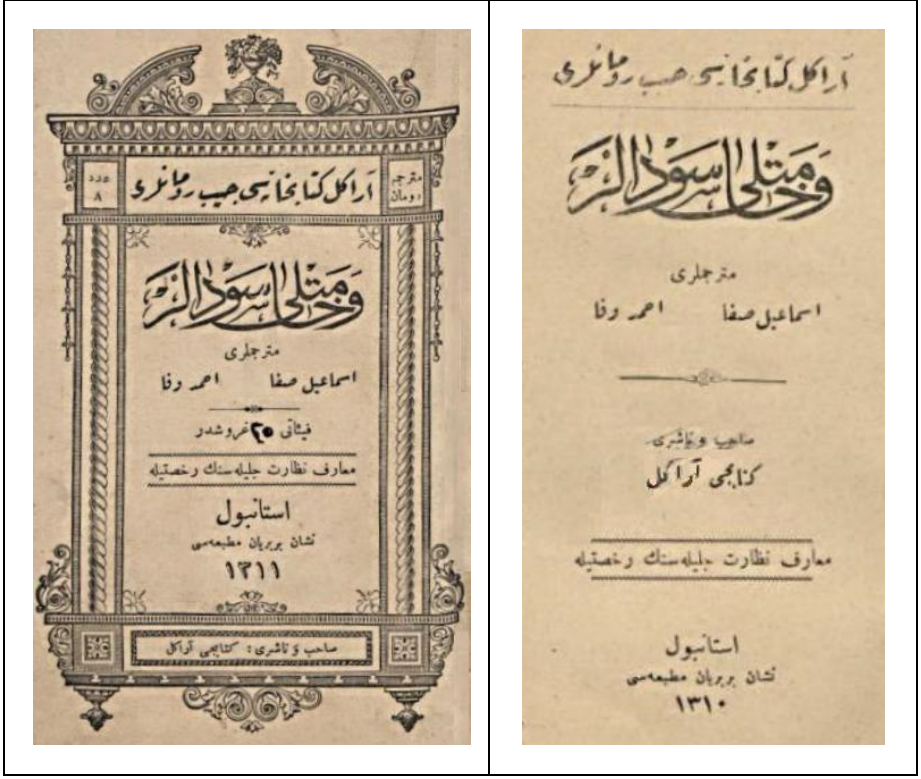
Ahmed Vefâ Bey'in biri tercüme, diğeri özgün olmak üzere iki eseri bilinmektedir: *Vehâmetli Sevdâlar* ve *Eş'âr-ı Vefâ*.

* *Vehâmetli Sevdâlar*: Ağabeyi İsmail Safâ Bey'le birlikte Fransızcadan tercüme ettikleri Emmanuel Gonzales'e (25 Ekim 1815- 17 Ekim 1887) ait romandır. Kaynaklarda, bu eserin kitap halinde yayımlanmadan önce İsmail Safâ'nın başyazarlığını yaptığı *Mirsad*³² dergisinde tefrika edildiği bildirilmektedir. Bu durumda çevirinin, derginin yayımlandığı 26 Mart 1891-10 Eylül 1891 tarihleri arasında ya da daha önce yapıldığı anlaşılmaktadır. Darüşşafakadan mezun olduktan sonra ilave herhangi bir eğitim almamış olan Ahmed Vefâ ve İsmail Safâ'nın Fransızcadan roman tercüme edecek kadar yabancı dil bilgisine sahip olmaları o yıllarda Darüşşafaka'daki yabancı dil eğitiminin daha o yıllarda ne kadar etkin olduğunu da ortaya koymaktadır.

Emmanuel Gonzales, *Vehâmetli Sevdalar*, (Arakel Kitâbhânesi Cep Romanları - 'Aded: 8), (Mütercimleri: İsmail Safâ - Ahmed Vefâ), Nişan Berberyân Matbaası, İstanbul, H. 1311/1893-4 (İç kapakta H. 1310/1892-3 tarihi kayıtlıdır), 200 s. [İSAM Ktp., Tasnif No: 843 GON. V, Demirbaş No: 037770 GNL. (ZE); Erzurum Atatürk Ü. Merkez Ktp. Seyfettin Özege Salonu, Yer Nr. 15146/SÖ, Demirbaş Nr. 0125596].

---

³² 26 Mart 1891-10 Eylül 1891 tarihleri arasında yayımlanmış bir dergidir. Orta boy 8 sayfalık bu dergi, "kısım-ı edebî" ve "kısım-ı fennî" olmak üzere iki bölümdür.

Vehâmetli Sevdâlar adlı romanın dış ve iç kapak sayfası

* *Eş'âr-ı Vefâ*: Ahmed Vefâ Bey'in ikinci eseri, küçük kardeşi Ali Kâmi (Akyüz) tarafından dergilerde yayımlanan şiirleri toplanarak oluşturulan ve H. 1328/1910 yılında bastırılan şiir kitabıdır. Zira 30 sayfadan ibaret olan bu kitabın ön sözünde belirtildiğine göre Ahmet Vefâ, “Birçok âsâr-ı kalemiyesini bütûn fotoğraflarıyla beraber buhranlı bir zamanda parça parça ederek yakmıştı.”³³ Bu nedenle Ali Kâmi Bey, Ahmed Vefâ Bey'in dergilerde yayımlanan şiirlerini bir araya getirerek bu kitapçıyı oluşturmuştur.

³³ Ahmed Vefa, *a.g.e*, s. 10.

Eş'âr-ı Vefâ adlı kitabın dış ve iç kapak sayfası

Ahmed Vefa, *Eş'âr-ı Vefâ* (*Şâ'ir-i Mâder-zâd İsmâ'îl Safâ Bey'in Birâderi Merhûm Ahmed Vefâ Bey'in Âsâr-ı Şi'riyyesidir*), (Edebiyat-ı Hakîkiye Kütübhânesi 6. Kitap), (Sahib ve Nâşiri: Bâb-ı 'Âli karşusunda 13 numarolu Kâ'inât Kitâbhânesi sâhibi Leon), Müşterekü'l-Menfa'a 'Osmânlı Matba'ası, İstanbul, H. 1328/1910,³⁴ 30 s. (Erzurum Atatürk Ü. Merkez Ktp. Seyfettin Özege Salonu, Yer Nr. 3571/SÖ, Demirbaş Nr. 0110357).

³⁴ Kitapta Ahmed Vefâ Bey'in küçük kardeşi Ali Kâmi (Akyüz) tarafından kaleme alınan "*Merhûm Ahmed Vefâ Bey'in Tercüme-i Hâli*" (s. 3-10) başlıklı yazının altında R. 23 Temmuz (1)326 tarihi yer almaktadır ki bunun milâdî karşılığı 5 Ağustos 1910'dur.

5. “Eş‘âr-ı Vefâ” Adlı Eserinin İncelemesi

Servet-i Fünûn Dönemi’ni müjdeleyen “*Ara Nesil*” şairleri arasında yer alan Ahmed Vefâ Bey’in genç yaşta ölümü ve ölmeden önce bir bunalım anında bütün şiirlerini yakması, edebiyat dünyasında adının yeterince duyulmamasının en büyük nedenleri arasında gösterilebilir. Ahmed Vefâ’nın çeşitli dergilerde (özellikle *Ma‘ârif*³⁵ ve *Mîrsad*³⁶ dergilerinde) yayımlanmış olan ve bu nedenle yakılmaktan kurtulan 19 şiiri, ölümünden sonra, küçük kardeşi Ali Kâmi Akyüz tarafından “*Eş‘âr-ı Vefâ*” adıyla derlenerek yayımlanmıştır (H. 1328/1910). Bu derleme sırasında devrin bütün dergilerinin yeterince tarandığını ya da başka kaynaklarda yer alan Ahmed Vefâ’ya ait şiirlerin de araştırıldığını söyleyemeyiz. Nitekim İsmail Safâ Bey’le birlikte R. 2 Ağustos 1305 (14 Ağustos 1889) tarihinde yazdıkları *gazel-i müşterek*³⁷ Ali Kâmî Bey’in bu neşrinde yer almadığı gibi *Mecmu‘a-i Mu‘allim* dergisinde Muallim Nâci tarafından yayımlanan (Yıl: 1, Nr.: 35, H. 26 Ramazan 1305 / R. 25 Mayıs 1304 / 6 Haziran 1888, s. 137) “*Vefâ ile Safâ Beyinde Müşâ‘are*”³⁸ başlıklı murabba‘a nazîre olarak iki kardeşin (Ahmed Vefâ ve İsmail Safâ) kaleme aldıkları murabba‘a da bu kitapçıkta yer verilmemiştir.

³⁵ “Türk matbaacılığında ve yayın hayatında önemli bir isim olan Kaspar’ın, ilk sayısını 26 Muharrem 1309’da (1 Eylül 1891) neşrettiği *Maârif*, II. Abdülhamid döneminin diğer dergileri gibi ‘*siyâsiyattan mâada her şeyden bahseden*’ bir dergidir. Perşembe günleri çıkan ve Ahmed Nâci’nin imtiyaz sahibi görüldüğü dergi genellikle on altı, Kaspar’ın ölümünden sonra (s. 135) sekiz sayfa olarak ve çift sütun üzerine çıkmış, otuz beş sayılı son dönemde yine on altı sayfa yayımlanmıştır. Son sayısı 10 Eylül 1896’da çıkan derginin yirmi altı sayı kabul edilen her cildinde sayfa numaraları teselsül ederek 204 + 35 = 239 sayıda 3400 sayfaya yaklaşan bir koleksiyon oluşturmuştur.

II. Abdülhamid döneminin maarif politikası paralelinde Batı dünyasındaki keşifler, icatlar, sergiler; astronomi, tıp vb. teknik alanlardaki gelişmelerle ekonomi, eğitim, psikoloji, spor konularına da yer veren *Maârif*’te, özellikle Kaspar’ın ölümünden sonra İbnürrıfat Sâmi (Sâmi Rıfat) ve İsmâil Safâ’nın yönetiminde edebiyat meseleleri ağırlık kazanmıştır.” M. Orhan Okay, “*Maârif*”, *TDVİA*, Cilt: 27, Ankara, 2003, s. 272.

³⁶ 26 Mart 1891-10 Eylül 1891 tarihleri arasında yayımlanmış bir dergidir. Orta boy 8 sayfalık bu dergi, “kısım-ı edebî” ve “kısım-ı fennî” olmak üzere iki bölümdür.

³⁷ “Birâderim Ahmed Vefâ Efendiyle Müşterek Gazelimiz” İsmail Safâ, *Huz Mâ Safâ*, ‘Âlem Matbaası, İstanbul, H. 1308/1890-1, s. 134-135. Bkz. EKLER (EK-2).

³⁸ [(Ahmed) Vefâ ile (İsmail) Safâ Arasında Karşılıklı Söylenmiş Şiir]. Bu şiir aab, cccb, dddd... şeklinde kafiyelenmiş bir murabbadır.

(İsmail Safâ 1308: 199-200)³⁹ H. 10 Rebûî'l-âhir 1312 / R. 29 Eylül 1310 (11 Ekim 1894 Perşembe) tarihli *Ma'lûmât*⁴⁰ dergisinin 33. sayısında (s. 258) Ahmed Vefâ Bey'e ait "*Gazel-pâre*" başlıklı bir şiirin⁴¹ de gözden kaçmış olabileceğini düşünüyoruz. Döneme damgasını vurmuş dergiler tarandıkça Ahmed Vefâ Bey'in daha başka şiirlerinin ortaya çıkacağına kuşku yoktur.

İsmail Safâ, Ahmed Vefâ ve Ali Kâmi ile Darüşşafaka'dan arkadaş olan Ahmed Râsim'e göre Ahmed Vefâ, İsmail Safâ'dan daha hissî ve şairlik yönü daha güçlüdür:

"Zâten kulağıma çalınmış idi: Mektepde benden başka üç şâir daha var imiş. Bunu tahkik eder etmez içimde bir hiss-i istirkâb uyandı. Bunlardan biri Safâ, diğeri birâderi Vefâ, üçüncüsü de yanı başımda bulunduğu halde farkına varamadığım Şevki (Şehr-emîni) idi.

*Safâ merhûm o zamanda bile selâset-i beyân sahibi idi. Lakin kardaşı Vefâ daha hissî, daha şâir görünüyordu. Bu zavallı şairin hâli, tavır gâyet mahzûnâne, sözleri hafif, daimâ sıhhatden müşteki, nazarları endişeli idi. Bununla beraber bir sınıf aşağıda buldukları halde her ikisi de biz ikiden ziyâde muvaffakiyet gösteriyorlardı."*⁴²

Şiirlerinde doğa, aşk, özlem ve kişisel bunalımlarını dile getiren Ahmed Vefâ, dönemine göre oldukça yalın ve yapmacıksız lirik bir anlatıma sahiptir. Elimizdeki az sayıdaki şiirleri onun edebî kişiliğini değerlendirmede her ne kadar yeterli görülme de birtakım bilgi kırıntılarıyla onu anlamaya, yaşadıklarını hissetmeye çalışacağız.

³⁹ Bkz. EKLER (EK-3). Nazîre olarak kaleme alınan müşterek murabba, Rumi 3 Temmuz 1304 (15 Temmuz 1888) tarihlidir.

⁴⁰ Maliye Mektûbî Kalemî mümeyyizi Mehmed Fuad ile Artin Asaduryan'ın birlikte çıkardıkları *Ma'lûmât* dergisi, R. 10 Şubat 1309 – 20 Nisan 1311 (22 Şubat 1894-2 Mayıs 1895) tarihleri arasında toplam kırk sekiz sayı yayımlanmıştır. Derginin önemi, bir süre sonra Servet-i Fünun mecmuası çevresinde toplanarak Edebiyât-ı Cedîde topluluğunu oluşturan gençlerin bir araya gelerek faaliyet gösterdiği ilk yayın organı olmasından kaynaklanmaktadır. Bkz. Abdullah Uçman, "Ma'lûmât", *TDVİA*, Cilt: 27, Ankara, 2003, s. 542-543.

⁴¹ M. Fatih Andı, "Tanzimat Sonrası Türk Şiirinde Nazım Şekli Olarak Gazel", *İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, Cilt: 26, İstanbul, 1993, s. 3 (12 nolu dipnot).

⁴² Ahmed Rasim, *Matbuat Hâtıralarından - Muharrir, Şair, Edip*, Kanaat Kütüphanesi ve Matbaası, İstanbul, H. 1342/1924, s. 30.

Ali Kâmi Bey'in Ahmed Vefâ Bey'in tercüme-i hâli (biyografisi) ile birlikte yayımladığı kitaptaki (*Eş'âr-ı Vefâ*) 19 şiirden biri Farsçadır. 25 Haziran 1891 tarihli "Ağabeğime" (11 nolu şiir) başlıklı bu şiir, ağabeyi İsmail Safâ'ya hitaben kaleme alınmış, "musammat gazel" tarzında 3 beyitlik eksik gazel (*gazel-i nâkıs, gazel-pâre*)'dir. Şiir yazacak kadar Farsçaya, roman çevirecek kadar da Fransızcaya vakıf olan Ahmed Vefâ Bey'in eserlerine bakarak, o yıllarda Darüşşafaka'da verilen dil eğitimlerinin kalitesini anlayabiliriz.

Ahmed Vefa Bey'in;

*"Memnûn bilirim gönلümü mahzûn imişim ben
'Âkıl sanırım kendimi mecnûn imişim ben."*

matla'ı ile başlayan gazel tarzındaki "Tecâhül" başlıklı şiiri (5 beyit), Dr. Alâeddin Yavaşca tarafından 22 Kasım 2002 tarihinde "şehnaz nakış" makamında "yürük semai" usulünde bestelenmiştir. Beste, TRT Nota Arşivinin Türk Sanat Müziği bölümünde (<http://notaarsivleri.com/Sehnaz>) 19432 repertuvar numarasıyla kayıtlıdır. Notaları için bkz.: EKLER (EK-1).

Şiirlerinden yalnızca dördünde adını mahlas (Vefâ) olarak kullanmıştır. Bu şiirler: gazel tarzındaki "Dağlara" başlıklı 5., "Tekâzâ" başlıklı 6., "Tecâhül" başlıklı 7. şiir ile "Perakende Şiirler" başlığı altındaki kıt'a nazım şekliyle kaleme alınmış 15. şiirdir. M. Fatih Andı, Tanzimat sonrası şiirlerde mahlas kullanılmamasını bu devirde yazılan gazellere özgü bir tasarruf olarak değerlendirmektedir. Klâsik Türk (Divan) şiirinde Kadı Burhâneddin Ahmed ve Kemal Paşazâde dışında bütün şairler şiirlerinde mahlas kullandıkları halde, Tanzimat sonrasında bu kural aşınmış, mahlas kullanma zorunluluğu ortadan kalkmıştır. Zira bu dönemde yazılan gazellerin pek çoğunun artık divanlarda değil, gazete ve mecmualarda (altlarında şairin adı yazılı olarak) yayımlanmasının ve örnek alınan Batı şiirinde mahlas kullanılmamasının payı düşünülebilir.⁴³

Eş'âr-ı Vefâ'daki şiirlerin 10'unda tarih bulunmasına rağmen 9'u tarihsizdir. Tarih kaydedilmiş şiirlerin en eskisi Hicrî 1 Şevvâl (1)305 (11 Haziran 1888 Pazartesi), en yenisi ise Rumi 6 Temmuz (1)314 (18 Temmuz 1898 Pazartesi) tarihli'dir. Bu durumda şiirlerin on yıllık bir süreçte yayınlandıklarını söylemek mümkündür.

⁴³ M. Fatih Andı, *a.g.m*, s. 4-5.

5.1. Şiirin Şekil Özellikleri:

5.1.1. Ölçü:

Eş'âr-ı Vefâ'daki bütün şiirlerini aruz ölçüsüyle kaleme almış olan Ahmed Vefâ Bey'in bir bunalım sonucu yaktığı şiirleri içerisinde hece ölçüsüyle kaleme alınmış şiir bulunup bulunmadığını bilmiyoruz. Ahmed Vefâ Bey'in de aralarında yer aldığı "Ara Nesil" şairlerinin hece ölçüsüyle yazılmış şiirleri hemen hemen yok gibidir. Zira Tanzimat Döneminde Ziya Paşa'nın Londra'da Hürriyet gazetesinde yayımlanan (7 Eylül 1868 tarihli 11. Sayı) "*Şiir ve İnşa*" adlı makalesinde,⁴⁴ Türklerin şiirdeki asıl ölçüsünün hece ölçüsü olduğu belirtilmesine rağmen, hece ölçüsü yenilikçi sanatçılar tarafından pek rağbet görmemiş; ancak Namık Kemal, Ziya Paşa, Recâzâde Ekrem gibi birkaç şair tarafından heceyle şiir denemeleri kaleme alınmıştı. Bu anlayışın "*Ara Nesil*" şairleri tarafından da kabul gördüğünü göz önünde bulundurarak Ahmed Vefâ Bey'in bütün şiirlerini aruzla kaleme aldığını ifade edebiliriz.

Eş'âr-ı Vefâ'daki şiirlerde kullanılan aruz ölçüsüne ait kalıpların dağılımı şöyledir:

Sıra No	VEZİNLER	Sayı
1	Fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün (Remel)	4
2	Fe'ilâtün fe'ilâtün fe'ilâtün fe'ilün (Remel)	1
3	Mefâ'ilün fe'ilâtün mefâ'ilün fe'ilün (Müctes)	3
4	Mefâ'ilün mefâ'ilün mefâ'ilün mefâ'ilün (Hezec)	2
5	Mef'ûlü fâ'ilâtü mefâ'ilü fâ'ilün (Muzâri)	2
6	Mef'ûlü mefâ'ilü mefâ'ilü fe'ülün (Hezec)	1
7	Mef'ûlü mefâ'ilü fe'ülün (Hezec)	1
8	Fe'ilâtün mefâ'ilün fe'ilün [Hafif (Bahr-ı Cedfid)]	2
9	Fe'ilâtün fe'ilâtün fe'ilün (Remel)	2
10	Mef'ûlü fâ'ilâtün mef'ûlü fâ'ilâtün (Muzâri) (Müstef'ilün fe'ülün müstef'ilün fe'ülün)	1
T O P L A M		19

⁴⁴ Ali Donbay, "Tanzimat Dönemi Tenkit Anlayışı Çerçevesinde: Ziya Paşa'nın 'Şiir ve İnşa' Makalesi", *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 10, Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Ens., Konya, 2001, s. 181-188.

5.1.2. Nazım Şekli:

Ahmed Vefâ Bey, elimizdeki 19 şiire göre Klâsik Türk (Divan) edebiyatının *ku'â* (8., 9., 13., 14., 15., 16., 17., 18. ve 19. şiirler) ve *gazel* (5., 6., 7. şiirler) başta olmak üzere *murabba* (3. şiir), *muhammes* (2. şiir), *müseddes* (4. şiir), *nazm* (10. şiir) gibi nazım şekillerini kullanmıştır. Biri Farsça iki şiiri (11. ve 12. şiirler) *gazel-i nâkıs* (*gazel-pâre, sözde gazel*),⁴⁵ “abbcca bb” tarzında kafiyeli “*Şükran*” adlı şiiri (1. şiir) de tamamen yenilikçi bir düşünce ile kaleme alınmış görünmektedir. Onun yenilikçi anlayışla tek bir şiir yazdığını düşünmek elbette yanlış olur. Zira *murabba*, *muhammes* ve *müseddes* tarzındaki şiirlerinin kafiyelenişinde de farklılıklar sergilemiştir. Nitekim “*Bir Mersiye*” başlıklı 7 bentlik müzdeviç *muhammesi* (2. şiir), Klâsik Türk (Divan) edebiyatında rastlanmayan aaa bb, ccc dd, eee ff... şeklinde kafiyelidir.⁴⁶ Görüldüğü gibi bir üçlük bir ikilik (beyit) şeklinde sıralanan birimlerde dizeler yalnızca kendi içlerinde kafiyelidir. “*Diğer Mersiye*” başlıklı 4 bentlik *murabba* (3. şiir) da örneğine Klâsik Türk (Divan) edebiyatında rastlanmayan bir tarzda (aaaa bbbb aaaa bbbb) kafiyelidir. “*Da'vet*” başlıklı 5 bentlik *müseddesi* de Klâsik Türk (Divan) edebiyatındaki örneklerinden tamamen farklıdır: abccba deffed ... Görüldüğü gibi Ahmed Vefâ, yenilikçi yanını eski nazım şekillerine farklı görünüm kazandırarak ortaya koymaya çalışmıştır.

Elimizdeki *gazel* tarzındaki üç şiirinde de başlık ve mahlas kullanmıştır. Başlıklarının dışında Klâsik Türk (Divan) şiirindeki örneklerinden pek

⁴⁵ M. Fatih Andı, “Türk fikrî ve sosyal hayatında kendisini ilk gösterdiği yıllardan başlayarak, Servet-i Fünûn edebî topluluğunun ortaya çıktığı 1896 yılı başlarına kadar neşrolunan bütün mecmualarda yayımlanmış şiirlerin nazım şekilleri” üzerine yürüttüğü bir çalışmada (M. Fatih Andı, *Servet-i Fünûn'a Kadar Mecmualarda Nazım Şekilleri*, YYLT., İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yeni Türk Edebiyatı ABD., İstanbul, 1987, 524 s.) 1621 *gazel* tespit etmiştir. Bunların 58'i beş beyitten az, 14'ü on beş beyitten fazladır. Beş beyitten az 58 *gazelin* 54'ü dört beyitli, 4'ü ise üç beyitlidir. Bu üç beyitli dört *gazelin* biri Ahmed Vefâ Bey'e ait olup, H. 10 Rebü'l-âhîr 1312 / R. 29 Eylül 1310 (11 Ekim 1894 Perşembe) tarihli *Ma'lûmât* dergisinin 33. sayısında (s. 258) “*Gazel-pâre*” başlığı ile yayımlanmıştır. Üç beyitli eksik *gazellerin* başına “*gazel-pâre, sözde gazel, gazel-i nâkıs*” gibi başlıklar konmuştur. Bkz. M. Fatih Andı, “Tanzimat Sonrası Türk Şiirinde Nazım Şekli Olarak *Gazel*”, *İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, Cilt: 26, İstanbul, 1993, s. 1-3.

⁴⁶ Bkz. Mustafa Erdoğan, *Türk Edebiyatında Muhammes*, T.C. Kültür Bak. Yay., Ankara, 2002, XIV+342 s.

de farklı olmayan bu şiirlerden “*Dağlara*” başlıklı gazel 8 beyit (5. şiir), “*Tekâzâ*” başlıklı gazel 7 beyit (6. şiir), “*Tecâhül*” başlıklı gazel de 5 beyittir (7. şiir). “*imişim ben*” redifli bu son gazelinde matla beytindeki “*Âkıl sanırım kendimi mecnûn imişim ben*” dizesi, redd-i matla olarak beşinci beyitte tekrarlanmıştır. Bu gazeli Dr. Alâeddin Yavaşca tarafından bestelenirken “*Tekâzâ*” başlıklı gazeli ise ağabeyi İsmail Safâ tarafından R. Şubat (1)314 (Şubat-Mart 1899) tarihinde tahmis edilmiştir. Bu tahminin ilk bendi:

Cemâli ey emel-i rûh u cân-şikâr güzel

Cemâli ey bana her yerde âşikâr güzel

Muhabbetin beni etmekte dil-figâr güzel

Muhabbetin ediyor fikri târumâr güzel

*Eden odur beni bîmâr u bî-karâr güzel.*⁴⁷

şekindedir.

Üç gazelinden birinin tahmis edilmesi, diğerinin bestelenmesi, sanırım şairin bu tarz şiirlerindeki ustalığının bir delili olarak kabul edilebilir.

Üçer beyitlik gazel-i nâkıs olarak kaleme alınan iki şiirden “*Ağabeyime*” başlıklı Farsça şiir, “*musammat gazel*” tarzındadır. Klâsik Türk (Divan) şiirinde, dizelerin ortadan ikiye ayrılacak aruz kalıplarıyla yazıldığı ve dize ortalarında bir iç kafiyenin bulunduğu “*musammat gazel*” tarzı bu devrede rağbetten düşmüş⁴⁸ olsa da Ahmed Vefâ Bey bunun örneğini hem de Farsça olarak vermiştir.

Ahmed Vefâ Bey’in kıt’alarından 6’sı ikişer beyit (8., 9., 16., 17., 18. ve 19. şiirler), üçü de dörder beyittir (13., 14. ve 15. şiirler). Bunların içerisinde yalnızca 15 numaralı kıt’ada mahlas kullanılmıştır.

5.2. Şiirlerinin İçerik Özellikleri:

1873 yılında annesi vefat ettiğinde 6, 1879’da da babasını kaybettiğinde ise 12 yaşındadır. Kaleminden dökülen bütün şiirlerine sahip olunabil-

⁴⁷ Bkz. İsmail Safâ, *Hissiyât*, Müşterekü’l-Menfa’a Osmanlı Matba’ası, İstanbul, H. 1328/1910, s. 102-104.

⁴⁸ “25 yıllık bir süre (1870-1896) içerisinde mecmualarda yayınlanan 1621 gazelden yalnızca üç tanesinin *musammat* olması bunu gösterir.” M. Fatih Andı, *a.g.m*, s. 7. M. Fatih Andı bu üç örneğin şairleri olarak Sâmî Paşa, Muallim Nâci ve Vak’anüvis Lûtî Efendi’nin isimlerini sayar. Demek oluyor ki Ahmed Vefa Bey’in şiirini görmemiştir.

seydi, 13 yaşındaki ağabeyi İsmail Safâ ve 6 yaşındaki kardeşi Ali Kâmi ile birlikte Mekke gibi İstanbul'dan oldukça uzak diyarlarda öksüz ve yetim kalmanın yansımaları şiirlerinde daha rahat gözlenebilirdi. *Eş'âr-ı Vefâ*'nın başında küçük kardeşi Ali Kâmi Bey'in anlattığı kadarıyla hastane koğuşlarında ayakta kalmak için ne kadar çaba sarf ettiklerini, nasıl mücadeleciler bir hayat sürdürdüklerini anlayabiliyoruz. Dâhiliye Nezaretinin 29 Nisan 1900 tarihli yazısıyla Sultan II. Abdülhamid yönetimi tarafından Sivas'a sürgün edilen ve 35 yaşında orada Garipler Mezarlığı'na defnedilen ağabeyi İsmail Safâ Bey'in R. 1311/1895 tarihinde kaleme aldığı "*Dârüşşafaka*" başlıklı 11 bentlik muhammesinden anladığımız kadarıyla üç öksüzün yüzü sadece bu şefkat yuvasının çatısı altında gülebilmiş:

*Dârü'ş-şafaka layıkı her türlü senânın
Öksüzlük içinde çekilen renc ü inânın
Mâhîsi o, kâşânesidir belki cinânın
Mihmân-ı yetîmiydîm evet dâr-ı fenânın
Ben sây-e-i sakfında yetiştim bu binânın.*

***

*Üç öksüz o mekteb bize mâder, peder oldu
Eyvah!.. Vefâ korkarım artık heder oldu
Lakin tanrıyan giryeye ile yâd eder oldu
Birkaç seneler hemdemi Kâ m î 'le Vefâ'nın
Ben sây-e-i sakfında yetiştim bu binânın.⁴⁹*

Ahmed Vefâ Bey, H. 1302/1886 yılında Dârüşşafaka'dan ağabeyi İsmail Safâ ile mezun olduktan sonra Rûsûmat Dairesi'nde (Gümrük Müdürlüğü'nde) memuriyet hayatına atılmışsa da aklî dengesindeki bozulma buradaki görevine devam ederken ortaya çıkmıştır. Hastalığı ile ilgili ilk belirtiler, akrabalarından Yahyâ Hayâtî Paşa'nın refakatinde İzmir'e yaptığı birkaç aylık seyahatten döndükten sonra başlamıştır. Hastalığının inişli çıkışlı bir seyir izlediği Ahmed Vefâ Bey, "... birçok âsâr-ı kalemiyyesini bütün fotoğraflarıyla beraber buhranlı bir zamanda parça parça ederek yakmıştı. Onun her

⁴⁹ Mehmed İzzet-Mehmed Esad-Osman Nuri-Ali Kâmi, *Dârüşşafaka: Türkiye'de İlk Halk Mektebi*, (Evkâf-ı İslâmiyye Matbaası, İstanbul, 1927), Yayına Hazırlayan: Mehmet Kanar, İstanbul, 2000, s. 155-156.

*hareketinde böyle acı bir felsefenin derin şi'rleri, zehr-âlûd (zehir gibi) bir hayatın sâmit (sessiz, cansız) iştikâları (şikâyetleri, yanıp yakılmaları) vardır!*⁵⁰

Yanmaktan kurtulan, elimizdeki az sayıdaki şiiri, Ahmed Vefâ Bey'in doğayı, aşkı, özlemi, kişisel bunalımlarını, dönemine göre oldukça yalın, yapmacıksız lirik bir anlatımla dile getirdiğini kanıtlamaya yetmektedir. Devrinde “şâir-i mâder-zâd” (anadan doğma şair) olarak tanınan İsmail Safâ da kardeşinin şairliğini övmektedir. Nitekim Ahmed Vefâ Bey'in İzmir'de bulunduğu tarihlerde İsmail Safâ Bey tarafından yazılmış mesnevi tarzındaki “İzmir'de Bulunduğu Sıralarda Birâderim Ahmed Vefâ Efendi'ye Yazdığım Bir Uhuvvet-nâme-i Manzûmdur”⁵¹ başlıklı 50 beyitlik manzum mektupta, Ahmed Vefâ Bey'in gönderdiği gazelin üç beyti alıntılanmış ve “Yok benim yok bu kadar hoş eserim / Yine tahsînimi tekrâr ederim” (40. beyit) şeklinde şairliği övülmüştür.⁵²

Eş'âr-ı Vefâ'daki tamamen yeni bir tarzda kaleme alınan “Şükrân” adlı ilk şiir, Klâsik Türk (Divan) şiirindeki “tevhid”⁵³ ve “hamdele”⁵⁴ türünün küçük bir örneği gibidir. 29 Haziran 1894 (R. 17 Haziran 1310) tarihini taşıyan şiir, şairin hastalığının iyice nüksettiği bir dönemde kaleme alınmıştır.

Kitapta mersiye türündeki iki şiirden muhammes tarzındaki 15 Eylül 1892 (R. 3 Eylül 1308) tarihli birinci şiir,

*“Ferîde gözlerimin nûru ‘âşıkım sana ben
Hazîn gönül sana düşkün vefâ umar senden”*

dizelerinde de belirtildiği gibi “*Feride*” isimli sevgilisinin ölümü üzerine kaleme alınmıştır. Peyami Safa bu şiirle ilgili şu bilgileri aktarmaktadır: “...‘*Mersiye*’, onun sevdiği bir kızın ölümü üzerine yazdığı en meşhur şiiridir. Uzak akrabasından Yahya Paşa ile İzmir’e bir seyahat yapan şair, yolda

⁵⁰ Ahmed Vefa, *a.g.e.*, s. 10.

⁵¹ İsmail Safâ, *Huz Mâ Safâ*, ‘Âlem Matbaası, İstanbul, H. 1308/1890-1, s. 201-208. Bkz. EKLER (EK-4).

⁵² İsmail Safâ Bey'in Ahmed Vefâ'ya hitaben kaleme aldığı “Kardeşim Vefâ'ya” başlıklı 19 beyitlik bir şiiri de bulunmaktadır. Bkz. *Ma'ârif*, Yıl: 5, Nr.: 1, H. 25 Cemâziyelâhir 1313 / R. 30 Teşrin-i sâni 1311, s. 4.

⁵³ Tevhid: Allah'ın varlığını ve birliğini öven şiir türü.

⁵⁴ Hamdele: Allah'a, verdikleri için şükreden şiir türü.

Paşa'nın kızı ile sevişmiştir. Evleneceklerdir. Fakat yapılan bir dedikodu üzerine Yahya Paşa kızını şaire vermekten vazgeçer. Feride -ki asıl adı galiba *Reşide*'dir- Vefâ'yı unutamadığı için verem olur ve ölür. Bu faciadan sonra, şairde evvelâ bir dalgınlık halinde başlayan melânkoli, nihayet onu akıl hastanesine sevk edecek kadar şiddetli cinnet krizlerine, allüsinasyonlara (halüsinasyonlara) sebep olmuştur. ...Şairi cinnete ve nihayet ölüme götüren talihsiz aşkın derinliği ve dramatik bütün unsurları, bu '*Mersiye*'nin, ruhu birdenbire saran kuvvetli sadelik ve samimîliğinde besbellidir."⁵⁵ Peyami Safa'nın vurguladığı gibi üzüntüsünü dile getirirken sade ve samimi bir dil kullanan şair, zaman zaman Servet-i Fünûn şiirini müjdelencesine Arapça ve Farsça sözcüklere de yer vermiştir:

*'Ale's-sabâh nüzûl etti arza hep melekût
Birikti hayli cemâ'at, vasatta bir tâbût
Giderdik öylece ben girye-nâk, sen mebhût
Seni mezâra bıraktım hayâta küstüm ben.
Değil hayâta bütün ka'inâta küstüm ben.*

Bazı dizelerinde "akis" sanatına yakın ifadeler kullanmıştır:

*Ferîde sen o idin âh o nûr-ı dîde idin
O nûr-ı dîde idin sevdiğim Ferîde idin*

21 Kasım 1892 (R. 9 Teşrîn-i sâni 1308) tarihli murabba tarzındaki ikinci mersiyesini kimin için kaleme aldığına dair elimizde bilgi yoktur. Sevgilisinin ölümüyle sarsılan Ahmed Vefâ Bey, belki de *Feride*'nin ölümünden 67 gün sonra, içinde bulunduğu ruh hâlinin bozukluğu ile ona olan duygularını bir kez daha haykırmak istemiştir. Ancak birinci bendin üçüncü dizesinde "*Cânân dirîğ fevt olacak, ihtimâl idi*" sözleri, mersiye yazılan kişinin henüz ölmemiş olduğunu göstermektedir:

*Bir şebdi âh o şeb ne kadar pür-melâl idi
Mum sönmek üzre bahtıma gûyâ misâl idi
Cânân dirîğ fevt olacak, ihtimâl idi
Bir ihtimâl idi bu, rücû'ı muhâl idi.*

⁵⁵ "Bir Mersiye", *Türk Düşüncesi*, (Sahibi ve Müdürü Peyami Safa), Cilt: 1, Sayı: 5, 1 Nisan 1954, s. 351.

Şubat ayının -muhtemelen güneşli- bir pazar günü (21 Şubat 1897), sevgilisine birlikte dışarı çıkma teklifini manzum olarak sunduğu “*Da’vet*” adlı şiiri, yenilik devri şiirlerine özgü *abccba, deffed...* şeklinde bambaşka bir kafiye düzenine sahiptir.

*Ne safâ-dâr bak şu manzar gel!
Çıkalım gel seninle seyrâne.
Fevt edilmez, buna zamân derler
Sana hûrî, buna cinân derler
Sen değilsin behiştê bigâne
Âh pek dil-nişîn bu yerler gel.*

Rahatsızlığının iyileşme eğilimi gösterdiği bir dönemde kaleme alındığı anlaşılan şiirde pastoral niteliklerle de karşılaşılmasına rağmen, lirik özellikler daha ağır basmaktadır.

*Benim günüm ne için doğmasın bu ‘âlemde
Şu leyl-i târımı etmez misin bahâr güzel
Nazar-gehimde çiçekler, sitâreler, kuşlar
Senin kudûmüne etmekte intizâr güzel. (Tekâzâ, 3-4)*

Sevgiliyi karanlık gecelerini aydınlatan bir güneş olarak gören şair, resmî bir tören disiplini içerisinde adetâ çiçekler, yıldızlar ve kuşlardan oluşan bir tören bölümü ile onu karşılamaktadır. Ancak tevriyeli kullandığı “*Vefâ*”sız sevgilinin gelmekteki gecikmesi nedeniyle de bütün güzellere düşmanlık beslemektedir.

18 Temmuz 1898 (R. 6 Temmuz 1314) Pazartesi günü kaleme aldığı “*Tecâhül*” başlıklı şiiri, anlaşılması oldukça kolay, sade denilebilecek bir dile sahiptir:

*Memnûn bilirim gönlümü mahzûn imişim ben
Âkul sanırım kendimi meznûn imişim ben.*

Şiirdeki sadeliğin yanında “*m*” aliterasyonu da bestekârların dikkatinden kaçmamış olacak ki gazel şehnaz makamında bestelenmiştir.

Eş’âr-ı Vefâ’daki 19 şiirden 9’u kıt’a nazım şekliyle kaleme alınmıştır. Bunların 6’sı ikişer beyit (8., 9., 16., 17., 18. ve 19. şiirler), üçü de dörder beyittir (13., 14. ve 15. şiirler). Yalnızca bir kıt’ada (15) mahlas kullanan şair, bu tür şiirlerinde ilim tahsil etmenin önemini ve sınırsızlığını (8),

sevgilinin eşsiz güzelliğini (9. ve 15. şiirler), içine düşen aşk ateşini (13. şiir) ve sevgilinin ellerinin zerafetini (14. şiir) anlatmaya çalışmıştır:

*Saymıyor câhili erbâb-ı 'ukûl âdemden
Âdem olmaksızın garaz 'ilm ü hüner tahsil et.
Gayr-ı mümkünse eğer cümlesinin tahsili
Ne kadar mümkün olursa o kadar tahsil et. (8. şiir)*

***

*Senin vechinde Allâh'ın 'ulüv-i sun'ımı gördüm;
Anı tekbîr için bir na'ra attım, bir ezân çıktı!*

*Nasıl ben şimdi vecd ü hâle gelmem, Ey yüce dağlar!
Ne hâl oldu bana bilmem? İçimden bir dumân çıktı! (13. şiir)*

Bu şiirinde, “beşerî aşk”tan “İlâhî aşk”a geçiş, sevdiğinin yüzünde “Yaradan”ı görme gibi tasavvufî aşk anlayışının yansımaları gözlenmektedir. Şair, içine düşen bu aşk ateşiyle yanmakta, içinden dumanlar çıkmaktadır.

“Hastahanede” başlığı altında sıralanan dört kıt'ada ise rahatsızlığının iyice nüksettiği dönemlerde içinde bulunduğu ruh halini yansıtmaya çalışmıştır. Artık ölümün kendine yaklaştığının farkındadır. Yaşayan bir ölüden farkı yoktur:

*Meskenim deycür, dil rencürdür ben nerdeyim?
Seng-sâr üstündeyim besbelli bir makberdeyim.
Makber olsun olmasın bildim hazîn bir yerdeyim
Fark edenler var mıdır ben hangi 'âlemlerdeyim? (16. şiir)*

Zaman zaman ortaya çıkan iyileşme halinde kaleme aldığı şiirlerinde “aşk”ı adetâ bir sığınak olarak görür, sevgilisi ile sohbet edercesine ona olan aşkını ifade etmeye gayret gösterir. Kıskançlık duyguları da hat safhadadır:

*Dil-sûzdur muhabbetinin zevk u mihneti
Bir kimse gönlinü sana ey mâh vermesin
Senden alır da parçalarım kalbimi hemân
Ağyâre yüz verir isen Allâh vermesin. (17. şiir)*

Şair, aslında kendisini ruhsal çöküntüye sevk eden illeti teşhis etmiştir. Ahmed Vefâ, sevgiliye duyduğu karşı konulmaz aşk ve bağlılık nedeniyle “mecnun” olmuştur:

*Şîve-i hüsnün, edâ-yı nâzın
Beni birdenbire meftûn etti
Geldi bir hâle ki meftûniyyet
Fart-ı sevâ beni mecnûn etti. (19. şiir)*

“*Bir Tebrîk-nâme*” başlıklı şiiri (10. şiir), mahlassız gazel olarak da nitelendirilebilecek bir “*nazm (nazım)*”dır. 11 Haziran 1888 (H. 1 Şevvâl 1305) Pazartesi günü yazdığı bu şiir, muhtemelen sevgilisi Feride için kaleme alınmıştır. Sevdiğinin bayramını kutlayan şair, sevgilisini evine davet ederek evde adetâ ikinci bir bayram havası estirmek istemektedir:

*Geliniz âşiyânemizde sizin
Nûr-ı dîdârınız pedîd olsun
O meserret, safâ-yı vuslatla
Hânedede bir ikinci ‘îd olsun*

Biri Farsça iki şiiri (11. ve 12. şiirler) “eksik gazel” (*gazel-i nâkıs, gazel-pâre, sözde gazel*) şeklindedir. Musammat gazel şeklinde kafiyeli “*Ağabeyime*” başlıklı Farsça şiirini İsmail Safâ için kaleme almıştır. 25 Haziran 1891 (R. 13 Haziran 1307) tarihli bu şiirde, İsmail Safâ’ya duyduğu sevgi ve özlemi dile getirmiştir. Muhtemelen bu şiiri İzmir’de olduğu günlerde yazmıştır.

“*Bir Gazel-pâre*” başlıklı diğer şiirinde de aşk, sevgilinin güzelliği, sevgiliye duyulan özlem ve kavuşma hayali ele alınmıştır.

EŞ‘ÂR-I VEFÂ
(METİN)

EŞ‘ÂR-I VEFÂ

*Şâ‘ir-i Mâder-zâd İsmâ‘il Safâ Beğ’in Birâderi
Merhûm Ahmed Vefâ Beğ’in Âsâr-ı Şi‘riyyesidir.*

Sâhib ü Nâşiri: Bâb-ı ‘Âlî Karşusunda 13 Numaralı Kâ’inât

Kütübhânesi Sâhibi

L e o n

İstanbul

Müşterekü’l-Menfa‘a ‘Osmanlı Matba‘ası

Bâb-ı ‘Âlî Caddesinde Sepetçiler Sokağında Numero 27

1 3 2 8

Merhûm Ahmed Vefâ Bey’in Tercüme-i Hâli

Büyük ağabeyim Şâ‘ir-i mâder-zâd İsmail Safâ Bey için yazdığım tercüme-i hâl, son âsâr-ı şî‘riyyesini hâvî olan “*Hissiyât*” ile beraber intişâr etti. Burada da küçük ağabeyim Ahmed Vefâ Bey’in hayatını yazmak isterim.

Ağabeylerimin ikisine de müsâvî derecede hürmet ve muhabbetim vardı. Fakat küçük ağabeyimin hayatı daha acıklı geçtiği için kalbimde bıraktığı izler daha derindir. Onun hayatı, kaderin kendisine musallat ettiği bir marazla, bir maraz-ı dimâğî ile mücadele-i dâ‘ime içinde geçmiştir. Karşısına dikilen bir hayâl ile uğraşır, onun emr ü icbârıyla günlerce ken-

dini aç bıraktığı olurdu. İki üç senede bir nükseden bu teşevvüş-i dimâgî kendisini mu‘azzeb ettiği kadar da etrafında bulunanlar için bir dâğ-ı derûn idi.

Bu maraz neden ona musallat oldu? Sebep ne idi? Bu anlaşılamadı. Dârü’ş-şafaka’dan parlak bir diplomaya nâ’il olarak çıktuktan sonra ta‘allukâtımızdan merhûm Yahyâ Hayâtî Paşa’nın refâkatinde İzmir’e gitmiş, birkaç ay sonra oradan pek dalgın bir halde ‘avdet etmişti. Bu dalgınlık tâmmü’ş-şu‘ûr olanlarda görülen muvakkat dalgınlıklar nev’inden değildi: Sâ‘atlerce beraber bulunsanız bir çift lakırdı söylemez, söylenen sözü dinlediği anlaşılmaz, bir şey sorsanız, su‘âlinizin mü‘eddâsına neden sonra intikâl ederek tefekkürât-ı mahsûsasından cebren ayrılanlara mahsûs bir hoşnutsuzlukla su‘âlinize pek kısa cevaplar verirdi.

Sonra hastalığın a‘râzı başka şekillerde döküldü. Hiddet, tehevür devirleri geldi. Bî-çâre şâ‘ir defa‘atle Şişli’deki Fransız Hastahânesi’ne, birkaç kere de Bîmâr-hâne’ye girdi çıktı. İ‘âde-i şu‘ûr ettiği zamanlar hâlinde hastalıktan hiçbir eser görülmezdi. Âsâr-ı şî‘riyye ve nesriyyesinin hemen hepsini felekten böyle aman bulduğu zamanlar yazmıştır. “Hemen hepsini” diyorum. Zîrâ şu okuyacağınız şî‘irler içinde bîmâr-hânede söylenmiş olanlar da vardır: O zekâ-yı nâdirin hâlet-i maraziyyesi bile böyle bir müm-tâziyyet-i rûhiyyeyi hâ’izdi.

Fakat onu bir cin tesâhub etmişti. ‘Ote-tevâ’ (Ote-toi ?) nâmını verdiği o hayâl-i mu‘azzib evvelâ dışlarını göstererek tedricî ve esîrî bir teşekkülle tam bir sîmâ hâlini alır, daha sonra uzaklaşıp yaklaşan ve ba‘zen bir ma‘nâ-yı tehdîd ile kolunu kaldıran bir vücûd şekline girerdi.

Bu mu‘annid sîmâ-yı esîrînin tedricen irtisâma başladığını biz onun hâlinden anlardık. Bu sîmâ ile beraber onun marazî dalgınlıkları da başlardı. İlk devrelerinde hâlinen kendisi de şikâyet eder:

“İşte, derdi, bir sıra dış karşımda gülüyor. Biliyorum, bu bir allüsinasyon (hallüsinasyon), bir galat-ı rü’yet, bir hastalık... Fakat bu hayâl teşekkülâtında devam ettikçe hakîkate o kadar yaklaşıyor ki aldanmamak kâbil olmuyor. Korkarım bu sefer yine mağlûb olacağım.”

Bir müddet sonra hakîkaten dediği gibi mağlûb olurdu. O zaman hâlinen artık şikâyet etmez olur, kendisini esir eden o senbût-ı bî-insâfa nevmîd-âne bir mutâva‘atla teslîm-i fikr ederdi.

Büyük ağabeyimle beraber çok zamanlar baş başa verir, onu düşünürdük. Son zamanlarda devre-i ifâkati üç sene kadar imtidâd ettiği için yavaş yavaş korkularımız azalmağa, devâm-ı ‘âfiyeti hakkındaki ümitlerimiz çoğalmağa başlamıştı. Büyük biraderimizin menfâya i‘zâm olunması onun cümle-i ‘asabîyesini öyle sarstı, o rebâb-ı kalbin en hassas bir teline öyle bir darbe indirdi ki hastalık nüksetti.

Engizisyon zamanlarında bir mazlumun işkenceye götürüldüğünü gören akrabası için bu manzara ne kadar elîm ve haşyet-engîz olabilirse küçük ağabeyimin nüks-i marazı de bizim için o te’sîri hâ’iz olurdu: Marazın seyr ü terakkîsini hatve hatve ta’kîb ederek sahâif-i âlâmını birer birer gözden geçirmek, ölümler geçirenlerle hem-dem olmaktan bin kere beter bir hâl idi. Büyük ağabeyimle birbirimize zahîr olarak bu acıklı hâle kaç kere tahammül etmiştik. Fakat artık bana zahîr olacak bir kimsem kalmamıştı. Hûn-h’âr bir el biraz evvel büyük ağabeyimi benden ayırmıştı. Beni o zaman beynimden vuran dest-i kader şimdi de kalbimden vuruyordu: Hayatımın o meş’ûm günlerini hiç unutamam.

Bu bâbda ağabeyime neler yazdığımı bilmiyorum. Mektuplarım tamâmen Sivas’ta kalmış. Ağabeyim yazdığı cevapların birinde şöyle diyor:

“Vefâcığın hastalığı ‘acabâ hangi derecesiyle nüksetti? Pek sathî geçiyorsun. Cünûn hezeyânları var mı? Ne gibi hâllerde bulunuyor. Hastahâneye isteyerek mi gitti, yoksa işfâl ederek mi götürdün? Birçok acıklı hâller oldu da üzülmemekliğim için mi sathî geçiyorsun?”

Kâmî, sana bir şey söyleyeyim mi? Anlıyorum, hükmediyorum ki ben hâlâ hiçbir zevkini bulmadığım, hâlâ mantıkçasına hareketine hükmedemediğim bu seyyâre-i hîçî-nümâda artık hiç de rahat yüzü görmeyerek cehennem olup gideceğim ve’s-selâm! Herkesin çocuğu toprağa gömülür, kardeşi hasta olur, kardeşinin çocuğu kızamağa tutulur, fakat böyle olağan şeyler için kimse benim gibi uykusuz kalmaz, gözlerini kurutmaz yahut çürütmez, beynini hırpalamaz, vücûdunu tepelemez...”

Pek müşkil bir mevki’de idim. Kardeşlerimin biri menfâda gurbet ellerinde, husûsiyle kâtil bir marazın taht-ı tehdîd-i bî-emânında idi. Ben ondan nefha-i tesellî beklerken onu telsiye etmek mecburiyetinde kalırdım. Kendisini müte’essir etmemek için dediği gibi sathî geçerdim. Fakat felâket bütün bütün ketm olunmak imkânını baksa mahvederdi.

Ağabeyim başka bir mektubunda şöyle diyor:

“Vefâcık o hâlde durgun, dalgın, mektubuma şöyle bir göz gezdirdi, öyle mi? Vah Vefâciğim vah! Ne olacak? Bir daha kendine gelemeyecek mi ya Rabbi? Bilemem ama Kâmûciğim, o Şişli Hastahânesi’nde bu bî-çârenin ifâkat bulduğu şimdiye kadar vâki’ olmadı, öyle değil mi? Hâlbuki burada rahatı elbette Toptaşı Hastahânesi’nden ziyâdedir. ‘Acabâ şifâ-hânedeki ifâkatları mevki’ce bir hüsn-i te’sîrden mi münba’isdi? Yoksa zâten iyi olacak bir hâlde bulunmasına tesâdüf ettiği için mi orada birkaç def’a rehâ-yâb oldu? Hâlinde şikâyet eder bir hâlde bulunmadığımı hikâye ediyorsun. Şu hâlde şifâ-hâneye gitmeğe muvâfakat etmez. Behemehâl orada i’âde-i sıhhat edeceği bilinse rızâsına da bakılmaz. Fakat ne ma’lûm? Eyvah, eyvah! Ye’s, ‘acz, sükût!.. Ne çâre!.. İkide bir de nükseder bir ceriha-i kalb! İşler, azar... işler... azar... Aylarca sızısını çekeriz. Sonra bir aralık nûm iltiyâm ile o yara kapanır gibi olur. Yine başlar. Lakin bu sefer üç yıl kadar iyiliği devam etti. Ma’mâfih... hayır, hayır... dediğin gibi değil, böyle bu hâlde olması daha fenâ... Anlaşıyor ki kendine mâlik değil. Of, of!..”

Küçük ağabeyimin esâsen bir vâveylâ-yı kalbiden ‘ibâret olan tercüme-i hâl-i hayâtı böyle feryattan başka hiçbir şey aksettiremeyeceğinden daha ziyâde uzatmayacağım.

Şu mektubun tarihinden altı ay sonra bu şâ’ir kardeşlerin biri Sivas’ta Garipler Mezarlığı’na gömülürken öbürü de burada, şifâ-hânenin bir koğuşunda firâş-ı ihtizârına uzanmış inliyordu. Onun vefatından tam altı gün sonra (R. 21 Mart 1317)⁵⁶ bu bedbaht şâ’ir de sernüvişt-i âlâmına bir hatt-ı mâtem çekerek o pâyânsız Karacaahmed Mezarlığı’nın izdihâm-ı emvâtına karışıp gitti.

Bin iki yüz seksen beş senesi muharreminin beşinde [16 Nisan sene (1)284]⁵⁷ tevellüd etmiş olmasına göre hîn-i irtihâlinde otuz dört yaşında olduğu anlaşılıyor. Bunlardan başka birçok âsâr-ı kalemiyyesini bütün fotoğraflarıyla beraber buhranlı bir zamanda parça parça ederek yakmıştı: Onun her hareketinde böyle acı bir felsefenin derin şi’irleri, zehr-âlûd bir hayatın sâmit iştikâları vardır!

23 Temmuz (1)326⁵⁸

Ali Kâmî

⁵⁶ Milâdi: 30 Mart 1901 Cumartesi.

⁵⁷ Milâdi: 28 Nisan 1868 Salı.

⁵⁸ Milâdi: 5 Ağustos 1910 Cuma.

E ş ‘ â r - 1 V e f â

- 1 -

Ş ü k r â n

Mef‘ûlü mefâ‘ilü fe‘ûlün

Olsam ne zaman ye’sse mukârin
 Sen bir sebep îcâd ediyorsun
 Gamdan beni âzâd ediyorsun
 ‘Ustrum oluyor yüsre mübeddel
 ‘Âlemlere ey sâni‘-i ekmel
 Şâmil keremin zâhir ü bâtın

‘Âcizlere imdâd ediyorsun
 Muhtîleri irşâd ediyorsun.

17 Haziran (1)310⁵⁹

- 2 -

B i r M e r s i y e

Mefâ‘ilün fe‘ilâtün mefâ‘ilün fe‘ilün

Evet mahall-i tenezzüh bize o dağlardı
 Yüzüm güler içim efgân ederdi, ağılardı
 Yanımda çünkü benim hasta bir melek vardı

Ferîde sen o idin âh o nûr-ı dîde idin
 O nûr-ı dîde idin sevdiğim Ferîde idin.

Ginâ gelir dile artık sefil dünyâdan
 Muhabbetin bana geldi cihân-ı bâlâdan
 Kelîm’e sanki nidâ geldi Tûr-ı Sînâ’dan

Cebel muhavvef, o baygın, bütün cihân sâmit
 Benim de bak nazarımda bugün cihân sâmit.

Eğerci ‘âlem-i fânîde çok mihen gördüm
 O hâli görmemeliydim fakat neden gördüm
 Dedim “Kimindir o?” Eyvâh bir kefen gördüm

---

⁵⁹ Rumi 17 Haziran (1)310: Milâdî 29 Haziran 1894 Cuma.

Ferîde'nin dediler gözlerim karardı hemân
Bütün cihân nazarımda kesildi bir zindân

Ferîde! Şimdi ki ben senden işte mehcûrum
Demen ki âh u figân eylemekte ma'zûrum
Sana niçün 'acabâ ben bu rütbe mecbûrum

Ferîde gözlerimin nûru 'âşıkım sana ben
Hazîn gönül sana düşkün vefâ umar senden.

Ferîde, sen benim endîşe-i muhâlimsin
Yetişmeden soluvermiş o nev-nihâlimsin
Hulâsa: Şimdi benim bir güzel hayâlimsin

Ferîde mihnet-i hicrân beni harâb etti
Bu derdi ben çekemem gayrı tâkatım bitti.

Havâ soğuk, yere kasvet yağar idi cevden
Hafif bir de ziyâ münteşir meh-i nevden
O neydi? Bir acı feryâd kopdu bir evden!

Tecessüm eyledi karşımda mâtem-i ebedî
Garîv içinde sadâlar "Ferîde gitti" dedi.

'Ale's-sabâh nüzûl etti arza hep melekût
Birikti hayli cemâ'at, vasatta bir tâbût
Giderdik öylece ben girye-nâk, sen mebhût

Seni mezâra bıraktım hayâta küstüm ben.
Değil hayâta bütün ka'inâta küstüm ben.

3 Eylül (1)308⁶⁰

- 3 -

Diğ er M e r s i y e

Mef'ûlü fâ'ilâtü mef'â'ilü fâ'ilün

Bir şebdi âh o şeb ne kadar pür-melâl idi
Mum sönmek üzre bahtıma gûyâ misâl idi
Cânân dirîğ fevt olacak, ihtimâl idi
Bir ihtimâl idi bu, rücû'ı muhâl idi.

⁶⁰ Rumi 3 Eylül (1)308: Milâdî 15 Eylül 1892 Perşembe.

Görmekteyim o yâri bugün ‘ayn-ı h‘âbda
 Pervâz-gâh-ı muhteşem[im] nüh kıbâbda...
 Bilmem bu hikmetin yeri var mı kitâbda?
 Rûhum benim semâda gezer, ben türâbda.

Zîr-i türâba atmak anı gadr ü âl idi
 Lâzımdı bir sehâba çıkarmak muhâl idi.
 Ol mihr-i nev-tulû‘ [ki] karîn-i zevâl idi
 Ben ağlıyordum âh o hâlim ne hâl idi!

Bir cezbe var fakat şu muhakkar türâbda
 ‘Âlem akın akın ana doğru şitâbda
 Etmez karâr katre-i bârân sehâbda
 Bir merkez-i hafîye ‘umûm incizâbda.

9 Teşrîn-i sâni (1)308⁶¹

- 4 -

D a ‘ v e t

Fe‘ilâtün mefâ‘ilün fe‘ilün

Ne safâ-dâr bak şu manzar gel!
 Çıkalım gel seninle seyrâne.
 Fevt edilmez, buna zamân derler
 Sana hûrî, buna cinân derler
 Sen değilsin behişte bîgâne
 Âh pek dil-nişin bu yerler gel.

Severim bâmdâd-ı rûşeni ben
 Tab‘a kuvvet verir şeb-i deycûr
 Nazarın ihtiyâcı var nûra
 Ben fedâyım o çeşm-i mahmûra!
 Şimdi gösterdiğin bu hâl-i sürûr
 Def eder her melâli gönlümden.

⁶¹ Rumi 9 Teşrîn-i sâni (1)308: Milâdi 21 Kasım 1892 Pazartesi.

Ortalık şen, cihân münevver gel
 Her taraf döndü vuslat-âbâda
 Nûr-ı sevda ile donandı felek
 İştirâk et bu ârzûya melek
 Gezmek ister gönül şu sahrâda
 Bana sen ol bu yerde rehber gel.

Edecek şimdi sanki dil pervâz
 Ne kadar dil-rübâ şu bâğ-ı İrem
 Ötesinden akar ufak dereler
 Saf saf olmuş latîf müşeccereler
 Kimi rikkat-fezâ, kimi hurrem
 Her biri başka türlü rûh-nevâz.

O güzel ellerinle göster gel!
 Bunların hangisi neşât-efzâ:
 İşte sahrâda bir güzel cedvel
 Cereyân eylemekte bak ne güzel.
 Oraya gitmek isterim ammâ
 Sen dahi mutlakâ berâber gel.

9 Şubat (1)312⁶²

- 5 -

D a ğ l a r a

Fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün

Bir seher vaktinde çıkmıştım şu 'âlî dağlara
 Maşrıkın vermişti zînet reng-i alı dağlara;

Her taraf pür-sıhhat u hayret (bir) lisân-ı ma'nevî
 Eyliyordu sanki takrîr-i me'âlî dağlara.

Kalbime bir hüzn-i rûhânî dolar bilmem niçün
 Her ne dem 'atf-ı nigâh etsem şu hâlî dağlara.

Bir tecellî etse yüz binlerce tavr eyler zuhûr
 Sevdiğim bir dilberin nûr-ı cemâli dağlara.

⁶² Rumi 9 Şubat (1)312: Milâdî 21 Şubat 1897 Pazar.

Vecd ü hâlim var fakat bilmem nasıl bir vecd ü hâl
Kalbimin te'sîr eder mutlak şu hâli dağlara.

Bir hakikat keşfeder gönlüm, nigâh ettikçe ben
Kudretin âsâr-ı i'câz ile mâlî dağlara.

Hep bizim-çündür kavuşmak ihtimâli sevdiğim
Dağların yoktur kavuşmak ihtimâli dağlara.

Yazdığım şi'ir hazînen ey *VEFÂ* zanneylerim
Pek münâsip düştü hüzn-âver me'âli dağlara.

7 Mart (1)306⁶³

- 6 -

T e k â z â

Mefâ'ilün fe'ilâtün mefâ'ilün fe'ilün

Muhabbetin ediyor fikri târumâr güzel
Eden odur beni bîmâr u bî-karâr güzel.

Çıkar bu hâceseyi, ibtilâyı gönlümden
Bu derdi çekmeğe yok bende iktidâr güzel.

Benim günüm ne için doğmasın bu 'âlemde
Şu leyl-i târımı etmez misin bahâr güzel;

Nazar-gehimde çiçekler, sitâreler, kuşlar
Senin kudûmüne etmekte intizâr güzel.

Ben ağlarım dökülür ebrler kesîf kesîf
Gülünce sen açılır bin güzel bahâr güzel.

Bütün güzellere artık husûmet etmeliyim
Sen olmadın bana zîrâ cihânda yâr güzel.

Şemâ'ilinde vefâdan biraz olaydı eser
VEFÂ olurdu bu 'âlemde bahtiyâr güzel.

7 Şubat (1)304⁶⁴

⁶³ Rumi 7 Mart (1)306: Milâdî 19 Mart 1890 Çarşamba.

- 7 -

T e c â h ü l ⁶⁵*Mef'ûlü mefâ'ilü mefâ'ilü fe'ülün*

Memnûn bilirim gönlümü mahzûn imişim ben
Âkıl sanırım kendimi mecnûn imişim ben.

Dil 'âlem-i tenhâda seni gördüğü demler
 Handân görünürken sana dil-hûn imişim ben.

Gâ'ib ederek kendimi fark etmemişim hiç
 Ol mertebe hâlimce diğger-gûn imişim ben.

Ben bilmemişim hâlimi evvelce meğer âh!
 Meftûn imişim ben sana meftûn imişim ben.

Dil isteyerek düşdü *VEFÂ* kayd-ı belâya
Âkıl sanırım kendimi mecnûn imişim ben.

6 Temmuz (1)314⁶⁶

- 8 -

*K ı t ' a**Fe'ilâtün fe'ilâtün fe'ilâtün fe'ilün*

Saymıyor câhili erbâb-ı 'ukûl âdemden
 Âdem olmaksızın garaz 'ilm ü hüner tahsîl et.
 Gayr-ı mümkünse eğer cümlesinin tahsîli
 Ne kadar mümkün olursa o kadar tahsîl et.

***

⁶⁴ Rumi 7 Şubat (1)304: Milâdî 19 Şubat 1889 Salı. İsmail Safâ Bey R. Şubat (1)314 (Şubat-Mart 1899) tarihinde bu gazeli tahmis etmiştir: Bkz. İsmail Safâ, *Hissiyât*, Müsterekü'l-Menfa'a Osmanlı Matba'ası, İstanbul, H. 1328/1910, s. 102-104.

⁶⁵ Ahmed Vefa Bey'in bu şiiri, Dr. Alâeddin Yavaşca tarafından 22 Kasım 2002 tarihinde "şehnaz nakış" makamında "yürük semai" usulünde bestelenmiştir. Beste, TRT Nota Arşivinin Türk Sanat Müziği bölümünde 19432 repertuar numarasıyla kayıtlıdır (<http://notaarsivleri.com/Sehnaz>). Notaları için bkz.: EKLER (EK-1).

⁶⁶ Rumi 6 Temmuz (1)314: Milâdî 18 Temmuz 1898 Pazartesi.

- 9 -

K ı t ' a

Mefâ'îlün fe'îlâtün mefâ'îlün fe'îlün

Beni o yâr-ı dil-ârâmım intihâb etti
 Kemâl-i lutf ile 'uşşâkın imtihânında
 Güzeldir, âh! Anın var mıdır nazîri 'aceb
 O Hâlık'ın şu zemîninde, âsumânında!

- 10 -

B i r T e b r î k - n â m e

Fe'îlâtün mefâ'îlün fe'îlün

'Ömr ü ikbâliniz medîd olsun
 Sevdiğim 'ıydiniz sa'îd olsun.

Bana kâfi sizin muhabbetiniz
 Tek o eksilmesin mezîd olsun.

Geliniz âşiyânemizde sizin
 Nûr-ı dîdârınız pedîd olsun

O meserret safâ-yı vuslatla
 Hânede bir ikinci 'îd olsun

Yazınız müjde-i vürûdunuzu
 O bize tatlı bir ümîd olsun

1 Şevvâl (1)305⁶⁷

- 11 -

A ğ a b e ğ i m e

Mef'ûlü fâ'îlâtün mef'ûlü fâ'îlâtün
 (Müstef'îlün fe'ûlün müstef'îlün fe'ûlün)

Ber muktezâ-yı nâmet müstağrak-ı safâ şev
 H'âhî be-nezd-i mâ bâş h'âhî ze-mâ cüdâ şev

---

⁶⁷ Hicrî 1 Şevvâl (1)305: Milâdî 11 Haziran 1888 Pazartesi.

Çün der miyân-ı sahrâ mânî hamûş u tenhâ
Der-hâtür âr mâ râ yâd-âver-i Vefâ şev

Bâkî hemîşe her ân ey nûr-ı çeşm-i vicdân
Der-lutf u savn-ı Yezdân der-emn-i kibriyâ şev

13 Haziran (1)307⁶⁸

- 1 2 -

B i r G a z e l - p â r e

Fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün

Mümkün olsaydı tahammül hüsnünün ibrâmına,
Kim düşürdü 'aşkının ârâm-sûz âlâmına!

Mübtelâlıktan beterdir tab'ıma âsûdelik;
Bir nigâhınla halel ver gönlümün ârâmına!

Belki vuslattır sonu hicrânının 'âlem bu ya,
Ben o hâlin intizâr etmekteyim encâmına!

30 Temmuz (1)309⁶⁹

- 1 3 -

K i m d i r İ n e n

Mefâ'ilün mefâ'ilün mefâ'ilün mefâ'ilün

Tahayyül-gâhıma bir nûr düştü 'arş-ı a'lâdan
"Aman kimdir inen bundan?" dedim, ol bî-amân çıktı!

Tecâhül den nedir maksad? Benim ey gönlümün rûhu!
Beyân ettim, 'ayân olsun dedim, derdim nihân çıktı!

⁶⁸ Rumi 13 Haziran (1)307: Milâdî 25 Haziran 1891 Perşembe.

* İster bizim yanımızda ol, isterse bizden uzakta ol, ismine uygun olarak safâ içinde ol.

* Çöl ortasında sessiz ve yalnız kalırsan bizi hatırla, Vefâ'yı yâd et.

* Ey iyi ile kötüyü ayıran gözün nuru! Daima Allah'ın emanetinde, korumasında ve lütfunda ol.

⁶⁹ Rumi 30 Temmuz (1)309: Milâdî 11 Ağustos 1893 Cuma.

Senin vechinde Allâh'ın 'ulüvv-i sun'ını gördüm;
Anı tekbîr için bir na'ra attım, bir ezân çıktı!

Nasıl ben şimdi vecd ü hâle gelmem, Ey yüce dağlar!
Ne hâl oldu bana bilmem? İçimden bir dumân çıktı!

Perâkende Şi'irlerinden :

- 14 -

Fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün

Lerze bahş eyler kulûba mevc-i [âb]-dârın gibi
Eylemiş hüsnün kadar tâbende Mevlâ perçemin

Huzme-i hûrşîd girmiş zannederdim gönlüme
În'ikâs ettirse ey meh-veş merâyâ perçemin

Muntazam gördüm yine şi'rim gibi havfım budur
Olmasın fikrim gibi tâlân mebâdâ perçemin

Bî-muhâbâ eyleyen 'aşkında ey gül-rû beni
Bî-muhâbâ perçemindir bî-muhâbâ perçemin

***

- 15 -

Mefâ'ilün mefâ'ilün mefâ'ilün mefâ'ilün

Senin 'aşkın iken bâdî-i feryâdım benim ey yâr
Bu gönlüm etmesün mi senden istimdâd bir kerre

Misâl olmaz senin hüsnündeki sun'-ı İlâhîye
Anı üstâd-ı kudret eylemiş îcâd bir kerre

Vefâyı kûy-ı nâzın feyz-yâb etmişti vuslattan
Beni kurtardı gurbetten o hüsn-âbâd bir kerre

Benim-çün bir muvâfık çâre varsa terk-i sevdâdır
Fakat sevmiş seni tab'-ı *VEFÂ* mu'tâd bir kerre

H a s t a h â n e d e

- 1 6 -

Fâ‘ilâtün fâ‘ilâtün fâ‘ilâtün fâ‘ilün

Meskenim deycûr, dil rencûrdur ben nerdeyim?
 Seng-sâr üstüneyim besbelli bir makberdeyim.
 Makber olsun olmasın bildim hazîn bir yerdeyim
 Fark edenler var mıdır ben hangi ‘âlemlerdeyim?

***

- 1 7 -

Mef‘ûlü fâ‘ilâtü mefâ‘ilü fâ‘ilün

Dil-sûz dur muhabbetinin zevk u mihneti
 Bir kimse gönlünü sana ey mâh vermesin
 Senden alır da parçalarım kalbimi hemân
 Ağyâre yüz verir isen Allâh vermesin.

***

- 1 8 -

Fe‘ilâtün fe‘ilâtün fe‘ilün

Bir güzel şekline girse emelim
 O güzellik sen olursun güzelim
 Ne isem sen de osun bî-şübhe
 Ben ise hem ebedim hem ezelim.

***

- 1 9 -

Fe‘ilâtün fe‘ilâtün fe‘ilün

Şîve-i hüsnün, edâ-yı nâzın
 Beni birdenbire meftûn etti
 Geldi bir hâle ki meftûniyyet
 Fart-ı sevdâ beni mecnûn etti.

İ n t i h â

EKLER :

EK - 1 :

ŞEHNÂZ NAKŞ YÜRÜK SEMÂÎ

Beste: Alâeddin YAVAŞÇA
Güfte: Ahmed Vefâ Bey
Beste no: 22 Kasım 2002
Fışcazade

Usûl: Yürük Semâî

"Memnûn bilirim gönümü mahzûn imişim ben"

Mem nûn bi li rım gön lü mü mah zûn i mi şim
ben mah zûn i mi şim ben Â kil sa ni rım
ken di mi mec nûn i mi şim ben mec nûn i mi şim
ben Câ nim ye le yel ya lâ ye le
MÂN lî li mec nûn i mi şim ben Dîl
â le mi ten hâ dâ se ni gör dî gâ dem
ler gör dî gâ dem ler Han
dân gö rü nür ken sa na dîl hân i mi şim ben dîl
hân i mi şim ben Câ nim ye le lî ya lâ ye le
ye le lî dîl hân i mi şim ben

Dr. Semir Oğuz
01.12.1982

Dilhân. Gönüfâyüregi)kanamış pek derilî, gönü karâmış

Memnûn bilirim gönümü mahzûn imişim ben
Âkil sanırım kendimi mecnûn imişim ben
Âlem-i tenhâdâ seni görüdüğü demler
Handân görürken sana , dîlhân imişim ben

Ahmed Vefâ Bey'in "Tecâhül" adlı şiirinin Dr. Alâeddin Yavaşca tarafından yapılmış bestesinin notaları (TRT Nota Arşivi – Türk Sanat Müziği Repertuarı No: 19432)

E K - 2 :

Şâir-i Mâder-zâd İsmail Safâ Bey

*Birâderim Ahmed Vefâ Efendiyle
Müşterek Gazelimiz⁷⁰*

Fe'îlâtün fe'îlâtün fe'îlâtün fe'îlün

S(afâ) Sevdiğim başka güzeller gibi gaddâr değil
V(efâ) Öyle ammâ bu da tab'ımca vefâdâr değil

V Rukabânın ne ehemmiyeti var 'indimde
S Şuna ancak yanarım yâr bana yâr değil

S Allâh Allâh! Nedir maksadı nâz etmekden
V Maksadım yalvarışımдан benim ısrâr değil

V Kimseye öyle musırrâne niyâz eylemem
S Bir suçum varsa budur kâbil-i inkâr değil

S Senden ey mihnet-i merd-efgen-i dünyâ-yı denî
V 'Ukalânın 'acabâ hangisi bîzâr değil

fi 2 Ağustos sene (1)305⁷¹

Ahmed Vefâ Bey

⁷⁰ İsmail Safâ, *Huz Mâ Safâ*, 'Âlem Matbaası, İstanbul, H. 1308/1890-1, s. 134-135.

⁷¹ Rumi 2 Ağustos 1305: Milâdî 14 Ağustos 1889.

E K - 3 :

*Mu'allim Nâci Efendi Hazretlerinin "Vefâ ile Safâ Beyninde Müşâ'are" 'Ünvânıyla Otuz Beşinci Mecmu'a-i Mu'allim'e Derc Ettikleri Muhâvere-i Manzûmeye Nazîredir*⁷²

Mefâ'ilün mefâ'ilün

V(efâ) Nedir bu? Hoş hevâ değil!

İşitdiğim nevâ değil
Bu bir tarab-serâ değil
Mahall-i şîven olmalı

S(afâ) Olunca sen esîr-i gam

Figân gibi gelir ne'am
Şu sözde yok mübâla'am
Benim kadar şen olmalı

V Kolay mıdır gam-ı felek,

Ana tahammül eylemek?
Bu çevre sabreden yürek
Direm ki mermer olmalı

S Ne lâzım öyle kâ'ide,

Mübâlagât zâ'ide!
Kederde var mı fâ'ide?
Niçün mükedder olmalı?

V Gelince âdeme keder

Arada mahvolur gider
Senin o sözlerin kadar
Bu da müsellemler olmalı

S Merâm eden anı yener

Eder kuruntudan hazer
Birâderim budur hüner:
Cihânda hurrem olmalı.

fi 3 Temmûz sene (1)304⁷³

⁷² [(Ahmed) Vefâ ile (İsmail) Safâ Arasında Karşılıklı Söylenmiş Şiir]. Kafiyelenişi aaab, cccb, dddb... şeklindedir. Bkz. *Mecmu'a-i Mu'allim*, Yıl: 1, Nr.: 35, H. 26 Ramazan 1305 / R. 25 Mayıs 1304, s. 137 ve İsmail Safâ, *Huz Mâ Safâ*, 'Âlem Matbaası, İstanbul, H. 1308/1890-1, s. 199-200.

⁷³ Rumi 3 Temmuz 1304: Milâdî 15 Temmuz 1888.

E K - 4 :

*İzmir'de Bulunduğu Sıralarda Birâderim Ahmed Vefâ Efendi'ye Yazdığım Bir Uhuvvat-nâme-i Manzûmdur:*⁷⁴

Fe'îlâtün fe'îlâtün fe'îlün

Bana seyrek yazıyorsun mektûb
İlerüde olacaksın mahcûb

Hani sık sık yazarım ben derdin
Bana vaktiyle nasıl söz verdin

Kavlimiz neydi bizim evvelden?
Ne diyordun bu taraflarda iken?

Sen *Vefâ*'sın bu vefâsızlık ne?
Mâni'in ma'zeretin var mı yine?

5 Yine mi kesret-i meşgûliyyet
Oluyor mûcib-i mes'ûliyyet?

Ma'zeret bulmak ise iş... O kolay!
Ne demek postayı kesmek iki ay?

Kısa yaz şukkaları iş çoksa
Beni üzme mi merâmın yoksa?

Hükmi yokdur bu gibi sözlerinin
Ağrısı var mı yine gözlerinin?

Varsa birdenbire çok yazma Vefâm
Eyle bir nâme-i üç günde tamâm

***

10 Âh mektûbunu aldıkça *Safâ*
Ne kadar şâd oluyor sorma *Vefâ*!

Şimdi bilsen ne kadar şâd oldum
Sanki vîrân idim âbâd oldum

Çünkü mektûbunu şimdi aldım
Bir yere gitmedim evde kaldım

⁷⁴ İsmail Safâ, *Huz Mâ Safâ*, 'Âlem Matbaası, İstanbul, H. 1308/1890-1, s. 201-208.

Okudum nâmeni on kerre kadar
Kalmadı bende elem zerre kadar

Ne safâ-perver imiş mektûbun
O vefâ-nâme-i nev-üslûbun

- 15 Yazarım şimdi o mektûba cevâb
Yine senden ederim isticvâb

Kardaşım! Yazdığın ebyâtı düşün
Ne için öyle hazînsin ne için?

Sebeb-i hüznün imiş hicrânım
Buna bak işte sıkıldı cânım

A birâder hele sabreyle biraz
Öyle mahzûn olacaksan olmaz

Olmasun hiç umûrunda firâk
Kardaşım! Keyfine bak zevkine bak

- 20 İşte yaz geldi aman haydi bu yaz
Orada her ne görürsen bana yaz

Yazdığın nâme tabî'î olsun
Yazdığın nâme rebî'î olsun

Meselâ bir yere gittin Gülşen
Orada kalbin olur gâyet şen

Yed-i kudretle donanmış her yer
Görünür sun'-ı İlâhî yer yer

O çiçekler, o çemenler, dereler
Her tarafta görünür meşcereler

- 25 Kelebeklerle çiçekler hem-reng
Kuşların hepsi tutar bir âheng

Kalkışırılar öterek pervâze
Ne şetâretlidir ol âvâze!

O çemenler ediyorken secde
'Âdetâ sen de gelirsin vecde

Ortalıkta duyulur cûş u hurûş
Oturursun orada sen hâmûş

Şem edersin bir elinde bir gül
İşitirsın ötüyorken bülbül

30 Yok mu te'sîri ya ol esvâtın
Uyanır şevk ile hissiyyâtın

Kalemi al ele işte o zaman
Başla tavsîfe o gülzârı hemân

Cümle ezhârını tavsîf eyle
Olduğu renkte ta'rîf eyle

Hâsılı yazmalı te'kîd ederim
Sen yazarsın bana ümmîd ederim

Beklerim haftada bir nâme bu yaz
Yazacaksın dediğim vechile yaz

35 Okudukça mütelezziz olayım
Ben safâyı o eserde bulayım

***

Sen beni medhedyorsun sâde
Fikrinin vüs'atı fevka'l-'âde

Bu sefer bir de gazel yazmışsın
Pek beğendim ne güzel yazmışsın

Ne kadar hoş hele üç beytin âh
Severim böylesini ben billâh

Bak şu üç beyt bana meşk olsun:

*"Biri sûr-ı vasla biri bu mâtem-i iftirâka nazîredir
Seherin ziyâ-yı tarâveti gecenin sevâd-ı zalâmı var*

*Salınınca cîlve ü nâz ile düşürür de mest eder âdemi
Kiminin bilir misiniz denizde ne sarhoşâne hırâmı var*

*Rüfekâ-yı sâ'ireden sorup bize nâme yok mu diyenlere
Deyiniz ki nâmesi yok fakat bu seferlik işte selâmı var"⁷⁵*

'Arz-ı tahsîn ederim 'aşk olsun

⁷⁵ Ahmed Vefâ Bey'den iktibas edilen gazelin vezni: *Mütefâ'ilâtü mefâ'ilün mütefâ'ilâtü mefâ'ilün*

- 40 Yok benim yok bu kadar hoş eserim
Yine tahsînimi tekrâr ederim

İrtikâ sa'y ile gayretle olur
Çalışan rütbe-i aksâyı bulur

Feyz bulmuş bu kadar insanlar
Çünkü vaktiyle çalışmış anlar

Değiliz hiçbirimiz gayretsiz
Çalışır biz de terakkî ederiz

Sa'ya hasreyleyüp eyyâmımızı
Biz de ibkâ ederiz nâmımızı

- 45 O sa'âdet ne mü'ebbeddir âh
Mazharız biz ana inşâ-Allâh

Ne olur olmasa firkat arada
Kardaşım ben burada sen orada^{*}

Duralım ayrı da tek sağ olalım
Gam-ı firkat ne demek sağ olalım

Neyse artık edeyim hatm-i kelâm
Ederim cümle ehîbbâya selâm

***

Şimdi târîh mi lâzım! Pek güç
Bed'-i nîsân sene bin üç yüz üç⁷⁶

***

- 50 Var mı hâcet? Koyayım mı imzâ.
Senin öz kardaşınım işte: S a f â

***

Şunu da birâderime yazmış idim:

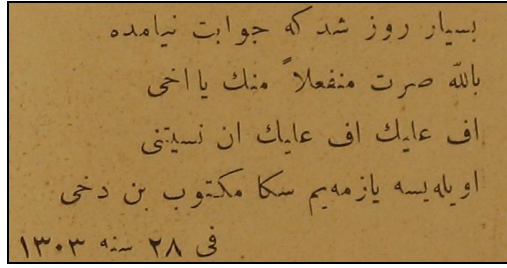
*Kı t ' a*⁷⁷

Mef'ûlü fâ'ilâtü mefâ'ilü fâ'ilün

^{*} *İtirâz etme sakın kâfiyeye!*... (Müellifin notu).

⁷⁶ Rumi 1 Nisan 1303: Milâdî 13 Nisan 1887.

⁷⁷ İsmail Safâ, *a.g.e.*, s. 208. Üç dilde kaleme alınan (mülemma' olan) bu kıt'anın ilk dizesi Farsça, ikinci ve üçüncü dizeleri Arapça, dördüncü dizesi ise Türkçedir.

*Bisyâr rûz şod ki cevâbet niyâmide*⁷⁸

Billâhi sirtü Münfe'ilen minke yâ ehi

*Üffin 'aleyke üffin 'aleyke en nesîteni*⁷⁹ Öyleyse yazmayım sana

mektûb ben dahi

fi 28 sene 1303⁸⁰

“A MID GENERATION POET OF DARÜŞŞAFAKA AHMED VEFA BEG”

Abstract

Ahmed Vefa Beg (1868-1901) who spent most of his life in mental institution called "bimarhane" is one of the poets who lived in the period of the "mid generaiton" which was effective between the years of 1875-1896. Ahmed Vefa Beg grew up in Darüşşafaka with big brother İsmail Safa and younger brother Ali Kami (Akyüz) after losing his parents in Mecca. Ahmet Vefa Beg left very few of his works behind due to burning all the photographs and his poems during a psychological crisis. Other than the novel named Vehametli Sevdalar that he translated with his brother İsmail Safa Beg and a little poetry book called "Eşar-ı Vefa" that consists of his poems published in magazines being brought together by his brother Ali Kami Beg, his other works are not found. In this article, Ahmed Vefa Beg's biography and small number of his poems will be introduced.

Keywords

Ahmed Vefa Beg, İsmail Safa Beg, Ali Kami (Akyüz), Darüşşafaka, mid generation, Vehametli Sevdalar, Eşar-ı Vefa

⁷⁸ Çok zaman geçti ki cevabın gelmedi.

⁷⁹ Ey kardeşim! Vallahi sana darıldım./Beni unuttuğun için sana yazıklar olsun, yuh sana!

⁸⁰ Bu tarihte ay belirtilmemiş olduğu için tam olarak gün ve ay tespiti yapılamamaktadır. 9 Nisan 1887 ile 11 Mart 1888 arasında bir tarihi ifade etmektedir.

Ali Cengiz Hikayesi İzdüşümünde Kahramanın Görünmez Gücü:

METAMORFOZ

Meriç HARMANCI*

ÖZET

Edebi geleneklerde yer alan tip ve motiflerin bir kısmı dünya halkları arasında umumiyet arz ederken bir bölümü de toplumlara özgü kültürel kodlardan kaynaklıdır. Kahramanı karşılaştığı zorluklardan kurtarma, başarıya ulaştırma, sorunlara çözüm getirme gibi çeşitli fonksiyonlar üstlenen değişim ya da metamorfoz motifi pek çok ulusun edebi nevelerinde olduğu gibi Türk Edebiyat geleneğinde de yer bulur. Destandan menkıbelere kadar geniş bir perspektifte karşımıza çıkan değişim motifi, zaman içinde değişim oyunu adı verebileceğimiz bir strateji formuna bürünerek edebiyat sahnesine çıkar. Kahramanlığı ispat etmek, gücü eline geçirdiğini göstermek için kullanılan bu form zamanla Ali Cengiz Oyunu adıyla da anılmaya başlar. Günümüzde de "kurnazca ve hilece düzen" anlamıyla özdeşleşen "Ali Cengiz Oyunu" deyimi, "âl-i Cengiz" yani "Cengiz Hilesi", "Moğol Oyunu" karşılığı bir ifadenin, zaman içerisinde özelleşmesiyle oluşmuş ve şirlerde, masallarda, destanlarda, hikayelerde karşımıza çıkan hileli değişimlerin her biri için "Ali Cengiz Oyunu" ifadesi kullanılmaya başlamıştır.

Bu çalışmada İtimat Kütüphanesi tarafından "Milli Masallarımız" serisi içinde Arap alfabesi ile basılmış bulunan "Ali Cengiz Hikâyesi"nin Latin alfabesine çevirisi yapılmış, hikaye izdüşümünde metamorfoz motifi ve değişim oyununun kullanımı ortaya konmaya çalışılmıştır. Hikayede sıradan bir delikanlının Ali Cengiz isimli ustadan, aynı isimli değişim oyununu öğrenmek için çıktığı kahramanlık yolculuğu, kahramanlık mitosuna uygun olarak geçirdiği aşamalar ve değişim oyununu aslında kimsenin öğrenmesini istemeyen ustasını onun yöntemlerini kullanarak alt etmesi ele alınır. Şekil değiştirmenin karşılıklı değişim hamleleriyle rakibini alt etmeye yönelik bir yarış haline geldiği Ali Cengiz Oyunu'nda galip gelen kahramanlaşma serüvenini de başarıyla tamamlamış olur.

Anahtar Kelimeler

Ali Cengiz, metamorfoz, hile

Giriş

Bünyesinde bulundurduğu kahramanlar ekseninde temellenen edebi eserler kadim zamanlardan bugüne değişik formlarda yolculuğunu sürdürmektedir. "Öykünün sürekliliğini ve tutarlılığını sağlayan temel unsur

---

* Dr., Kocaeli Üniversitesi Türk Dili Bölümü. mericharmanci@yahoo.com

ve lokomotif¹ rolünü icra edecek bir kahraman üzerine temellendirilen edebi eserlerin kayda değer bir kısmında kahraman adayının aşması gereken zorluklar, yenmesi gereken düşmanlar sahnedeki yerlerini almışlardır. Anlatı yaratıcısı, döneme ve kültürel kodlara uygun olarak kahramanının karşısına ona hareket alanı da sağlayacak çeşitli zorluklar, aşamalar ve rakipler çıkarır. Kahraman, kendini göstermesi için adeta bir fırsat zemini olan bu zorlu imtihan alanlarından başarıyla çıkmak için düşmanlarından veya sevdiklerinden gizlenmek, onlara görünmemek veya tanınmamak isteyebilir. Bu durumda kullanılan en yaygın yöntemlerden biri değişim motifidir.

Don değiştirme, dönüşüm, biçim değiştirme, kılık değiştirme adlarıyla da anılan metamorfoz formu, “insanların, hayvanların, bitkilerin, cansız varlıkların öz niteliklerini yitirip birinden ötekine geçmesi; cansız varlığın canlanması, canlı varlığın cansız madde haline gelmesi”² olarak tanımlanabilir. Bu dönüşüm durumu "kahramanın iradesine bağlı bir meziyet olabildiği gibi kahramanın iradesi dışında kalan, bir kısmı sihirli objeler vasıtasıyla da" gerçekleşebilir.³

İlk inanç sistemlerinden itibaren dönüşüm modellerinin izdüşümlerinin sıklıkla görülmesi metamorfoz formunun kahramanlık mitosu bağlamında kadim işlevselliğini ifade etmektedir. Ahmet Yaşar Ocak, “bu motifin insan şuurunun altında ve yaratıcı gücünden çıkan arzuların ifadesinden ibaret olduğunu ve henüz benliğini bütünüyle hazmedememiş, ferdileşme yolunda bir şahsiyetin hüviyet sembolü” olarak yorumlanması gerektiğini belirtir.⁴ Örneğin sözlü kültür dönemi eserlerinden Maaday Kara Destanı'nda, destan kahramanı Köğüdey Mergen, türlü büyülerle birçok şekle girmiş, düşmanı Kara Kula'nın evinde konuşulanları dinlemek için önce kül renkli bir sıçana, sonra da Kara Kula'yı iyileştirmek için evine gelen Şaman Tordoor'a saldırmak için kara bir ayıya dönüşmüştür.⁵

¹ Ayşe Zeynel Kıran, *Yazımsal Okuma Süreçleri*, Seçkin Yayınları, Ankara 2003, s. 141.

² Pertev Naili Boratav, *100 Soruda Türk Folkloru (İnanışlar, Töre ve Törenler, Oyunlar)*, Gerçek Yayınevi, İstanbul 1973, s. 76.

³ Namık Aslan, "Şekil Değiştirme Motifinin Anlatılarımızdaki Bazı Yansımaları Üzerine", *Milli Folklor*, Sayı 64, Ankara 2004, s. 37-43.

⁴ Ahmet Yaşar Ocak, *Bektaşî Menâkıbnâmelerinde İslam Öncesi İnanç Motifleri*, Enderun Kitabevi, İstanbul 1983, s. 154.

⁵ Selahattin Bekki, *Maaday-Kara Destanı*, Manas Yayınları, Elazığ 2007, s. 485.

Eliade'e göre yeni kimlikler edinmenin iki temel işlevi vardır: İlki, insanlar ile hayvanlar arasındaki kopmanın henüz yaşanmadığı mitik zamanı yeniden kurmuş olmak; ikincisi, hayvanların dilini öğrenmek, geleceğin sırrını bilmek, onları taklit etmek, öbür dünya ve gök alemiyle iletişim kurmak içindir. Örneğin, kuşa dönüşmek demek, daha yaşarken göğe çıkabilmeyi, öte dünyaya gidebilmeyi karşılar. Şaman, bu değişim ve dönüşüm yöntemi aracılığı ile üç kozmik alem (yer altı, yer üstü, gökyüzü) arasında vücutlarıyla esrimeli yolculuklar yapabilmektedir.⁶ Şamanlar da hayvanların güçlerini, yeteneklerini kullanıp dillerini anlamaya çalışarak canlıların ruhlarına hakim olmaya ve yeni kimliklere girmeye çalışarak metamorfoz yoluyla etkinliğini ve kudretini sürdürmek istemiştir.

Şamanizmde "şamanların yardımcı ruhları hayvanlardır ve ayıya, kurda, geyiğe, tavşana ya da her çeşit kuşa dönüştüklerine inanılır.⁷ Şamanlar, hastalıkları tedavi esnasında da bu dönüşüm motifini kullanırlar. "Hastanın sıkıntısına neden olan kötülüğün cinsine, hastanın ruhunu kaçıran kötü ruhun kimliğine göre, tedavinin başarıya ulaşabilmesi için şamanın, bir değişim geçirmesi, jaguar, yılan, kuş vb. haline dönüşmesi gerekebilir."⁸ Abdülkadir İnan'ın "bütün insanlığa mal olmuş bir düşünce"⁹ olarak ortaya koyduğu değişim motifini Stith Thompson, Motif Index'te D 100- D 199¹⁰ arasında kodlamıştır. Türk Edebiyat geleneğinin sözlü ve yazılı ürünlerinde karşılaşılan dönüşüm motifi ya da metamorfoz formu zaman zaman kahramanlık mitosuna veya aşama arketipleri işlevinde; zorlukların üstesinden gelme, güç veya keramet gösterme ya da cezalandırma yöntemleri şeklinde işlev görür.

Edebi eserlerde dönüşümün bir hayvana ya da başka bir varlığın şekline girme şeklinde tezahürü sıklıkla rastlanan bir motiftir. *Küllü Fatma* masalında kardeşleri tarafından iki tarafına iğne batırılarak kuşa dönüştü-

⁶ Mircea Eliade, *Şamanizm*, (Çev. İsmet Birkan), İmge Kitabevi, Ankara 1999, s. 121-126.

⁷ Mircea Eliade, a.g.e., s. 116.

⁸ Yves Bonnefoy, *Antik Dünya ve Geleneksel Toplumlarda Dinler ve Mitolojiler Sözlüğü I-II*, (Çev. Levent Yılmaz), Dost Kitabevi, Ankara 1981, s. 845.

⁹ Abdülkadir İnan, *Makaleler ve İncelemeler*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1987, s. 461

¹⁰ Stith Thompson, *Motif-Index of the Folk Literature (Halk Edebiyatı Motif Kataloğu)*, Cilt II: D-E. Indiana University, Bloomington ve Indianapolis 1955-1958, s. 13-26.

rülen kız, padişahın oğlunun kanadından bir tüy koparmasıyla eski haline kavuşur.¹¹ *Şah İsmail* hikayesinde kuyuya atılan Şah İsmail'in iyileşmesini ve kuyudan kurtulmasını güvercin donuna girmiş üç pir sağlar.¹² *Muhayyemat*'ın İkinci Hayal'inde Ebu Ali Sina'nın bindiği dev, ifrite dönüşürken çölün ortasında karşısına çıkan adam da yirmi arşın boyunda bir deveye dönüşür.¹³ Şor destanlarından biri olan *Ak Kan* destanında Aba Kulak isimli kahraman anayurduna dönmek için yolculuğa çıkmadan önce karısı Ay Sabak'ı evirip çevirip bir altın yüzüğe dönüştürür ve cebine koyar. Memleketine vardığında da yüzüğü yere atar ve Ay Sabak eski haline dönüşür.¹⁴ Destanda hayvan metamorfozu yerine, gizlenmek için bir eşyaya dönüşüm formu seçilmiştir.

İslam dininin kabul edilmesinden sonra da eski Türk inançlarının ve kültürünün izleri toplumun yaratmalarında kendini göstermeye devam eder. Şahin, güvercin, turna, geyik şekline dönüşen kutlu kahramanlar bu motif aracılığı ile davalarının kutsallığını da göstermiş olurlar. Anlatıya göre, Hacı Bektâş-ı Veli, Horasan'a hücum edip Müslümanların mallarını yağmalayan ve Ahmed Yesevî'nin nefes oğlu Kutbeddin Haydar'ı esir alan kafir Bedahşah halkıyla savaşmaya şahin suretinde gider. Bedahşah'da uça uça Kutbeddin'in bir mağarada olduğunu görür, mağaranın üstünde süzülerek aşağı iner, mağaranın deliğinden içeri girerek yanına gider ve silkinip insan şekline dönüşür.¹⁵ Horasan erenleri bir toplantı yapmak ve Ahmed Yesevî'yi davet etmek isterler. Bunun için yedi er, turna şekline girip Türkistan'a doğru uçar. Bu durum kendisine malum olan şeyh ve müritleri de turna kılığında havalanarak onları karşılarlar.¹⁶ Abdal Musa Sultan, Alaiyye Beyinin oğlu Gaybi'yi ava çıkarır; kendisi de bir geyik donuna girer onu peşinden koşturur. Bir süre sonra Gaybi'nin attığı okla yaralanarak dergaha döner. Gaybi, dervişlerden yaraladığı geyiği sorunca dervişler

¹¹ Ali Berat Alptekin, *Taşeli Masalları*, Akçağ Yayınları, Ankara 2002, s. 249-250.

¹² Saim Sakaoğlu, Ali Berat Alptekin vd., *Meddah Behçet Mahir'in Bütün Hikayeleri I*, AKM Yayınları, Ankara 1997, s. 214.

¹³ Gonca Alpaslan Gökalp, *XIX. Yüzyıl Yazılı Anlatılarında Sözlü Kültür Etkileri*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2002, s. 304.

¹⁴ Metin Ergun, *Şor Kahramanlık Destanları*, Akçağ Yayınları, Ankara 2006, s. 193-194.

¹⁵ Abdülbaki Gölpınarlı, *Vilâyetname Menâkıb-ı Hüknâr Hacı Bektâş-ı Veli*, İnkılap Kitabevi, İstanbul 1990, s. 10-11.

¹⁶ Abdülbaki Gölpınarlı, a.g.e., s. 14-15.

onu elinde oku tutan Sultan'ın huzuruna çıkarırlar. Gaybi, geyiğin Sultan olduğunu anlayarak ona intisap eder.¹⁷ Anlatılardaki bu değişim ve dönüşüm modelleri, gerek kahramanlık mitosu bağlamında gerekse kutsiyet bakımından metamorfozun mitik işlevine de uygun bir durum arz eder.

Bir Oyun Olarak Değişim

Genellikle geçici bir özellik gösteren değişkenlik, bir durumdan başka bir duruma geçmek veya herhangi bir sınırı atlamak için mitik zamanlardan beri toplumların değişik formlarda başvurduğu bir motif olmuştur. Farklı bir şeye dönüşmek ve kılık değiştirmek biçiminde yaygınlık kazanmış olan bu form, eski inanışlarda, demonik ruhların birçoğunun görünüş itibarıyla biçimsiz varlıklara dönüşmesi şeklinde görülür. Bu asimetrik değişim süreci, şeytani alana geçiş anlamına geldiği için biçimsizlik ve şeytanilik biçimsel anlamda da kendini göstermektedir.¹⁸ Dönüşümün ve değişkenliğin bu kadim işlevi, zaman içerisinde anlatı türlerinde somut bir biçimsizlik yanında şeytani davranışlar, hileli oyunlar biçiminde kendini göstermiştir.

Mit, destan, masal, efsane, menkıbe, halk hikayesi ve halk şiirinin çeşitli türlerinde yaygın görülen değişim motifi zaman içinde *değişim oyunu* adı verebileceğimiz bir strateji formuna dönüşmüş ve pek çok kültürde de kullanılmıştır. Kore mitolojisinde su tanrısı, gökler imparatoru olan Hamosu'nun gerçekten gök tanrısının oğlu olup olmadığını anlamak için onu bir değişim deneyine tabi tutar. Su tanrısı bir sazan balığına dönüşür, kral Hamosu su samuru olup onu yakalar. Su tanrısı geyik şekline girer, Hamosu kurt olup onu kovalar. Su tanrısı sülün olur, Hamosu doğana dönüşerek ona saldırınca onun gök tanrının oğlu olduğunu kabul eder.¹⁹

Yunan mitolojisinde de Zeus'tan kaçan öç tanrısı Ne-mesis, biçimden biçime girerek dünyayı dolaşır, kaz şekline girdiği bir gün Zeus da bir kuğu kuşuna dönüşüp ona yaklaşmayı başarır.²⁰ Tıva Destanlarından biri

¹⁷ Abdurrahman Güzel, *Abdal Mûsâ Velâyetnâmesi*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1999, s. 106.

¹⁸ Celal Beydili, *Türk Mitolojisi Ansiklopedik Sözlük*, Yurt Yayınları, Ankara 2005, s. 151-152.

¹⁹ Yves Bonnefoy, a.g.e., s. 568.

²⁰ Azra Erhat, *Mitoloji Sözlüğü*, Remzi Kitabevi İstanbul 2007, s. 138.

olan *Alday-Buuçu*'da Han Buuday, babasının o daha doğmadan önce başlığını verdiği kızı bulmak için çıktığı yolculukta pek çok zorlukla karşılaşır. Bunlardan birisi de karanlıklar dünyasında bulunan karanlık mağarada yaşayan Erlik-Lovun'u aşmaktır. Han Buuday'ın yoldaşlarından bakıcı ve falcı kardeşler, Erlik Lovun'un otağının arkasında bulunan gölden geçebilmesi için kılıktan kılığa girmesini öğütlerler. Han Buuday, önce bir ördeğe dönüşüp yüzmeye başlar. Ancak Erlik Lovun onu tanıyınca sırasıyla sunaya, kaza, kuğuya dönüşür. Ancak her seferinde tanınınca sonunda su köpüğüne dönüşerek geçmeyi başarır.²¹

Vilâyetnâme'de Hacı Bektâş-ı Veli'nin güvercin şeklinde Anadolu'ya gelmekte olduğunu keşf eden Rum Erenleri, onu buraya sokmamak için Hacı Doğrul'u alıcı bir doğan kuşu şeklinde gönderirler. Bunu gören Hacı Bektâş-ı Veli tekrar insan kılığına dönerek Hacı Doğrul'u yakalayıp perişan eder ve velayet gücünü Rum Erenlerine gösterir.²² Bu örnekte oyun, gücü elinde bulundurmanın bir göstergesi olarak sahnedeki yerini almıştır.

Değişim oyunu, değişim/dönüşüm motifiyle aynı form üzerinde şekillenir. Kahraman, yolculuğu sürecinde, canlı ya da cansız başka bir varlığa dönüşerek aşama kaydeder. Bu oyunda değişim süreklilik arz eden bir durum değildir, gereklilik bitince insan asıl şekline döner. En eski zamanlardan beri işleyen bu değişim formu, Türk edebi geleneğinde bir oyun biçiminde yaygınlık kazanır ve zamanla *Ali Cengiz Oyunu* ismiyle anılmaya başlar. Bu değişim oyununun *Ali Cengiz* şeklinde anılmasının nedeni, bazı anlatılarda sadece oyunun adının bazılarında ise hem oyunun hem de bu zorlu oyun ustasının adının *Ali Cengiz* olmasıdır.

Ali Cengiz Oyunu, günümüzde "kurnazca ve hilece düzen"²³ anlamına gelen bir deyim olarak kullanılmaktadır. İskender Pala, bu deyimın menşinin eski bir halk hikayesine dayandığını belirterek, "âl-i Cengiz" "Cengiz soyu" çağrışımından yola çıkarak bu deyimın Anadolu'daki Moğol

²¹ Metin Ergun, Mehmet Aça, *Tıva Kahramanlık Destanları*, Akçağ Yayınları Ankara, 2004, s. 235-236.

²² Abdülbaki Gölpınarlı, a.g.e., s. 18-19.

²³ Ömer Asım Aksoy, *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1984, s. 462.

istilasıyla da bir âlakası bulunduğunu” belirtir.²⁴ Esas itibarıyla ibare, “âl-i Cengiz” yani “Cengiz Hilesi”, “Moğol Oyunu” karşılığı bir ifadenin zaman içerisinde özelleşmesinden ibarettir. Bugün için “hile ve oyun” anlam daralmasına uğrasalar da tarihi süreçte aynı anlamda kullanılmışlardır. Nitekim “âl” kelimesi de zaten “hile ve oyun” karşılığı Farsça bir kelimedir.

Cengizlilerin Oyunculluğu

1206-1294 yılları arasında Orta Asya’da kurulmuş olan Moğol İmparatorluğu, kendisine itaat eden toplulukların kısa süreli sadakati üzerine tarihte yer edinmiştir. Yeni yurt mücadelesi herhangi bir doktrine dayanmadığı için de toprak kazanımları fetih yerine istila kavramı ile anlatılagelmıştır. Cengiz Han’dan İlhanlılar ve Timurlulara kadar devam eden bu yağma ve çapul odaklı istilalar, dünya siyaset ve kültür tarihinde oldukça renkli izler bırakmıştır. Ele aldığımız konu gereği, bu toplumun üzerinde durulması gereken belirgin özelliklerinden biri de tüm dünyanın üzerinde birleştiği "hile" ve "tuzak" odaklı siyaset gelenekleridir.

Şark kurnazlığı, Doğulu barbarlık, acımasız Tatarlar ve hatta kan dökücü Türkler gibi kültür tarihinde çokça rastlanan klişelerin oluşmasında istisnasız Moğol siyaset tarzı belirleyici olmuştur. Kazanç ve üstünlük için her yol ve yöntemi meşru sayan bu yeni coğrafya fatihleri, kontrolsüz ve heterojen kitlelerin barbarlığı ile neredeyse hiçbir evrensel ve konjonktürel değeri dikkate almamışlardır. Bu siyaset tarzının uzun soluklu etkisi edebiyat, sanat gibi kültürel ürünlerde kendini göstermiştir. Moğollar dönemini anlatan tarih eserlerine baktığımız zaman karşımıza çıkan bu hilekar savaşçıların toplumsal bellek üzerindeki kalıcı etkisi uzun süre devam etmiştir.

Sa’d b. Muhammed Huzeife el-Gamdi’nin “dönek biri” diye tavsif ettiği Hulagu’nun oğlu Yeşmut ile Sontay Noyan komutasında sevk edilen Moğol kuvvetleri Meyyafarikin’e yaklaştıklarında, Moğol komutanları düşmanlarını fethedilmesi güç kalelerinden çıkartmak için her zaman

²⁴ İskender Pala, *İki Dirhem Bir Çekirdek*, LM Yayınları, İstanbul 2002, s. 26-27.

"kaypak yola ve hileye başvurduğunu" belirtir.²⁵ İlhanlı ordusu da savaşlarda hileye başvurmuş ve düşman askerlerinin bulunduğu sahayı su altında bırakma yöntemini kullanmıştır. Fakat, en dikkat çekici uygulama, makale konusu da olan kılık değiştirme formunun Cengizlilerde yaygın uygulama örneği bakımından özel bir anlam ifade etmesidir. Tarihçi Reşidüddin, Sandağu Noyan'ın Musul Kalesi'ne yardıma gelen Memlûk askerlerini püskürtmek üzere yola çıkması ve onları bozguna uğratmasından sonra yapılmış bir hileyi aktarmaktadır.²⁶ Sandağu Noyan, bir tümen ve her birinin üç atı olan askerle Memlûk ordusunu karşılamaya çıkmış; Memlûkleri yendikten sonra onların kıyafetlerini giymiş, saçlarını da yanlardan aşağı doğru sarkıtarak tıpkı Memlûk askeri gibi Musul'a ilerlemiştir. Askerleri gören halktan birçoğu, sevinç gösterisi yapmak için kaleyi terk etmiş; bunun üzerine Moğollar bu kalabalığı iki yandan sararak yok etmişlerdir. Böylece altı aydan beri direnen kale müdafilerinin maneviyatı kırılmış ve kalenin teslimi kolaylaşmıştır.²⁷

Tarihçilerin üzerinde birleştiği; "Moğolların sözüne güven olmaz." veciz tespiti Mevlana Celaleddin tarafından da paylaşılan bir olgudur: "Burada da hilekâr Moğollar, 'Mısırlılar'dan birini arıyoruz. Mısırlıları bu tarafa toplayın da aradığımızı ele geçirelim' derler. Kim gelirse, 'Hayır, bu değil. Sen geç oracıkta otur' derler de, bu suretle herkes derlenip toparlandı mı bu hileyle hepsinin boynunu vururlar. Onlar, ezan sesi duyunca Tanrı davetçisine uymazlardı ya, onun şomluğu yüzünden, hilekâr Moğollar'ın daveti, onları ölüme kadar çekti, sürdü."²⁸

Mevlana'nın "hilekar" olarak bildiği ve tanımladığı Moğollar, Anadolu halkına da bu bağlamda yabancı kalmamışlardır. Yine kıyafet ya da don değiştirme yöntemi ile hile yapan Moğollar, bu coğrafyada, kılık değiştir-

²⁵ Huzeyfe El Gamdi, Sa'd b. Muhammed, "Meyyafarikin'de Kahramanlık ve Fedakârlık" Çev. M. Mehdi İlhan, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 29 Sayı 47, 2010, s. 227-242.

²⁶ Reşidüddin Fazlu'l-lâh Hemedânî, *Câmi' el-Tevârih-i Reşidü'd-Dîn Fazlu'l-lâh Hemedânî*, (tas. Muhammed Rüşen-Mustafa Müsevî), Tahran 1373, III, s. 1042.

²⁷ Mustafa Uyar, "İlhanlı (İran Moğolları) Ordularının Savaş Öncesinde Yaptığı Stratejik Hazırlıklar ve Savaş Sırasında Yaptıkları Hileler", *Gazi Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, Sayı: XXIX, Ankara 2009, s. 437-447.

²⁸ Mevlânâ Celâleddin Rumî, *Mesnevî*, C. 3, Çev. Veled İzbudak, MEB Yayınları, İstanbul 1990, s.69.

me yöntemli bir hile motifi için somut örnekler üretmişlerdir. Rivayete göre Moğol hükümdarı Cengiz Han, Harezmsahlılar ile Selçukluların arasına ihtilaf meydana getirmek amacıyla askerlerine Harezm askerlerinin "kıyafetlerini giydirerek" Selçuklu şehirlerini yağmalatır. Selçuklular bu durumdan Harezmsahlıların sorumlu olduğunu düşündüğü için onlara düşmanlık beslemeye başlar. Harezmsah Sultanı Celalettin Harezm, Alaettin Keykubat'a, bu saldırıların kendileri ile ilgisi bulunmadığını yazan mektuplar gönderse de Sultan Keykubat, yazılanlara inanmayarak saldırıların sorumlusu olarak Harezmsahlıları suçlar. Moğolların giriştikleri bu hile işe yarar, Anadolu Selçukluları ile Harezmsahlıların arasına husumet girmiş olur.²⁹ Moğolların başarı uğruna her yolu mübah gören yaklaşımları burada kılık değiştirme şeklinde tezahür etmiştir.

Şu halde, artık tarihte bir hilekar Cengiz bulunmasa da onun namını yaşatan bir hile oyunu bizlere kalmış görünüyor. Daha çok kılık değiştirme yöntemi ile yanıltmaya ve başarmaya dönük bir icrayı karşılayan bu oyun formu, adlandırmaları ve uygulamaları farklı olsa da özünde Moğolların yaygın olarak kullandığı ama tüm mitik zamanlardan beri var olan oyunun ve hilenin büyüüne dayanmaktadır. Türkülerde, masallarda, destanlarda, hikayelerde karşımıza çıkan bu hileli değişimlerin her biri için "Ali Cengiz Oyunu" ibaresini kullanabiliriz. Özel bir Ali Cengiz Hikayesi ya da özel isimli bir Ali Cengiz araştırmasının yersizliğini de kabul lenmeliyiz. Bu hilekar kahraman zaman zaman Keloğlan kisvesinde zaman zaman da başka anlatılarda sıradan hallerde karşımıza çıkmaya devam edecektir.

Pir Sultan'ın "Manzum Ali Cengiz Oyunu" adını da verebileceğimiz meşhur şiiri bu değişim formunun en güzel örneklerinden biridir. Şiirde tıpkı Ali Cengiz Hikayesi'nde olduğu gibi sıralı bir şekilde değişim oyunu ya da hileli değişim stratejisi ele alınır. Pir Sultan Abdal, Ali Cengiz Oyunu'ndaki gibi kahraman mitosuna da uygun olarak bir "usta" rolünde değişim oyununu yani Ali Cengiz Oyunu'nu başlatır. Oyun, hamlelerin sonunda yutulan ya da yenilenin kaybettiği ve hayatta kalanın tekrar insan olarak evvelki haline döndüğü bir formda kurgulanmıştır. Ali Cengiz Hikayesinde de, sonunda padişahın da takdirini kazanan zeki ve uyanık genç, oyun hamleleri sonucunda tavuk olup darıları toplayan derviş, san-

²⁹ www.turktarih.com, erişim tarihi 10.12.2014.

sar olup boğarak hayatta kalmayı başarır. Buna şaşırıp kalan padişahın karşısına asıl kimliği ile çıkar ve "Ali Cengiz Oyunu buna derler. O derviş benim ustam idi. Beni helak etmek istiyordu. Yine ondan usta çıkıp onu telef eyledim." diyerek bu oyunu tanımlamış olur.

Allah Allah desem gelsem
Hakkın dîvanına dursam
Ben bir yanıl alma olsam
Dalında bitsem ne dersin

Sen bir yavru şahin olsan
Kapıp kaldırmaya gelsen
Ben bir sulu sepken olsam
Kanadın kırsam ne dersin

Sen bir yanıl alma olsan
Dalımda bitmeye gelsen
Ben bir gümüş çövmen olsam
Çeksem indirsem ne dersin

Sen bir sulu sepken olsan
Kanadım kırmaya gelsen
Ben bir deli poyraz olsam
Tepsem dağıtsam ne dersin

Sen bir gümüş çövmen olsan
Çekip indirmeye gelsen
Ben bir avuç çavdar olsam
Yere saçılısam ne dersin

Sen bir deli poyraz olsan
Tepip dağıtmaya gelsen
Ben bir ulu hasta olsam
Yoluna yatsam ne dersin

Sen bir avuç çavdar olsan
Yere saçılmaya gelsen
Ben bir güzel keklik olsam
Bir bir toptasam ne dersin

Sen bir ulu hasta olsan
Yoluma yatmaya gelsen
Ben bir can alıcı olsam
Canını alsam ne dersin

PİR SULTAN ABDAL

Sen bir güzel keklik olsan
Bir bir toplamaya gelsen
Ben bir yavru şahin olsam
Kapsam kaldırısam ne dersin

Sen bir can alıcı olsan
Canımı almaya gelsen
Ben bir cennetlik kul olsam
Cennete girsem ne dersin

Sen bir cennetlik kul olsan
Cennete girmeye gelsen
Pir Sultan üstadın bulsan
Bilecek girsek ne dersin

ALİ CENGİZ OYUNU	
Pir Sultan Abdal	Ali Cengiz Hikayesi
⇒ Kahraman : Dalda biten yanıl elma olur.	Koç olur ve oyunu başlatır.
⇐ Hilekar : Gümüş çövmen olup çeker indirir.	Hileyle satın almak ister.
⇒ Kahraman : Bir avuç çavdar olup yere saçılır.	Güvercin olup kaçır.
⇐ Hilekar : Keklik olup bir bir toplar.	Şahin olup kovalar.
⇒ Kahraman : Yavru şahin olup kapıp kaldırır.	Elma olup şaha sığırır.
⇐ Hilekar : Bir sulu sepken olup kanadını kırar.	İnsan olup aldatmak ister.
⇒ Kahraman : Deli poyraz olup teper dağıtır.	Darı olup yere dağılır.
⇐ Hilekar : Ulu bir hasta olup yoluna yatar.	Tavuk olup toplamaya başlar.
⇒ Kahraman : Bir can alıcı (azrail) olur canını alır.	Sansar olup boğar.
⇐ Hilekar : Cennetlik bir kul olup cennete girer.	Ölür ve oyunu kaybeder.
⇒ Kahraman : Pir Sultan üstadını bulup birlikte girerler.	Oyunu kazanır, insana dönüşür.

Ali Cengiz Oyunu

Ali Cengiz oyunu bağlamında karşımıza çıkan değişim, kahramanın isteğiyle gerçekleşir ve ihtiyaca göre ardışık değişimler biçiminde kurgulanır. Rakipler, birbirlerinin büründüğü formu alt etmeye yönelik sürekli değişken ve bir öncekinin doğal/tabii özelliğini zaafa dönüştürecek yeni bir biçime girme yarışındadırlar. Kıvraklık, zeka, zaafı önceden farketme ve elbette maharetin de önemli olduğu, hayvan veya nesne biçimine dönüşmek suretiyle oynanan bu değişim yarışında, sonuç önemlidir. Aradaki hayatta kalma ya da krizi savuşturma hamleleri de elbette değerlidir; fakat kazananı oyun sonunda hayatta kalan belirlemektedir.

Değişim oyununun görüldüğü anlatıların temel kurgusu kahramanın istenen hedefe varmak için verdiği mücadeleye ve bu zorlu oyunu geçerek, “ustasından daha hünerli” olduğunu ispat etmeye çalışmasına yani kahramanlığının ilanına dayanır. Bu tür anlatılarda kahramanlık yolculuğuna çıkma görevi çoğunlukla bir delikanlıya verilir. Bazı masallarda da bu görevi yoksunluklara savaş açan Keloğlan üstlenir.

Hikayede, anlatı yaratıcısı fakir bir kadının akıllı, yakışıklı, hüner ve marifet sahibi oğlunu anlatı sahnesine çıkarır. Aynur Koçak, kahramanın seçiminde toplum yaşamıyla birlikte içinde bulunulan etkileşimlerin ve

geçmişten gelen kültürel birikimlerin de etkili olduğunu belirtir.³⁰ Bu bağlamda anlatının daha başında kahramanın tanıtımı yapılırken ekonomik olarak alt kesimde bulunmasına rağmen, "*Bu gencin gerek akıl ve zekâda gerek hüner ve marifette ve hüsn ü cemâlde mezkûr şehirde bir misli yok idi.*" cümlesi ile onun temelde zeka ve hünere dayalı Ali Cengiz Oyunu'nu başarıyla öğreneceğinin emareleri verilmiş olur.

Hikayeye göre, bu gencin zekada ve marifetteki ünü Haydarabad emirinin kulağına gidince emir, ana-oğulu huzura davet eder. Gencin kabiliyetini ve zekasının derecesini ölçmek isteyen emir, ona bazı sorular sorar. Böylece delikanlı anlatıdaki ilk sınavını emir karşısında vermiş olur. Emir in hizmetinde istihdam edilen bu genç, çalışkanlığı ile hem emirin hem de çevresindekilerin takdirini kazanmayı başarır.

Emirin yanında çalışan kahramanın, anlatıların doğası gereği, aşama kaydetmesi gerekir ve emir, bir gün o tetikleyici soruyu sorar: "*İçimizde Ali Cengiz Oyunu denilen şeyi bilen kimse var mı?*" Aslında ne genç ne de orada bulunanlar bu oyunu bilmemektedir. Ancak kendine güvenen ve artık "sıradanlık" gömleğini üstünden atma vakti gelen delikanlı, padişahın karşısına koyduğu dev olan Ali Cengiz Oyunu'nu öğrenme hedefini kolaylıkla kabullenir ve buna istekli olur. Delikanlının bu zorlu göreve talip olma cesaretini göstermesi, sıradanlığa "hayır" diyen kahramanın yolculuğunu başlatması olarak düşünmek gerekir.

Değişim oyununu öğrenme isteğinin tetikleyicisi, bazı anlatılarda fakir ve sıradan kahramanın padişahın kızıyla evlenme isteği olarak karşımıza çıkar ki bu da yine sıradanlığa karşı çıkıştır. Campell bu duruma bir anne ve iki küçük oğlundan oluşan bir Kızılderili hikayesini örnek gösterir. Anne çocuklarına "Evlerin etrafında oynayabilirsiniz ama kuzeye gitmeyin." der, çocuklar kuzeye giderler³¹ böylelikle macera başlar. Delikanlı da tıpkı hikayedeki çocuklar gibi padişahın şartını hiç düşünmeden kabul ederek macerayı başlatır. Aslında bu oyunu öğrenmeye aday delikanlılar fakirlik, yalnızlık gibi eksiklerin yanında zeka, hüner ve maharet sahibi

³⁰ Aynur Koçak, "Bir Kahraman Modeli Olarak Karaçuk Çoban", *Dede Korkut ve Geçmişten Geleceğe Türk Destanları Uluslararası Sempozyumu Bildirileri Kitabı*, (Ed. Yılmaz Yeşil), Türksoy, Ankara 2011, s. 165-171.

³¹ Joseph Campbell, *Mitolojinin Gücü*, (Çev. Zeynep Yaman), MediaCat Kitapları, İstanbul 2010, s. 202.

olma gibi önemli üstünlüklere sahip olduklarının ayırdına varmışlardır ve bunu kamuoyuna ispat etmek, içlerindeki devî harekete geçirmek için fırsat kollamaktadırlar. Campbell, anlatılarda kahramanın aşması gereken eşiklerin somutlandığı ejderha için, zaman zaman *psikolojik ejderha* ibaresini kullanır. Ona göre bu büyük dev, “kişinin kendi egosuna bağlılığıdır ve ruhi olarak kendi içimizde ve bize aman vermeyen egomuzdur.”³² Hikayede delikanlıyı harekete geçiren kendi egosu yanında emirin yani gücü elinde bulunduranın egosudur. Makale konusu olan anlatımızın Ali Cengiz’e dönüşen aşamasında da temel eşğin emirin aşılması güç egosu olduğu düşünülebilir. Bu bağlamda anlatının iç içe geçmiş ikili kahramanlık mitosuna dayandığını söyleyebiliriz. Emir, yanında çalışan delikanlıdan Ali Cengiz Oyunu’nu öğrenmesini istemekle iki içsel itirafta bulunmuş olur. Birincisi karşısındakilerin kendisine denk olmadığını gösteren kibir ve gururu, diğeri de mutlak gücü temsil eden bir padişah olarak kendisinin dahi güç yetiremediği bir esrar olan Ali Cengiz Oyunu’na duyduğu haset duygusudur.

Emir kendisinde bulunan daha ilksel kahramanlık ideallerini harekete geçirdiği gençler üzerinden, kendi -sözüm ona- ileri aşamasını gerçekleştirecektir. Delikanlının yenilgisi ve Ali Cengiz’in çözülmesi ile egosu üzerinden kendi ejderhası ile yüzleşir. Tıpkı yedi başlı canavarın yengisi kadar imkansız duran bir aşamanın gerçekleşmesi ile padişah da mitolojik anlamda tam olarak kahramanlaşmış olur. Çünkü son tahlilde yenilmesi gereken bu içkin ejderhadır. Anlatıda genç adamın Ali Cengiz devini aşması da evrensel kahramanlık mitosu bağlamında anlamlıdır. Campbell’in deyişiyle toplumda kurabiye kalıbından çıkmış gibi kendisine yüklenmiş hayatları yaşayan insanlardan³³ farklı olarak çoğu zaman ölüme de teğet geçerek korku ve başarı arasında gizlenmiş olan yaşam oyununa cesaret edenler, kahramanlık yolculuğunu başlatmış olanlardır.

Çalıştığımız anlatıda, Ali Cengiz’i aramak için yola çıkan delikanlı, siyahi dervişlerin her şeye vakıf olduğunu düşünerek yolda karşılaştığı bir dervişe Ali Cengiz’i sorar ve emirin Ali Cengiz Oyunu’nu öğrenmek istediğini anlatır. Derviş, onu Ali Cengiz’e götürebileceğini söyleyince birlikte dağdaki bir mağaraya giderler. Mağaranın duvarlarında kudümler, tefler,

³² Joseph Campbell, a.g.e., s. 194.

³³ Joseph Campbell, a.g.e., s. 196.

çevganlar, teberler, tespihler, şişeler yanında insan kemikleri vardır. Bazı metinlerde bu görüntüye çok sayıda altın ve mücevher de eşlik eder. Ali Cengiz ustası, anlatının ejderhası olarak gizli mağarasında yığın yığın altınlar ve bazen de tutsak bir genç kız tutan “antika” insanlara karşılık gelir. Ne için ve ne kadar biriktireceğini bilmeden saklayıp duran bu insanlar³⁴ anlatılarda ayrı misyonları yerine getirirler. Küdümlemler, teflerin, çevganların, teberlerin, tespihlerin, şişelerin bulunduğu mağara, şamanların yaşadığı mekanı da akla getirmektedir.

Gördükleri karşısında hayrete düşen genç, niçin orada bulduklarının sorgulamasını yapınca derviş, Ali Cengiz'in kendisi olduğunu ve emire vaat ettiği oyunu kendisine öğretmek için bir kaç gün burada eğitim görmesi gerektiğini söyler. Bir kahramanlık kariyeri yapmak isteyen genç adam, sadakat, ölçülülük ve cesaret gibi şövalyelik erdemleri ile “hayatını, bu dünyanın değerlerinden kurtulmaya değil o değerlere sadık olmaya adanmayı kabul ed(er).”³⁵ ve eğitime hazırlanır.

Ustasını bekleyen genç, bir taraftan da mekanı tanımak için gezinirken kapılardan birini açtığında içeride güzeller güzeli bir kız görür. Bu kız da tıpkı pek çok genç gibi Ali Cengiz Oyunu'nu öğrenmek için dervişin yanına gelmiş ve bir daha oradan çıkamamıştır. Ancak kız, diğer gençlerden daha akıllı davranarak oyunu “öğrenmemiş” gibi yaparak canını kurtarmayı başarmıştır. Oyunu öğrendiklerini ustasına ispat edenler ise ustanın gazabına uğramıştır. Genç kız, delikanlıya ustanın anlattığı hiç bir şeyi öğrenmemiş gibi yapmasını öğütleyerek kurtuluşun anahtarını verir

Bu anlatılarda, kahramanların öğrenmek istedikleri değişim oyununun ustası, bu mahareti kendinden başkasının edinmesini istemeyen ve oyunu öğrenenleri de insafsızca öldüren bir karakterdir. Bu nedenle kahramanların karşısındaki rakip zorludur. Ancak tipik bir ejderha olan Ali Cengiz'i yenmekle de ölüm ve başarı arasındaki yaşam oyununu yani kahramanlık macerasını başarı ile geçmiş olurlar. Bunun karşılığı da, sıradanlaşan ve kendisine biçilen rollere itirazı olmayanların anlayamayacağı mutluluğu ve kendi hayatını yaşamakla ödüllendirilmek olacaktır.

³⁴ Joseph Campbell, a.g.e., s. 195.

³⁵ Joseph Campbell, a.g.e., s. 199.

Delikanlı ile derviş eğitime başlarlar. Ancak genç, dervişin anlattıklarının hiçbirini anlamamış gibi davranır ve söylediklerinin tam tersini söyler. *Mesela derviş “elif” derse genç “direk” der, “be” derse “tekne” der.* Bu duruma çok sinirlenen derviş genci hırpalar. Ertesi gün Ali Cengiz oyunlarının yazılı olduğu kitabı okutmaya başlar. Delikanlı bu kitapta yazılı olan bütün bilgileri de ezberlemesine rağmen yine hiçbir şey öğrenmemiş gibi yapar. Bu durum bir süre devam edince derviş, "*Senin bir şey öğreneceğin yok. Hayvan gibi bir şey imişsin.*" diyerek onu bir dağın başına bırakır.

Ali Cengiz ustası ya da Ali Cengiz, belli hüner ve marifetlere sahip bir usta olmasına rağmen ejderhalarını yenmiş bir mitolojik kahraman olmadığı için kalfasına ruhsat verme erdemini gösteremez. Anlatının genç kahramanı açısından böyle bir mücadele, ayrıca kahramanın macerasına işlevsel derinlik kazandırır. Delikanlı da aslında ustasının icazeti olmadan ustalaşmıştır ve bunu ispat etmek için oyunu icraya başlar. Delikanlı bir at şekline girer, annesi de onu satmak için emirin sarayına götürür. Ancak bu sırada dizginleri kimseye vermemesi yönünde annesine tembihte bulunur. İlk oyunu başarıyla gerçekleştirirler. Annesi eve döndükten kısa süre sonra oğlan da evine döner. Ertesi gün genç, bir koç olur. Annesi onu satmak için saraya götürürken oyunun ustası derviş, koçu görür ve "*Vay hınzır oğlan, nihayet benim hüner ve marifetimi elimden aldın öyle mi?*" diyerek çok sinirlenir.

Derviş, kadından koçu kendisine satmasını ister. Kadın koçun dizginini teslim edeceği sırada koç güzel bir güvercin olur. Derviş, bir şahine dönüşerek güvercini yakalamak ister. Bu şekilde emirin bahçesine kadar uçarlar. Güvercin bir elmaya dönüşerek emirin kucığına düşer. Derviş, tekrar insan kılığına girerek emire elmanın kendisinin olduğunu söyler. Şah elmayı uzatacağı sırada elma, darıya dönüşüp yere saçılır. Derviş hemen tavuk şekline girerek darıları yemeye başlar. Bu sırada darılardan biri sansara dönüşerek tavuğun üstüne atlayıp onu boğar. Emir olanları şaşkınlıkla seyrederken sansar genç adama dönüşür. Delikanlı başından geçenleri emire anlatır ve öğrenmesini istediği *Ali Cengiz Oyunu*'nun gördüğü bu değişim olduğunu ifade eder. Genç, ustasının kendisini öldürmek istediği için onu öldürmek zorunda kaldığını anlatır.

Değişim oyununu ihtiva eden anlatılarda ya da incelediğimiz metin özelinde, kahraman zorlu rakibi alt etmeyi başarır. Ali Cengiz Oyunu'nun

kahraman tarafından öğrenilmesi ya da oyunun ustası olan Ali Cengiz'in yenilgisini Campell "aslan olma vakti" ibaresiyle açıklar. Bunu anlatmak için de çalışmak ya da bir teknik öğrenmek amacıyla ustaya gidildiğinde öğrenilmesi gereken her şeyin özümsemesinden sonra yuvadan uçuş ritüeline işaret eder. Esas olan, ustanın icazeti ile gerçekleşmesi beklenen bu kahramanlaşma mitosunda, usta egosunu yenmekte yetkin değilse çırağın, ustaya karşı ileri geri konuşması ya da öğretmene karşı kötü davranmasıyla başlayan bir ustalaşma söz konusudur.³⁶

S o n u ç

Pir Sultan Abdal'ın "Manzum Ali Cengiz Oyunu" niteliğindeki şiirinde, masallarda ve bağımsız Ali Cengiz Hikayesi'nde karşılıklı hamleler biçiminde değişim oyunu ya da hileli değişim stratejisi kurgulanmaktadır. Kahraman mitosuna uygun ve aşama arketipinin işlevselliğinde sıradan potansiyel sahiplerinin, üstatları alt ederek kahramanlaştığı bir değişim hikayesi ele alınır. Oyun; ustalık, cesaret, yaratıcılık ve zeka eşliğinde sihirli bir "hayatta kalma" mücadelesidir. Kılık değiştirme ve başka canlılara ve nesnelere dönüşüm yoluyla karşılaşılan güçlüğün "negatifi üretilerek" imkansız kuşatma sağlanır. Bu olanaksızlıktan kurtulmak için de yeni bir olanaksız negatif üretilir. Silsile halinde gerçekleşen bu değişim ve dönüşüm hamleleri, sonunda yeteneklinin diğerinin varlığına son verdiği bir mantıksal nihayete erişir. Rakibini ya da hilekarı ortadan kaldıran kahraman, gerçek kimliğine dönüşerek kahramanlığının aşikar olmasını sağlar. Hakkı teslim edilen kahraman, aşamasını gerçekleştirmiş ve meşhur bir ustayı yani kendisi için bir devi ortadan kaldırmış olur.

Ali Cengiz Hikayesinde ya da diğer anlatılarda karşımıza çıkan bu değişim oyunu gizli bir meydan savaşı halinde gelişir ve sonlanır. Gözler önünde gerçekleşen bu doğal kapışmalar bir süre sonra sihirli değişim ve dönüşümlere bürünür ve sonunda da hayatta kalan insan kılığında kendini teşhir eder. Bir meydan muharebesi böylece açıklık kazanır. Yenginin ve başarının yetki ve takdir makamındakiler tarafından da tanınması gerçekleşerek kahraman ilan edilmiş olur.

---

³⁶ Joseph Campbell, a.g.e., s. 200-201.

Ali Cengiz Hikâyesi*

Râviyân-ı ahbâr ve nâkilân-ı âsâr şöyle rivâyet ve bu vech ile hikâyet ederler ki zamân-ı evâ'ilde Hindistan'ın Haydarâbâd şehrinde bir fakir kadın olup bunun gayet güzel ve her türlü hüner ve marifete sahip, son derece âkil ve zekî bir evladı vardı. Bu gencin gerek akıl ve zekâda gerek hüner ve marifette ve hüsn ü cemâlde mezkûr şehirde bir misli yok idi. Haydarâbâd emîri bu çocuğun medh ü senâsını işitip onu maiyetine almak arzusuna düştüğünden validesine haber gönderdi ve genci beraberce getirmesini de emretti.

Mezbure, emîrin bu emir ve talebi üzerine oğlunu beraber alıp şaha çıktı. Emîr, genci nazar-ı tetkikten geçirdiği gibi ona söz söyleyerek ve bazı sualler sorarak iktidar ve derece-i zekâsını da anlamış olduğundan hizmetinde istihdam etmek üzere alıkoymuştu ve validesine de gitmek üzere bir maaş tahsis eyledi.

Genç, hizmet-i emîrde leyl ü nehar hazır olarak herkesin enzar-ı teveccüh ve hürmetini kazanmış ve nezd-i şâhîde makrûbîninden olmuştu.

Bir gün şah, etrafında bendegâmanı ayak üzerinde durmakta buldukları sırada sordu: "İçinizde Ali Cengiz Oyunu denilen şeyi bilen kimse var mı?" Şâhın bu suali üzerine kimse cevap vermeyip birbirinin yüzlerine baktılar. O sırada genç, ileri çıkıp dedi ki; "Eğer müsaade verilirse ve emri fermân buyurulursa gidip bu oyunu tahsil eder ve gelirim. Emir, memnun olarak; "Haydi git, tahsil et ve çabuk gel." diyerek ruhsat vermekle genç derhal huzurdan çıkarak Ali Cengiz'in nerede ikamet eylediğini ve nasıl bir adam olduğunu tahkike başladı.

Bu sırada çarşıda bir dervişe rast geldi. Genç, seyyah dervişlerin her şeye vakıf olduklarını düşünerek bunun yanına sokulup elini öptü ve Ali Cengiz'i ona sordu. Derviş sual etti: "Oğlum, Ali Cengiz'i ne yapacaksın?"

**Ali Cengiz Hikâyesi*, İstanbul : İtimad Kütüphanesi, [t.y.] 8 sayfa ; 16 cm ("Milli Masallarımızdan" isimli bir masal serisi yapan İtimad Kütüphanesi tarafından yayımlanan serinin diğer masalları; Âşık Garîp, Seyfûlmülûk Hikâyesi, Râz-ı Nihân ile Mâh-ı Fûrûze Sultân, Gül ile Sitemkâr, Tayyârzâde Bin Bir Direk Batakânesi, Hurşit ile Mâh Mihri, Helvacı Güzeli, Kahveci Güzeli, Muradına Nail Olan Dilber, Muradına Nail Olmayan Dilber, Tasa Kuşunun Hikâyesi, Bilur Köşk ile Elmas Sefine Hikâyesi, Hırsız ile Yankesici, Kaka Güzelinin Hikâyesi, Ağlayan Nar ile Gülen Ayva, Zümrüd ü Anka Kuşu Hikâyesi, Cefa ile Sefa Hikâyesi, Ali Cengiz, İğneci Baba, ve Kara Yılan isimleri ile basılmıştır. Arap harfleri ile basılan masallarda tarih bulunmamaktadır.)

“Oyununu öğreneceğim.” “Bundan maksadın nedir?” “Emir bu oyunu görmek istiyor da.” “Öyleyse gel, ben seni Ali Cengiz’in yanına götüreyim.” diyerek gencin elinden tutup yürümeye başladılar. Biraz gidip şehirden çıktılar, bir dağa vasıl olup orada bulunan bir mağaraya girdiler. Genç, Ali Cengiz’i görmek sevdasıyla bila-itaraz dervişi takip ediyordu. Mağarada derviş genci bir odaya götürdü ki burası kendisinin ikametgahı idi. Odanın dört duvarında kudümler, tefler, çevganlar, teberler, tespihler asılı olduğu gibi bir tarafında da birçok şişeler, eniklerle beraber ölü kafaları ve insan kemikleri vardı.

Genç bunları görünce düçar-ı hayret olup dervişe, oraya ne için geldiklerini sordu. Derviş: “Oğlum sen Ali Cengiz’i arıyordun. İşte aradığın adam benim. Emire vaat ettiğin oyunu sana öğreteceğim. Ancak, bunu tahsil etmek için burada birkaç gün kalacaksın.” Genç bu teklife razı olduğundan ve mağaraya gelinceye kadar da akşam olduğundan geceyi orada geçirdiler. Ertesi gün genç uykudan uyandığı zaman derviş meydanda yoktu. Onu taharri etmek üzere odadan çıkıp mağaranın içini dolaşmakta iken bir kapıya tesadüf eyledi.

Mezkur, kapıyı açıp içeri girdiğinde gayet güzel bir genç kızın oturmuş gergef işlemekte olduğunu gördü. Bu sırada mezbure dahi genci gördüğünden kim olduğunu sormakla; “Ben, benî âdemim ve şahın mukarreblerinden biriyim. Ali Cengiz Oyunu’nu öğrenmek üzere beni buraya bir derviş getirdi. Ya sen kimsin, insan mısın, peri misin? Burada ne geziyorsun?” “Ne cinim, ne periyim, senin gibi benî âdemim. Çocuk iken bir gün sokakta bu derviş beni tutup buraya getirdi. Geldiğinden ertesi günü beni karşısına alıp okutmaya başladı. Ben, onun bana öğretmek istediği şeyi bir türlü öğrenemedim. Ne söyledi ise ben onun aksini söyledim. Nihayet fena halde hiddet ederek beni bu odaya kapadı.”

Kız bu sözü söyledikten sonra genci odanın bir tarafına götürerek bir kapak açıp derin bir kuyu gösterdi. Bu kuyu ağzına kadar insan laşesiyle dolu idi. Kuyunun kapağını kapadıktan sonra dedi ki; “Bu insanları gördün mü? İşte bunların cümlesini o derviş buraya getirmiş, okutmuş, okudukları şeyi bellediklerinden cümlesini bu kuyuya atıp öldürmüştür. Ölümünden kurtulmak için yalnız bir çare vardır ki o da dervişin okuttuğu cümleleri bellememek, öğrenmemektir. İşte size nasihatim budur. Yarın derviş seni okutmaya başlar. O, ne söylerse sen tersini söyle. Bir şey öğrenmemiş gibi davran.”

Genç, kızın bu sözlerine teşekkür ederek doğruca dervişin odasına geldi. Biraz sonra derviş gelip gence; “Gel oğlum, seni okutayım. Oyunu öğren de şaha malumat ver.” demekle genç, dervişin önüne diz çöküp oturdu. Derviş raftan bir kitap alıp açtı ve okutmaya başladı ise de genç bir türlü belleymiyordu. Mesela derviş “elif” derse genç “direk” diyor, “be” derse “tekne” diyordu. Nihayet derviş fena halde hiddet ederek genci bir iyi dövdü ve bıraktı.

Ertesi gün sabahleyin erken, raftan diğer bir kitap alarak gence verdi ve dedi ki; “İşte bu kitap Ali Cengiz gösteriyor. Tekmil oyunlar bunda yazılıdır. Bunu sana okutacağım, eğer dikkat eder, tahsil eyler isen fe-bihâ yoksa seni bir işe yaramaz diye kovacağım.” Bunun üzerine derviş genci okutmaya başladı. Genç, kitabı mükemmelen okuyup belliyor ise de dervişe daima ters ters şeyler söylüyordu. Bu hal ile birkaç gün geçti. Nihayet derviş dedi ki; “Senin bir şey öğreneceğin yok. Hayvan gibi bir şey imişsin.” Bunun üzerine onu elinden tutup mağaradan çıkardı ve dağ başına götürüp bıraktı.

Genç oradan yürüyerek doğruca hanesine gelerek validesini buldu, elini öptükten ve hayır duasını aldıktan sonra dedi ki; “Valide, yarın ben bir at olacağım. Beni alıp emirin sarayına götür ve ona sat. Fakat sakın dizginimi teslim etme.” Ertesi gün validesi ahıra gitti, gayet güzel bir küheylan at duruyor. Bunu alıp şahın nezdine götürdü ve bin altına sattı.

Kadın hanesine geldikten biraz sonra oğlu gelerek validesine dedi ki “Yarın ben koç olacağım. Yine beni emirin sarayına götür ve sat.” Ertesi gün kadın gayet büyük ve misli görülmemiş bir koçu tutarak saraya giderken mezkur derviş bunlara tesadüf etti. Koçu görünce tanıyarak, pür hiddet kendi kendine; “Vay huzır oğlan, nihayet benim hüner ve marifetimi elimden aldın öyle mi?” diyerek kadının yanına gitti. “Valide bu koçu bana sat, ne istersen vereyim.” dedi. Kadın pazarlığı ederek hayvanı teslim edeceği sırada koç güzel bir güvercin olup süratle uçtu. Bunu gören derviş derhal bir şahin olarak güvercini takibe başladı. Biçare kadın orada şaşırıp kalmıştı. Güvercin önden ve şahin arkadan uçarak emirin sarayına kadar geldiler.

Şah, sarayın bahçesinde oturmuş, seyran ediyordu. Güvercin bir elma şekline girerek emirin kucağına düştü. Derviş de o anda insan kılığına girerek huzura gelip “Şahım, o elma benimdir, bana ver.” dedi. Emir ise bundan düşar-ı hayret olarak “Neden senin oluyormuş. Bana gökten düştü, benimdir.” cevabını verdiyse de dervişin rica ve ibramı üzerine elmayı

vermek üzere davrandı. O sırada şahın elindeki elma, darı olarak yere saçıldı. Bunu gören derviş, derhal bir tavuk şekline girip, darıları birer birer toplayıp yutmaya başladı. Bu esnada darının biri bir sansar oldu ve diğer darıları toplamakla meşgul olan tavuğun üzerine atılarak onu tutup boğdu.

Bu ahvali emir hayretle temaşa ediyordu. Sansar tavuğu boğduktan sonra silkinip evvelki gibi genç adam oldu ve huzurda yer öpüp ayakta durdu. Emirin hayreti gittikçe artmakta idi. Adeta gördüğü şeye inanamıyordu. Dedi ki “Vay sen misin, bu hal nedir?” “Evet şahım, işte öğrenmeyi emrettiğiniz Ali Cengiz Oyunu buna derler. O derviş benim ustam idi. Beni helak etmek istiyordu. Yine ondan usta çıkıp onu telef eyledim.” diyerek geçirdiği ahvali birer birer hikaye eyledi. Şahın fevkalade zevkine giden bu halden memnun olarak gence bin altın ile mükemmel bir konak ihsan etti ve hizmetinde ibka ile onun akıl ve dirayetinden, zeka ve irfanından istifade etmekte devam eyledi.

Hitam

“IN THE PROJECTION OF ALI CENGİZ STORY HERO’S INVISIBLE POWER: METAMORPHOSIS”

Abstract

Some of the types and motifs located in the literary tradition is universal, some are specific to the community. Change or metamorphosis motif, get rid of the difficulties faced by the hero, solutions to problems, fulfilling various functions like a success, appears as a form found in many nations and Turkey also found in the literature nevica literary tradition. Change motif used in a broad perspective from epic poetry to the people is assumed to a strategy form be able to say in time strategy game. This form used to prove bravery, to show the seizure of power, was called by the time the Ali Cengiz Game. Today, Ali Cengiz Game expression, "subtly and trickery scheme " identified with meaning, “âl-i Cengiz” so "Cengiz tricks", "Mongolian game" in response to an expression formed by specialized and for each of the tricky change that In poetry, tales, in the epics, that appear in the story Ali Cengiz Game expression was used.

In this study, "Ali Cengiz Story" printed by İtimat Library with the Arabic alphabet in series of the "Our National Tales" were transferred to the Latin alphabet, the projection in this story, The use of the motif of metamorphosis and of the exchange game has tried to present. The story describes that an ordinary boy went on to learn the heroic journey to exchange game, same name from a master called "Ali Cengiz", the steps according to the heroic myths and the young man defeated the master, did not want anyone to learn the exchange game, of using his method. In this game, metamorphosis becomes a race to beat his opponent with exchange moves, the winner also will be successfully completed the heroic adventure.

Keywords

Ali Cengiz, metamorphosis, cheat, hero

TÜRK KÜLTÜRÜ İNCELEMELERİ DERGİSİ'NİN YAYIN İLKELERİ

1. Derginin dili Türkçedir. Ancak ana dili Türkçe olmayan araştırmacıların gönderdiği yazılar, İngilizce olmak ve her sayıda bir makaleyi geçmemek şartıyla yayımlanabilir. Yayımlanacak her yazının başında Türkçe, sonunda İngilizce özet ve bunların yanısıra Türkçe ve İngilizce anahtar kelimeler verilir. Özetler 100 ile 150'şer kelime arasında, anahtar kelimeler ise en fazla 8'er kelime olmalıdır.

2. *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi* Güz ve Bahar döneminde olmak üzere yılda iki kez yayımlanır.

3. Dergide ilmî makale, tercüme ve kitap eleştirileri yayımlanacaktır. Makaleler daha önce herhangi bir yerde yayımlanmamış, akademik standartlara uygun ve orijinal olmalıdır. İstisnaî durumlar hariç sayfa sayısı 20'yi aşmamalıdır.

4. Dergi, hakemli bir yayındır. Gönderilen yazılar önce konu, sunuş tarzı ve teknik bakımdan Yayın Kurulunca incelenir. Yayımlanmaya uygun bulunanlar konunun uzmanı iki hakeme gönderilir. Hakem raporlarının olumlu olması hâlinde yayımlanır. Raporlardan birinin olumlu diğerinin olumsuz olması hâlinde ise makale üçüncü bir hakeme gönderilir ve onun kararına göre hareket edilir. Hakemler raporlarında bazı hususların düzeltilmesini istemişlerse düzeltmelerin yapılması için makaleler yazara geri gönderilir. Yazar, hakem kararlarına katılmıyor ise sebebini açıklamalıdır.

5. Yazılarda Türk Dil Kurumunun imlâ kılavuzuna uyulması tavsiye edilir. Ancak, netice olarak yazılardaki imlâdan yazarlar sorumludur.

6. Yazılar, basılı üç kopya hâlinde ve disketleriyle gönderilmelidir.

7. Yazılar Macintosh veya IBM uyumlu bilgisayarda MS Word adlı programla, normal metin için *Times* ya da *Times New Roman* fontu ile yazılmış olmalıdır. Transkripsiyonlu metinlerde kullanılacak font makalenin kabul aşamasında Dergi yönetimi tarafından verilecektir.

8. Dipnotlarda takip edilecek usuller:

Kitaplarda: Yazar Adı Soyadı, *Kitap Adı*, Basıldığı yer yıl, sayfa.

Örnek: Âmil Çelebioğlu, *Ali Nihad Tarlan*, Ankara 1989, s. 25.

Birden çok cildi olan eserlerde: Yazar Adı Soyadı, *Kitap Adı*, Basıldığı yer yıl, cilt, sayfa.

Örnek: İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti Teşkilâtından Kapıkulu Ocakları*, Ankara 1984, II, 154.

Makalelerde: Yazar Adı Soyadı, “Makale adı”, *Dergi Adı* (veya kısaltması), cildi/sayısı, Baskı yeri ve yılı, sayfası.

Örnek: M. Orhan Okay, “Duanın Şiiri”, *Türk Dili*, LI/420, Ankara 1986, 504-511.

Dipnotlarda atıf yapılan eserin ilk geçtiği yerde tam künyesi verilmeli, daha sonraki yerlerde “*a.g.e.*,” şeklinde; eğer atıf yapılan makale ise “*a.g.m.*,” olarak kısaltılmalıdır. Yazar ismi iptal edilmemeli en azından baş harfi yazılmalıdır. Kaynaklar dipnotlarda gösterildiği için ayrıca “Kaynakça”ya gerek yoktur. Eğer vermek zorunlu ise, yazar soyadı başa alınır, kitaplarda baskı yerinden önce yayınevi ismi konarak yukarıda belirtilen sistem uygulanır.

Arşiv malzemelerinin kullanımında defter isimleri *italik*, belge tasnifleri ise normal karakter ile dizilmelidir.

9. Yazıların her türlü sorumluluğu yazarlarına aittir.

10. Yazarlar, ad ve soyadları ile birlikte akademik ünvanlarını ve görev yaptıkları kurum adlarını tam olarak belirtmelidirler. Ayrıca, kendileriyle irtibat kurulabilmesi için sürekli adreslerini, telefon numaralarını, varsa belgegeçer numarasını ve elektronik posta adreslerini vermelidirler.

11. Makale, tercüme veya eleştirisi yayımlananlara 25 adet ayrı basım ile bir adet dergi verilir.

12. Basılmayan yazılar iade edilmez.

AUTHOR' S GUIDE

1. The language of the journal is Turkish. However, only one paper in English may be published in each issue, on condition that author's native language is not Turkish. All submissions should include two abstracts, one in Turkish and other in English placed in the beginning and at the end of the papers respectively and also key words in Turkish and English. Abstracts should be composed of 200 to 250 words and key words should not exceed 8 words.

2. *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi* is published biannually, in Fall and Spring.

3. Scholarly articles, translations and book reviews are published in the journal. Manuscripts submitted for publication should be previously unpublished and original papers written in accordance with the academic standards. They should not normally exceed 20 pages.

4. The journal is a refereed publication. Submitted manuscripts are first evaluated by the Editorial Board in terms of their subjects, presentation styles and technical merits. Appropriate manuscripts are sent to two referees with expertise. If the referees' reports are positive, the manuscript is accepted for publishing. If one of the referees notes a rejection, the article is sent to a third referee and the decision of the last referee is followed. If the referees' reports indicate the need to correct the manuscript in various respects, the paper is sent back to the author to fulfill the required revisions. If the author does not agree with the decisions of the referees he/she must explain the reasons.

5. It is suggested to follow the writing guide of the Turkish Language Association. However, authors are responsible for the acts of writing in the manuscripts.

6. Manuscripts should be submitted by post as three copies and also via e-mail to akyildiz63@yahoo.com.

7. Both Macintosh or IBM file formats are acceptable. Manuscripts should be written in the MS Word program. The normal text shall be typed in Times *or* Times New Roman *font* and transcriptions should be written with any font compatible with *Times*. The font used for transcription should be added to the disc copy.

8. The forms to be followed in the references are as such:

In books: Author's Name & Surname, *Title of the Work*, Printing place & year of publication, pagination. (e.g., Âmil Çelebioğlu, *Ali Nihad Tarlan*, Ankara 1989, s. 25.)

For the multi-volume works: Author's Name & Surname, *Title of the Work*, Printing place & year of publication, volume number, pagination. (e.g., İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti Teşkilâtından Kapıkulu Ocakları*, Ankara 1984, II, 154.)

In articles: Author's Name & Last name, "Title", *Journal Title* (or its abbreviation), Vol./no, Printing place & year of publication, pagination. (e.g., M. Orhan Okay, "Duanın Şiiri", *Türk Dili*, LI/420, Ankara 1986, 504-511.)

In references, when the work is mentioned for the first time, the citation is fully indicated. When references to the same work follow without interruption, *ibid* is used. When notes to the same work follow after interruption, use the author's surname and a shortened title of the book or article. Author's name or at least initials should be cited. Since the references are given in footnotes, it is not necessary to give them separately. If references are needed to be noted at the end, it should begin with the surname of the authors; in books, printing house comes before the place of printing.

In using archival materials, the name of manuscripts is given in *italic* form; document classifications should be given in normal characters.

9. Authors are held responsible deriving from all kinds of issues with respect to their manuscripts.

10. Authors should exactly indicate their academic titles and place of work together with their names and surnames. For further contacts, authors are asked to give their permanent mailing addresses, e-mail and fax and telephone numbers.

11. Authors whose articles, translations or reviews are published are supplied with a Journal as well as 25 offprints of their papers.

12. Unpublished manuscripts are not returned to authors.